

શ્રી વિજય નૈમિ-દર્શનસૂરિ સદગુરુમ્યો નમઃ
કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય વિરચિત
શ્રી સિદ્ધહેમ શબ્દાનુસારિણી મહોપાધ્યાય
શ્રી વિનયવિજય પ્રણિત

હેમલઘુ પ્રક્રિયા ટિપ્પણ્ય

(ઉત્તરાર્દ્ધમ્)

(ગુજરાતી ભાષાંતર ભાગ-૨)

-: ભાષાંતર કર્તા :-
પ.પૂ. આચાર્યદેવશ્રી
વિજય પ્રિયંકરસૂરીશ્વરજી મ.સા.

-: પ્રકાશક :-
શ્રી મહાવીર શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ
કેશવલાલ મૂલચંદ જૈન ઉપાશ્રય,
ઓપેરા સોસાયટી, નવા વિકાસગૃહ રોડ,
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭.

આ પુસ્તક શ્રી મહાવીર શ્વે. મૂ. પૂ. જૈન સંઘ
આપેરા સોસાયટીના જ્ઞાનખાતામાંથી સંપૂર્ણ
છપાવ્યું છે, તેથી સાધુ-સાધ્વીને વસાવવામાં કે
વાંચવામાં દોષ નથી. પણ વિવેકી શ્રાવક-શ્રાવિકા
આ પુસ્તક વસાવે તો અથવા વાંચે તો દોષ લાગે
તેમ હોવાથી વસાવવાની ઈચ્છાવાળાએ આ પુસ્તકની
કિંમત જ્ઞાનખાતાની પેટીમાં નાંખીને વસાવે
અથવા નકરો ભરીને વાંચવા ઉપયોગ રાખે.

॥ શ્રી શામળા આચાર્યનાથાય નમઃ ॥

॥ શ્રી વિજય નેમિ-દર્શન સદ્ગુરુભ્યો નમઃ ॥

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય વિરચિત
શ્રી સિદ્ધહેમચન્દ્રાનુસારિણી મહોપાધ્યાય
શ્રી વિનયવિજય ગણી પ્રણીત

હેમલઘુપ્રક્રિયા-ટિપ્પણ્ય

(ઉત્તરાર્ધમ)

(ગુજરાતી ભાષાંતર ભાગ ૨ ને)

ભાષાંતર કર્તા

શ્રી શાસનસમ્રાટ આચાર્યદેવ શ્રી વિજય નેમિસૂરીશ્વરજી
મહારાજ સાહેબના પ્રથમ પટ્ટધર પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ
શ્રી વિજય દર્શનસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના વિનયી
પટ્ટાલંકાર પ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય પ્રિયંકરસૂરીશ્વરજી
મહારાજ સાહેબ.

—: પ્રકાશક :—

શ્રી મહાવીર શ્વે મૂ. પૂ. જૈન સંઘ
શેઠશ્રી કેશવલાલ મૂળચંદ જૈન ઉપાશ્રય
ઓપેરા સોસાયટી, નવા વિકાસગૃહ રોડ
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

હેમલદ્યુપ્રકાશ-વ્યાકરણ ઉત્તરાર્ધ ભા. ૨ બે ભાષાંતર

ભાષાંતર કર્તા

(C) પૂ. આ. શ્રી વિજય પ્રિયંકરસૂરીયરજી મ. સા.

પ્રકાશક :

શ્રી મહાવીર રવે મૂ. પૂ. જૈન સંઘ, ઓપેરા સોસા. અમદાવ
પ્રથમ આવૃત્તિ સં. ૨૦૪૮ : ઈ. સન ૧૯૯૨ માગશર સુદ ૧૧
સર્વહક્ક પ્રકાશક આધિન

કિંમત :- પઠન-પાઠન

પ્રાપ્તિસ્થાન :-

(૧) શ્રી પ્રિયંકર સાહિત્ય પ્રકાશન
C/o શાહ ભરતકુમાર કાંતિલાલની કુ.
રતનપોળ-પીપળાવાળા ખાંચા સામે,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. ફોન-૩૫૬૧૫૫

[આ પ્રકાશનમાં શ્રી જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કાંઈપણ લખાયું હોય
તો તે બદલ ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડં]

પ્રત-૧૦૦૦

મુદ્રક :

નયન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

ગાંધીરોડ પુલ નીચે, બીંકવાવાડી,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.

ફોન-૩૫૭૫૭૭

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ નંબર

૧ થી ૭૪
૭૫ થી ૧૦૭
૧૦૮ થી ૧૩૫
૧૩૬ થી ૧૬૮
૧૬૯ થી ૧૭૫
૧૭૬ થી ૧૮૩
૧૮૪ થી ૧૯૭
૧૯૮ થી ૨૧૦
૨૧૧ થી ૨૧૬
૨૧૭ થી ૨૨૫
૨૨૬ થી ૨૩૦
૨૩૧ થી ૨૩૩
૨૩૪ થી ૨૩૯
૨૪૦ થી ૨૪૧
૨૪૨ થી ૨૪૪
૨૪૫ થી ૨૬૦
૨૬૧ થી ૨૭૫
૨૭૬ થી ૨૮૩
૨૮૪ થી ૨૮૮
૨૮૯ થી ૨૯૫
૨૯૬ થી ૩૦૪
૩૦૫ થી ૩૮૦

શ્વાદયઃ પરસ્મૈપદિનઃ
શ્વાદયઃ આત્મનેપદિનઃ
શ્વાદયઃ ઉભયપદિનઃ
અદાદય પરસ્મૈપદિનઃ
અદાદય આત્મનેપદિનઃ
અદાદય ઉભયપદિનઃ
જુહોત્યાદયઃ
દિવાદયઃ
સ્વાદયઃ
તુદાદયઃ
રૂઘાદયઃ
તનાદયઃ
ક્રયાદયઃ
સ્વાર્થિકપ્રત્યયાન્તાઃ
ચુરાદયઃ
ણિગન્તપ્રક્રિયા
સન્પ્રક્રિયા
યઙન્તપ્રક્રિયા
યઙલુબન્તપ્રક્રિયા
નામધાતુપ્રક્રિયા
ભાવકર્મણોપ્રક્રિયા
કુદન્તપ્રક્રિયા

મુધાર્યા પછી જ વાંચો

શુદ્ધિ પત્રક

પેજ નં.	લીટી નં.	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૧૦	૨	પ્રેષ	પ્રેષા
૧૬	૨	૪૧૪૧૮૬	૪૧૪૧૮૧
૨૦	૬	મૂયાસ્મ	મુયાસ્મ
૨૪	૧૪	થનાર	થનારુ
૨૬	૧૦	સ્થથામ્	સ્થથાસ્
૨૭	૪	મ + ઇ	મૂ + ઇ
૨૭	૧૬	દ્રા, દજ	દ્રા, દશ,
૨૬	૬	અપુ: સ:	અપુ:
૩૩	૩	આસિત્	સિ
૩૩	૩	થાય છે.	થાય છે. આસિત્
૩૪	૬	આઘ્રિષુસિ:	આઘ્રિસિષુ:
૩૬	૮	ધ્મા + સ અ	ધ્યા + સ-અ
૪૮	૮	દધ્યૌ દધ્યતુ:	દધ્યૌ દધ્યતુ: દધ્યુ:
૪૬	૧૧	૪૧૪૧૩૬	૪૧૪૧૩૧
૫૦	૩	૪૧૧૬૬	૪૧૧૬૯
૫૧	૧૦	મુહન્તાસદ્દેત્વાન્તાચ	ધુહન્તાતદ્દેત્વાન્તાચ
૫૪	૧૪	૪૧૧૨૪	૪૧૧૨૪

पेज नं.	लीटी नं.	अशुद्धि	शुद्धि
५४	१५	सेदथदवोः	सेदथवोः
५४	१५	स्तसंबन्धि	स्तसंबन्धि
५६	५	गदः	गद-
५८	५	जोपदेश	णोपदेश
६१	८	धातुथी ङारादिसू	धातुथी सङारादि
६१	११	दयेदितः	हृदितः
६१	१८	अक्रमिष्टाम् ङरुपुं.	ङरुपुं. अक्रमिष्टाम्
६४	१८	द्रढ्ढ	द्रढ्ठ
८१	४	वस्स्थर्ति	वत्स्थर्ति
८८	४	४+१-३६	४-१-३६
१०२	२०	अनुचिक्रिडिते	अनुचिक्रिडिषे
१०६	१७	धीव छे	धी वधे
१०६	१६	कद + उ वस	कद + उ + वस
११०	७	कुर + उ यात्	कुर + उ + यात्
१११	१०	४।३।६।१०	४।३।११०
१२०	७	व ति, वयेत्	वयति, वयेत्
१२०	१८	न्नित्यद्रमि	न्नित्यमिद्र
१२१	४	यत् प्रत्यय	थव प्रत्यय

पेज नं.	लीटी नं.	अशुद्धि	शुद्धि
१२३	५	४-१-८८	४-१-४४
१२३	८	४-३-२६	४-३-२१
१२३	२०	ये + यात्	ये + यात्
१२४	१३	इ	ह्यः
१२८	१६	शुठि	शुशु
१३१	२०	श्रुगुह	जुगुह
१३२	१६	अगुढ + दस्तेड्डे	अगुढ + ढे-दस्तेड्डे
१३७	४	अद् + त अद्	अद् + त-अद्
१४४	१३	साति	सौति
१४४	१४	असात्	असौत्
१५२	८	अदरिद्र + त्	अदरिद्रीत्
१५३	८	जक	णक
१५३	६	विषमां	विषयमां
१५६	६	एव	णव
१६४	११	४।३।११३	४।३।१०१
१६५	७	हहन अतुस्	हहन + अतुम्
१७०	४	त अध्यगीष्ट	त=अध्यमीष्ट
१७६	८	उर्णेतति	उर्णौ ति

नं. नं.	लीटी नं.	अशुद्धि	शुद्धि
१७६	८	उणौति, उणुति: उणुत, उणौति, उणुत: उणुवन्ति	
१७६	१२	ओणोः	ओणोः
१७६	१६	४।३।६४	४।३।४६
१८०	४	ति + ब्रवीति	ति-ब्रवीति
१८२	८	परीक्षा	परेक्षा
१८८	८	बिभयाउचकार	बिभयाश्चकार
१८८	१५	जिह्र्याज्जातार	जिह्र्याश्चकार
१९३	४	एममाए	ए-ममा + ए
१९३	७	दिदा + ति	दादा + ति
१९४	५	४-२-६६	४-३-६६
१९४	१६	दधातु ३	दधतु ३
१९५	६	स्कसृष्टृभृ	स्कसृष्टृभृ
१९६	१५	नेनिज रुडि	नेनिज + हि
१९६	३	जरीजति	जरीष्यति
२०८	६	धातुवेर छे	धातुसेट् छे
२१०	५	ज्ञाजनो	ज्ञाजने
२२२	१६	क्षीप्सौयाम्	क्षीप्सायाम्
२३६	६	जक्षौ	जक्षौ
२४०	२०	अगोपायीत,	अगोणपोत्,

પેજ નં.	લીટી નં.	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૨૪૪	૧૦	૪૧૪૧૧૨	૪૧૪૧૨૨
૨૫૧	૧૩	અર્ષાં યાળા	અર્ષાં ત્રયાળાં
૨૬૦	૧૮	અણિગવસ્થામ્	અણિગવસ્થાયાં
૨૭૧	૧૦	૪૧૧૧૦૪	૪૧૧૧૦૫
૨૭૮	૧૦	સૂસૂત્ર	સૂસૂત્ર
૨૯૫	૬	૪૧૩૧૬૫	૪૧૩૧૧૫
૩૦૦	૧૯	હિ થાય છે.	એ થાય છે
૩૦૩	૩	યુસ્વં	સુસ્વં
૩૦૬	૫	યુગૌદિતઃ	ધુગૌદિત
૩૦૮	૧૬	વ્યન્ત	વ્યન્ત
૩૦૮	૧૬	વ્યન્ત	વ્યન્અ
૩૦૯	૧૪	૫૧૧૭૧૧	૫૧૧૧૭૧૧
૩૧૪	૫	ધક્	સક્
૩૧૭	૧૪	પગન્મન્યતેઃ	પરાન્મન્યતેઃ
૩૨૫	૨૦	હૂરવાન્તસ્ય	હૂસ્વાન્તસ્ય
૩૨૭	૧૭	૬૧૧૧૭૪	૫૧૧૧૭૪
૩૨૭	૨૦	સ્થિ ચૈત્રોણ	સ્થિતંચત્રેણ
૩૩૬	૧૪	૪૧૪૧૭૨	૪૧૪૧૭૧
૩૪૫	૧૬	ર્ક સ	કવસુ
૩૫૦	૧	ર્જ	ર્અર્ચ
૩૫૫	૬	ધા પાદઃ	વા પાદઃ
૩૬૭	૨૦	નષ્ટા નષ્ટા	નષ્ટા નષ્ટા

પ્રકાશકીય નિવેદન

ધર્મ ત્રણે કાળમાં શાશ્વત વસ્તુ છે. તેની તથા તેના માર્ગનાં સાધનોની વર્તમાનકાળમાં અત્યંત જરૂરિયાત છે અને ઉપકારી ધર્મશુદ્ધિઓ જ ધર્મવૃદ્ધિનાં વિવિધ સાધનો ગોઠવી દરેક જીવને ધર્મની સન્મુખ આકર્ષિત કરે છે.

આપણા આગમ ગ્રંથોને વાંચવા હોય તો વ્યાકરણની જરૂર છે. વ્યાકરણના જ્ઞાન વિના આ ગ્રંથો વાંચી શકાતા નથી. એ માટે અમારા ટ્રસ્ટ તરફથી શ્રી મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજયગણિ શિષ્યોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયગણિ રચિત શ્રી હૈમલધુપ્રક્રિયા વ્યાકરણ ભાષાન્તર સાથે પ્રથમ ભાગ એટલે પૂર્વાર્ધ સંવત ૨૦૪૩માં પ્રગટ કરેલ હતો અને હવે આ બીજો ભાગ એટલે ઉત્તરાર્ધ અત્યારે પ્રગટ કરતાં આનંદ અનુભવીએ છીએ. આ મહાન ગ્રંથ સંસ્કૃતના અભ્યાસી વિદ્વાનો સાધુ ભગવંતો તેમજ સાધવી ભગવંતોને ભણવામાં ખાસ સહાયભૂત થશે એવી અમારી શ્રદ્ધા છે.

આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવામાં પ. પૂ. શાંતમૂર્તિ આચાર્ય દેવશ્રી વિજય પ્રિયંકર સૂરીશ્વરજી મ. સા. નો ઉપકાર અમે ભૂલી શકીએ તેમ નથી.

તેમજ આ ગ્રંથને પ્રકાશિત કરવામાં સંપૂર્ણ પ્રેસ મેટર તૈયાર કરી આપનાર તથા મુદ્ર વિગેરે જીજ્ઞવટ પૂર્વક તપાસી સુંદર પ્રકાશિત કરવામાં જેનો સંપૂર્ણ સાથ સહકાર સાંપડેલ છે તે પ. પૂ. મુનિશ્રી મંદિષેષુ વિજય મ. સા. તથા યુવાન

પાંડિત શ્રેણી શ્રી ભાવેશભાઈનો પણ ઉપકાર ભૂલી શકાય તેમ નથી.

તેમજ આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવામાં જેનો મૂળમાં જ ઉપકાર છે તે પૂજ્ય મુનિ પ્રકાશચન્દ્ર વિજય મહારાજનો ઉપકાર કેમે ભૂલી શકાય ?

તેમજ આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવામાં દ્રવ્ય સહાયક શ્રી મહાવીર શ્રવે. મૂ. પૂ. જૈન સંઘ, ઓપેરા સોસાયટીનો પણ ઉદાર ફાળો યાદ કર્યા વગર રહી શકાય તેમ નથી. આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવામાં નયન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસના સંચાલક શ્રી કીર્તિભાઈ મફતલાલ ગાંધીનો સાથ સહકાર પણ યાદ આવ્યા વગર રહેતો નથી. તથા મુદ્ર લાવવા લઈ જવામાં શંકરલાલ પૂંજીજી કલાલ દશાપોરવાડ સોસાયટી જૈન સંઘના માણસનો પૂરો સાથ સહકાર મળેલ હતો.

એજ.

શ્રી પ્રિયંકર સાહિત્ય પ્રકાશન ટ્રસ્ટ વતી

રાજેન્દ્ર રતીલાલ શાહ

(શાહ ભરતકુમાર કાંતિલાલ ની કું. વાળા)

થોડું મારા માટે...

જ્ઞાન એ પ્રકાશ છે. પ્રકાશની હયાતિમાં અંધકાર અદૃશ્ય જ રહે છે. તેમ જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ જેમનાં હૃદયકુંજમાં પથરાયેલો છે તેમનાં અંતઃકરણમાં અજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઈર્ષ્યા અને અસૂયા રૂપી અંધકાર પૂંજે તથા તેનાથી ઉત્પન્ન થનારા અશાંતિ, દુઃખ, ખેદ કે ચોક્કસ રૂપી દુર્ગુણો ટકી શકતા નથી.

હૃદય માનવ જીવનને સફળ બનાવવા માટે ધર્મશાસ્ત્રની ઓળખ કરવી પડશે. એ ધર્મશાસ્ત્ર ઓળખવા માટે સંસ્કૃત અભ્યાસ હોવો જરૂરી છે. એ સંસ્કૃત અભ્યાસ સહેલાઈથી થઈ શકે તે માટે હૈમલઘુપ્રક્રિયા નામનું લઘુ વ્યાકરણ ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથેનું સંસ્કૃતરૂપ વિદ્વાજનોના કરકમલમાં મૂકતાં હું ઘણો જ આનંદ અનુભવું છું. હવે આના માધ્યમ દ્વારા અભ્યાસીઓ સારી રીતે અભ્યાસ કરી શકશે એવો મને વિશ્વાસ છે.

આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરી અભ્યાસીઓ વ્યાકરણ પ્રત્યે રૂચિવાળા થાઓ એજ શુભેચ્છા.

ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મ. નો સ્મૃતિ દિવસ

વિજય પ્રિયંકરસૂરિ

વિ. સં. ૨૦૪૮ તા. ૧૭-૧૨-૯૧

શ્રી દશાપોરવાડ સોસા.

મંગળવાર

જૈન સંઘ

માગશર સુદ ૧૧ મૌનએકાદશી

જૈન ઉપાશ્રય

સવારે ૮-૪૫

પાલડી બસ સ્ટેન્ડ પાછળ,
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

ૐ અહમ્ નમઃ

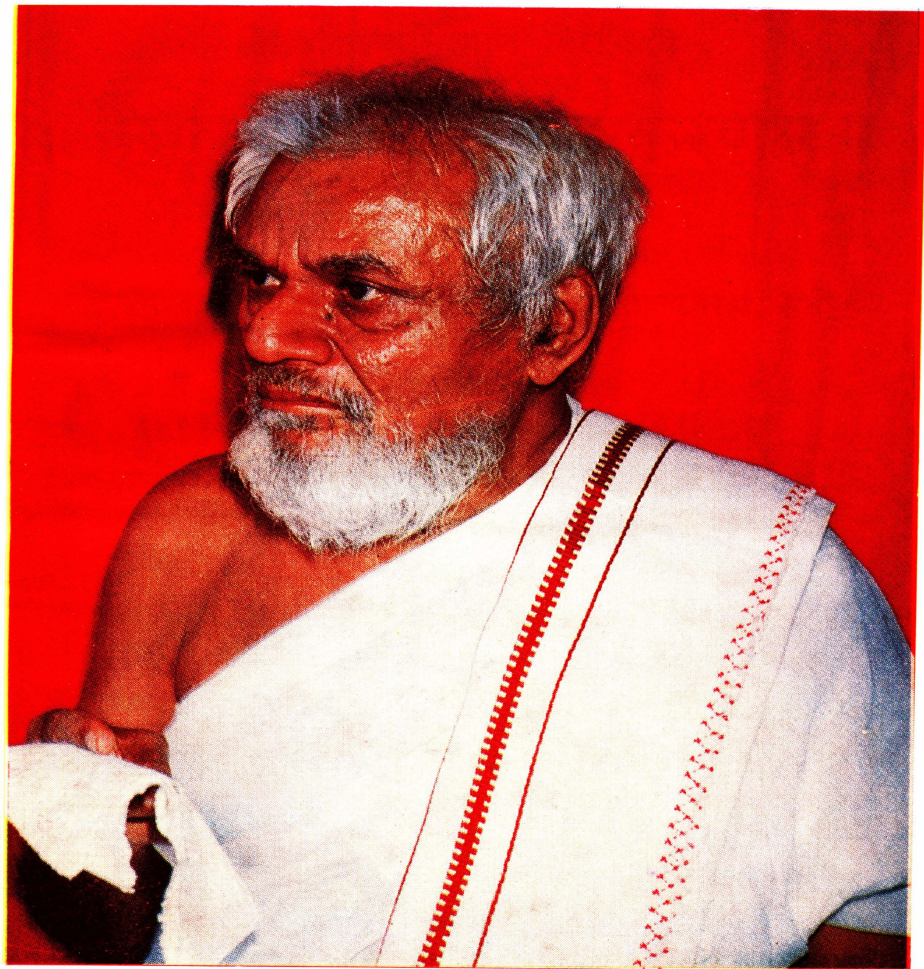
॥ શાસનપતિ ત્રિશલાનંદન શ્રી મહાવીર સ્વામીને નમઃ ॥

॥ અનંતલઘ્નિધનિધાનાય શ્રી ગૌતમ સ્વામિને નમઃ ॥

॥ નમો નમઃ શ્રી ગુરુ નેમિ-દર્શન સૂરયે ॥

“શંખને ધારણ કરનાર (શંખેશ્વર) કૃષ્ણે જેની પ્રાર્થના કરી છે, તથા જે નાથના પણ નાથ છે, એવા હે વામારાણીના પુત્ર પાર્શ્વનાથ વિભુ ! તમે જયવંતા વર્તો.” એ પ્રમાણે જિનેશ્વર થકી ત્રિપદીરૂપ વર્ણને પામેલા એવા ગણધરોએ સ્તુતિ કરી છે એવા ગણધરોએ જેમની સ્તુતિ કરી છે તથા જે પાર્શ્વનાથ વિભુના ઉપનામની સંખ્યા અન્તરિક્ષ નવપદ્મવ. શામળાળ વિગેરે નામે વડે જિનતનુ લક્ષણના પ્રમાણ જેટલી એટલે કે એક હજારને આઠની કરેલી જગતપ્રસિદ્ધ છે તે સંખ્યાધારક અચિંત્ય ચિંતામણી મનોવાંછિત પૂરણ પાર્શ્વનાથ તિર્થંકરને ત્યાં શાસન ઉપકારી ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીને નમસ્કાર કરીને શ્રી મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજય ગણિના શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજય ગણિ રચિત શ્રી હૈમલઘુપ્રક્રિયા વ્યાકરણ ઉપર ટીકાની રચના કરનાર મુનિ પ્રિયંકર વિજય મહારાજ સાહેબ (હાલ પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય પ્રિયંકર સૂરીશ્વરજી મ. સા.) છે. હવે પોતે જ એટલે કે પ. પૂ. અનેક તિર્થોદ્ધારક શાસનસમ્રાટ આચાર્યદેવ શ્રી વિજય નેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પ્રથમ પદ્મધર પ. પૂ. શાસ્ત્ર વિશારદ આચાર્યદેવશ્રી વિજય દર્શનસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પદ્મલંકાર પ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય પ્રિયંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ હવે હૈમલઘુપ્રક્રિયા અને સ્વરચિત ટીકા ઉપર સ્વરચિત ગુજરાતી અનુવાદ/વિવેચન/ભાષાન્તર કરી હૈમલઘુપ્રક્રિયા અને ટીકાના ઉત્તારાર્ધની શરૂઆત કરે છે.

પ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી
વિજય પ્રિયંકરસૂરીશ્વરજી મ. સા.

શ્રી મંચુબેન મહતલાલ ગાંધીના સમાચાર્ય
સુપુત્રો : કીર્તિભાઈ, ભરતકુમાર, નયનકુમાર, શ્રેણિકકુમાર

॥ श्री जिनाय नमः ॥

शासनसम्राट् श्रीमद् विजय नेमिसूरीश्वर महोपाध्याय
श्री विनयविजयजी गणि विरचितम्

श्री हैमलघुप्रक्रिया व्याकरणम् ।

अथ उत्तरार्द्धम् ॥

अथाख्यातप्रक्रिया निरूप्यते । आख्यातप्रत्ययाश्च धातो-
र्वक्तव्याः ।

॥१॥ क्रियार्थो धातुः ३।३।३॥

कृतिः क्रिया पठनपचनादिरूपा साऽर्थो यस्य स धातुः
स्यात् । स च त्रेधा गणजो नामजः सौत्रश्च । आद्यो नवधा,
तथाहुः—

“अदादयः कानुबन्धाश्चानुबन्धा दिवादयः ।

स्वादयष्टानुबन्धाश्च, तानुबन्धास्तुदादयः ॥ १ ॥

रुधाद्वयः पानुबन्धा यानुबन्धास्तनादयः ।

त्रूयादयः शानुबन्धाश्च णानुबन्धाश्चुरादयः” ॥ २ ॥

उक्तानुबन्धरहिता भवादयः । यत्र नामैव प्रत्ययसंबन्धाद्
धातुत्वं याति स नामधातुः । सौत्राश्च कण्ठवादयो दोलण-
प्रमुखाश्च । प्रत्येकमेते त्रिविधाः परस्मैपदिन आत्मनेपदिन
उभयपदिनश्च ।

હનુબન્ધ इदनुबन्धः, कर्तर्यप्यात्मनेपदी धातुः ।

ईगनुबन्धस्तूभयपदी परस्मैपदी शेषः ॥ ૩ ॥

અર્થ — વાચન લોજનરૂપ કરાતી શુદ્ધ ક્રિયા એવો જેનો અર્થ છે તે ધાતુ કહેવાય છે.

ધાતુઓ ત્રણ પ્રકારનાં છે.

(૧) ગણજ (૨) નામજ (૩) સૌત્ર

ગણજ ધાતુ નવ પ્રકારનાં છે પણ અત્યારે વ્યવહારમાં તેનાં દશ પ્રકાર ઉદ્ભવ્યાય છે.

દરેક ગણોને ઓળખવા માટે જુદા જુદા ઇતિ મૂકવામાં આવે છે.

ભ્રવાદિ, અદાદિ, હવાદિ, દિવાદિ, સ્વાદિ, તુદ્રાદી, રૂધાદિ, તનાદિ ક્રયાદિ, ચુસાદિ.

ધાતુઓં ઉક્ત અનુબંધ રહિત છે.

— જ્યાં નામ જ પ્રત્યયનાં સંબંધથી ધાતુપણને પામે તે નામ ધાતુ કહેવાય.

સૌત્ર — કહડુ વિગેરે તેમજ ફોલણ વિગેરે

તે દરેક પરસ્મૈપદ આત્મનેપદ અને ઉભયપદ એમ ત્રણ પ્રકારનાં છે.

ક અનુબંધાવાળા અને હરવ ઇ વાળા કર્તામાં આત્મનેપદ ગ

અને દીર્ઘ ઇ અનુબંધ વાળા ઉભયપદી અને તે સિવાયના પરસ્મૈપદ ધાતુ છે.

॥ ૨ ॥ નવાદ્યાનિ શતૃક્સૂ ચ પરસ્મૈપદમ્ ૩।૩।૧૯॥

સર્વાસાં ત્યાદિવિભક્તીનામાદ્યાનિ નવનવવચનાનિ શતૃક્સૂ
ચ પ્રત્યયૌ પરસ્મૈપદસંજ્ઞાનિ સ્યુઃ । (પરાણિ કાનાનશૌ ચાત્મને
પદમ્* ૩।૩।૨૦)

અર્થ - સર્વે ત્યાદિ વિગેરે વિભક્તિઓના પૂર્વનાં નવ નવ
પ્રત્યયોની તેમજ શતૃ અને ક્વસુ પ્રત્યયોની સંજ્ઞા થાય છે.

૫-૨-૨૦ થી શતૃ અને ૫-૨-૨ થી ક્વસુ થાય.

૫છીના નવ પ્રત્યયો તેમજ કાન અને આનસ આત્મને
પદનાં છે.

॥ ૩ ॥ ત્રીણિ ત્રીણ્યન્યયુષ્મદસ્મદિ ૩।૩।૧૭॥

સર્વાસાં વિભક્તીનાં ત્રીણિ ત્રીણ્યેક-દ્વિ-બહુવચનાન્ય-
ન્યદર્થે યુષ્મદર્થેઽસ્મદર્થે ચ યથાક્રમં સ્યુઃ ।

અર્થ - સર્વે વિભક્તિઓનાં ત્રણ ત્રણ વચનો અનુક્રમે એક-
વચન દ્વિવચન અને બહુવચન ત્રણેય અન્યપુરુષ યુષ્મદ્પુરુષ
અને અસ્મદ્ પુરુષનાં સમજવા.

અન્યદ્ - એ ત્રીજોપુરુષ છે.

યુષ્મદ્ - એ બીજોપુરુષ છે.

અસ્મદ્ - એ પ્રથમપુરુષ છે.

॥ ૪ ॥ સતિ ૫૨।૧૯॥

આરબ્ધાસમાપ્તવસ્તુવિષયઃ કાલઃ સન્ વર્તમાનસ્તદર્થાદ્
ધાતોર્વર્તમાના સ્યાત્ ।

વર્તમાના ૩।૩।૬॥

પરસ્મેપદાનિ ।

આત્મનેપદાનિ ।

તિવ્ તદ્ અન્તિ ।

તે આતે અન્તે ।

સિવ્ થદ્ થ ।

સે આથે ધ્વે ।

મિવ્ વદ્ મદ્ ।

એ વહે મહે ।

આરંભથયેલ છે પરંતુ પૂર્ણતા પામેલ નથી. તેવી વસ્તુને
વિષય તે કાળ. તેને વર્તમાન કહેવાય છે. તે અર્થવાળા ધાતુથી
વર્તમાના વિલક્ષિત થાય છે.

વર્તમાના નાં પ્રત્યયે ૩।૩।૬ સૂત્રથી.

॥૫॥ एताः शितः ३।३।१०॥

વર્તમાના સપ્તમીપશ્ચમીદ્વસ્તન્યઃ શિતો જ્ઞેયાઃ । ભૂ સત્તા-
યામ્ । ભૂ તિવ્ इति સ્થિતે વકારો વિક્કાર્યાર્થઃ ।

વર્તમાના સપ્તમી, પંચમી, અને હયસ્તની એ ચારેય
શિત્સંજ્ઞક બાબુવા.

भवादयः परस्मैपदिनः ।

५

भू विद्यमानता अर्थसूचक છે.

व इत् बित् એવા કાર્યને સૂચવે છે.

श इत् शित् એવા કાર્યને સૂચવે છે.

॥६॥ कर्तर्यनङ्गयः शब् ३।४।७१॥

अदादिवर्जाद् धातोः कर्तरि विहिते शिति शब् प्रत्ययः
स्यात् । शकार-वकारावितौ ।

અદાદિ સિવાયનાં ધાતુથી કર્તામાં કહેવાયેલ શિત્ પ્રત્યય
પરમાં રહેતા શવ્ વિકરણપ્રત્યય લાગે છે.

શવ્ પ્રત્યયમાં શૂકાર શિત્ કાર્ય માટે ન્ કાર બિત્
કાર્ય માટે છે.

॥७॥ नामिनो गुणोऽङ्किति ४।३।१ ।

कित्-ङि त्वर्जे प्रत्यये परे नाम्यन्तस्य धातोर्गुणः स्यात् ।
अवादेशे । स धार्मिको भवति । तौ भवतः । 'लुगस्यादेत्यपदे'
(२.१.११३.) इत्यकारलोपे, ते भवन्ति । त्वं भवसि ।
युवां भवथः । यूयं भवथ ।

કિત્કિત્ સિવાયનાં પ્રત્યય પરમાં રહેતા, નામિ અંત-
વાળા ધાતુનો ગુણ થાય છે.

સઃ ધાર્મિકઃ ભવતિ તે ધાર્મિક છે.

મૂ + અ + તિ ૩/૪/૭૧ થી મૂ + અ + તિ

૪/૩/૧ થી મો + અ + તિ ૧/૨/૨૪ થી મત્ + અ + તિ = ભવતિ
ભવતઃ - તે બે છે.

ભવતસ્ સુધી ઉપર પ્રમાણે. ૨૧૧૭૨ થી ભવત્

૧૧૩૫૩ થી ભવતઃ થાય

ભવન્તિ - તેઓ છે.

મવ્ + અ + અન્તિ ૨૧૧૧૩ થી પૂર્વનાં અ નો દોષ

તેથી રીતે મવ્ + અ + સિ = મવસિ - મવતર પ્રમાણે મવથ
બીજેપુરૂષ બહુવચન મવથ તેજ પ્રમાણે થાય.

॥૮॥ મન્યસ્યાઃ ૪૧૨૧૧૩॥

ધાતોર્વિહિતે માદૌ વાદૌ ચ પ્રત્યયે પરે અત આઃ સ્યાત્ ।
અહ્ ભવામિ । આવાં મવાવઃ । વયં ભવામઃ । અન્યદર્થોદિદ્વય-
ત્રયયોગે પરાશ્રયમેવ વચનમ્ । સચ ત્વં ચ ભવથઃ । સચ ત્વં
ચાહં ચ ભવામઃ ।

ધાતુથી ઠહેવાયેલ મ્ કારાદિ અને વ્ કારાદિ પ્રત્યય
પરમાં રહેતા પૂર્વનાં અ નો આ આદેશ થાય છે.

મવ્ + અ + મિ આ સૂત્રથી આ યયો મવામિ
મવાવઃ, મવામઃ પણ તેજ પ્રમાણે

શ્વાદયઃ પરસ્મૈપદિનઃ ।

૭

અન્યદ્, યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ એ ત્રણમાંથી જે અથવા ત્રણનો એકી સાથે પ્રયોગ હોય ત્યારે છેલ્લી છેલ્લીને આશ્રયીને ક્રિયા કરવી.

સચ ત્વં ચ ભવથઃ

આ પ્રયોગમાં યુષ્મદ્ પરક્રિયા છે માટે યુષ્મદ્ વિભક્તિનો પ્રયોગ થયો.

સચ ત્વં चाहं च पचामः ।

આ પ્રયોગમાં અષ્મદ્ પરક્રિયા છે. માટે અષ્મદ્ ની વિભક્તિનો પ્રયોગ થયો છે.

॥ ૧ ॥ વિધિનિમન્ત્રણામન્ત્રાણધીષ્ટસંપ્રશ્ર-

પ્રાર્થને ૫।૪।૨૮॥

વિધિઃ ક્રિયાયાં પ્રેરણા । વિધ્યાદિષુ સપ્તમી સ્યાત્ ।
સંભાવનાદિષ્વપિ સપ્તમી ।

સપ્તમી ૩ ૩।૭

પરસ્મૈપદિનઃ ।

આત્મનેપદિનઃ ।

યાત્ યાતામ્ યુસ્ત્ ।

ઈત્ ઈયાતામ્ ઈન્ ।

યાસ્ત્ યાતમ્ યાત્ ।

ઈથાસ્ત્ ઈયાથામ્ ઈધ્વમ્ ।

યામ્ યાવ યામ્ ।

ઈય ઈવહિ ઈભહિ ।

ક્રિયામાં પ્રેરણા કરવી તે વિધિ.

વિધિ વિગેરેમાં અને સંભાવના વિગેરેમાં ધાતુથી સપ્તમી વિલક્ષિતના પ્રત્યયો લાગે છે.

નિમંત્રણ — આપેલ પ્રેરણાને ફરજિયાત સ્વીકારવી પડે.

આમન્ત્રણ — પોતાને ઇચ્છા પડે તેમ કરી શકે.

અધીષ્ટ — સત્કાર સહિતની પ્રેરણા.

સંપ્રશ્ન — ધારણાને લગતો પ્રશ્ન

પ્રાર્થના — વિનંતી

॥૧૦॥ યઃ સપ્તમ્યાઃ ૪।૨।૧૨૨॥

આત્ પરસ્ય સપ્તમ્યા યાશ્ચ્ચસ્ય ઇસ્યાત । શિષ્યો ગુરુ-
સેવી ભવેત્ । ભવેદસૌ ભવ્યઃ શ્રાદ્ધત્વાત્ । ભવેતામ્ । (આત્-
પરયોર્યામ્યુસોરિયમિયુસૌ*) ભવેયુઃ । ભવેઃ ભવેતમ્ ભવેત ।
ભવેયમ્ ભવેવ ભવેમ

અ થી પરમાં રહેલા સપ્તમી વિલક્ષિતનાં યા નો ઇ થાય છે.

શિષ્ય ગુરુસેવી થાય.

શ્રાદ્ધથી આ ભવ્ય થાય,

ભવ્ + અ + યાત્ ૪/૨/૧૨૨ થી ભવ્ + અ + ઇત્ ૧/૨/૬ થી
ભવેત્

ભવેત્તામ્, ભવેઃ ભવેતમ્, ભવેત, ભવેવ, ભવેમ, આ બધા દ્વાબલા સરખા જ સિદ્ધ થાય.

ભવેયુઃ ભવ્ + જ યુસ્ ૪।૨।૧૨૩ થી ભવ્ + જ + ઇયુસ ૪।૨।૧૨૨ થી ભવેયુસ્ સ્ નો રૂ અને રૂ નો વિસર્ગ થાય એજ ભવેયમ્ ૩૫ સિદ્ધ કરવું.

॥૧૧॥પ્રૈષાઽનુજ્ઞાવસરે કૃત્યપञ्चम्यौ ૪।૨।૧૨૩॥

ન્યત્કારપૂર્વિકા પ્રેરણા પ્રૈષઃ । પ્રૈષાદિષુ કૃત્યાઃ પञ्चમી ચ સ્યુઃ । (વિધ્યાદિષુ આશિષિ ચ પञ્ચમી વક્તવ્યાઃ*)

પञ્ચમી ૩।૩।૮॥

પરસ્મૈપદિનઃ ।

આત્મનેપદિનઃ ।

તુવ્	તામ્	અન્તુ ।	તામ્	આતામ્	અન્તામ્ ।
હિ	તમ્	ત ।	સ્વ	આથામ્	ધ્વમ્ ।
આનિવ્	આવવ્	આમવ્ ।	એવ	આવહૈવ્	આમહૈવ્ ।

અધ્યયનાયોદ્યતો ભવતુ ચૈત્રઃ । ભવતામ્ । ભવન્તુ ।
(આશિષિ તુહોસ્તાતઙ્ વાઃ*) આયુઽપાન્ ભવતુ ભવતાત્ ભવાન્ ।

પ્રૈષ. અનુજ્ઞા અને અવસર્ અર્થમાં પંચમી વિલક્ષિત નાં પ્રત્યયો લાગે છે.

વિધિ વિગેરેમાં અને આશિષ અર્થમાં પણ પંચમી વિલક્ષિતનાં પ્રત્યયો લાગે છે.

ત્રૈષ - તિરસ્કાર વાળી પ્રેરણા

અનુજ્ઞા - ઇચ્છા પૂર્વકની સંમતિ

અવસર - યોગ્ય સમય કાર્ય કરવાનો.

॥૧૨॥ અતઃ પ્રત્યયાલ્લુક ૪૧૨।૮૫॥

ધાતોઃ પરો યોડદન્તઃ પ્રત્યયસ્તતઃ પરસ્ય હેલ્લુક સ્યાત ।
ભવ ભવતાત્ ભવતમ્ ભવત । આશિષિ-શ્રેયસ્વી ભવતાત્ સૌમ્ય ! ।
ભવાનિ ભવાવ ભવામ ।

ધાતુથી પરમાં રહેલા અ થી પરમાં રહેલા હિ પ્રત્યયનો લોપ થાય છે.

ભવ + અ + હિ ૪૧૨।૮૫ થી હિ નો લોપ ભવ આશિષ અર્થમાં
ભૂ + તાતડ ૪૧।૧૧૯ થી શુષ્ટ વિગેરે થતા ભવતાત્ એજ પ્રમાણે
ભવતમ્, ભવત, ભવાનિ, ભવાવ, ભવામ વિગેરે વ્ અત્
છે માટે તેનો પ્રયોગ કરાતો નથી

॥૧૩॥ અનઘતને હ્યસ્તની ૫૧૨।૭॥

આન્યાય્યાદુત્થાનાદાન્યાય્યાચ્ચ સંવેશનાદહરુભયતઃ સાર્થ-
રાત્રાં વાઘતનઃ કાલસ્તતોડન્યોડનઘતનસ્તસ્મિન્ ભૂતાર્થાદ્
ધાતોર્હ્યસ્તની સ્યાત્ । રૂયાતે દ્રશ્યે લોકવિજ્ઞાતે પ્રયોક્તુઃ
શક્યદર્શને પરોક્ષેડપિ ભૂતાનઘતને હ્યસ્તની સ્યાત્ ।

હસ્તની ૩।૩।૯॥

પરસ્મૈપદિનઃ ।

આત્મનેપદિન ।

દિવ્ તામ્ અન્ ।

ત આતમ્ અન્ત ।

સિવ્ તમ્ ત ।

થાસ્ આથામ્ ધ્વમ્ ।

અમ્વ વ ત ।

હ વહિ મહિ ।

દિસ્યૌરિકાર ઉચ્ચારણાર્થઃ ।

ન્યાયપૂર્વક શય્યા ત્વાગથી -

ન્યાયપૂર્વક શય્યા અહણુ કાલ તે અદ્યતન કાલ અથવા આગળની રાત્રીની અડધી રાત્રી બાર વાગ્યાથી આજની રાત્રીના બાર વાગ્યાનો સમય તેથી અન્ય તે અનદ્યતન કાલ તે કાળને ભૂતકાળનાં અર્થવાળા ધાતુથી હયસ્તનીનાં પ્રત્યયો લાગે છે.

સંવેશ એટલે શય્યા થાય.

॥૧૪॥ અદૂધાનોગદિર્હ્યસ્તન્યાંચામાહા ૪।૪।૨૯॥

હસ્તન્યામદ્યતનીક્રિયાતિપત્ત્યોશ્ચ વિષયે ધાતોરાદિરદ્ સ્યાત્, ન તુ માહયોગે । અભવદ્ હ્યો જિનાર્ચા । વિરામે વા । અભવત્ અભવતોમ્ અભવન્ । અભવઃ અભવતમ્ અભવત । અભવમ્ અભવાવ અભવામ ।

હયસ્તની અઘતની અને ક્રિયાતિપત્તિનાં વિષયમાં ધાતુથી
અદ્ થાય છે પણ માડ; નાં યોગમાં થતો નથી.

ગઈ કાલે જિન પૂજા થઈ.

અભવત્ માં વિરામે વા સૂત્ર લાગી શકે.

આ સૂત્રથી અ તેથી અ + ભવ્ + અ + ત = અભવત
અભવતામ્ વિગેરે પ્રયોગો ઉપર પ્રમાણે જ બધા સિદ્ધ
કરવાનાં છે.

અભવાવ અને અભવામ ઠાઠા૧૧૩ થી આ કરવે.

॥૧૫॥ અવિવક્ષિતે ૫૨।૧૪॥

પરોક્ષત્વેનાવિવક્ષિતે પરોક્ષે ભૂતાનઘતને હ્યસ્તની સ્યાત્ ।
અભવદ્ વીરઃ ।

પરોક્ષાની વિવક્ષાસિવાય પરોક્ષમાં પણ અનઘતન ભૂતક્ષણ
માં હયસ્તની વિલક્ષિતનાં પ્રત્યયો થાય છે.

અભવદ્ વીરઃ વીર વીર થયા પરોક્ષ સંબધીમાં પણ અનઘતનની
વિવક્ષામાં હયસ્તની થઈ.

॥૧૬॥ સ્મે ચ વર્તમાના ૫૨।૧૬॥

ભૂતાનઘતને વર્તમાનાદ્ ધાતો. સ્મે પુરાદૌ ચોપપદે વર્તમાના
સ્યાત્ । શિષ્યાસ્તવ ભવન્તિ સ્મ । પુરા ભવતિ તે પદૂમ્ ।
અભવદિત્યર્થઃ ।

અનઘતન ભૂતક્ષણમાં વર્તમાન ધાતુથી સ્મ અને પુરા વિગેરે શબ્દોનો યોગ હોતો છે તે વર્તમાના વિલક્ષિતનાં પ્રત્યયો લાગે છે. શિષ્યાસ્ત્વ ભવન્તિ સ્મ તારા શિષ્યો હતા. પુરા ભવતિ એટલે અભવદ્ એવો અર્થ થાય છે.

॥૧૭॥ અઘતની ૫૨।૪ ॥

અઘતનકાલે ભૂતાર્થાદ્ ધાતોરઘતની સ્યાત્ ।

અઘતનક્ષણમાં ભૂતઅર્થવાળા ધાતુથી અઘતનીનાં પ્રત્યયો લાગે છે.

અઘતન એટલે આજનો ભૂતક્ષણ.

॥૧૮॥ વિશેષાઽવિવક્ષાવ્યામિશ્રે ૫૨।૫ ॥

અઘતનાદિ વિશેષાઽવિવક્ષાયાં વ્યામિશ્રણે ચ સતિ ભૂતાર્થાદ્ ધાતોરઘતની સ્યાત્ ।

અઘતની ૩।૩।૧૧

પરસ્મૈપદિનઃ ।

આત્મનેપદિનઃ ।

દિ તામ્ અન્ ।

ત આતામ્ અન્ત

સિ તમ્ ત ।

થાસ્ આથામ્ ધ્વમ્ ।

અમ્ વ મ ।

ઇ વહી મહિ ।

અઘતન વિગેરે કાળની વિશેષ વિવક્ષા ન હોય ત્યારે અને વ્યામિશ્ર હોય ત્યારે ભૂતઅર્થવાળા ધાતુથી અઘતન ની નાં પ્રત્યયો લાગે છે.

વિગેરેમાં અઘતન હયસ્તની અને પરોક્ષા

વ્યામિશ્રણુ એટલે બે કાળ લેગા હોય ત્યારે.

॥૧૯॥ સિજઘતન્યામ્ ૩।૪।૫૩ ॥

અઘતન્યાં પરસ્યાં ધાતોઃ પરઃ સિચ્ સ્યાત્ । ઇકાર ઉચ્ચારણાર્થઃ । ચક્ષરો વિશેષાર્થઃ ।

અઘતનીથી પર રહેલા ધાતુથી સિચ પ્રત્યય થાય છે. સિચ માં હ ઉચ્ચારણાર્થે મૂકેલ છે.

ચ કાર વિશેષ અર્થમાં છે.

॥૨૦॥ પિવૈર્તિદાભૂસ્થઃ સિચો લુપ્ પરસ્મૈ
ન ચેદ્ ૪।૩।૬૬

દેતિ દાસંજ્ઞા ધાતવઃ । એભ્યઃ પરસ્ય સિચઃ પરસ્મૈપદે લુપ્ સ્યાત્, લુપ્યોગે ન ચેદ્ ।

પા (પિવ્) ધાતુ હ ધાતુ દ્રા સંજ્ઞાવાળા મૂ અને સ્થા ને લાગેલા સિચ પ્રત્યયનો લોપ થાય છે અને લુપ થયા પછી હ્ આગમ થતો નથી.

लुकू थाय त्यां स्थानिबद्द लाव थाय.

લુપ્ત થાય ત્યાં સ્થાનિવદ્ધ ભાવ થાય નહીં.

૭૪૧૧૨ થી લુપ્ત થાય ત્યાં સ્થાનિવદ્ ભાવ થાય નહીં.

॥२१॥ भवतेः सिञ्जलुपि ४।३।१२ ॥

सिचो लुपि भवतेर्गुणो न स्यात् । अङ्धातोरित्यङागमे ।
अभूत् अद्य वृष्टिः । अभूताम् । अभू अन् इति स्थिते ।
सिजलोपे धातोरिबर्णस्येत्युवादेशे ।

सिच प्रत्ययनो षोप थये छते मू धातुमां शुष् थतो नथी.
 ४।४।२९ थी अङ् आगम थाय त्यारे.

अ + भू + सिच + अन् ४।४।६६ थी सिच ने। दो।प भू + अन्
२।१।५० थी अभुवन् ४।२।४३ थी अभूवन्

॥२२॥ भुवो वः परोक्षाऽद्यतन्योः ४।२।४३ ।

भ्रुवो वन्तस्योपान्त्यस्य परोक्षाद्यतन्योरूत स्यात् ।
अभूवन् । अभूः अभूतम् अभूत । अभूवम् अभूव अभूम ।

વ ઉપાન્ત્યવાળા એવા મૂળ ધાતુના સ્વરનો પરોક્ષ અને અઘતનીમાં ઉત્ત થાય છે.

ઉપરથી અમુકન સિદ્ધ થાય પછી આ સૂત્રથી અમુકન
થાય એજ પ્રમાણે મુ ધાતુનાં નવરૂપો સાધી લેવા.

॥૨૩॥ પરોક્ષે ૫૧૨।૧૨ ॥

ભૂતાનઘતને પરોક્ષાર્થાદ્ ધાતોઃ પરોક્ષા સ્યાત

પરોક્ષા ૩।૩।૧૨

પરસ્મૈપદિનઃ ।

આત્મનેપદિનઃ ।

જવ્ અતુસ્ ઉસ્ ।

એ આતે રે ।

થવ્ અથુષ્ અ ।

સે આથે ધ્વે ।

જવ્ વ મ ।

એ વહે મહે ।

ભૂજવ્ ઇતિ સ્થિતે જકારો વૃદ્ધચર્ચઃ ।

અનઘતન ભૂતકાળમાં પરોક્ષ અર્થવાળા ધાતુથી પરોક્ષાનાં પ્રત્યયો થાય છે.

જવ્ પ્રત્યયમાં જ ઇત છે વૃદ્ધિની પ્રાપ્તિનાં હેતુરૂપ છે. આંખથી પર તે પરોક્ષ.

॥૨૪॥ દ્વિર્ધાતુઃ પરોક્ષા હે પ્રાક્રુ તુ સ્વરે
સ્વરવિધેઃ ૪।૧।૧ ॥

પરોક્ષાયાં હે ચ પરે ધાતુર્દ્વિઃ સ્યાત્ । સ્વરાદૌ દ્વિત્વ-
નિમિત્તે સ્વરસ્ય કાર્યાત પ્રાગેવ ।

પરોક્ષાના પ્રત્યયો તેમજ હ પ્રત્યય પરમાં રહેતા દ્વિત્વ થાય છે (ધાતુ બેવડાય છે) અને સ્વરાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા સ્વરનાં કાર્યની પહેલા જ દ્વિરુક્તિ થાય છે.

માટે નિનાય ૩૫માં વૃદ્ધિ કરતા પહેલા જ દ્વિરુક્તિ
 નિ + નિ + ણવ ણિદ્વાન્ત્યોણવ થી વૃદ્ધિ વિઠલે
 નિ + નૈ + ણવ એદૈતોડયાય થી નિનાય અને જ્યારેગુણુ થાય
 ત્યારે નિનય બને.

॥૨૫॥ ભૂસ્વપોરદુતૌ ૪૧૧૭૦ ॥

ભૂસ્વપોઃ પરોક્ષાયાં દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય યથાસંજ્ઞયમદુતૌ
 સ્યાતામ્ ।

ભૂ અને સ્વપ ધાતુને પરોક્ષાના પ્રત્યય પરમાં રહેતા
 દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં સ્વરનો અનુક્રમે અત્ અને ઉત્ થાય છે.

ભૂ + ભૂ + ણવ મ + મૂ + ણવ

સુસ્વપ + ણવ

॥૨૬॥ દ્વિતીયતુર્યયોઃ પૂર્વૌ ૪૧૧૪૨ ॥

દ્વિત્વે સત્તિ પૂર્વયોર્દ્વિતીય તુર્યયોર્યથાસંજ્ઞયમાદ્યતૃતીયૌ
 સ્યાતામ્ ।

દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં બીજા અને ચોથા વર્ણનો અનુક્રમે
 પહેલો અને ત્રીજો થાય છે.

મ + મૂ + ણવ ૪૧૧૪૨ થી વ + મૂ + ણવ

યથાસંજ્ઞયમનુદેશસમાનામ્

સરખે સરખાનો અનુક્રમે લેવા માટે છે.

॥૨૭॥ નામિનોઽકલિહલેઃ ૪૧૩૫૧ ॥

નામ્યન્તસ્ય ધાતોર્નામ્નો વા કલિ-હલિર્વર્જસ્ય ઙ્ગિતિ
વૃદ્ધિઃ સ્યાત્ । તત આવાદેશે બુવો વ ઇત્યુત્વે ચ । બભૂવ
શ્રીવીરઃ । બભૂવતુઃ બભૂવુઃ ।

કલિ અને હલિ સિવાયનાં નામિ અન્તવાળા ધાતુની કે
નામનો જિન્ કે ગિત પ્રત્યય પરમાં રહેતા વૃદ્ધિ થાય છે.
કલિ અને હલિ તું વર્જન કરવાથી શબ્દમાં પણ વૃદ્ધિ થઈ
શકે એવું જણાવાયું.

બ + ઙ્ + ણવ છે ઉપર સિદ્ધ કરેલ છે. ૪૧૩૫૧ થી
બ + ભૌ + ણ્વ ઔદૌતોઽવાવ થી બમાવ ૫૨૧૪૩ બમુવ એજ
પ્રમાણે બમુવતુઃ અને બમુવુઃ ૨૧૧૫૦ મું લગાવવું.

॥૨૮॥ સ્ક્રસૃવૃષ્સ્તુદ્રુભૃશ્રુસોર્વ્યજ્ઞનાદેઃ

પરોક્ષાયાઃ ૪૧૪૧૮૧ ॥

સ્ક્રગ સ્ત્રાદિર્વર્જેભ્યશ્ચઃ સર્વધાતુભ્યઃ પરસ્યા વ્યજ્ઞનાદેઃ
પરોક્ષાયા આદિરિટ્ સ્યાત્ । બભૂવિથ બભૂવથુઃ વભૂવ । વભૂવ
વમુવિવ વમુવિમ ।

સ્ક્ર, સ્ત્ર, ષ્, સ્તુ, દ્રુ, શ્ર, સુ ધાતુ સિવાયનાં ધાતુથી તેમજ સ્ક્ર
ધાતુથી પરોક્ષાનાં વ્યંજનાદિ પ્રત્યયોની આદિમાં ઇટ થાય છે.

મુ + થવ ઠાઠાઠદ થી હ થાય તેથી વસુ + હ + થ ૩/૩/૧
થી ગુણુ વભવ્ + ઇથ ઠાઠાઠ૩ થી વમુવિથ વસુવિવ, વસુવિમ
વિગેરે સાધનિકા પણ આજ પ્રમાણે સ્કુ ધાતુ સ્સદ આગમ
વાળો છે.

૨૯॥ કૃતાસ્મરણાઽતિનિહ્વે પરોક્ષા ૫/૨/૧૧ ॥

અનયોરર્થયોરપરોક્ષેઽપિ શ્રુતે પરોક્ષા સ્યાત્ । મુસોઽહં કિલ
વિલલાપ । નાહં કલિઙ્ગ । જગામ

કરેલું કાય* ભૂલાઈ જવાથી અથવા અપલાપ (હૂપાવાથી)

કરવાથી ધાતુને પરોક્ષા સિવાયનાં વિષયમાં પણ પરોક્ષા
નાં પ્રત્યયો લાગે છે.

મુપ્તોઽહં કિલ વિલલાપ મુતા એવા મેં વિલાપ ક્યો
ક્યો છે છતાં કર્તાને ઉંઘમાં ક્રિયા ભૂલાઈ ગઈ છે.

નાહં કલિઙ્ગ જગામ - હું કલિંગ દેશમાં ગયો જ
નથી આરોપ નહીં લાવવા માટે વાતનો અપલાપ કરે છે. હું
કલિંગ દેશમાં ગયો જ નથી તો ક્યાં વાત રહી

૩૦॥ આશિષ્યાશીઃ પઞ્ચમ્યૌ ૫/૪/૩૮॥

પરસ્યેષ્ટાશંસનમાશીસ્તદર્થાદ્ ધાતોરાશીઃ પઞ્ચમ્યૌ સ્યાતામ્ ।

આશી ૩।૩।૧૩॥

પરસ્મૈપદાનિ ।

આત્મનેપદાનિ ।

કયાત્ કયાસ્તાં કયાસુઃ । સીષ્ટ સીયાસ્તાં સીરન્ ।

કયાઃ કયાસ્તં કયાસ્ત । સીષ્ટાસ્ સીયાસ્થાં સીધ્વં ।

કયાસં કયાસ્વ કયાસ્મ । સીય સીવહિ સીમહિ ।

કકારો ગુણનિષેધાર્થઃ । ભૂયાદ્ ભટ્તં સદ્ભ્યઃ ।
 ભૂયાસ્તામ્ ભૂયાસુઃ । ભૂયાઃ ભૂયાસ્તમ્ ભૂયાસ્ત । ભૂયાસમ્
 ભૂયાસ્વ ભૂયાસ્સ ।

અન્યનાં ઇષ્ટની ઇચ્છા તથા આશીર્વાદનાં અર્થમાં ધાતુથી
 આશી : વિલક્ષિતનાં તથા પંચમી વિલક્ષિતનાં પ્રત્યયો
 લગાડાય છે.

આશીર્વાદનાં પ્રત્યયોમાં ક્વ ઇત્ શુણનાં નિષેધ માટે છે
 સંતપુરુષોનું કલ્યાણ થાઓ.

મુ ધાતુને સીધા જ પ્રત્યયો લગાવવાનાં છે.

॥૩૧॥ અનદ્યતને શ્વસ્તની ૫।૩।૫॥

અનદ્યતને મવિષ્યદર્થાદ્ ધાતોઃ શ્વસ્તનીસ્યાત્ ।

શ્વસ્તની ૩।૩।૧૪॥

પરસ્મૈપદિનઃ ।

આત્મનેપદિનઃ ।

તા તારૌ તારસ્ ।

તા તારૌ તારસ્ ।

તાસિ તાસ્થસ તાસ્થ ।

તા તાસાથે તાધ્વે ।

તાસ્મિ તાસ્વસ તાસ્મસ ।

તાહે તાસ્વહે તાસ્મહે ।

અનઘતન ભવિષ્ય અર્થવાળા ધાતુથી શ્વસ્તની નાં પ્રત્યયો લાગે છે.

॥૩૨॥ સ્તાદ્યશિતોઽત્રોણાદેગિદ્ ૪।૪।૩૨॥

ધાતોઃ પરસ્ય સાદેસ્તાદેશ્વાઽશિત આદિરિદ્ સ્યાત્, ન તુ ત્રપ્રત્યયે ણાદિષુ ચ । ભવિતા શ્વઃ પૂજોત્સવઃ । ભવિતારૌ ભવિતારઃ । ભવિતાસિ ભવિતાસ્થઃ ભવિતાસ્થ । ભવિતાસ્મિ ભવિતાસ્વઃ ભવિતાસ્મઃ ।

ત્ર અને ણાદિ નાં પ્રત્યયો સિવાય ધાતુથી પરમાં રહેલા સ્ કારાદિ અને ત્ કારાદિ અશિત પ્રત્યયની આદિમાં રિદ્ થાય છે. મૂ + તા + ૪૪૪૩૨ થી મૂ + ઇ + તા ૪૪૩૧ થી મૂ + ઇ + તા બીઠ્રૌતોઽવાવ થી ભવિતા બાકીની સાધનિકા તેજ પ્રમાણે સાધી લેવી.

॥૩૩॥ ભવિષ્યન્તી ૫।૩।૪॥

સામાન્યતો ભવિષ્યદર્થાદ્ ધાતોર્ભવિષ્યન્તી સ્યાત્ ।

ભવિષ્યન્તી ૩।૩।૧૫॥

પરસ્મૈપદિનઃ ।

આત્મનેપદિનઃ ।

સ્યતિ સ્યતસ્ સ્યન્તિ ।

સ્યતે સ્યેતે સ્યન્તે ।

સ્યસિ સ્યથસ્ સ્યથ । સ્યસે સ્યેથે સ્યધ્વે ।
 સ્યામિ સ્યાવસ્ સ્યામસ । સ્યે સ્યાવહે સ્યામહે ।

હ્રડાગમે । ભવિષ્યતિ ભવિષ્યતઃ ભવિષ્યન્તિ । ભવિષ્યસિ
 ભવિષ્યથઃ ભવિષ્યથ । ભવિષ્યામિ ભવિષ્યાવઃ ભવિષ્યામઃ :

સામાન્ય રીતે ભવિષ્યકાળનાં અર્થવાળા ધાતુથી
 ભવિષ્યન્તી નાં પ્રત્યયો લાગે છે.

ઉપર ભ્વ + ઇ + સ્યતિ થયા પછી ૨ા૩૧૫ થી ભવિષ્યતિ
 બાકીનાં આખા રૂપો ભવિષ્યતિ પ્રમાણે સાધી લેવા.

॥૩૪॥ પુરાયાવતોર્વર્તમાના ૫૧૩૭

અનયોરુપપદયોર્ભનભવિષ્યદર્થાદ્ ધાતોર્વર્તમાના સ્યાત્ । પુરા
 ભવતિ । અભવદિત્યર્થ યાવદ્ ભવતિ । ભવિષ્યતીત્યર્થઃ ।
 (કદાકર્ણોર્નિવાઃ) કદા ભવતિ । કદા ભવિષ્યતિ ।
 કર્હિ ભવતિ । કર્હિ ભવિષ્યતિ ।

પુરા અને યાવદ્ શબ્દનો સંબંધ હોતો છતો ભવિષ્ય-
 અર્થવાળા ધાતુથી વર્તમાનાનાં પ્રત્યયો થાય છે.

પુરા ભવતિ પહેલા થશે.

યાવદ્ ભવતિ જ્યાં સુધી થશે.

કદા ભવતિ અથવા ભવિષ્યતિ ૫૧૩૮ થી કદા અને
 કર્હિ નાં યોગમાં વિઠ્ઠપે વર્તમાનાનાં પ્રત્યયો લાગે.

॥૩૫॥ માહચઘતની ૫૧૪૧૩૯

માહયુપપદે ધાતોઘતની સ્યાત્ । સર્વવિભક્ત્યપવાદઃ ।
માહયોગેઽહાગમાભાવઃ । મા ભૂત્ ।

માહ. નાં યોગમાં ધાતુથી અઘતનીનાં પ્રત્યયો લાગે છે.

સર્વવિભક્તિઓનાં અપવાદ ૩૫ આ સૂત્ર છે.

માહ. નાં યોગમાં અહ. આગમનો અભાવ થાય છે.

મૂ + દિ ૩૪૫૩ થી મૂ + સિચ + દિ ૪૩૬૬ થી સિચ નો
લોપ થતા ભૂત્ થયું.

॥૩૬॥ સમ્મે હ્યસ્તની ચ ૫૧૪૪૦ ॥

સમ્મે માહયુપપદે હ્યસ્તની અઘતની ચ સ્યાત્ । મા સ્મ
ભવત્, મા સ્મ ભૂત્ ।

સ્મ સહિત માંહ. નાં યોગમાં હ્યસ્તની અને અઘતનીનાં
પ્રત્યયો લાગે છે.

મા સ્મ ભવત્ — મા સ્મ ભૂત્ — ન થાય તેવા
અર્થમાં છે.

॥૩૭॥ અયદિ સ્મૃત્યર્થે ભવિષ્યન્તી ૫૧૨૧૯॥

સ્મૃત્યર્થે ધાતાવુપપદે ભૂતાનઘતનાર્થે ભવિષ્યન્તી સ્યાત્,
ન તુ યદ્યોગે । સ્મરસિ સાધો ! સિદ્ધાદ્રૌ તપસ્વિનો
ભવિષ્યામઃ । યદ્યોગે તુ સ્મરસિ યત્ તત્ર તપસ્વિનોઽભવામ ।

સ્મૃતિ અર્થવાળા ધાતુ ઉપપદમાં હોતે છતે અનઘતન ભૂતકાળમાં ધાતુથી લવિષ્યન્તીનાં પ્રત્યયો લાગે છે પરંતુ ચ્દ નો યોગ ન હોય તો

હે સાધુ તમને યાદ છે સિદ્ધગિરીમાં આપણે તપસ્વી હતા ચ્દ નો પ્રયોગ હોય તો હયસ્તનીનાં પ્રત્યયો લાગે.

॥૩૮॥ ધાતોઃ સમ્બઘે પ્રત્યયાઃ ૫૧૪૧૧॥

ધાત્વર્થાનાં વિશેષણવિશેષ્યભાવે સતિ અયથાકાલમપિ પ્રત્યયાઃ સાધવઃ સ્યુઃ । વિશ્વદશ્વાડસ્ય પુત્રો ભવિતા । ભાવિ કૃત્યમાસીત્ ।

ધાતુનાં અર્થનો વિશેષણ અને વિશેષ્યનો સબંધ હોતે છતે અયથા કાળનાં પ્રત્યયો પણ સિદ્ધ થાય છે.

દાખલાનો અર્થ— આનો પુત્ર વિશ્વને જોનાર થશે.

થનાર, કામ હતુ તો આ બંનેમા અયથા કાળ છે. છતાં સિદ્ધ થઈ શકે છે.

॥૩૯॥ પ્રચયે નવા સામાન્યાર્થસ્ય ૫૧૪૧૨॥

ધાત્વર્થાનાં ચ સમુચ્ચયે ગમ્યે સામાન્યાર્થસ્ય ધાતોઃસંબન્ધે સતિ ધાતોઃ પરૌ દિસ્વૌ તઘ્વમૌ ચ તદ્ યુષ્મદિ વા સ્યાતામ્ । વ્રીહીન્ વપ લુનીહિ પુનીહિ इत्येवं यतते यत्यते वा । पक्षे

વપતિ લુનાતીત્યેવંયતતે ચત્યતે વા । સૂત્રમધીષ્વ.નિર્યુક્તિમધીષ્વ,
ભાષ્યમધીષ્વેત્યેવમધીતે । પક્ષે સૂત્રમધીતે, નિર્યુક્તિમધીતે इत्ये-
વમધીતે । एवं तद्धमोरप्युदाहरणानि । यथाविधि धातोः
संबन्धे सति भृशाभीक्ष्ण्येऽप्येवम् । लुनीहि पुनीहीत्येवायं
लुनाति । अधीष्वाधीष्वेत्येवमयमधीते इत्यादि ।

ધાતુઓનાં અર્થનો સમુચ્ચય જણાતો હોય ત્યારે સામાન્ય
અર્થવાળા ધાતુઓનો સંબંધ હોતે છતે ધાતુથી પર હિ અને
સ્વ તેમજ ત અને ધ્વમ્ પ્રત્યયો વિકલ્પે લાગે છે. તથા તે
પ્રત્યયો યુક્તમ્ માં પણ વિકલ્પે લાગે છે.

ચોખ્ખાને તું વાવે છે. તું લણે છે. તું સાફ કરે છે એ
પ્રમાણે પ્રયત્ન કરે છે.

પક્ષે - તે વાવે છે તે લણે છે તે સાફ કરે છે એ પ્રમાણે
પ્રયત્ન કરે છે.

તું સૂત્ર લણે છે. નિર્યુક્તિ લણે છે. ભાષ્ય લણે છે એ
રીતે લણે છે.

તે સૂત્રને લણે છે. નિર્યુક્તિ લણે છે ભાષ્ય લણે છે એ
રીતે લણે છે,

૫-૪-૪૨ થી મૃશા અને અમીક્ષ્ણ્ય

મૃશા - ક્રિયાનું અધિકતા પણ

આમીક્ષ્ણ્ય - ક્રિયાનું વારંવાર કરવું.

॥૪૦॥ સપ્તમ્યર્થે ક્રિયાતિપત્તૌ ક્રિયાતિ-
પત્તિ : ૫।૪।૧॥

સપ્તમ્યા અર્થો નિમિત્તં હેતુફલાદિ સામગ્રી કુતશ્ચિદ્ વૈગુ-
ણ્યાત્ ક્રિયાનભિનિર્વૃત્તૌ સત્યામેષ્યદર્થાદ્ ધાતોઃ સપ્તમ્યર્થે
ક્રિયાનતિપત્તિઃ સ્યાત્ ।

ક્રિયાતિપત્તિઃ ૩।૩।૧૬॥

પરસ્મૈપદિનઃ ।

આત્મનેપદિનઃ ।

સ્યત્ સ્યતામ્ સ્યન્ । સ્યત સ્યેતામ્ સ્યન્ત ।
સ્યસ્ સ્યતમ્ સ્યત । સ્યથામ્ સ્યેથામ્ સ્યધ્વમ્ ।
સ્યમ્ સ્યાવ સ્યામ । સ્યે સ્યાવહિ સ્યામહિ ।

સુવૃષ્ટિશ્ચેદભવિષ્યત્ તદા સુભિક્ષમભવિષ્યત્ । અભવિષ્યતામ્
અભવિષ્યન્ । અભવિષ્યઃ અભવિષ્યતમ્ અભવિષ્યત ।
અભવિષ્યમ્ અભવિષ્યાવ અભવિષ્યામ । પાં પાને । અનુસ્વાર
ઇઙ્નિષેધાર્ધમ્.

સપ્તમીનાં અર્થનાં નિમિત્તવાળા એવા હેતુ અને ઇળ
વગેરેની સામગ્રી હોતે છતે ક્યારેક વિગુણપણથી ક્રિયા ન થઈ
હોય ત્યારે સપ્તમીનાં અર્થમાં ક્રિયાતિપત્તિ થાય છે.

જો સુવૃષ્ટિ થઈ હોત તો સુકાળ થાત.

विशुष्यपष्ठाथी वरसाढ नथी थयो भाटे सुकाण पष्
नथी थयो.

भू + स्यत् ४-४-३२ थी भ + इ स्यत्

४-३-९ थी भो + इ स्यत् ओदौतोऽवाव् थी भव + इ + स्यत्

४-४-२९ थी अभव+इ+स्यत् २-३-९५ थी अभविष्यत्

अभविष्यताम् विगेरे ञाडीनां ३पो ओ ञ प्रभाणे
साधी देवा

॥४१॥ श्रौतिकृवुधिवुपाध्मास्थाम्नादामृदश्यर्ति-
शदसदः श्रुकृधिपिबजिभ्रधमतिष्ठमनयच्छ-
पश्यच्छशीयसीदम् ४।२।१०८॥

श्रौत्यादीनां त्रयोदशानां शिति श्रुप्रभृतयस्त्रयोदशादेशाः
स्युः । पिबति पिबतः पिबन्ति १ । पिबेत् पिबेताम् पिबेयुः ।
पिबेः पिबेताम् पिबेत् । पिबेवम् पिबेव पिबेव २ । पिबतु
पिबतात् पिबताम् पिबन्तु । पिब पिबतात् पिबतम् पिबन् ३ ।
अपिबत् अपिबताम् अपिबन् ४ । पिबैतिदेति सिज्जलोपे अपात्
२ अपाताम्

शित् प्रत्यये। दागता श्रु, कृव्, धिक्, पा. ध्मा, स्था
म्नाः द्रा, दज, ऋ, शद्र, अने सद धातुनो अलुङ्गमे श्, कृ, धि

પિવ. જિઘ્ર ધમ, તિષ્ઠ, મન, યચ્છ, પશ્ય, ઋચ્છ શીચ; અને સીદ એવા આદેશો થાય છે.

સૂત્રમાં વિ વિગેરે હત્ યદ; પ્રત્યયનો લોપ થયો હોય ત્યાં શૃ, કૃ, વિગેરે આદેશો થતા નથી એમ જણાવે છે.

પા + તિ

૪।૨।૧૦૮ થી પિવ + તિ - પિવ + અ + તિ = પિવતિ

પિવ + યાત્ સપ્તમી પિવ + અ + ય + ત

૪-૨-૧૨૨ થી પિવ્ + અ + હત્ ૧-૨-૬ થી પિવેત્

પંચમી પિવતુ

અઢ. ધાતો ... થી અ + પિવ્ + અ + ત = આપવન્

અઘતની-પા + સિચ ૩।૪।૫૩ થી સિચ

૪-૩-૬૬ થી સિચ નો લોપ ૪-૪-૨૯ થી અપાત્ આઠી નાં રૂપો તેજ પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે.

॥૪૨॥ સિઙ્વિદોઽભુવઃ ૪।૨।૧૨

અભુવઃ સિચપ્રત્યયાન્તાદ્ વિદશ્ચ ધાતોઃ પરસ્યાનઃ પુસ્ સ્યાત્ । પકાર હત્ ।

મૂ ધાતુ સિવાય સિચ પ્રત્યાન્ત ધાતુથી તેમજ વિદ્ ધાતુ થી અન્ નો પુસ્ આદેશ થાય છે.

પ્ હત્ છે.

મૂ ધાતુથી અભૂવન્ અને વિદ નું અવિદુઃ

॥૪૩॥ ઇડેત્પુસિ ચાતો લુક્ ૫।૩।૧૪॥

કૂઢિત્યશિતિ સ્વરે ઇટિ એતિ પુસિ ચ પરે આદન્તસ્ય
ધાતોરન્તસ્ય લુક્ સ્યાત્ । અપુઃ । અપાઃ અપાતમ્ અપાત ।
અપામ્ અપાવ અપામ ૫ ।

કિત્, ડિત્ એવા અશિત સ્વરાદિ પ્રત્યયો તેમજ્ ઇદ્
એન્ અને પુસ્ પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે આ કાશન્ત ધાતુના
આ નો લોપ થાય છે.

અ+પા+ઝ્સ આ સૂત્રથી આ નો લોપ અપુઃસુઃ

૪-૩-૬૬ થી સિચ નો લોપ

ખાઢીનાં રૂપો આજ રીતે સાધી લેવા,

॥૪૪॥ હ્રસ્વઃ ૪।૧।૩૯॥

દ્વિત્વે સતિ પૂર્વસ્ય હ્રસ્વઃ સ્યાત્ ।

દ્વિત્વથયે છતે પૂર્વનો સ્વર હ્રસ્વ થાય છે.

॥૪૫॥ આતો ણવ ઔઃ ૪।૨।૧૨૦॥

આતઃ પરસ્ય ણવ ઔઃ સ્યાત્ । પપૌ

ધાતુનાં આ થી પરમા રહેલા ણવ્ પ્રત્યયનો ઔ આદેશ
થાય છે.

॥૪૬॥ ઇન્ધ્યસંયોગાત્ પરોક્ષા કિદ્વત્ ૪।૩।૨૧॥

ઇન્ધેરસંયોગાન્તાચ્ચ પરા અવિત્પરોક્ષા કિદ્વત્ સ્યાદિતિ
કિત્વાદિદેત્પુસીત્યલુક્ । પપૌ પપતુઃ પપુઃ ।

ઇન્ધ ધાતુ અને અસંયોગાત્ ધાતુથી પરમાં રહેલા અવિત્
પરોક્ષાનાં પ્રત્યયો કિતવત્ થાય છે. તેથી ૪-૩-૧૪ થી આ
નો લોપ કરવો.

પરોક્ષા અવિત્ પ્રત્યયો ૧૫ તે કિતવત્ થાય તેથી કિત્
પર છતાં જે કાર્ય થતું હોય તે કરવું

પપૌ - પા + ણ્ ૪-૧-૧ થી પા+પા+ણ્

૪-૧-૩૯ થી પપા+ણ્ ૪-૨-૧૨૦ થી પપા + ઔ
૪-૩-૧૪ થી પપૌ

પપતુ - પાપા અતુસ ઉપર પ્રમાણે પપતુઃ પપુઃ પપ્
ઉપર પ્રમાણે જ

॥૪૭॥ સૂજિદ્વશિસ્કૃસ્વગત્વતસ્તૃજ્નિત્યાટસ્થવઃ

૪।૪।૭૮॥

સૂજિ-દ્વશિમ્યાં સ્કૃગઃ સ્વરાન્તાદત્વતશ્ચ તૃચિ નિત્યાનિટો
વિહિતસ્ય થવ આદિરિડ્ વા સ્યાત્ । પપાથ પપિથ પપથુઃ પપ ।
પપૌ પપિવ પપિમ ૬ ।

સૂજ, દશ અને સ્કૃ ધાતુઓને તેમજ સુચ્ પ્રત્યય લાગતા
નિત્યઅનિદ્ ઐવા સ્વરાંત તથા જેમાં અ છે તેવા અનિદ્
ધાતુઓને થૂ ની પૂર્વે ઇદ્ વિકલ્પે થાય છે.

પપાથ પા+થવ ૮-૧-૧ થી પા - પા થવ

૪-૧-૨૯ થી પપા-થવ ૪-૪-૭૮ થી પ+પા+ઈ+થ ઇદ્
ન લાગે તો પપાથ ૪-૩-૯૪ થી આ નો લોપ તેથી પપિથ

એ પ્રમાણે પરોક્ષાની સાધનિકા સિદ્ધ કરવી.

॥૪૮॥ ગાપાસ્થાસાદામાહાકઃ ૪।૩।૯૬॥

एषां क्ङित्याशिष्येः स्यात् । पेयात् पेयास्ताम् पेयासुः ।
पेयाः पेयास्तम् पेयास्त । पेयासम् पेयास्व पेयास्म ७ ।

ગા, પા, સ્થા, સા, દા, મા, હા ધાતુને આશીર્વાદનાં કિત્
કિ.ત્ પ્રત્યયો લાગતા આ નો એ થાય છે.

પેયાત્ + પા+યાત્ આ સૂત્રથી પેયાત્ વિગેરે સાધનિકા
આ જ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવી,

॥૪૯॥ एकस्वरादनुस्वारेतः ४।४।५६॥

एकस्वरादनुस्वारेतो घातोर्विहितास्यस्ताद्यशित इद् न
स्यात् । पाता पातारौ पातारः ८ । पास्यति पास्यतः पास्यन्ति
९ । अपास्यत् अपास्यताम् अपास्यन् १० इत्यादिवत् । ध्रां

ગન્ધોપાદાને । જિઘ્રતિ ૧ । જિઘ્રેત્ ૨ । જિઘ્રતુ જિઘ્રતાત્ ૩ ।
અજિઘ્રત્ ૪ ।

એક સ્વરવાળા ધાતુથી તેમજ અનુસ્વાર ઇત્વાળા ધાતુ
થી સૂ કારાદિ અને તૂ કારાદિ અશિત પ્રત્યયની આદિમાં
હ્રદ્ થતો નથી.

શ્વસ્તની પાતા ધાતુને સીધો પ્રત્યય લાગી રૂપો બને
ભવિષ્યની ક્રિયાતિપત્તિ પણ તેજ પ્રમાણે.

ગ્રા ધાતુનું જિઘ્રતિ વર્તમાના સપ્તમી જિઘ્રેત્ પંચમી
જિઘ્રતુ જિઘ્રતાત્ ૪-૨-૧૧૯ થી તાતઢ; હ્યસ્તની અજિઘ્રત્

॥૫૦॥ ટ્ઘેઘ્રાશાચ્છાસો વા ૪॥૩૬૭॥

एभ्यः पञ्चभ्यः परस्य सिचः परसमैपदे लुब् वા સ્યાત્ ।
અઘ્રાત્ । પક્ષે સઃ ।

ટઘે, ઘ્રા શા, છા, અને શા ધાતુને સિચ પ્રત્યયને
પરસમૈપદમાં લોપ વિકલ્પે થાય છે.

અઘ્રાત્ મ્ રહે ત્યારે આઘ્રાસીત

॥૫૧॥ સઃ સિજસ્તેર્દિસ્યોઃ ૪॥૩૬૫॥

સિજન્તાદ્ ધાતોરસ્તેશ્ચ સકારાન્તાત્ પરઃ પરયોદિસ્યોરા-
દિરીત્ સ્યાત્ ।

સિચ અન્તવાળા ધાતુથી તેમજ અસ ધાતુથી પર દિ અને આસિત્ પ્રત્યયની આદિમાં इत् આગમ થાય છે.

॥૫૨॥ યમિરમિનમ્યાતઃ સોઽન્તશ્ચ ૪।૪।૮૬॥

યમ્યાદિભ્યસિભ્ય આદન્તેભ્યશ્ચ પરસ્મૈપદે સિચ આદિ-
રિટ્ સ્યાદેષાં ચ સ્ અન્તઃ ।

યમ્, રમ્, નમ્, ધાતુ તથા આ કારાન્ત ધાતુને પરસ્મૈ-
પદમાં સિચ ની આદિમાં इद् થાય છે. તથા અન્તે સ્ થાય છે,
અનસીત્

॥૫૩॥ ઇટ્ ઈતિ ૪।૩।૭૧॥

ઇટઃ પરસ્ય સિચ-ઈતિ પરે લુક્ સ્યાત્ । અગ્રાસીત્ અગ્રા-
તામ્ અગ્રામિષ્ટામ્ અઘુઃ-અગ્રાસિષુઃ । અગ્રાઃ-અગ્રાસીઃ અગ્રા-
તમ્-અગ્રાસિષ્ટમ્ અગ્રાતઅગ્રાસિષ્ટઃ । અ ગ્રામ્-અગ્રાસિષમ્ અગ્રાવ-
અગ્રાસિષ્વ અગ્રામ-અગ્રાસિષ્મ ૫ । પરોક્ષાયાં ગ્રા ગ્રા ઇતિ ।

इद् થી પરમાં રહેલા એવા સિચૂ ને। इत् પરમાં રહેતા
છુદ્ થાય છે.

અગ્રાસીત્

અગ્રા + સૂ + ત્ ૪-૩-૬૫ થી અ + ગ્રા + સિચૂ + इत् + ત્
૪-૪-૮૬ થી અ + ગ્રા + સ્ + इद् + સિચૂ ઈત્ + ત્

૪-૩-૭૧ થી અગ્રાસીત્

અગ્રાતામઃ અગ્રાસિષ્ટામ્

અ + ગ્રા + સ્ + ઇદ + સિચ્ + તામ્

૨-૩-૧૫ થી અગ્રાસિષ + તામ્ ૨-૩-૬૩ થી અગ્રાસિષ્ટામ્

આગ્રિષુસિઃ — અગ્રુઃ—

અ + ગ્રા + સિચ્ + ઇસ્ ૪-૩-૬૭ થી સિચ નો વિઠ્ઠપે
લોપ થાય ત્યારે અગ્રા + ઇસ્ ૪-૩-૯૪ થી અગ્રુઃ વિઠ્ઠપે
૪-૪-૮૬ થી અગ્રાસિષુઃ

આ રીતે ગ્રા ની સંપૂર્ણ સાધનિકા બનાવવી,
પરોક્ષામાં ગ્રા + ગ્રા

૧.૫૪॥ દ્વિત્વે વ્યજ્ઞનસ્યાનાદેર્લુક્ ૪।૧।૪૪ ॥

દ્વિત્વે પૂર્વસ્યાનાદેર્વ્યજ્ઞનસ્ય લુક્ સ્યાત્ । દ્વિતીય તુર્યયોઃ
પૂર્વો ઇતિ ઘસ્ય ગત્વે ।

દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં અનાદિ વ્યંજનનો લુક્ થાય છે.

ગ્રા + ગ્રા ૪-૧-૩૯ થી ગ્ર + ગ્રા ૪-૧-૪૪ થી ગ્ર + ગ્રા
૪-૧-૪૨ ગ + ગ્રા

॥૫૫॥ ગહોર્જઃ ૪।૧।૪૦ ॥

દ્વિત્વે સતિ પૂર્વયોર્ગહોર્જઃ સ્યાત્ । જઘ્રૌ જઘ્રતુઃ જઘ્રુઃ ૬ ।

ક્રિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં ગ અને હ નો જૂ થાય છે.

જ + ઘ્રા + ણવ ૪-૧-૧૨૦ થી જ + ઘ્રા + ઔ

૧-૨-૧૨ થી જઘ્રૌ

જઘ્રતુઃ જઘ્રા + અતુસ ૪-૩-૨૧ થી ક્રિતવત્

૪-૩-૯૪ થી આ નો લોપ જઘ્રતુઃ

જઘ્રઃ ત્રીજો પુરુષ બહુવચન ઉપર પ્રમાણે

॥૫૬॥ સંયોગાદેર્વાશિષ્યેઃ ૪।૩।૯૫ ॥

સંયોગાદેરાદન્તસ્ય કિત્યાશિષ્યેર્વા સ્યાત્ । ઘ્રેયાત્—
ઘ્રાયાત્ ઘ્રેયાસ્તામ્—ઘ્રાયાસ્તામ્ ઘ્રેયાસુઃ—ઘ્રાયાસુઃ ૭ । ઘ્રાતા
૮ ઘ્રાસ્યતિ ૯ । અઘ્રાસ્યત્ ૧૦ । ધ્માં શબ્દાગ્નિસંયોગયોઃ ।
ધમતિ ૧ । ધમેત્ ૨ । ધમતુ-ધમતાત્ ૩ । અધમત્ ૪ । અધ્મા-
સીત્ । ૫ । દધ્મૌ ૬ । ધ્મેયાત્ ધ્માયાત્ ૭ । ધ્માતા ૮ ।
ધ્માસ્યતિ ૯ । અધ્માસ્યત્ ૧૦ । છાં ગતિનિવૃત્તૌ ।

સંયોગ આદિવાળા તેવા આ કારાન્ત ધાતુને ક્રિત્ ડિ.વ
એવા આશીર્વાદના પ્રત્યયો પરમાં રહેતા એ વિકલ્પે થાય છે.

આદિમાં સંયોગ જોઈએ અને છેલ્લે આ કારાન્ત ધાતુ
જોઈએ.

ઘ્રા + યાત્ ૪/૩/૯૫ થી ઘ્રેયાત વિકલ્પે છે. માટે ઘ્રાયાત્
એ પ્રમાણે આશીર્વાદના બધા જ રૂપો સાધી લેવા.

શ્વસ્તનીમાં વિઠલેપે ન થાય માટે ધ્રાતા વિગેરે ભવિષ્ય-
ન્તીમાં વ્રાસ્યતિ વિગેરે ક્રિયાતિપત્તિમાં અવ્રાસ્યત્ વિગેરે રૂપો
સાધી લેવા ઘ્રા ના દશઠાળનાં રૂપો પૂરા થયા.

ધ્મા અગ્નિસંયોગાદિમાં વપરાય છે.

૪/૨/૧૦૮ સૂત્રથી જિત પ્રત્યયો ધ્મા નો ધમ્ માટે ધમતિ
ધમેત, ધમતુ, અધમત્ એમ રૂપો સિદ્ધ થાય છે.

અધ્માસિત અ + ધ્મા + સ અ + દમા + સિચ + ર્હત્ + ત્
અધ્માસીત

બાકી બધા ધ્મા નાં રૂપો ઘ્રા ની જેમજ સિદ્ધ કરવા.

॥૫૭॥ ષઃ સો ષ્ઠૈષ્ઠિવષ્ઠ્ઠકઃ ૨।૩।૯૮ ॥

પાઠે ધાત્વાદેઃ ષઃ સઃ સ્યાન્ન તુ ષ્ઠૈષ્ઠિવષ્ઠ્ઠકામ્ ।
નિમિત્તાભાવે નૈમિત્તિકસ્યાપ્યભાવ ઇતિ ઠસ્ય થત્વે સ્થા ।
તિષ્ઠતિ ૧ । તિષ્ઠેત્ ૨ । તિષ્ઠતુ તિષ્ઠતાત્ ૩ અતિષ્ઠત્ ૪ ।
અસ્થાત્ અસ્થાતામ્ અસ્થુઃ ૫ ।

ષ્ઠિવ અને વષ્ઠ્ઠક સિવાયનાં ધાતુપાઠમાં આવેલા પૂ નો સ્
થાય છે. નિમિત્તના અભાવમાં નૈમિત્તિકનો પણ અભાવ થાય
છે. માટે બંને ધાતુ છે તેના બદલે સ્થા થઈ જશે.

સ્થા + તિ ૪/૨/૧૦૮ થી તિષ્ઠ + તિ = તિષ્ઠ + અ + તિ
માટે જિત્ એવા ચાર ઠાળનાં રૂપો તેા સરખા જ થશે.

અધતની - અ + ણ્ઠા + દિ ૨/૩/૧૮ થી સ્થા + દિ
૨।૪।૫૨ થી સ્થા + સિચૂ + દિ ૪।૩।૬૬ થી સિચૂ નો લોપ અસ્થાત્
ત્રીજો પુરુષ બહુવચન અસ્થુ: સિજ્ઞવિદોઽમુવ: થી પુસ્ થાય
૪/૩/૧૪ થી આ નો લોપ થાય,

॥૫૮॥ સ્થાસેનિસેધસિધસિચૂસઙ્ગાં દ્વિત્વેઽપિ

૨।૩।૪૦ ॥

ઉપસર્ગસ્થાનામ્યાદે: પરેષાં સ્થાદીનાં સ: ષ: સ્યાત્
દ્વિત્વેઽપિ । અધ્યઞ્ઠાત્ અધ્યઞ્ઠાતામ્ અધ્યઞ્ઠુ: ।

ઉપસર્ગમાં રહેલા નામિ અંતસ્થા કે ક્ વર્ગથી પર સ્થા
સેનિ, સિધ, સિચૂ અને સઙ્ગ ધાતુનાં સ નો પૂ થાય છે દ્વિત્વ થયે
છતે પણ સ નો પૂ થાય છે.

અધિ + અ + સ્થા + સિચૂ + ત્ આ સૂત્રથી પૂ તવર્ગશ્ચવર્ગ
થી અધ્યઞ્ઠાત્ થાય ત્રણેય દાખલા એ જ રીતે સાધી લેવા.

॥૫૯॥ અઘોષે શિટ: ૪।૧।૪૫॥

દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય શિટસ્તત્સંબન્ધિન્યેવાઘોષે લુક્ સ્યાત્ ।
તસ્થૌ અધિતઞ્ઠૌ તસ્થતુ: તસ્થુ: ૬ । સ્થેયાત્ સ્થેયાસ્તામ્ ।
સ્થેયાસુ: ૭ । સ્થાતા અધિઞ્ઠાતા ૮ । સ્થાસ્યતિ અધિઞ્ઠાસ્યતિ
૯ । અસ્થાસ્યન્ અધ્યઞ્ઠાસ્યાત્ ૧૦ । જ્ઞાં અભ્યાસે । મનતિ ૧૧ ।

મનેત્ ૨ । મનતુ મનતાત્ ૩ । અમનત્ ૪ । અમ્નાસીત્ ૫ ।
 મમ્નૌ ૬ । મ્નેયાત્-મ્નાયાત્ ૭ । મ્નાતા ૮ । મ્નાસ્યતિ ૯ ।
 અમ્નાસ્યત્ ૧૦ । દામ્ દાને । યચ્છતિ ૧ । યચ્છેત્ ૨ ।
 યચ્છતુ ૩ । અયચ્છત્ ૪ ।

દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં શિદ વ્યંજનનો તત્સંબંધિ જ
 અધોષ વ્યંજન પરમાં રહેતા લુક થાય છે.

અધિ + સ્થા + સ્થા + ણ્વ આ સૂત્રથી અધિ + થાસ્થા + ણ્વ
 દ્વિત્વતુર્યયો-પુર્વો અધિ તાસ્થા + ણ્વ + ૪/૧/૩૯ થી અધિ + તસ્થા
 + ણ્વ ૨/૩/૪૦ થી અધિ + તષ્ટા + ણ્વ આતો ણ્વ ઔ થી
 અધિતષ્ઠા + ઔ ૧/૨/૯૨ થી અધિતઠૌ

આશીર્વાદ ૪/૩/૯૬ થી નિત્ય એ તેથી સ્થેયાત્ વિગેરે

૨વસ્તની ભવિષ્યન્તી ક્રિયાતિપત્તિ પ્રત્યયો લગાવવાથી
 સિદ્ધ થઈ જાય સ્થાતા વિગેરે

મ્ના નાં દશેય કાળનાં રૂપો ધ્મા ની જેમ સાધી લેવા.
 દા ધાતુ શિત્ કાળ આરેયમાં ૪/૨/૧૦૮ થી યચ્છતિ વિગેરે

॥૬૦॥ અવૌ દાધૌ દા ૩।૩।૫ ॥

અધિતૈ દાધારૂપૌ ધાત્ દાસંજ્ઞૌ સ્યાતામિતિ દાસંજ્ઞત્વાત્
 પ્રિવૈતીત્યાદિના સિલ્પ . અદ્રાત્ . વિદ્રર્જનાત દાંવ્ દૈવ્

इत्यादेर्न दासंज्ञा । ददौ ६ । गापास्थासादामित्येत्वे, देयात्
७ । दाता ८ । दास्यति ९ । अदास्यत् १० । जिं जिं
अभिभवे । जयाति १ । जयेत् २ । जयतु जयतात् ३ ।
अजयत् ४ ।

बहुत् विनांनं दा ३५ अने घा ३५ धातुओ दा संज्ञा थाय छे.
दा संज्ञा थवाथी पिबौतिदा सूत्रथी सिच नो दोप थशे दा
नां तभाम ३पो उपर आपेक्ष स्थानी जेम साधी लेवा जि+अ
+ ति ३/४]७१ थी ४-३-९ थी शुष् जे+अ+ति एदैतोऽयाय थी
जयति, जयेत्, जयतु, अजयत् जेम चार क्षणमां करवा.

॥६१॥ सिचि परस्मै समानस्याडिति ४।३।४४ ॥

समानान्तस्य धातोः परस्मैपदविषये सिचि अडिति वृद्धिः
स्यात् । अजैषीत् अजैष्टाम् अजैषुः । अजैषीः अजैष्टम्
अजैषट् । अजैषम् अजैष्व अजैषम् ५ ।

समान अन्तवाणा ओवा धातुथी पर परस्मैपदना विषयमां
डित् सिवायनो ओवो सिच् प्रत्यय परमां रडेटा वृद्धि थाय छे.

अद्यतनी - अजैषीत् अ + जि + सिच् + त्

४।३।४४ श्री अज + सिच् + त्

४।३।६५ थी ईत् अजै + सिच् + ईत् + त्

૨।૩।૧૫ થી ષ્ થાય થી અજૈષીત્

અજૈષ્ટામ્ તવર્ગશ્ચવર્ગ લગાવવું

આકીની સાધનિકા સરળ છે.

॥૬૨॥ જેર્ગિ, સન્પરોક્ષયોઃ ૪।૧।૩૫ ॥

સન્-પરોક્ષયોઃ પરયોદ્વિત્વે સતિ પૂર્વાત્ પરસ્ય જેર્ગિઃ સ્યાત્ ।
નામિનોઽકલિહલેગિતિ વૃદ્ધિઃ । જિગાય । યોઽનેકસ્વરસ્ય ।
જિગ્યતુઃ । જિગાયિથ જિગેથ જિગ્યથુઃ જિગ્ય ।

સન્ પ્રત્યય તેમજ પરોક્ષાનો પ્રત્યય પરમાં રહેતા દ્વિત્વ
થયે છતે પૂર્વથી પરમાં રહેલા જિ નો નિ આદેશ થાય છે.

જિ + જિ + ણ્વ	૪।૧।૧	સાધનિકા એજ પ્રમાણે
જિ + ગિ + ણ્વ	૪।૧।૩૫	જિ + ગિ + અતુસ્
જિ + ગૈ + ણ્વ	૪।૩।૫૧	જિગ્યતુસ્ ૨।૧।૪૬ થી
જિ + ગાય + ણ્વ	૧।૨।૨૩	સોઠઃ અને રઃપદાન્તે...થી
જિ + થ્		

જિગિ + થવ્ જિગિ + ઇદ્ + થવ્ ૪-૪-૭૮

ઇદ ન લાગે ત્યારે ૪-૩-૧ થી જિગેથ

જિગે ઇ +થ્ પદૈતોઽયાયુ થી જિગાયિથ

આકીના સાધનિકા ઉપર પ્રમાણે

॥૬૩॥ ણિદ્વાન્ત્યો ણવ્ ૪૩૫૮ ॥

પરોક્ષાયા અન્ત્યો ણવ્ ણિદ્વા સ્યાત્ । જિગાય જિગય
જિગ્યિવ જિગ્યિમ ૬ । દીર્ઘશ્ચવીતિ દીર્ઘે જીયાત્ જીયાસ્તામ્
જીયાસુઃ ૭ । જેતા ૮ । જેષ્યતિ ૯ । અજેષ્યત્ ૧૦ । સ્મૃ
ચિન્તાયામ્ । સ્મરતિ ૧ । સ્મરેત્ ૨ । સ્મરતુ-સ્મરતાત્
૩ । અસ્મરત્ ૪ । અસ્માર્ષીત્ અસ્માર્ષ્ટામ્ અસ્માર્ષુઃ
અસ્માર્ષીઃ અસ્માર્ષ્ટમ્ અસ્માર્ષ્ટ । અસ્માર્ષમ્ અસ્માર્ષ્વ
અસ્માર્ષ્મ ૫ । સ્મૃ સ્મૃ ઇતિ દ્વિત્વે ।

પરોક્ષા સંબંધિ અન્ત્ય ણવ ણિત્ વિકલ્પે થાય છે.

ણિત્ થાય ત્યારે વૃદ્ધિ માટે જિગાય

ણિત્ ન થાય ત્યારે શુભ્ર માટે જિગય

જિગ્યિવ - જિ + ગિ + વ

જિગિ + ઇ + વ ૪-૪-૮૧

જિગ્યિવ ૨-૧-૫૬

આશીર્વાદમાં જિ + યાત્ ૪/૩/૧૦૮ થી જીયાત્

શ્વસ્તની ભવિષ્યન્તી ક્રિયાતિપત્તિમાં શુભ્ર કરી રેવો જેતા

વિગેરે

સ્મૃ ધાતુમાં શુભ્ર કરી આજ માત્રમાં સ્મરતિ વિગેરે

અઘતની — સ્મૃ + સિચ્ + દિ

સ્મૃ + સ્ + ઈત્ + દિ ૪-૩-૩૫

સ્માદ + સ ઇત્ ૪-૩-૪૪

અસ્માર્ષીત્ ૪-૪-૨૯થી

એ જ રીતે બાકીનાં

અઘતનીનાં રૂપો

સાધી લેવા

પરોક્ષા સ્મૃ સ્મૃ ક્ષિત્વ થયા પછી.

॥૬૪॥ ઋતોઽત્ ૪।૧।૩૮ ॥

દ્વિત્વે સતિ પૂર્વસ્ય ઋતોઽત્ । સસ્માર ।

ક્ષિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં ઋ નો અ થાય છે.

સ્મૃ + સ્મૃ + ણ્ ૪-૧-૪૪ થી સ્ + સ્મૃ

સ + સ્મૃ + ણ્ ૪-૧-૩૮ થી

સસ્માર ૪-૩-૧

॥૬૫॥ સંયોગાદ્દર્તે ૪।૩।૧૨

સંયોગાત્ પરો ય ઋત્તદન્તસ્યાર્તેશ્વાકિ પરોક્ષાયાં ગુણઃ
સ્યાત્ । સસ્મરતુઃ સસ્મરુઃ ।

સંયોગ અન્તવાળા ધાતુના અન્ત્ય ઋ નો તેમજ ઋ
ધાતુનાં ઋ નો કિત્ સિવાયનો પ્રત્યય પરમાં રહેતા પરોક્ષામાં
ગુણ થાય છે.

ઉપરના સૂત્રથી સસ્મૃ + અતુસ્

સસ્મદ્ + અતુસ્ ૪-૩-૯ સોરુ, ૨ઃ પદાન્તે વિસર્ગઃ,

એ જ પ્રમાણે સસ્મરુઃ ત્રીણે પુ.ખ.વ.

॥૬૬॥ ઋતઃ ૪૧૪૧૭૯ ॥

ઋદન્તાતૃચિ નિત્યાનિટો વિહિતસ્ય થવ આદિરિઙ્ ન
સ્યાત્ । સસ્મર્થ સસ્મરથુઃ સસ્મર । સસ્માર સસ્માર
સસ્મરિવ સસ્મરિમ ૬

તૃચ્ પ્રત્યય પર છતા નિત્ય અનિટ એવા ઉસ્વ ઋ કારાન્ત
ધાતુથી ઢહેવાયેલ થવ્ ની આદિમાં હદ થતો નથી.

હદ ન લાગ્યો માટે ૪/૩/૯ થી ગુણ થઈ સસ્મર્થ થાય

ણિદ્વાન્ત્યોળવ થી વિકલ્પે વૃદ્ધિ થતા સસ્માર ગુણ થાય
ત્યારે સસ્મર

સસ્મરિવ ૪ ૪-૮૧ થી હ સસ્મરિવ

॥૬૭॥ કયયંડશીર્યે ૪૧૩૧૧૦ ॥

સંયોગાત્ પરો ય ઋત્તદન્તસ્યાર્તેશ્ચ કયે યંડયાશીર્યે ચ
ગુણઃ સ્યાત્ । સ્મર્યાત્ સ્મર્યાસ્તામ્ સ્મર્યાસુઃ ૭ । સ્મર્તા ૮ ॥

સંયોગથી પરમાં રહેલા ઋ અન્તવાળા ધાતુનો તેમજ
 ઋ ધાતુનો ક્ય, યઙ અને આશીર્વાદનો ય કારાદિ પ્રત્યય પરમાં
 રહેતા ગુણ થાય છે.

સ્મૃ + યાત્ આ સૂત્રથી ગુણ સ્મર્ + યાત્ સ્મયતિ

અસ્તનીમાં સ્મર્ + તા સ્મર્તા

॥૬૮॥ હનૃતઃ સ્યસ્ય ૪૧૪૧૪૯ ॥

હન્તેઋદન્તાચ્ચ પરસ્ય સ્યસ્યાદિરિદ્ સ્યાત્ । સ્મરિષ્યતિ

૯ । અસ્મરિષ્યત્ ૧૦ ટૂં પુવનતરંયોઃ । તરતિ ૪ ।

અતારીત્ અતારિષ્ટામ્ અતારિષુઃ ૫ । તતાર ।

હનૂ ધાતુ અને ઋ કારાન્ત ધાતુથી પર સ્ય પ્રત્યયની
 આદિમાં ઇદ થાય છે.

સ્મૃ + સ્યતિ ૪-૪-૩૨ થી સ્મૃ + ઇદ્ + સ્યતિ ૪-૩-૧ થી ગુણ
 ૨-૩-૧૫ સ્મરિષ્યતિ

ક્રિયાતિપત્તિ પછી તેજ પ્રમાણે.

તૃ ધાતુ તરવુ, કુદવુ અર્થમાં,

શિત્ આર કાળમાં ગુણ કરી તરતિ, તરેત્ તરતુ, અતરત,
 અતારીત

વૃ + સિચૂ + ત્	૩-૪-૫૩	અતારિષુઃ
વૃ + સિચૂ + ઈત્ + ત્	૪-૩-૬૫	૪-૨-૯૨ થી યુસ્મ તતાર
વૃ+ઇદ્+સિચૂ+ઈત+ત્	૪-૪-૩૨	પરોક્ષાનું ૩૫ સસ્મારની
વૃ+ઇદ્+ઈત્+ત્	૪-૩-૭૧	જેમ ઠરવું.
તાર્ + ઇ + ઈ + ત્	૪-૩-૪૪	
અતારીત્	૪-૪-૨૯	

॥૬૯॥ સ્કૃચ્છૃતોઽકિ પરોક્ષાયામ્ ૪૧૩૮ ॥

સ્કૃઋચ્છોઋદન્તાનાં ચ પરોક્ષાયાં ગુણઃ સ્યાન્ને તુ કોપલક્ષિતાયાં તસ્યામ્ । તર્ ઇતિ જાતે ।

સ્કૃ, ઋચ્છ, અને દીર્ઘ ઋ કારાન્ત ધાતુઓનો પરોક્ષાના પ્રત્યયો લાગતા ગુણ થાય છે. પરંતુ ક ઉપલક્ષિત પરોક્ષાના પ્રત્યયો હોય તો નહીં, તર્ સિદ્ધ થયા પછી.

॥૭૦॥ તૃત્રપફલભજામ્ ૪૧૧૨૫ ॥

एषां चतुर्णामवित्परोक्षा-सेट्थवोः परयोः स्वरस्य एः स्यान्न च द्विः । तेरतुः तेरुः । तेरिथ ६ ।

તૃ ત્રપ, કલ્ અને મજ્ ધાતુને અવિત્પરોક્ષા અને સદ્ થવ પર છતાં સ્વરનો એ આદેશ થાય છે.

નૃ + ઝ્ઞ ધ્રુવ ત્ + ઝ્ઞ ૪-૪-૨૫ થી તેઠ્ઠ: ૪-૪-૮૧ થી
ત્તેરિથ ।

॥૭૧॥ ઋતાં ક્રિતીર્ ૪૧૪૧૧૬ ॥

સ્પષ્ટમ્ ।

દીર્ઘ ઋ અન્તવાળા ધાતુનાં ઋ નો ક્રિત્ ડિ.ત્ પ્રત્યય
પરમાં રહેતા રૂંદ થાય છે.

દાખલો નીચેના સૂત્રમાં

॥૭૨॥ ભ્વાદેર્નામિનો દીર્ઘોર્વોઽવ્યઙ્ગને

૨૧૧૬૩ ॥

ભ્વાદેર્ધાતોર્યૌં રવૌં તયોઃ પરયોસ્તસ્યૈવ નામિનો દીર્ઘઃ
સ્યાત્ વ્યઙ્ગને પરે । તીર્યાત્ ૭ ।

મૂ વિગેરે દરેક ધાતુનાં રૂ અને વૂ ની પછી અ્યઙ્ગન
આવેલો હોય તો રૂ અને વૂ ની પૂર્વનો નામિ સ્વર દીર્ઘ થાય છે.
આશીર્વાદ તૂ + યાત્ ૪-૪-૧૧૬ થી તિર્ + યાત્ ૨-૧-૬૩
થી તીર્યાત્

॥૭૩॥ વૃતો નવાઽનાશીઃ સિચૂપરસ્મૈ ચ

૪૧૪૩૫ ॥

વૃથ્યામૃદન્તેમ્યશ્ચ પરસ્યેટો દીર્ઘો વા સ્યાન્ ન તુ પરોક્ષા-
શિષોઃ સિચિ પરસ્મૈપદે ચ । તરિતા-તરીતા ૮ । તરિષ્યતિ—
તરીષ્યતિ ૯ । અતરિષ્યત—અતરીષ્યત્ ૧૦ । દૃષ્ઠે પાને ।
ધયતિ ૪ ।

વૃગ્ અને વૃઢ. ધાતુઓને તથા દીર્ઘ ઋકારાન્ત ધાતુઓને
લાગેલો ી વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે પરંતુ પરોક્ષા આશીર્વાદ
અને પરસ્મૈપદનો સિચૂ પ્રત્યય હોય તો.

વૃ + તા શ્વસ્તની ગુણ કરી દીર્ઘ વિકલ્પે તરીતા, તરિતા
એ પ્રમાણે ભવિષ્યન્તી અને ક્રિયાતિપત્તિ

૮થે ધાતુનાં રૂપો

શિત આરેયકાળમાં ગુણ કરી ઘયતિ વિગેરે થાય.

॥૭૪॥ આત્સન્ધ્યક્ષરસ્ય ળારા ૧ ॥

ધાતોઃ સન્ધ્યક્ષરાન્તસ્ય આઃ સ્યાન્ ન તુ શિતિ પરે ।
તતશ્ચ દાસંજ્ઞા ।

ધાતુને અંતે રહેલા સન્ધ્યક્ષરનો શિત્ પ્રત્યય પરમાં ન
હોય તો આ આદે થાયશ છે.

ઉદાહરણે સૂત્ર ૭૫ માં બતાવશે.

॥૭૫॥ ટ્ઘેશ્વેર્વા ૩૧૪૧૫૩ ॥

આભ્યાં કર્તર્યઘતન્યાં ડો વા સ્યાત । દ્વિર્ધાતુરિતિ દ્વિત્વે
 પૂર્વહ્રસ્વત્વે દત્ત્વે ચ । અદઘત્ અદઘતામ્ અદઘન્ । ટ્ઘેઘ્રાશા-
 ન્છાસો વેતિ । સજ્જલોપવિકલ્પે । અઘાત્ અઘાતામ્ અધુઃ । પક્ષે
 અઘાસીત્ અઘાસિષ્ટામ્ અઘાસિષ્ઠુઃ ૫ । દઘૌ ૬ । ઘેયાત્ ૭ ।
 ઘાતા ૮ । ઘાસ્યતિ ૯ । અઘાસ્યત ૧૦ । ધ્યૈ ચિન્તાયામ્ ।
 ધ્યાયતિ ૪ । અધ્યાસીત્ ૫ । દઘ્યૌ દઘ્યતુઃ । દધ્યથ
 ૬ । ઘ્યેયાત્-ધ્યાયાત્ ૭ । અર્ચ પૂજાયામ્ । અર્ચતિ ।

ટ્ઘે અને ટ્રિવ ધાતુને કર્તામાં અઘતનીમાં ડઃ પ્રત્યય
 વિઠ્ઠપે થાય છે.

અદઘત્ અઘતની

અહીં ઘા ધાતુ ૪/૧/૧ થી ઘા + ઘા + ત્

ઘ + ઘા + ત્ ૪-૧-૩૯

દ + ઘા + ત્ ૪-૧-૪૨

દ + ઘ + ત્ ૪-૩-૯૪ અદઘત્ થયું.

અદઘત ડઃ લાગ્યે ત્યારે બન્યું

ડવે સિચ્ લાગે અને લોપાય ત્યારે

વે + દિ + ૪-૨-૧ થી ઘા + દિ

હ્રસ્વ થવા સુધીની પ્રક્રિયા દ + ઘા + ત્

૪/૨/૧૪ અને આ નો લોપ થઈ અષ્ટઘત્

અઘાત અને અઘાસીત આ ની જેમ સમજવી.

પરોક્ષા-દઘૌ

ઘા + ણવ દઘૌ, ઘેયાત્, ઘાતા, ઘાસ્યતિ, અઘાસ્યત્ બધી જ પ્રક્રિયા સ્થા પ્રમાણે થશે.

દ્યૈ ધાતુનાં ૩પો પહેલા ચાર કાળમાં દયાયાંત વિગેરે અને બાકીનાં ૬ કાળનાં ૩પો ધમા ની જેમ સમજવા.

અર્ચ ધાતુ વર્તમાના અર્ચતિ ।

॥૭૬॥ સ્વરાદેસ્તાસુ ૪૧૪૩૯ ॥

સ્વરાદેર્ધાતોરાદેરઘતની-હ્યસ્તની-ક્રિયાતિપત્તિષુ વૃદ્ધિઃ સ્યાત । આર્ચત ૩ । શ્રાર્ચીત્ આર્ચિષ્ટામ્ ૫ ।

સ્વરાદિ ધાતુનાં આદિ સ્વરની અઘતની હ્યસ્તની અને ક્રિયાતિપત્તિનાં પ્રત્યયો પરમાં રહેતા વૃદ્ધિ થાય છે.

હ્યસ્તન આર્ચત્ આદિસ્વરની વૃદ્ધિ

અઘતની આર્ચીત્

અર્ચ્ + સૂ + ઇ + સ્ + ઈ + ત્ ૪-૩-૭૧ થી અને ૪-૪-૩૯ આર્ચીત્

॥૭૭॥ અનાતો નશ્ચાન્તઃ ક્ષુદાદ્યશૌ સંયોગસ્ય

૪૧૧૯૬ ॥

ક્ષુદાદેરશ્નોતે: સંયોગાન્તસ્ય ચ પરોક્ષાયાં દ્વિત્વે પૂર્વસ્યા-
દેરત આત્સ્થાનાદન્યસ્ય આ: સ્યાત્ કૃતાતો નોન્તશ્ચ ।
આનર્ચ આનર્ચતુઃ આનર્ચુઃ ૬ અર્ચ્યાત્ ૭ । અર્ચિતા
૮ । અર્ચિષ્યતિ ૯ । આર્ચિષ્યત ૧૦ । ત્યજં હાનૌ ત્યજતિ ૪ ।

ઋ આદિવાળાધાતુ, અશ્ ધાતુ અને સંયોગાન્ત ધાતુનો
પરોક્ષામાં દ્વિત્વથયે છતે પૂર્વનાં અ નો આ થાય છે. અને તે
કરાયેલા આ થી પર ન્ અન્તે થાય છે.

અર્ચ અર્ચ + ણ્ ૪-૧-૪૪ અ + અર્ચ + ણ્ ૪-૧-૬૯
થી આનર્ચ એજ પ્રમાણે આનર્ચતુઃ, આનર્ચુઃ અર્ચ્યાત્ આશીર્વાદ

શ્ચસ્તની, ભવિષ્યન્તિ અને ક્રિયાતિપત્તિમાં

૪/૪/૩૨ થી હ્રદ લગાવી અર્ચિતા વિગેરે સિદ્ધ કરવું.

વ્યજ ધાતુનાં રૂપો શિત્ ચારેય કાળમાં ત્યજતિ વિગેરે

॥૭૮॥ વ્યઙ્જનાનામનિટિ ૪૧૩૪૫ ॥

વ્યઙ્જનાન્તસ્ય ધાતોઃ । પરમૈસ્પદ વિષયેઽનિટિ સિચિ સમાનસ્ય
વૃદ્ધિઃ સ્યાત્ । ચજઃ કગમિતિ જસ્ય ગત્વે, અઘોષે પ્રથમો
શિટ્ ઇતિ ગસ્ય કત્વે, નામ્યન્તસ્થેતિ સસ્ય ષત્વે, અત્યાક્ષીત્ ।

વ્યંજનાન્ત ધાતુથી પરસ્મૈપદના વિષયમાં અનિદ સિચ્ પ્રત્યયપર છતાં સમાન સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે.

ત્યજ્ + સિચ + ત્ ૩-૪-૫૩ ૪-૩-૬૫ થી અત્યજ + સિચ્
ઈત્ + ત્ ૪-૩-૪૫ થી અત્યાજ્ + સીત્

અવ્યાગ્ + સીત્ ૨-૧-૮૬

અવ્યાક્ + સીત્ ૧-૩-૫૦

અત્યાક્ષીત્ ૨-૩-૧૫

॥૭૧॥ ધુડ્ હ્રસ્વાલ્લુગનિટસ્તથોઃ ૪-૩-૭૦

ધુડન્તાત્ હ્રવાન્સ્તચ્ચ ઘાતોઃ પરસ્યાનિટઃ સિચસ્તાદૌ થાદૌ
ચ લુક્ સ્યાત્ । અત્યાક્તામ્ અત્યાક્ષુઃ । અત્યાક્ષીઃ । અત્યાક્ષ્મ ૫ ।

ધુડ્ વ્યંજનાન્ત ધાતુથી તેમજ હ્રસ્વ સ્વરાન્ત ધાતુથી પર અનિદ સિચ પ્રત્યયનો ત્ ઠારાદિ અને થઠારાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા લુક્ થાય છે.

અત્યાક્તામ્ ત્ ઠારાદિ પ્રત્યય છે માટે સિચ્ નો લોપ
૪-૩-૭૦ થા સિચ નો લોપ કરવાનો.
આક્રીની સાધિનીકા સરળ છે.

॥૮૦॥ જિણિતિ ૪-૩-૫૦ ॥

જિતિ ણિતિ ચ પરે ઘાતોરુપાન્ત્યસ્ઘાતો વૃદ્ધિઃ સ્યાત્ ।
તત્યાજ તત્યજતુઃ । તત્યજિથ તત્યકથ ૬ । ત્યજ્યાત્ ૭ ।

સ્વૈકા ૮ । ત્યક્ષ્યતિ ૯ । અત્યક્ષ્યત્ ૧૦ । વ્રજગતૌ । વ્રજતિ ૪ ।

જિત્ કે ણિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ધાતુના ઉપાન્ત્ય અ
ની વૃદ્ધિ થાય છે.

તત્યાજ પરોક્ષા

ત્યજ્ + ત્યજ્ ૪-૧-૪૪ થી તત્યજ ૪-૩-૫૦ થી તત્યાજ

ચજઃ કગમ્ થી તત્યક્થ ડૂ લાગે ત્યારે તત્યજિથ

ત્યજ્યાત્ આશીર્વાદ ત્યજ + તા ચજઃ કગમ્ શ્વસ્તની ભવિષ્યન્તી
ક્રિયાતિપત્તિઃ તેજ પ્રમાણે.

વ્રજ્ ગતિ અર્થમાં વ્રજતિ વિગેરે ચાર કાળમાં.

॥૮૧॥ વદવ્રજલ્હઃ ૪-૩-૪૮ ॥

વદવ્રજોર્લન્તરન્તયોશ્ચોપાન્ત્યસ્ય પરસ્મૈપદે સેટિ સિચિ વૃદ્ધિઃ
સ્યાત્ । અવ્રાજીત્ અવ્રાજિષ્ટામ્ અવ્રાજિપુઃ । અવ્રાજીઃ ૫ । વ્રાજ
૬ । વ્રજ્યાત્ ૭ । વ્રજિતા ૮ । વ્રજિષ્યતિ ૯ । અવ્રજિષ્યત્
૧૦ । પત્લૃ પથે ગતૌ પતતિ ૪ ।

વદ્, વ્રજ્ તેમજ લ્હ, ર્ અન્તવાળા ધાતુનાં ઉપાન્ત્ય અ
ની પરસ્મૈપદમાં સેદ સિચ્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વૃદ્ધિ થાય છે.
વૃદ્ધિ થઈ અવ્રાજીત્. થાય

વ્રાજ, વ્રજિતા, વ્રજિષ્યતિ, અવ્રજિષ્યત્ એકાળ સરળ છે.

પત્ નાં દ્વયેય કાળના રૂપે પતતિ ચારેય કાળમાં સરળ છે.

॥૮૨॥ નેહ્માદાપતપદનદગદવપીવહીશમૂ-
ચિગ્યાતિવાતિદ્રાતિપ્સાતિસ્યતિહન્તિદેગ્ધૌ ૨-૩-૭૯॥

અદુરુપસર્ગાન્તસ્થાદ્રાદેઃ પરસ્યૈષાં સપ્તદશાનાં સંવન્ધિનો
નેરુપસર્ગસ્ય નો નઃ સ્યાત્ । પ્રણિપતતિ ।

દુર્ વજ્ઞને ઉપસર્ગ તેમજ અન્તર્ શબ્દમાં રહેલા ર્ ષ
કે ઋ વર્ણથી પર નિઉપસર્ગપૂર્વક મા. દા. પત્, પદ્, નદ્

ગદ્, વપ્, વહ્, શમ્, ચિ, યા, વા, દ્રા, પ્સા, સો હન્
અને વિહ્ આ સત્તર ધાતુ સંબંધિ નિ ઉપસર્ગનાં ન્ નો ન
થાય છે.

પ્રણિપતતિ નિ નાં ન નો ન થયો પ્ર ઉપસર્ગ ર્ ષ કે ઋ વર્ણ
લાવવા માટે લીધો છે.

॥૮૩॥ લૃદિદ્યુતાદિપુષ્યાદેઃ પરસ્મૈ ૩-૪-૬૪॥

લૃદિતો યુતાદેઃ પુષ્યાદેશ્ચ પરસ્મૈપદેઽઘતન્યામઙ્ સ્યાત્ ।

લૃ ઇતવાળા યુતાદિ ધાતુઓ તથા પુષ્ વિગેરે પુષ્યાદિ
ધાતુઓથી પરસ્મૈપદમાં અઘતનીમાં અઙ્ પ્રત્યય થાય છે.

પત ધાતુનો પત્ત આદેશ અઘતનીમાં થઈ જાય છે માટે
હાજલા નીચેના સૂત્રમાં બતાવાયો.

॥૮૪॥ શ્વયત્યસૂવચપતઃ શ્વાસ્થવોચપત્તમ્

૪-૩-૧૦૩

एषां चतुर्णामङि परे यथासङ्ख्यं श्वादयः स्युः, इति पप्ता
देशे । अपप्तत् अपप्ताम् अपप्तन् ५ । पपात् ६ ।

શ્વિ, અસૂ વચૂ અને પત્ આ ચાર ધાતુઓને અઢ; પ્રત્યયપરમાં
રહેતા અનુક્રમે શ્વ, અસ્થ, વોચૂ અને પત્ત આદેશ થાય છે.
આદેશ કોઈની જગ્યા થયેલો હોય તે શત્રુ જેવો કહેવાય.
આગમ નવો જ ઉમેરાય છે અને તે મિત્ર જેવો કહેવાય
યથાસંખ્ય એટલે અનુક્રમ તેના માટે ન્યાય છે

यथासंख्यमनुदेशसमानाम्

अपप्तत्

परोक्ष पपात्

॥८५॥ अनादेशादेरेकव्यञ्जनमध्येऽतः ४।१ २४।।

अवित्परोक्षासेदृथदवोः परयोर्योऽनादेशादिर्धातुस्तत्संबन्धि-
नोऽकारस्यासंयुक्तव्यञ्जनमध्यगतस्य एः स्यान्न तु द्विः। प्राकृतु
स्वरे स्वरविधेरिति कृतमपि द्वित्वं निवर्तते इत्यर्थः । पेततुः
पेतुः । पेटिथ ६ । पत्यात् ७ । पतिता ८ । गद व्यक्तायां
वाचि । गदति प्रणिगदति ४ ।

અવિત્ પરોક્ષા અને સેદ થવ પર છતા આદિમાં ફેરફાર ન થતો હોય તેવાં બે અસંયુક્ત વ્યંજનની મધ્યમાં રહેલા અ નો ઇ થાય છે અને દ્વિરુક્તિ થતી નથી (પરંતુ સ્વરાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા સ્વરના કાર્યની પહેલાજ દ્વિરુક્તિ થાય છે.

પત્ + અતુસ્ ૪-૧-૨૪ થી પેતતુસ્ સોરુઃ અને રુપદાન્તે...થી પેતુઃ ત્રીજો પુ. બ. વ. પેતુઃ થાય પેતિથ ૪-૪-૮૧ થી પત્યાત્, પતિતા.

ગદ્ ધાતુના ૩પો ગદતિ વિગેરે શિત્ આરે કાળના ૩પો સરળ છે.

॥૮૬॥ વ્યજનાદેર્વોપાન્ત્યસ્યાતઃ ૪।૩।૪૭।

વ્યજ્જનાદેર્ઘાંતોરુષાન્ત્યસ્યાતઃ સેટિ સિચિ પરસ્મૈપદે વૃદ્ધિર્વાં સ્યાત્ । અગાદીત્-અગદીત્ અગાદિષ્ટામ્-અમદિષ્ટામ્ અગાદિષુઃ- । અગાદિષુઃ ૫ જગાદ ૬ । ગદ્યાત્ ૭ ગદિતા ૮ । ગદિષ્યતિ ૯ । અગદિષ્યત્ ૧૦ । અર્દ્ ગતિયાચનયોઃ । અર્દ્તિ ૪ આર્દીત્ ૫ । આનર્દ્ ૬ । અર્ઘાત્ ૭ । અર્દિતા ૮ । અર્દિષ્યતિ ૯ । આર્દિષ્યત્ ૧૦ । ણિદુ કુત્સાયામ્ । પાઠે ઘાત્વાદેર્ઘો નઃ ।

વ્યંજનાદિ ધાતુનાં ઉપાન્ત્ય અ ની પરસ્મૈપદ સખંધિ
સેદ સિચ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વૃદ્ધિ વિકલ્પે થાય છે.

ગદ્ ધાતુ વૃદ્ધિ અગાદીત્ વિકલ્પે છે માટે અગાદીત્

પરોક્ષા જગાદ ગદ્ + ગદઃ ગગદ ગદ્ગોર્જઃ થી જગદ ૪-૩-૫૦ થી
જગાદ

આશીર્વાદ ગચાત્,

શ્વસ્તની ભવિષ્યન્તી ક્રિયાતિપત્તિમાં ૪ ૪-૩૨ થી હદ
લગાવી રૂપો કરવા સરળ છે.

અર્દ્ધ ધાતુનાં દ્વિતીય કાળના રૂપો અર્ચ પ્રમાણે કરવા

ણિદ્ (નિન્દ) ધાતુ નિન્દા કરવી અર્થમાં ૨-૩-૮૭ થી નિન્દ્
કર્યો છે.

॥૮૭॥ ઉદિતઃ સ્વરાન્નોઽન્તઃ ૪।૪।૧૮.

ઉદિતો ધાતોઃસ્વરાત્પરો નોઽન્તઃ। મ્નાંઘુહ્વર્ગેન્ત્યોઽપદાન્તે।
નિન્દતિ ૪। ઇટ્ ઈતીતિ સિજ્જલોપે। અતિન્દીત્ અનિન્દિષ્ટામ્
અનિન્દિષુઃ। અનિન્દિષ્મ ૫। નિનિન્દ ૬। નિન્ધાત્ ૭।
નિન્દિતા ૮। એવં ટુનદુ સમૃદ્ધો ૯। નન્દતીત્યાદિ ૧૦।
જમં પ્રહત્વે। નમતિ ૪।

ચ ઇત્ વાળા ધાતુનાં સ્વરથી પર અન્તે નૂ આગમ થાય છે

ણિદ્ ધાતુ ૪-૪-૧૧ થી નૂ આગમ ણિન્દ ૧-૩-૩૧ થી નિન્દ ચાર કાળમાં સરળ છે.

સેદ ધાતુ છે ૪-૩-૭૧ લાગતા અઘતનીમાં અનિન્દીત પરોક્ષામાં નિનિન્દ, નિન્દ્યાત્, થાય

શ્વસ્તની ભવિષ્યન્તી ક્રિયાતિપત્તિમાં ૪-૪-૩૨ થી હદ લગાડવી, સરળ છે.

નન્દ્ ધાતુનાં રૂપો દશેયકાળમાં નિન્દ્ જેવા બનાવવા.

નમ્ ધાતુ ચાર કાળમાં સરળ છે નમતિ વિગેરે

॥૮૮॥ અદુરુપસર્ગાન્તરોણહિનુમીનાઽઽને:

૨।૩ ૭૭ ॥

દુર્વર્જોપસર્ગસ્થાદન્તઃશબ્દસ્થાચ્ચ રાદેઃ પરસ્યૈષાં નો ણ્
સ્યાત્ પ્ણેતિ ણોપદેશા ધાતવઃ । પ્રણમતિ । યમિરમીતિ સાગમે ।

શિદ્ધહેઽનુસ્વાર । इत्यनुस्वारे । अनंसीत् अनंसिष्टाम् अनंसिष्ठुः
५ । ननाम नेमतुः नेमुः । नेमिथ-ननन्थ ६ । नम्यात् ७ ।
नन्ता ८ । नंस्यति ९ । अनंस्यत १० । गम्लुं गतौ ।

દુર્ વજ્ઞને ઉપસર્ગ તેમજ અન્તર્ શબ્દમાં રહેલા ર્, ક્ કે ઋ વર્ણથી પર ન થી જણાવેલા ધાતુ તથા હિનુ, મીના, આનિ નાં ન નો ન થાય છે.

જોપદેશ ધાતુ પાઠમાં જે ન આદિવાળા હોય છે.

પ્રણમતિ ર્ થી નિ + થી પર નમ્ ધાતુ આવવાથી ન નો ન પ્રણમતિ યમ્ અને રમ્ માં સ્ આગમ થવાથી.

અનંસીત્ - નમ્ + દિ ૪-૪-૮૬ થી અ + નમ્ - સ્ + હિદ + સિચ્ + ર્દિત્ + ત્ ૧-૩-૪૦ થી અનુસ્વાર અનંસીત્ એજ પ્રમાણે બાકીનાં અદ્યતનીનાં

નનામ પરોક્ષા પચ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

શ્વસ્તની નમ + તા મ્નાંઘુઙ્ વર્ગે..... થી નન્તા નમ્ + સ્યતિ શિઢદેડનુસ્વાર: થી નંસ્યતિ, અનંસ્યત

ગમ્ ધાતુના રૂપો નીચેના સૂત્રમાં

॥૮૧॥ ગમિષદ્યમશચ્છઃ ૪૨૨।૧૦૬॥

एषां शिति च्छः स्यात् । गच्छति ४ । लृदिच्चाद-
डागमे । अगमत् । अगमताम् अगमन् ५ । जगाम ।

ગમ્, ઇષ્ એને ચમ્ ધાતુને શિત્ પ્રત્યય લાગતા અન્ત્યનો ચ્છ થાય છે.

ગચ્છ આદિશ ક્યારી પછી ચારેય કાળમાં સરખા જ રૂપો થાય.
અગમત્ અદ્યતની ૩-૪-૬૪ થી અદ્ પ્રત્યય થાય.

પરોક્ષા જગામ ગદ્યોર્જઃ અને જિદ્ધાન્યોણવ ઙિણતિ સૂત્રથી જગામ
સિદ્ધ થાય.

॥૧૦॥ ગમહનજનચનઘસઃ સ્વરેઽનાઙિ

ક્રિતિ લુક્ ૪।૨।૪૪।

एषामुपान्त्यस्याङ्ग्वर्जे स्वरादौ विङ्गति परे लुक्
स्यात् । जग्मतुः जग्मुः ६ । गम्यात् ७ । गन्ता ८ ।

ગમ્, હન્, જન, ચન, ઘસ, ધાતુઓના અઙ્, સિવાયનો સ્વરાદિ
ક્રિત ઙિત પ્રત્યય પરમાં રહેતા લુક્ થાય છે.

गम् + अतुस् जग्म् + अतुस् ४-२-४४ थी जग्मतुः
गम्यात् आशीः गन्ता च्छस्तनी,

॥११॥ गमोऽनात्मने ४।४।५१॥

गमः परस्य सादेरिट् स्यात् नत्वात्मनेपदे । गमि
ष्यति गमिष्यतः गमिष्यन्ति ९ । अगमिष्यत् अगमिष्यताम्
अगमिष्यन् । अगमिष्यः अगमिष्यतम् अगमिष्यत । अग-
मिष्यम् अगमिष्याव अगमिष्याम १० । क्रम् पादविक्षेपे ।

ગમ્ ધાતુથી સ્ય આદિવાળા પ્રત્યયની આદિમાં હૈદ થાય છે પરંતુ આત્મનેપદીમાં નહીં.

ભવિષ્યન્તી ગમ્ + હ + વ્યતિ અનિંદ હોવા છતાં આ સૂત્રથી ગમિવ્યતિ.

ક્રમ્ ધાતુના રૂપો.

॥૧૨॥ આશશ્લાંશભ્રમક્રમક્લમત્રસિત્રુટિલષિયસિ-
સંયસેર્વા ૩૧૪૭૩॥

અમ્યો દશમ્યઃ કર્તૃવિહિતે શિતિ ઇયો વા સ્યાત્ ।

આસ, શ્લાશ્, ભ્રમ્, ક્રમ્, કલમ્, ત્રસ્ ત્રુદ, લસ, યસ, અને સમ્ + યશ્ આ દશ ધાતુથી શિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ઇય વિકલ્પે થાય છે.

દાખલા નીચેના સૂત્રમાં

॥૧૩॥ ક્રમો દીર્ઘઃ પરસ્મૈ ૪૧૨૧૦૯॥

ક્રમઃ પરસ્મૈપદે શિતિ દીર્ઘઃ સ્યાત્ । ક્રામ્યતિ ક્રામતિ । ક્રામ્યત્-ક્રામેત્ ૪ ।

પરસ્મૈપદમાં શિત્ પ્રત્યયો પરમાં રહેતા ક્રમ ધાતુનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

ક્રમ્ + ૩-૩-૭૧ થી શ્વ ક્રમ્ + અ + તિ

ક્રામતિ ૪-૨-૧૦૯ થી દીર્ઘ

વિકલ્પે દિવાદેઃ ઇયઃ થી ઇય ક્રામ્યતિ

સપ્તમી - ક્રામ્યેત, ક્રામેત.

॥૧૪॥ ક્રમઃ ૪૧૪૫૩॥

ક્રમઃ પરસ્ય સ્તાદ્યશિત્ત્વં ઇદ્ સ્યાન્નત્વાત્મનેપદે ।

ક્રમ્ ધાતુથી કારાદિ સ્ અને ત્ કારાદિ અશિત પ્રત્યયની આદિમાં ઇદ્ થાય છે. પરંતુ આત્મનેપદમાં થતી નથી. ઉદાહરણ નીચેના સૂત્રમાં

॥૧૫॥ ન શ્ચિજાગૃશસક્ષણદયેદિતઃ ૪૧૩૧૯૪॥

एषां ह्यन्यन्तानामेदितां च परस्मैपदे सेटि सिचि वृद्धिर्न स्यात् । अकमीत् अक्रमिष्टाम् ५ ।

શ્ચિ, જાગૃ, શસ્ ક્ષણ્ હ, મ અને ચ અન્તવાળા ધાતુઓ તથા ઇદ્ વાળા ધાતુથી પરસ્મૈપદમાં સેદ સિચ પ્રત્યયપરમાં રહેતા વૃદ્ધિ થતી નથી,

ક્રમ્ ધાતુ સેટ છે માટે ઇદ્ કરી અને અક્રમીત રૂપ સિદ્ધ અક્રમિષ્ટામ્ કરવું વિગેરે સરળ છે.

॥૧૬॥ કહશ્ચઞ્ ૪૧૧૪૬॥

દ્વિત્વે પૂર્વયોઃ કહોશ્ચઞ્ સ્યાતામ્ । ચક્રામ ચક્રમિથ
૬ । ક્રમ્યાત્ ૭ । ક્રમિતા ૮ । ક્રમિષ્યતિ ૯ । અક્ર-
મિષ્યત્ ૧૦ । દૃશું પ્રેક્ષણે । પશ્યતિ ૪ ।

દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વના ક અને હ અનુક્રમે ચ અને
ઞ થાય છે.

પરોક્ષા ક્રમ્+ક્રમ્+ળવ્ ૪/૧/૪૪ થી ક્રમ્ ૪/૧/૪૬ થી
ચક્રમ ઝિણતિ ચક્રામ

ક્રમ્યાત્ આશોઃ

શ્વસ્તની ભવિષ્યન્તી. ક્રિયાતિપત્તિમાં ૪-૩-૫૩ થી હદ
લગાડવી રૂપે સાધવા.

દશ્ ધાતુનાં દશ કાળનાં રૂપે

દશ્ ધાતુ ૪-૨-૧૯૮ થી પશ્ય પશ્યતિ વિગેરે ૪ કાળમાં

૧૭૭॥ ઋદિચ્છિવસ્તમ્ભૂ (સ્તૂમ્ભૂ) મુચૂ-મ્લુચૂ-મુચૂ;
મ્લુચૂ-મ્લુચુઞ્ચો વા ૩૧૪૧૬૫॥

ઋદિતઃ શ્વયાદીનાં ચ પરસ્મૈપદેઽદ્યતન્યામઙ્ વા સ્યાત્ ।

ઋદિત્ વાળા ધાતુથી તેમજ શ્વિ, સ્તમ્ભૂ, મુચૂ, મ્લુચૂ,
મુચૂ, મ્લુચૂ, મ્લુચ્ચ અને જૃ ધાતુથી પરસ્મૈપદમાં અદ્યતનીમાં
અઙ પ્રત્યય વિઠવે થાય છે.

દાખલા નીચેનાં સૂત્રમાં

॥૯૮॥ ઋવર્ણદ્વશોઽહિ ૪।૩।૭॥

ઋવર્ણાન્તાનાં દ્વશેશ્વાહિ પરે ગુણઃ સ્યાત્ । અદર્શત્
અદર્શતામ્ અદર્શન્ । પક્ષે સિચિ ।

ઋ વર્ણ અન્તવાળા ધાતુથી અને દ્વશ્ ધાતુથી અહ પ્રત્યય
પરમાં રહેતા ગુણ થાય છે.

અ+દ્વશ+અહ+ત્

આ સૂત્રથી ગુણ અદર્શત્ પક્ષે સિચ્ દાગે ત્યારે

॥૯૯॥ અઃ સૃજિદ્વશોઽકિતિ ૪।૪।૧૧૧॥

અનયોઃ સ્વરાત્ પરો ધ્રુડાદૌ પ્રત્યયેઽદન્તઃ સ્યાત્ ન
તુ કિતિ । દ્રશ્નુ ઇતિ જાતે ત્યજ્જનાનામનિટીતિ વૃદ્ધૌ યજ-
સૃજેતિ શસ્ય ષત્વે ।

સૃજ્ અને દ્રશ્ ધાતુનાં સ્વરથી પર ધ્રુડાદિ પ્રત્યય પરમાં
રહેતા અ અન્તે થાય છે પરંતુ કિત્ પ્રત્યય પરમાં ન હોય તો.

દ્રશ્ ૪-૩-૪૫ થી વૃદ્ધિ દ્રાશ+સિચ્ ૨-૧-૮૭ થી
દાષ્ટ+સિચ્

॥૧૦૦॥ ષટોઃ કઃ સિ ૨।૧।૧૬૨॥

સે પરે ષટોઃ કઃ સ્યાત્ । નામ્યન્તસ્થેતિ સસ્ય ષત્વે ।
અદ્રાક્ષીત્ અદ્રાષ્ટામ્ અદ્રાક્ષુઃ ૫ । વિત્પરોક્ષાયાઃ કિત્ત્વાભાવઃ ।

સ પર છતાં પૂ અને દ્વ નો ક થાય છે.

અ+દ્રાક્+સિચૂ+ઈત્, ત્ ૨-૩-૧૫ થી અદ્રાક્ષીત્

અદ્રાષ્+તામ્ તવર્ગશ્ચવર્ગ...અદ્રાષ્ટામ્

॥૧૦૧॥ લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪।૩।૪॥

ધાતોરુપાન્ત્યસ્ય નામિનો લઘોરઠ્ઠિતિ ગુણઃ સ્યાન । દદર્શ
દદ્શતુઃ । દદ્શુઃ । સ્વજિદ્દશીત્યાદિનેઙ્ઠવિકલ્પે, દદ્રષ્ટ દદર્શિય
૬ । દ્દશ્યાત્ ૭ । દ્રષ્ટા ૮ । દ્રક્ષ્યતિ ૯ । અદ્રક્ષ્યત્ ૧૦ । દંશં
દંશને । દશ-સઙ્ગઃ શવિ લુક્ । દશતિ ૪ । અદાહિક્ષત્ ૫ ।
દદંશ ૬ । સંયોગાન્તત્વાદવિત્પરોક્ષાયાઃ કિત્ત્વામાબે ન
લોપાભાવઃ । દદંશતુઃ ।

ધાતુનાં ઉપાન્ત્ય લઘુ નામિ સ્વરને કિત્ ડિત્ સિવાયનો
પ્રત્યય પરમાં રહેતા ગુણ થાય છે.

ઋતોઙ્ઠત્ થી દદ્શ બનાવ્યા પછી ૪-૩-૪ થી ગુણ
દ્રદર્શ બાકીના કિત હોવાથી દ્રદશતુઃ, દ્રદ્શુઃ

૪-૪-૭૮ થી વિઠલ્પે દ્દ થશે તેથી દ્દ થાય ત્યારે
દ્રદર્શિય અને ન થાય ત્યારે દ્રદશ+થ ૨-૧-૮૭ થી દ્રદષ્+થ
તવર્ગશ્ચવર્ગ...દ્રદ્રષ્ટ ૪-૪-૧૧૧ થી દ્દદ્ર ।

દ્દશ્યાત્ આશીઃ શ્વસ્તની ભવિષ્યન્તી અને ક્રિયાતિપત્તિમાં
૪-૪-૧૧૧ થી અ તેથી દ્રષ્ટા, દ્રક્ષ્યતિ.

અદ્રક્ષ્યત્ ૩૫ સિદ્ધ થશે.

દંશ્ ધાતુનાં ૩૫૦ :

દંશ્ + અ + તિ ૪-૨-૪૯ થી ન્ નો લોપ દશતિ ચાર ઠાળ સરળ છે.

અદાઢક્ષીત્- ૪-૩-૪૫ થી વૃદ્ધિ અદાંઢક્ષીત્

પરોક્ષા દદંશ્ ૪-૩-૨૧ ની ઠક્ષમ લાગુ પડતી નથી સંયોગાંત ધાતુ છે માટે લોપ થશે નહીં.

॥૧૦૨॥ નો વ્યञ्जनस्यानुदितઃ ૪૧૨૪૫॥

વ્યञ્जनान्तस्यानुदितો ધાતોરુપાન્ત્યસ્ય નઃ કિઙ્કતિ પરે લુક્ સ્યાત્ । દશ્યાત્ ૭ । દંષ્ટા ૮ । દદ્રક્ષ્યતિ ૯ । અદદ્રક્ષ્યત ૧૦ । કૃષં વિલેખને । લઘોરુપાન્ત્યસ્યેતિ ગુણે કર્પતિ ૪ ।

વ્યંજનાન્ત ધાતુથી અને ઉ ઇત વાળા સિવાયના ધાતુનાં ઉપાન્ત્ય ન નો કિત્, કિત્ પ્રત્યયો પરમાં રહેતા લોપ થાય છે.

દંશ્ + યાત્ કિત્ પ્રત્યય હોવાથી ૪-૨-૪૫ થી ન નો લોપ.

દંષ્ટા, દદ્રક્ષ્યતિ, અદદ્રક્ષ્યત્ માં પ્રત્યયો કિત્ કે કિત્ નથી માટે ઉપાન્ત્ય ન્ નો લોપ થયો નહીં.

કૃષ્-ખેડુ

કૃષ્ + અ + તિ ૪-૩-૪ થી ગુણ કર્ષતિ શિત્ આરેય
ઠાળનાં તેજ પ્રમાણે.

॥૧૦૩॥ સ્પૃશમૃશકૃષતૃપટ્વો વા ૩૪૧૫૪॥

અમ્યોઽચતન્યાં સિચ્ વા સ્યાત્ ।

સ્પૃશ્, મૃશ્, કૃષ્, તૃષ્, ટ્વૂ આ પાંચ ધાતુઓને અચ-
તનીમાં સિચ્ વિઠ્ઠલે લાગે છે.

ઠાખલા નીચેના સૂત્રમાં બતાવાશે.

॥૧૦૪॥ સ્પૃશાદિસૂપો વા ૪૪૧૧૨॥

સ્પૃશાદિપજ્ઞકસ્ય સૃપેશ્વ સ્વરાત્ પરો ધ્રુઢાદૌ પ્રત્યયેઽદન્તો
વા સ્યાત્ ન તુ કિતિ । શેષં દશિવત્ । અક્રાક્ષીત્ અક્રાષ્ટામ્
અક્રાક્ષુઃ । અક્રાક્ષીત્ અક્રાષ્ટામ્ । અક્રાક્ષુઃ । પક્ષે ।

સ્પૃશ વિગેરે ઉપર બતાવેલ પાંચ ધાતુઓ અને કૃષ્ ધાતુનાં
સ્વરથી પર ધ્રુઢાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા અ અંતે થાય છે.
પરંતુ કિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા નહીં.

બાકીનું બધું દર્શ પ્રમાણે.

અચતની અક્રાક્ષીત્.

કૃ + અ + ષ્ + ઇ ૧-૨-૨૧ થી કૃષ્ + ઇ ૪-૪-૪૫
થી વૃદ્ધિ બાકી અદ્રાક્ષીત્ પ્રમાણે વિઠ્ઠલે ૧૦૫ થી અકૃક્ષત્.

॥૧૦૫॥ હશિટો નામ્યુપાન્ત્યાદદશોઽનિટઃ

સક્ર ૩૧૪૧૫૫॥

હાન્તાચ્છિડન્તાચ્ચ નામ્યુપાન્ત્યાદ્દશ્વર્જાદનિટોઽઘતન્યાં
સક્ર સ્યાત્ । સિજપવાદઃ । અકૃક્ષત્ અકૃક્ષતામ્ અકૃક્ષન્ ૫ ।
ચકર્મ ચક્રુષ્ણતુઃ ૬ । કૃહ્યાત્ ૭ । ક્રહ્ટા-કહ્ટા ૮ ।
ક્રક્ષ્યતિ-કક્ષ્યતિ ૯ । અક્રક્ષ્યત્-અકક્ષ્યત્ ૧૦ । હસ હસને ।
હસતિ ૪ । એદિત્ત્વાદ્ વૃદ્ધયભાવે । અહસીત્ અહસિષ્ટામ્
અહસિષુઃ । ૪ જહાસ ૬ । હસ્યાત્ ૭ । હસિતા ૮ । હસિ-
ષ્યતિ ૯ । અહસિષ્યત્ ૧૦ । દહં ભસ્મીકરણે । દહતિ ૪ ।
'ભવાદેર્દાદેર્ધઃ' इति हस्य घत्वे; 'गडदवादेः' इति दस्य
घत्वे, 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' इति घस्य क्त्वे, अधाक्षीत् ।
धुर् ह्रस्वादिति सिज्जलुपि ।

હ અન્તવાળા શિદ અન્તવાળા તથા નામિ સ્વર ઉપાન્ત્ય-
વાળા દશ સિવાયના અનિદ ધાતુઓને અઘતનીમાં સક્ર પ્રત્યય
થાય છે.

સિચ્ નો અપવાદ કરતું આ સૂત્ર છે.

અ + કૃષ્ + સક્ર + ત્ ષટ્ઃકરિસ અને ૨-૩-૧૫ થી
અકૃક્ષત્.

પરોક્ષા કકૃષ + ણ્વૂ ૪-૩-૪ કકર્ષ + ણ્વૂ ૪-૧-૪૬થી
ચકર્ષ.

શ્વસ્તની વિગેરેનાં ત્રણ કાળમાં ૪-૪-૧૧૨ લાગતા ક્રણ્ટા
અને કર્ણ યે રૂપે થાય.

હ્રસ્વ ધાતુ ચાર કાળમાં હસતિ, હસેત્, હસતુ, અહસત્
પ્ર ઇત્ વાળો ધાતુ છે તેથી અહસીત્.

પરોક્ષા જહાસ.

હસ્યાત્ આશીઃ વિગેરે ચાર કાળ સરળ છે,

દહ ધાતુ બળ્લુ, બાળ્લુ.

દહતિ વિગેરે ચાર કાળમાં

અઘતની દહ + સિચ + ત્

દધ્ + સિચ + ત્ ૨-૧-૮૩

ધધ્ + સિચ + ત્ ૨-૧-૭૭

ધક્ + સિચ + ત્ ૧-૩-૫૦

ધાક્ + સિચ + ત્ ૪-૩-૪૫.

બાહી ઉપર પ્રમાણે અધાક્ષીત્.

॥૧૦૬॥ અધશ્ચતુર્થાત્ તથોર્ધઃ ૨।૨।૭૯॥

ચતુર્થાત્ પર્યોર્ધારૂપવર્જાદ્ ધાતોર્વિહિતયોસ્તથોર્ધઃ
 સ્યાત્ । અદાગ્ધામ્ અધાક્ષુઃ ૫ । દદાહ દેહતુઃ દેહુઃ ૬ ।
 દદ્યાત્ ૭ । દગ્ધા ૮ । ધક્ષ્યતિ ૯ । અધક્ષ્યત્ ૧૦ । મિહં
 સેચને । મેહતિ ૪ । હશિટ્ ઇતિ સકિ, અમિશ્વત્ ૫ ।
 મિમેહ મિમિહતુઃ ૬ । મિહ્યાત્ ૭ ।

ધા સિવાયનાં ધાતુનાં વર્ગનાં ચોથા અક્ષરથી પર
 આવેલા એવા ધાતુથી કહેવાયેલ પ્રત્યયનાં ત અને થ નો
 વ થાય છે.

દહ્ + સિચ + તામ્ ૩-૪-૫૩
 દહ્ + તામ્ થુહ્સ્વાક્લુગ્
 દધ + તામ્ ૨-૧-૮૩
 દધ્ + ધામ્ ૨-૨-૭૯

૧-૩-૪૯ થી દગ, ધામ્
 ૪-૩-૪૫ થી દાગ્ધામ્
 ૪-૪-૨૯ થી અદાગ્ધામ્

અધાક્ષુઃ

અ + ધાક્ + ષ્ + સિજવિદ્રોઽભુવઃ થી ઇમ્ બાકી ઉપર
 મુજબ અધાક્ષુઃ

પરોક્ષા દદાહ વિગેરે પત્ ધાતુ પેઠે જામજવા.

दह्यात् आशीः

श्वस्तनी दह + ता दध + ता दग्धा.

अविध्यन्ती दह + स्यति दध् + स्यति धध + स्यति
धक् + स्यति, धक् + ण्यति धक्ष्यति.

द्वियातिपति अधक्ष्यत् उपर प्रभाषे.

मिह्-छांटवुं ना ३पो मेहति विगेरे ४ काणनां ३पो.

अद्यतनी अमिक्षत् अ + मिह + सक्
अ + मिध + सक् + त्, अमिक् + सक् + त्.

परोक्ष। मिमेह.

आशीः मिह्यात्.

॥१०७॥ दस्तड्डे १।३।४२॥

तन्निमित्तो ढे परे ढस्यानु लुक् स्यात्, दीर्घश्चादिदुतः ।
मेढा ८ । मेक्ष्यति ९ । अमेक्ष्यत् १० । अर्ह मह पूजायाम् ।
अर्हति ४ । आर्हीत् ५ । आनर्ह ६ । अर्ह्यात् ७ । अर्हिता
८ । अर्हिष्यति ९ । आर्हिष्यत् १० । महति ४ । अमहीत्
५ । ममाह मेहतुः ६ । मह्यात् ७ । महिता ८ । महिष्यति
९ । अमहिष्यत् १० । अक्षो व्यर्पाप्तौ च ।

હ નાં નિમિત્રો બનેલા હ પરછતાં હ નો છુટ્ થાય છે અને
પૂર્વનાં અ ઇ ઉ દીર્ઘ થાય છે.

મિહ + તાં શ્વસ્તની.

૨-૧-૮૨ મિહ + તા તવર્ગશ્વર્ગ...મિહ ઢા ૪-૩-૪ થી
મેહ + ઢા ૧-૩-૪૨ થી મેઢા,

મેક્ષ્યતિ ભવિષ્યન્તી ષઢોઃ કસ્સિ.

અર્હ પૂજા અર્થમાં તેનાં રૂપો અર્ચ પ્રમાણે કરવા જે એક
એક રૂપ વૃત્તિમાં આપેલ છે.

મહ્ ધાતુ પુજવું અર્થમાં તેના રૂપો વૃત્તિમાં આપેલ
સરળ છે.

અક્ષ્ ધાતુ વ્યાપ્તિ અર્થમાં...

॥૧૦૮॥ વાઽક્ષઃ ૩।૪।૭૬।

અસ્માત્ કર્તરિ શિતિ શ્નુર્વાં સ્યાત્ ।

અક્ષ્ ધાતુથી કર્તામાં શિતપ્રત્યય પરમાં રહેતા શ્નુ આદેશ
વિકલ્પે થાય છે.

॥૧૦૯॥ ઉશ્રોઃ ૪।૩।૨।

ધાતોઃ પરયોરક્ષિતિ ગુણઃ સ્યાત્ । અક્ષ્ણોતિ ।

૪ અને ઇનુ પ્રત્યય પરમાં રહેતા કિત્ સિવાયના પ્રત્યય પરમાં રહેતા યુષ્ થાય છે.

અક્ષ + નુ + તિ ૪-૩-૨ થી ગુષ્ઠ અક્ષ + નો + તિ
ન્ નો ન્ ૨-૩-૬૩ થી અક્ષ્ણોતિ.

॥૧૧૦॥ શિદવિત્ ૪।૩।૨૦।

ધાતોઃ પરોઽવિત્ શિત્પ્રત્યયો હિદ્વત્સ્યાત્ । અક્ષ્ણુતઃ ।
ભ્રૂશ્નોરિત્યુવાદેશે । અક્ષ્ણુવન્તિ ૧ । અક્ષ્ણુયાત્ ૨ । અક્ષ્ણોતુ
અક્ષ્ણુતાત્ । અક્ષ્ણુહિ ૩ । આક્ષ્ણોત્ ૪ । પક્ષે અક્ષ્ણતિ ૪ ।

ધાતુથી પરમાં રહેલા વિત્ સિવાયનાં શિત્ પ્રત્યયો કિત્
જેવા બહુવા.

અક્ષ + નુ + તસ્ કિત્ સંજ્ઞા તસ્ ને થઈ માટે ગુષ્ઠ
થયેા નહીં અક્ષ્ણુતઃ

અક્ષ્ણુવન્તિ અક્ષ + નુ + અન્તિ ૨-૧-૫૩ થી ચ્
અક્ષ્ણુવન્તિ.

અક્ષ્ણુયાઃ કિત્ ન થયેા અ થી પરમાં નથી માટે.

અક્ષ્ણોતુ, અક્ષ્ણુહિ હિ નો લોપ ન થયેા અ નથી માટે.

આક્ષ્ણોત્ સ્વરાહેસ્તાસુ થી.

પક્ષે અક્ષ્ણતિ વિગેરે થાય.

॥૧૧૧॥ ધૂગૌદિતઃ ૪।૪।૩૮॥

ધૂગ ઔદિદ્ધયશ્ચ પરસ્ય સ્તાઘશિત આદિરિઙ્ વા
સ્યાત્ । ઇટિ આક્ષીત્ । પક્ષેઽપિ આક્ષીત્ તક્ષૌ ત્વક્ષૌ
તનૂકરણે । (તક્ષઃ સ્વાર્થે વા શ્નુઃ શિતિ) તક્ષ્ણોતિ તુક્ષ્ણુતઃ
૪ ઇતિ । અતક્ષીત્ । પક્ષે વ્યજ્જનનાનામનિટીતિ વૃદ્ધૌ,
સંયોગસ્યાદાવિતિ, કલુકિ, ષસ્ય કત્વે, અતાક્ષીત્
અતક્ષિષ્ટામ્-અતાષ્ટામ્ અતક્ષિષ્ઠુઃ-અતાક્ષુઃ ૫ । તતક્ષ ૬ ।
તક્ષ્યાત્ ૭ । તક્ષિતા તષ્ટા ૮ । તક્ષિષ્યતિ-તક્ષ્યતિ ૯ ।
અતક્ષિષ્યત્ ૧૦ ।

ધૂગ ધાતુથી તેમજ ઔ હત વાળા ધાતુથી સ્ કારાદિ
અને ત કારાદિ અશિત પ્રત્યયની આદિમાં રૂદ્ વિકલ્પે થાય છે.

અઘતન આક્ષીત્ પક્ષે પશુ આક્ષીત્ જ થાય.

તક્ષ — છોલવું.

તક્ષ્ણોતિ ઈત્યાદિ ચાર કાળમાં ૩-૪-૭૭ થી વિકલ્પે
શ્નુ લાગે.

અતાક્ષીત્ — વ્યંજનનાનામનિટિ થી વૃદ્ધિ અતાક્ષીત્.

પરોક્ષા — તતક્ષ તક્ષ્યાત્,

તક્ષિતા અને તષ્ટા સંયોગસ્યાદૌ... થી સ્ નો લુક આ
સૂત્રથી વિકલ્પે હદ આવે લવિધ્યન્તી અને ક્રિયાતિપતિ તે જ
પ્રમાણે થાય.

પરસ્મૈપદ વિલાગ અહીં પૂરો થાય છે.

उप धातुनां संपूर्णं रूपेण यताद्या हुवे आत्मनेपद.

इति भवादयः परस्मैपदिनः ।

। अथ भवादयः आत्मनेपदिनः ।

एक — धातु वधकुं अर्थમાં છે.

अथ भवादयः आत्मनेपदिनः ।

एधि वृद्धौ । शवि एधते धर्मतः सुखम् ।

॥११२॥ आतामाते आथामाथे आदिः ४।२।१२१॥

आत्परेषामेषાં ચતુર્ણામાત્ત્વે ઇઃ સ્યાત્ । એધેતે એધન્તે ।
એધસે એધેથે એધધ્વે । એધે એધાવહે એધામહે ૧ । એધેત
એધેયાતામ્ એધેરન્ । એધેથાઃ એધેયાથામ્ એધેધ્વમ્ । એધેય
એધેવહિ એધેમહિ ૨ । એધતામ્ એધેતામ્ એધન્તામ્ । એધસ્વ

એધેથામ્ એધધ્વમ્ । એધે એધાવહૈ એધામહૈ ૩ । સ્વરાદેસ્તાસ્વિતિ
વૃદ્ધૌ । એધત એધેતામ્ એધન્ત । એધથાઃ એધેથામ્ એધધ્વમ્
એધે એધાવહિ એધામહિ ૪ । એધિષ્ટ એધિષાતામ્ ।

અ થી પરમાં રહેલા એવા આતામ્, આતે, આથામ્,
આથે ના આ નો ફે થાય છે.

એધ્ + અ + તે = એધતે

એધ્ + અ + આતે = આ સૂત્રથી એધેતે ।

બાકીના વર્તમાન રૂપો સરખા જ થાય

સપ્તમી — એધ્ + અ + ઇત્ ૧-૨-૬ થી એધેત બાકીના
રૂપો સરખા છે.

આજ્ઞાથ્ સરખા છે. હયરતનીમાં સ્વરાદેસ્તાસુ થી વૃદ્ધિ
અધતની એધિષ્ટ.

॥૧૧૩॥ અનતોઽન્તોઽદાત્મને ૪।૨।૧૧૪॥

અનતઃ પરસ્થાત્મનેપદસ્યાન્તોઽત્ સ્યાત્ । એધિષત ।
એધિષ્ઠાઃ એધિષાથામ્ ।

અ કારાન્ત સિવાયનાં ધાતુથી પરમાં રહેલા આત્મનેપદનાં
અન્ત નો અત્ થાય છે.

અધતની — એધ્ + હદ + સિચ્ + અન્ત એધિષન્ત । ન્
નો લોપ અન્ત નો અત થયે । એધિષત ।

॥૧૧૪॥ સો ધિ વા ૪।૩।૭૨॥

ધાતોર્ધાદૌ પ્રત્યયે સો લુગૂ વા સ્યાત્ । એધિધ્વમ્ । પક્ષે
'નામ્યન્તસ્થા૦' ઇતિ સિચઃ ષત્વે, તસ્ય 'તૃતીયસ્તૃતીય૦'
ઇતિ ડત્વે, 'તવર્ગશ્વર્ગ૦' ઇતિ ધસ્ય ઢત્વે, એધિહ્રદ્વમ્ ।
એધિષિ એધિષ્વહિ એધિષ્મહિ ૫ ।

ધ્ આદિવાળો એથો પ્રત્યય પરમાં રહેતા સ્ નો લોપ
વિહત્વે થાય છે.

એધિધ્વમ્ — એધિ + ષ + ધ્વમ્

૧-૩-૪૯ થી એધિ + ડ્ ધ્વમ્ ૧-૩-૬૦ થી એધિહ્રદ્વમ્
પ્રથમ પુરૂષ સરળ છે.

॥૧૧૫॥ ગુરુનામ્યાદેઋચ્છર્ણો ૩।૪।૪૮॥

ગુરુનામ્યાદિર્યસ્ય તસ્માદ્ધાતો ઋચ્છર્ણુવર્જાત્ પરસ્યાઃ પરો-
ક્ષાયા આમ્ સ્યાત્ । આમન્તાચ્ચ પરે કૃભ્વસ્વયઃ પરોક્ષાન્તા
અનુપ્રયુજ્યન્તે । અનુવિંપર્યાસઽપવહિતનિવૃત્યર્થઃ । એધાંવભૂવ
એધાંવભૂવતુઃ એધાંવભૂવુઃ, ઇત્યાદિ પ્રાગ્વત્ ।

આદિમાં શુર નામિ હોય તેવા ઋચ્છ અને ચણુ સિવાયનાં ધાતુથી પરમાં રહેલા પરોક્ષાનાં સ્થાને આમ્ થાય છે અને આમ્ અન્તથી પર તરત , કૃમૂ અને અસ્ ધાતુનાં રૂપો જોડાય છે.

અનુ શબ્દ વિપર્યાસ અને વ્યવહિતની નિવૃત્તિ માટે છે.

एध् + आम् + बभूव एधाबभूव.

એ રીતે સિદ્ધ કરવા.

અનુ મુક્યો એટલે પછી જ કૃ મૂ અને અસ્ નાં રૂપો જોડાશે પણ તે પહેલાં જોડાઈ શકશે નહીં.

॥११६॥ आमः कृगः ३।३।७५॥

आमः परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्राग् यो धातुस्त
स्मादिव कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । स चेदात्मनेपदार्हस्तस्मात्
तत्प्रयोज्यमन्यथा परस्मैपदमिति । एधांचक्रे । एधामास ६ ।
एधिषीष्ट एधिषीयास्ताम् एधिषीरन् । एधिषीष्टाः एधिषीया-
स्थाम् एधिषीध्वम् एधिषीय एधिषीवहि एधिषीमहि ७ ।
एधिता एधितारौ एधितारः । एधितासे एधितासाथे एधिताध्वे ।
एधिताहे एधितास्वहे एधितास्महे ८ । एधिष्यते एधिष्येते
एधिष्यन्ते । एधिष्यसे एधिष्येथे एधिष्यध्वे । एधिष्ये

એધિષ્યાવહે એધિષ્યામહે ૯ । એધિષ્યત એધિષ્યેતામ્ એધિ-
ષ્યન્ત ૧ । એધિષ્યથાઃ । એધિષ્યેથામ્ । એધિષ્યધ્વમ્ । એધિષ્યે
એધિષ્યાવહિ એધિષ્યામહિ ૧૦ । ઘૃતિ દીપ્તૌ । લઘોરુપાન્ય-
સ્યેતિ ગુણે ઘૃતતે ૧ । ઘૃતેત ૨ । ઘૃતતામ્ ૩ । અઘૃતત ૪ ।

આમ થી જોડાયેલ કૃ ધાતુ આમ ની પહેલા જો ધાતુ જે
રીતે હોય તે જ રીતે ઠર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

જો આત્મનેપદી હોય તો આત્મનેપદીનાં અને પરસ્મૈપદ
હોય તો પરસ્મૈપદનાં ૩૫ જોડાય છે.

एध् + आम् + चक्रे एधांचक्रे परेक्षा.

एधामास अस् नां ३५ो जेडाधने.

आशीः — एधिषीष्ट.

एधिता विगेरे श्वस्तनी एधिष्यते विगेरे भविष्य-ती
एधिष्यत विगेरे क्रियातिपत्ति.

घृत् ધાતુ દીપવુ - ૪-૩-૪ થી શુષ્ઠ ઘૃતતે ઇત્યાદિ
ચાર કાળમાં.

॥११७॥ घृद्वयोऽद्यतन्याम् ३।३।४४॥

ઘૃતાદિભ્યોઽદ્યતનીવિષયે કર્તૃયાત્મનેપદં વા સ્યાત્ । અઘો-
તિષ્ટ । પક્ષે લઘિદ્ઘૃતાદિપુષ્યાદેઃ પરસ્મૈ હત્યઙ્ । અઘૃતત્

અઘોતિષાતામ્-અઘુતતામ્ અઘોતિષત-અઘુતન્ । અઘોતિષ્ટાઃ
અઘુતઃ અઘોતિષાથામ્ અઘુતતમ્ અઘોતિષ્વમ્ અઘુતત્ । અઘો-
તિષિ-અઘુતમ્ અઘોતિષ્વહિ અઘુતાવ અઘોતિષ્મહિ અઘુતામ ૫ ।

ઘુત વિગેરે ધાતુઓ અઘતની વિષયમાં કર્તામાં આત્મને-
પદી વિકલ્પે થાય છે.

અ + ઘોત્ + ઇ + સિચૂ + ત ૪-૩-૪ થી ઘુણ ૨-૩-૧૫
જૂ પરસ્મૈપદમાં ૩-૪-૬૪ થી અઙ્ લાગી અઘુતત્ । પરસ્મૈપદ
અને આત્મનેપદ વિકલ્પે થાય માટે બન્ને રૂપો થયા છે.

॥૧૧૮॥ ઘુતેરિઃ ૪।૧।૪૧ ।

ઘુતેદ્વિત્વે પૂર્વસ્ય ઉત ઇઃ સ્યાત્ । દિઘુતે દિઘુતાતે દિઘુ-
તિરે દિઘુતિષે इत्यादि ૬ । ઘોતિષીષ્ટ ૭ । ઘોતિતા ૮ ।
ઘોતિષ્યતે ૯ । અઘોતિષ્યત ૧૦ । રુચિ અભિપ્રીત્યાં ચ ।
રોચતે इत्यादि । એવં ઘુતાદયસ્રયોર્વિંશતિસ્ત્ર વૃદાદિપશ્વતો
વિશેષઃ । વૃતૂઙ્ વર્તને । વર્તતે ૪ । અવર્તિષ્ટ અવૃતત્ ૫ ।
વવૃત્તે ૬ । વર્તિષીષ્ટ ૭ । વર્તિતા ૮ ।

ઘુત્ ધાતુથી દ્વિત્વ થયા પછી પૂર્વનાં ઉ નો ઇ થાય છે.

ઘુત્ + ઘુત્ + ઇ - ૪-૧-૪૪ થી ઘુઘુત્ + ઇ ૪-૧-૪૧
થી દિઘુતે - ઇત્યાદિ પરોક્ષા.

આથી ધ્રુત્ + ઇ + સીષ્ટ ૨-૩-૧૫ ધ્રુત્ + ઇ + ષીષ્ટ ૪-૩-૪ થી ઘોંતિષીષ્ટ ।

શ્વસ્તની ભવિષ્યન્તી અને ક્રિયાતિપત્તિમાં ઇ લગાવી ગુણુ કરી ઘોંતિતા વિગેરે કરવું.

રુચ ધાતુનાં તેજ રીતે રોચતે ઇત્યાદિ સિદ્ધ થાય છે. ઘ્રુતાદિ ધાતુઓ કુલ ૨૩ છે વૃત્, સ્યન્દ્, ઘૃષ્, શૃષ અને કૃપૂ આ પાંચમાં વિશેષતા છે.

વૃત્ ધાતુ વર્તેતે ઇત્યાદિ ચાર ઠાળમાં.

અવર્તિષ્ટ, અવૃતત્

પરોક્ષા - વઘૃતે

આશીઃ વર્તિષીષ્ટ શ્વસ્તનીમાં વર્તિતા.

॥૧૧૯॥ વૃદ્ભ્યઃ સ્યસનોઃ ૩।૩।૪૫।।

વૃતાદેઃ પશ્વતઃ સ્યાદૌ પ્રત્યયે સનિ ચ વિષયે કર્તૃયાત્મને-
પદં વા સ્યાત્ । વર્તિષ્યતે । પક્ષે ।

વૃત્ વિગેરે પાંચ ધાતુઓથી સ્ય આદિવાળા પ્રત્યયો અને સન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા કર્તામાં આત્મનેપદી વિકલ્પે થાય છે.

વૃત્ + ઇ + સ્યતે ૪-૩-૪ ની ગુણુ.

૨-૩-૧૫ થી સૂ નો ષ વર્તિષ્યતે - પક્ષે નીચેના સૂત્ર પ્રમાણે.

॥૧૨૦॥ ન વૃદ્ભ્ય ૪૧૪૫૫॥

વૃતાદિપશ્ચકાત્ સ્તાઘશિતોઽર્નાત્મને ઇટ્ ન સ્યાત્ ।
 વસ્સ્યતિ ૯ । અવર્તિષ્યત અવત્સ્યત્ ૧૦ । સ્યન્દોઽઙ્ગ સ્ત્રવણે ।
 સ્યન્દતે । ઔદિત્તવાદિઙ્વા । અસ્યન્દિષ્ટ અસ્યન્ત અસ્યન્દિ-
 પાતામ્-અસ્યન્તસાતામ્ અસ્યન્દિષત-અસ્યન્તસત ૫ । ધુદ્ધઘો-
 ઽઘતન્યામિતિ પરસ્મૈપદપક્ષે અહિ સતિ નો વ્યજ્જનસ્યેતિ
 નલુકિ । અસ્યદત્ અસ્યદતામ્ અસ્યદન્ ૫ । સસ્યન્દે
 સસ્યન્દિષે સસ્યન્તસે ૬ । સ્યન્દિષીષ્ટ સ્યન્તસીષ્ટ ૭ ।
 સ્યન્દિતા-સ્યન્તા સ્યન્દિતાસે-સ્યન્તાસે ૮ । સ્યન્દિષ્યતે-
 સ્યન્તસ્યતે સ્યન્તસ્યતિ ૯ । અસ્યન્દિષ્યત-અસ્યન્તસ્યત-
 અસ્યન્તસ્યત્ ૧૦ ।

આત્મનેપદ સિવાયના વૃત્ વિજેરે પાંચ ધાતુથી પર સ્
 કારાદિ અને ત્ કારાદિ અશિત્ પ્રત્યયની આદિમાં હદ થતો
 નથી.

વૃત્+સ્યતિ આ સૂત્રથી હદ ન થયો ૪-૩-૪થી શુષ્ઠ વત્સ્યતિ.

ક્રિયાતિપત્તિમાં પણ તેજ પ્રમાણે આત્મનેપદમાં અવર્તિ-
 ણ્યત પરસ્મૈપદમાં હ ન થાય અવત્સ્યત ।

સ્યન્દ ધાતુ

સ્યન્દતે ઇત્યાદિ ચારઠાળમાં તેજ પ્રમાણે રૂપો થાય.

આં રૂપ છે માટે ૪-૪-૩૮ થી રૂપ વિકલ્પે ૩-૩-૪૪ થી ઠર્તામાં વિકલ્પે આત્મનેપદ તેથી ત્રણ ત્રણ રૂપો થશે.

આત્મનેપદમાં અદ્યતનીમાં અસ્યન્દિષ્ટ, અસ્યન્ત વિગેરે રૂપો સિદ્ધ કરવા.

તેમજ પરસ્મૈપદમાં દ્યુ-દ્યોદ્યતન્યાં થી પરસ્મૈપદમાં અદ્ય થાય તેથી નો ઇયંજ્ઞનઘ્યા...થી ન્ નો લોપ અસ્યદત્ત વિગેરે...

પરોક્ષા - સસ્યન્દે ઇત્યાદિ.

આશીઃ માં સ્યન્દિષીષ્ટ, સ્યન્તસીષ્ટ રૂપ ન લાગે ત્યારે શ્વસ્તીના સ્યન્દિતા, સ્યન્તા.

ભવિષ્યન્તિ અને ક્રિયાતિપત્તિમાં ૩-૩-૪૫ થી વિકલ્પે આત્મનેપદ છે માટે ત્રણ રૂપો થશે. સ્યન્દિષ્યતે-સ્યન્તસ્યતે. સ્યન્તસ્યતિ ક્રિયાતિપત્તિમાં પણ તેજ પ્રમાણે.

॥૧૨૧॥ નિરભ્યનોશ્ચ સ્યન્દસ્યાપ્રાણિનિ ૨।૩।૫૦॥

અભ્યઃ પરિનિવિભ્યશ્ચ પરસ્યાપ્રાણિકર્તૃકસ્ય સ્યન્દઃ સઃ
 ષ્વા સ્યાત્ । અનુષ્યન્દતે અનુસ્યન્દતે તૈલમ્ । અપ્રાણિનીતિ
 કિમ્ । અનુસ્યન્દતે હસ્તી । વૃધૂહ વૃદ્ધૌ । શ્રૃધૂહ શ્વન્દકુત્સાયામ્
 ઇતૌ વૃતિવત્ । કૃપૌહ સાગથ્યે ।

નિર્, અભિ, અનુ, પરિ, નિ, અને વિ આ ૬ ઉપસર્ગથી

પરમાં રહેલા પ્રાણીસિવાયના ઠર્તાવાચી એવા સ્યન્દ નાં સ્ નો
ષ્ આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

બન્ને દાખલા બનાવ્યા વિકલ્પે પ્ વાળા.

અનુસ્યન્દતે હસ્તી માં પ્રાણી વાચી છે માટે ષ્ ન થયો
વૃથ ધાતુનાં ર્પો બધા વૃત્ત જેવા જ થાય, કૃપ ધાતુનાં
ર્પો.

॥૧૨૨॥ ઋરલૃલં કૃપોઽકૃપીટાદિષુ ૨।૩।૧૯॥

કૃપેઋતો રસ્ય ચ લૃ લ સ્યાત્ ન તુ કૃપીટાદિ વિષયસ્ય ।
કલ્પતે ૪ । ધ્રુદ્ભ્યોઽઘતન્યામિત્યાત્મનેપદવિકલ્પે ધૃગૌદિત
ઈતીઙ્વિકલ્પે ચ અકલ્પિષ્ટ । પક્ષે ।

કૃપીટ વિગેરે સિવાયનાં કૃપ્ ધાતુનાં ઋ નો લૃ અને ર્
નો લૃ થાય છે.

કૃપ્ + હસસિચ્ + ત યુષ્ કર્થ

૨-૩-૧૨ થી અકલ્પિષ્ટ વિકલ્પે નીચેનાં સૂત્ર પ્રમાણે.

॥૧૨૩॥ સિજાશિષાવાત્મને ૪।૩।૨૫॥

નામિન્યુપાન્ત્યે સતિ ધાતોરનિટાવાત્મનેપદ વિષયો સિજા-
શિષૌ કિઙ્ત્ સ્યાતામ્ । અકલૃપ્ત । પક્ષે અકલૃપ્ત ૫ । ચકલૃપ્તે ।
ચકલૃપિષે ચકલૃપ્તે હત્યાદિ ૬ । કલ્પિષીષ્ટ ચલૃપ્તીષ્ટ ૭ ।

નામિ ઉપાન્ત્યવાળા ધાતુથી અનિદ એવા આત્મનેપદના વિષયવાળા એવા સિચ્ અને આશીર્વાદના પ્રત્યયો કિત્ જેવા થાય છે.

અકલ્પિષ્ટ ઉપર બનાવ્યુ અનિદ હોય ત્યારે અક્લૃપ્ત પરસ્મેપદમાં અનિદ અક્લૃપ્ત ૩-૪-૬૪ થી

પરોક્ષામાં ચક્લપે ઇત્યાદિ

આશીઃ કલ્પિષીષ્ટ, કલ્પ્સીષ્ટ.

॥૧૨૪॥ કૃપઃ શ્વસ્તન્યામ્ ૩૩૪૬॥

કૃપેઃ શ્વસ્તન્યામાત્મનેપદં વા સ્યાત્ । કલ્પિતા-કલ્પ્તા ।
પરસ્મેપદપક્ષે ન વૃદ્ભ્ય ઇતીડનિષેધે કલ્પ્તા । એવં કલ્પિતાસે-
કલ્પ્તાસિ ૮ । કલ્પિષ્યતે-કલ્પ્સ્યતે-કલ્પ્સ્યતિ ૯ । અકલ્પિષ્યત
અકલ્પ્સ્યત-અકલ્પ્સ્યત્ ૧૦ । કપુઙ્ઠ ચલને । ઉદિત્ત ઇતિ
નુમાગમે ક્રાં ધુહ્વર્ગેતિ મત્વે કમ્પતે ૪ । અકમ્પિષ્ટ ૫ ।
ચકમ્પે ૬ । ક્ષમૌષિ સહને । ક્ષમતે ૪ । ઔદિત્ત્વાત્ અક્ષમિષ્ટ-
અક્ષંસ્ત ક્ષમિતા-ક્ષન્તા । રમિં ક્રીડાયામ્ । રમતે ૪ । અરંસ્ત
૫ । રેમે ૬ । રંસીષ્ટ ૭ । રન્તા ૮ । રંસ્યતે ૯ । અરંસ્યત ૧૦ ।
(વ્યાજ્ઞપરે રમઃ પરસ્મેપદં સ્યાત્) વિરમતિ । વ્યરંસીત્ ।
વિરરમ । ડુલભિ ષ્ પ્રાપ્તૌ । લભતે ૪ । અધશ્ચતુર્થાત્તથોર્ધઃ ।
અલબ્ધ ૫ । લેમે ૬ । લપ્સીષ્ટ ૭ । લબ્ધા ૮ । લપ્સ્યતે ૯ ।

અલપ્સ્યત ૧૦ । સ્ફાયૈઙ્ઠ ઔપ્યાયૈઙ્ઠ વૃદ્ધૌ । સ્ફાયતે ૪
અસ્ફાયિષ્ટ ।

કૃષ્ ધાતુને શ્વસ્તનીમાં આત્મનેપદ વિઠ્ઠપે થાય છે.

કલ્પતા, કલ્પતા પરસ્મૈપદમાં ૪-૪-૫૫ થી કલ્પતા એ
પ્રમાણે ભવિષ્યન્તી અને ક્રિયાતિપત્તિમાં પણ જાણવું.

કપ્ ધાતુ ૪-૪-૯૮ અને ૧-૩-૩૯ થી કમ્પ્ કમ્પતે
વિગેરે ચાર ઠાળમાં,

અઘતની અકમ્પિષ્ટ. પરોક્ષા. ચકમ્બે ઇત્યાદિ સાધવા

ક્ષમ્ ધાતુનાં રૂપો સહન કરવું. ક્ષમ્ ધાતુ ચાર ઠાળમાં
ક્ષમતે ઇત્યાદિ

વેટ છે ૪-૪-૩૮ થી ર્દ વિઠ્ઠપે અક્ષમિષ્ટ, અક્ષંસ્ત,
ઈત્યાદિ રૂપો સાધવા

રમ્ ક્રીડા અર્થમાં રમતે ઇત્યાદિ ચાર ઠાળનાં અઘતની
અરંસ્ત પરોક્ષા રેમે

આશી રંસીષ્ટ

શ્વસ્તની રન્તા

ભવિષ્યન્તી રંસ્યતે ક્રિ, અરંસ્યત

વિ + રમ્ ધાતુ ૩-૩-૧૦૫ થી પરસ્મૈપદ ચિરમતિ ઇત્યાદિ
ચ્યરંસીત્ પરોક્ષા ચિરરામ.

લભ્ ધાતુનાં રૂપો પ્રાપ્તિ અર્થમાં

લભતે ઇત્યાદિ ચારઠાળના

અઘતની ૨-૧-૭૯ અલભ્ + ઘ ૧-૩-૪૯ થી અલબ્ધ

પરોક્ષા લેમે આશીઃ લપ્સીષ્ટ અઘોષે પ્રથમો...થી શ્વસ્તની વિગેરે સરળ છે.

સ્કાય ધાતુ વૃદ્ધિ અર્થમાં સ્કાયતે ઇત્યાદિ ચાર ઠાળમાં અઘતની સ્કાયિષ્ટ...

॥૧૨૫॥ હાન્તસ્થાઞ્ઞીઙ્ઘ્યાં વા ૨।૧।૮૧॥

હાદન્તસ્થાયાશ્ચ પરાઞ્ઞેરિટશ્ચ પરાસાં પરોક્ષાઘતન્યાશિષાં ઘો ઙ્ વા સ્યાત્ । અસ્ફાયિવ્ઙ્ઘવમ્ અસ્ફાયિધ્વમ્ । પસ્ફાયે પસ્ફાયિઙ્ઘવે ૨ । ૬ । સ્ફાયિષીષ્ટ સ્ફાયિષીઙ્ઘવમ્ ૨ । ૭ । સ્ફાયિતા ૮ । સ્ફાયિષ્યતે ૯ આપ્યાયત્વે ૪ ।

હૂ અને અન્તસ્થાથી પર લાગેલ જિ અને ઙ્ઘ થી પરમાં આવેલા પરોક્ષા અઘતની અને આશી ના પ્રત્યયનાં ઘ નો ઙ્ વિઠલપે થાય છે.

સ્કાય + ઙ્ + ધ્વમ્ ધ્વમ્ નો ઙ્ઘવમ્ વિઠલપે થાય,

પરોક્ષા- સ્કાય + સ્કાય + એ ૪-૧-૪૫ થી કસ્કાય + એ ૪-૧-૪૨ થી પસ્કાયે.

આશી :- સ્કાયિષીષ્ટ વિગેરે રૂપો.

શ્વસ્તની-સ્કાયિતા

પ્યાયુ ધાતુનાં રૂપે. આત્મનેપદી.

આપ્યાયતે વર્તમાના વિગેરે ચાર શિતકાળમાં બહુવા.

॥૧૨૬॥ દીપજનબુધિપૂરિતાયિપ્યાયો વા
૩।૪।૬૭॥

અમ્યઃ ષઙ્ઘ્યોઽઘતન્યાસ્તે પરે જિચ્ વા સ્યાત્, તદ્યોગે
તલુક્ ચ । અચાવિતૌ । આપ્યાયિ ચૈત્રઃ । આપ્યાયિષ્ટ ૫ ।

દીપ, જન, બુધ્, પુર, તાય અને પ્યાયુ ધાતુને અઘતની
નાં તે પ્રત્યય લાગતા જિચ્ પ્રત્યય વિકલ્પે લાગે છે. તેનાં
યોગમાં તૂ નો લુક થાય છે.

ચ્ અને ચ્ બે ઇત છે.

અઘતની ત્રીજો પુરુષ એકવચન આપ્યાયિ, વિકલ્પે છે
માટે આપ્યાયિષ્ટ પણ થાય.

॥૧૨૭॥ પ્યાયઃ પીઃ ૪।૧।૯૧॥

પ્યાયઃ પરોક્ષાયહોઃ પીઃ સ્યાત્ । આપિષ્યે । આપિષ્યેષે
૬ । આપ્યાયિષીટ ૭ । આપ્યાયિતા ૮ । આપ્યાયિષ્યતે ૯ ।
આપ્યાયિષ્યત ૧૦ । તાયૃઙ્ સંતાનપાલનયોઃ । તાયતે ૪ ।
અતાયિ અતાયિષ્ટ ઇત્યાદિ । અયિવયિપ્રભૃતયો મતૌ । અયતે ।
ઉપસર્ગસ્યાયૌ રો લઃ । પ્લાયતે પ્લાયતે ૪ । પલાયિષ્ટ ૫ ।

પરોક્ષાના પ્રત્યયે। તેમજ ચડ પ્રત્યય પરમાં રહેતા
ત્યાય નો પી આદેશ થાય છે.

આ + પી + પી ૪+૧-૩૯ થી આ પિપી + એ = આવિપ્યે.

આશી:- આત્યાયિષીષ્ટ.

શ્વસ્તની. ભવિષ્યન્તી. ક્રિયાતિપત્તિમાં સેટ હોવાથી ૩
સગાડી રૂપો બનાવવા,

તાય ધાતુ + પાલન કરવું.

તાય ધાતુનાં રૂપો ત્યાય જેવાજ માત્ર પરોક્ષામાં તતાયે
થશે.

અચિ. વચિ, પચિ, નચિ, મચિ. ચચિ, રચિ વિગેરે ૧૧.
ધાતુઓ ગતિ અર્થમાં છે.

અચતે વિગેરે પશુ ઉપસર્ગ સાથે હોય ત્યારે

પ્ર + અચ + તે ૨-૩-૧૦૦ થી રૂ નો લ્ પ્લાયતે.

પરા + અચ પ્લાયતે.

અદ્યતની પ્લાયિષ્ટ.

॥૧૨૮॥ દયાયાસ્કાસઃ ૩।૪।૪૭।

एभ्यश्चतुर्भ्यः परोक्षाया आम् स्यात् । पलायांचक्रे ६ ।
दयि दानगतिहिंसादानेषु च । दयते ४ । अदयिषट् ५ ।
दयांचक्रे ६ । षेवृङ् सेवृङ् सेवने ।

દ્ય, અ્ય આસ્ અને કાસ્ આ ચાર ધાતુથી પરોક્ષાનાં સ્થાને આમ્ થાય છે.

પલાયાઞ્ચક્રે વિગેરે પરોક્ષાનાં રૂપો થાય.

પલાયિતા વિગેરે સરળ છે.

દ્ય ધાતુ ધાતુ બાળવુ. આપવુ, હિંસા કરવી અર્થમાં.

દયતે વિગેરે ચાર ઠાળનાં રૂપો આશીઃ વિગેરે સરળ છે પરોક્ષા દયાઞ્ચક્રે.

સેવ ધાતુ સેવતે વિગેરે થાય.

॥૧૨૯॥ પરિનિવેઃ સેવઃ ૨।૩।૪૬॥

एभ्यः परस्य सेवः सो द्वित्वेऽप्यद्वयपि ष स्यात् । सेवते परिषेवते । पर्यषेवत ४ । पर्यषेविष्ट ५ । परिषिषेवे ६ । परिषेविषीष्ट ७ । परिषेविता ८ । परिषेविष्यते ९ । पर्यषेविष्यत १० षहि मर्षणे । सहते ।

પરિ, નિ અને વિ ઉપસર્ગથી પર રહેલા સેવ ધાતુથી દ્વિત્વ થયે છતે પણ અને અદ નુ વ્યવધાન હોતે છતે પણ ષ થાય છે.

પરિષેવતે. હ્ય પર્યષેવત અધ પર્યષેવિષ્ટ,

પરોક્ષા....પરિવિષેવે, પરિષેવિષીષ્ટ આશીઃ

અસ્તની વિગેરે ત્રણ કાળ સરળ છે.

સહ ધાતુનાં રૂપો સહન કરવું.

॥૧૩૦॥ असोऽसिवूसहस्सटाम् २।३।४८॥

परिनिविभ्यः परस्य सिवूसहोः स्सटश्च सः षू स्यात्
अटि चवा न च सोऽसिविषये। विषहते। पर्यषहत्-पर्यषहिष्ट
२। ५। सेहे ६। सहिषोष्ट ७।

પરિ, નિ અને વિ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા સિવૂ, સહ;
તથા સ્સટ આગમનાં સૂ નો ષૂ થાય છે. અદ વ્યવધાન હોતે
છતે વિકલ્પે થાય છે પરંતુ જો તે ક અને સહ નાં સો સંજ્ઞાંધિ
ન હોય તો.

विषहते विगैरे आर कान्ना

अस्तनी पर्यसहव, पर्यषहिष्ट.

परीक्षा सेहे आशीः सहिषीष्ट.

॥१३१॥ सहलुभेच्छरुषिस्तादे ४।४।४६॥

एभ्यः परस्य तादेरशित आंदिरिङ् वा स्यात्। सहित्वा ।
पक्षे होधुट्पदान्ते इति हस्य ढत्वे, अधश्चतुर्थादिति तस्य
धत्वे, तवर्गश्चवर्गेति धस्य ढत्वे ।

સહ, લુભૂ, ઇચ્છ કષ્ અને રિષ્ ધાતુથી સ કાશદિ

अशित प्रत्ययनी आदिमां इद विह्वले थाय ७.

सहिता थस्तनी पक्षे सह + ता

२-१-८२ सह + ता २-१-७९ थी सह + था

१-३-६० सह + दा आगणनी साधनिहा १३२ भां

॥१३२॥ सहिवद्देरोच्चावर्णस्य १।३।४३॥

सहिवद्देरोर्धस्य तद्धे परे लुक् स्यात्, ओच्चावर्णस्य । सोढा-
सहिता सोढारौ । असोडेति किम् । विषहितासे-विसोढासे ८ ।
सहिष्यते ९ । असहिष्यत १० । गाहौङ् विलोडने । गाहते
४ । इङ् विकल्पे अगाहिष्ट-अगाढ अगाहिषाताम्-अघाक्षाताम्
अगाहिषत-अघाक्षत । अगाहिष्ठाः-अगाढाः इत्यादि ५ ।
जगाहे जगाहिषे-जघाक्षे ६ । गाहिषीष्ट-घाक्षीष्ट ७ ।
माहिता-गाढा ८ । गाहिष्यते-घाक्ष्यते ९ । अगाहिष्यत-
अघाक्ष्यत १० । ईहि चेष्टायाम् ईहते ऐहत ४ ऐहिष्ट
५ । ईहांचक्रे ६ । ईहिषीष्ट ७ । ईहिता ८ । ईहिष्यते ९ ।
ऐहिष्यत १० । ईक्षि दर्शन । ईक्षते ऐक्षत ४ । ऐक्षिष्ट ५ ।
ईक्षांचके ६ । ईक्षिषीष्ट ७ । ईक्षिता ८ । ईक्षिष्यते ९ ।
ऐक्षिष्यत १० ।

विशिष्टार्थोपसर्गादेः, परस्मैपदिनामपि ।

तथा चोमयपदिनामात्मनेपदिता भवेत् ॥ १ ॥

સહ અને વહ ધાતુનાં ઢ નો ઢ નાં નિમિત્તે બનેલો ઢ ચર છતા લોપ થાય છે અને પૂર્વનાં અવર્ણનો ઓ થાય છે.

સહ + ઢા ૧-૩-૪૩ થી સોઢા.

અવિબ્યન્તી ક્રિયાતિપત્તિ તે જ પ્રમાણે.

અસોઢઈતિકિમ્? સો અને ઢ સિવાયનો ભેદએ એમ કેમ? એમ લખવાથી વિસોઢાસે માં ષ ન કયો.

ગાહ ધાતુ - અવગાહન કરવું.

ગાહતે વિગેરે ચાર કાળમાં સરળ છે.

અઘતની - અ + ગાહ + ઇ + સીષ્ટ ૪-૪-૩૮ થી ઇ

પક્ષે અગાઢ - અ + ગાહ + ત હોધુદપદાન્તે.

અગાઢ + ધ તવર્ગ...અગાઢ + ઢ ઢસ્તઢે થી અગાઢ.

અગાહિષાતામ્ પક્ષે અઘાક્ષાતામ્.

ગાહ + સિચ્ + આતામ્ અ ગાધ્ + સિચ્ + આતામ્ (દ્વિઘુડ્પદાન્તે) ગઢદ્વાદે:...થી અધાધ્ + સાતામ્ ષઢોઃ કસ્સિ થી અઘાક્ + ષ્ + આતામ્ = અઘાક્ષાતામ્.

પરોક્ષા જગાહે બીજો પુ. એ. વ. જઘાક્ષે, જગાહિષે. આશીઃ વિગેરે ચાર કાળ એજ પ્રમાણે ડબલ રૂપો બનાવવા.

ઈહ ધાતુ ચેષ્ટા કરવી. બધા જ રૂપો ટીકામાં લખેલા છે.

ઈક્ષ ધાતુ ભેવું - ટીકામાં લખેલા છે તે જ પ્રમાણે સ્લોકનો અર્થ -

વિશિષ્ટ અર્થવાળા જે ઉપસર્ગો જેની આદિમાં છે તે.
પરસ્પૃષ્ટ આત્મનેપદ વિ. હોવા છતાં પણ આત્મનેપદ થાય છે.

॥૧૩૩॥ દેવાર્ચામૈત્રીસક્લમપથિકર્તૃકમન્ત્રકરણે
સ્થઃ ૩।૩।૬૦॥

એતદર્થાદુપપૂર્વાત્તિષ્ઠતેરાત્મનેપદં સ્યાત્ । દેવાર્ચા જિનેન્દ્ર
મુપતિષ્ઠતે ઉપાતિષ્ઠત ૪ ।

દેવાર્ચા, મૈત્રી સક્લમ, પથિકર્તૃ, મન્ત્રકરણ અર્થવાળા સ્થા-
ધાતુથી કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

દેવાર્ચા અર્થમાં. જૈનેન્દ્રમ્ ઉપતિષ્ઠતે,
હય, ઉપાતિષ્ઠત ।

॥૧૩૪॥ ઇશ્વ સ્થાદેઃ ૪।૩।૪૧॥

સ્થાધાતોર્દાસંજ્ઞાચ્ચાત્મનેપદવિષયઃ સિચ્ કિદ્વત્ સ્યાત્,
તદ્યોગે ચ સ્થાદોરિશ્વ । સિચઃ કિત્ત્વાદ્ ગુણાભાવઃ । ધુઙ્ગહસ્વા
દિતિ સિજ્જોપે ઉપાસ્થિત ઉપાસ્થિષાતામ્ ઉપાસ્થિષત ૫ ।
ઉપતસ્થે ૬ । ઉપસ્થાસીષ્ટ ૭ । ઉપસ્થાતા ૮ । ઉપસ્થાસ્યતે
૯ । ઉપાસ્થાસ્યત ૧૦ । મૈત્રી રથિકાનુપતિષ્ઠતે । સંગમઃ
યમુના ગઙ્ગામુપતિષ્ઠતે । વન્થાઃ કર્તા यस્ય તત્ર શ્રુધ્રમુપતિષ્ઠતે
વન્થાઃ । મન્ત્રઃ કરણં यस્ય તત્ર એન્દ્રયા ગાર્હપત્યમુપતિષ્ઠતે ।

સ્થા અને વા સંસક્ર ધાતુથી આત્મનેપદ સિચ્ કિત્વત્ થાય છે. અને તેનાં યોગમાં સ્થા અને વા નાં આ નો હ થાય છે.

સિચ્ પ્રત્યય કિત્વત્ થવાથી ગુણનો અભાવ થશે.

ઉપ + સ્થા ૪-૩-૭૦ થી સિચ્ નો લોપ ઉપાસ્થિત.

પરોક્ષા - ઉપતસ્થે.

સ્થા ધાતુ અનિટ છે. આશીઃ ઉપસ્થાસીષ્ટ.

શ્વસ્તની લવિષ્યન્તી ક્રિયાતિપત્તિ સરળ છે.

મૈત્રી અર્થમાં - રથવાળાની પાસે મિત્રતાનાં ભાવથી ઉભો રહે છે.

સહમ્ અર્થમાં - યમુના ગંગાને મળે છે.

પથિકૃત્ત્વક અર્થમાં-આ માર્ગ સુધ્ધ તરફ જાય છે.

મન્ત્રકરણ્ય અર્થમાં - જૈન્દ્રી મન્ત્ર બહે ગાઉપત્યની આરાધના કરે છે.

॥૧૩૫॥ વા લિપ્સાયામ્ ૩।૩।૬૧॥

ઉપાત્ સ્થો લિપ્સાયાં ગમ્યોયામાત્મનેપદં વા સ્યાત્ ।
મિધુર્વદાન્યમુપસિષ્ઠતે ।

ઉપ ક્રિયાસર્જથી પરમાં રહેલા સ્થા ધાતુથી લિપ્સા હામ્યમાન હોતે છેતે આત્મનેપદી વિરુદ્ધે થાય છે.

સિદ્ધુઃ જ્ઞાન્યમ્ ઉપતિષ્ઠતે ।

સિખારી મેળવવાની ઇચ્છાથી ઉભો છે.

॥૧૩૬॥ ઉદોઽનૂર્ધ્વેહે ૩।૩।૬૨॥

અનૂર્ધ્વચેષ્ટાયાં ઉત્પૂર્વાત્સ્થસ્તથા । મુક્તાવુત્તિષ્ઠતે ઊર્ધ્વ-
ચેષ્ટાયાં તુ આસનાદુત્તિષ્ઠતિ । અચેષ્ટાયામપિ ગ્રામાચ્છત
મુત્તિષ્ઠતિ ।

અનૂર્ધ્વ ચેષ્ટા કરવી અર્થમાં રહેલા ઉત્ ઉપસર્ગપૂર્વક
સ્થા ધાતુથી કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

મુક્તિને માટે તૈયાર છે.

અનૂર્ધ્વ અર્થમાં આસન ઉપરથી ઉભો થાય છે.

ગામમાંથી સો રૂપીયા ઉભા થાય છે. તો સો રૂપીયાની
ચેષ્ટા નથી માટે સૂત્ર ન લાગે.

॥૧૩૭॥ ઉદઃ સ્થાસ્તમ્ભઃ સઃ ૧।૩।૪૪॥

ઉદઃ પરયોઃ સ્થાસ્તમ્ભોઃ સસ્ય લુક્ સ્યાત્ । ઉત્થાતા ।

ઉદ્ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા સ્થા અને સ્તમ્ભ ધાતુના
સ્ નો લુક્ થાય છે.

જન્ + સ્થાતા સ્ નો લોપ ઉત્થાતા.

॥૧૩૮॥ જીપ્સા સ્થેપે ૩।૩।૬૪॥

જીપ્સાસ્તમ્ભકાશનં સ્થેયઃ સઽધ્યસ્તયોર્વિષયે સ્થ આત્મને

પદમ્ । તિષ્ઠતે કન્યા છાત્રેભ્યઃ । ત્વયિ તિષ્ઠતે ચિવાદઃ ।
પ્રતિજ્ઞાયામપ્યેવમ્ । નિત્યં શબ્દમાતિષ્ઠતે । (સંવિપ્રાવાત્)
સંતિષ્ઠતે ઇત્યાદિ ।

જ્ઞીપ્સા અને સ્થેય અર્થમાં રહેલા સ્થા ધાતુથી કર્તામાં
આત્મનેપદી થાય છે.

જ્ઞીપ્સા - આત્મપ્રકાશ.

સ્થેય - સભ્ય અર્થમાં છે.

કન્યા વિદ્યાર્થીઓમાંથી ઉભી થાય છે. જ્ઞીપ્સા અર્થ
છે માટે

સ્થેય - તારે વિષે વિવાદ વર્તે છે.

પ્રતિજ્ઞા અર્થમાં પણ થઈ શકે. શબ્દને નિત્ય તરીકે
સ્વીકારે છે.

॥૧૩૯॥ ઉપાત્સથઃ ૩।૩।૮૩॥

કર્મણ્યસતિ તથા । યોગે ઉપતિષ્ઠતે । સર્કર્મણસ્તુ નૃપ-
મુષતિષ્ઠતિ ।

ઉપ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા સ્થા ધાતુથી કર્મ ન
હોતે છતે કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

આ સૂત્ર થી ઉભો થાય છે.

કર્મ હોય તો રાજાની પાસે જાય છે પરસ્મૈપદી થાય.

॥૧૪૦॥ પ્રોપાદાસ્મૈ ૩।૩।૫૧॥

આખ્યામારમ્ભેર્ધે ક્રમ આત્મનેપદં સ્યાત્ । પ્રક્રમતે ૪ ।
ક્રમ ઇતીહનિષેધે પ્રાક્રંસ્ત ૫ । પ્રચક્રમે ૬ । પ્રક્રંસીષ્ટ ૭ ।
પ્રક્રન્તા ૮ । પ્રક્રંસ્યતે ૯ । પ્રાક્રંસ્યત ૧૦ । (ક્રમોડ્નુ-
પસર્ગાદ્વાત્મનેપદમૂઃ) ક્રમતે-કામતિ ઇત્યાદિ । આહોજ્યોતિ-
રુદમે) આક્રમતે ભાનુઃ । વદ વ્યક્તાયાં વાચિ ।

પ્ર આને સ્પ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા ક્રમ ધાતુથી
ઠર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

પ્રક્રમતે ઇત્યાદિ ચાર શિતક્ષણમાં.

અઘતની હદ નાં નિષેધમાં પ્રક્રંસ્ત. ૪-૪-૫૩ થી

પરોક્ષા પ્રચક્રમે આશીઃ પ્રક્રંસીષ્ટ,

અ પ્રક્રન્તા, ભવિ પ્રક્રંસ્યતે ક્રિયા--પ્રાક્રંસ્યત

૩-૩-૯૭ થી વિકલ્પે આ. ૫ થાય.

૩-૩-૫૨ થી આહ પૂર્વક ક્રમ જ્યોતિનાં ઉગવા અર્થમાં
આ. ૫ થાય.

વદ ધાતુ વ્યક્તવાણી અર્થમાં

॥૧૪૧॥ વ્યક્તવાર્ચા સહોક્તૌ ૩।૩।૭૧॥

વ્યક્તવાચો નરાદયસ્તેષાં સંભૂયોચ્ચારણાર્થાદ્વદ આત્મનેપદં

સ્યાત્ । સંપ્રવદન્તે ગ્રામ્યાઃ । (વિવાદે વા) વિવદન્તિ વિવ-
દન્તે વા ગણકાઃ । (અનોઃ કર્મણ્યસતિ) અનુવદતે ચૈત્રો
મૈત્રસ્ય । કર્મણિ તુ ઉક્તમનુવદતિ ।

વ્યકત વાણીવાળા મનુષ્ય વિગેરેનું એકીસાથે બોલવું

અર્થવાળા વદ્ ધાતુથી આત્મનેપદી થાય છે.

ગામડાનાં માણસો એકીસાથે બોલે છે.

૩-૩-૮૦ થી ગણનારા બોલે છે વિવાદ અર્થમાં છે.

૩-૩-૮૧ થી ગૈત્ર ચૈત્રનો અનુવાદ કરે છે.

કર્મ ન હોતે છતે થાય

કર્મ હોય તો કહેલાને કહે છે,

॥૧૪૨॥ સમો ગમૃચ્છિપ્રચ્છિશ્રુવિત્સ્વસ્ત્યર્તિદશઃ

૩ । ૩ । ૮૪ ॥

સંપૂર્વેભ્ય એભ્યોઽષ્ટામ્યઃ કર્મણ્યસત્યાત્મનેષદં સ્યાત્ ।
સન્નચ્છતે સમગચ્છત ।

સમ્ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા ગમ્ ઋચ્છ, પ્રચ્છ, શ્રુ, વિત્

સ્વર્ ઋ અને દશ ધાતુઓને કર્મ ન હોતે છતે

કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે,

સન્નચ્છતે સમગચ્છત ।

॥१४३॥ गमो वा ४।३।३७॥

गमेरात्मनेपदविषयौ सिजाशिषौ किद्वद्वा स्याताम् ।

गम् धातुधी सिच अने आशीः नां प्रत्यये क्तितवत्
विद्वद्वे थाय छे.

॥१४४॥ यमिरमिनमिगमिहनिमनिवनति-
तनादेर्धुटि क्ति ४।२।५५॥

एषां तनादीनां च धुडादौ किडति लुक् स्यात् । इति
मलुकि धुइह्रस्वादिति सिज्जलुपि समगत । पक्षे समगंस्त सम-
गसाताम् समगंसाताम् ५ । संजग्मे संजग्मिषे ६ । संगंसीष्ट-
संगंसीष्ट ७ । संगन्ता ८ । संगंस्यते ९ । समगंस्यत १० ।
औस्वृ शब्दोपतापयोः । संस्वरते ४ । समस्वरिष्ट ५ । संयो-
गाददत्तेरिति गुणे संसस्वरे संसस्वरिषे ६ । इत्यादि । संपद्यते
४ । सिजाशिषावात्मन इति सिचः क्त्त्वम् । समदृष्ट समदृ-
क्षाताम् समदृक्षत ५ । संदृशे संदृशिषे ६ । संदृक्षीष्ट ७ ।
संद्रष्टा ८ । संद्रक्ष्यते ९ । समद्रक्ष्यत १० । सकर्मकत्वे तु
संगच्छति रवि शशीत्यादि । (गमेः क्षान्तौ आत्मनेपदम्)
आगमयते गुरुम् । कञ्चितकालं प्रतीक्षत इत्यर्थः । चर गति-
भक्षणयोः ।

યમ્, રમ્, જમ્, ગમ્, હન, મન, વન અને તનાદિ ધાતુના
વ્યંજનનો ધ્રુડાદિ કિત કિત પ્રત્યય પરમાં રહેલા
હુઃ ધાય છે.

સમ્ + ગમ્ + ત ૪-૩-૭૦ થી સિચ લોપ ૪-૨-૫૫ થી
મ્ નો લોપ સમગત

પક્ષે સમગસ્ત

પરોક્ષા - સંજગમે ઈત્યાદિ

બાકીનાં રૂપો સરળ છે.

સ્વ-સંસ્વરતે ઇત્યાદિ ૪ ક્ષણ.

સમસ્વરિષ્ટ અઘતન

સંયોગદર્તે થી ગુણ થતા પરોક્ષામાં સંસ્વરે ઇત્યાદિ

સંપ્રશ્યતે ઇત્યાદિ ચાર ક્ષણ.

સિજાશિષાવાત્મને થી સિચ કિતવત્ થવાથી સમદષ્ટ

પરોક્ષા-સંદદશે, આશી: સંદક્ષીષ્ટ

પ્રવસ્તની સંદ્રષ્ટા,

કર્મ સહિત હોય તો સંગચ્છતિ રવિ શશી ઇત્યાદિ

૩-૩-૫૫ થી આ + ગમ્ આત્મનેપદ આગમયતે ગુરુમ્,
ક્ષાન્તિ એટલે કેટલોક ક્ષણ રાહ બેવી.

ચર્ ધાતુ ગતિ અર્થમાં ફરવું

॥૧૪૫॥ ઉદશ્ચરઃ સાપ્યાત્ ૩।૩।૩૧॥

ઉત્પૂર્વાચ્ચરેઃ સકર્મકાદાત્મનેપદં સ્યાત્ । માર્ગમુચ્ચરતે ।
ઉત્ક્રમ્ય યાતીત્યર્થઃ । અકર્મકત્વે તુ ધૂમ ઉચ્ચરતિ । ઊર્ધ્વ
ગચ્છતીત્યર્થઃ ।

સકર્મક એવા ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા ચર ધાતુથી
કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

માર્ગને ઓળંગી જાય છે.

અકર્મકમાં ધૂમાડો ઉઠે જાય છે,

॥૧૪૬॥ સમસ્તૃતીયયા ૩।૩।૩૨॥

સંપૂર્વાચ્ચરેસ્તૃતીયાન્તેન યોગે આત્મનેપદં સ્યાત્ । અશ્વેન
સંચરતે ૪ । સમચરિષ્ટ ૫ । સંચેરે સંચેરિષે ૬ । इत्यादि ।
अन्यत्र तु संचरति समचारीत् संचचारेत्यादि । (नुप्रच्छः*)
आनुते शृगालः । आपृच्छते गुरुम् । क्रीडु विहारे

તૃતીયા વિભક્તિવાળા એવા સમ્ પૂર્વક ચર ધાતુથી
કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

સંચરતે ઇત્યાદિ ચાર કાળ.

સંચરિષ્ટ અઘતની, ઇત્યાદિ દશેયકાળ સરળ છે.

૩-૩-૫૪ થી આનુતે આ. ૫ થાય.

આ પૂર્વઠ પ્રચ્છ તે શુરુને પૂછે છે.
ક્રીડ વિહાર અર્થમાં

॥૧૪૭॥ ક્રીડોઽકૂજને ૩૧૩૧૩૩॥

કૂજનમવ્યક્તશબ્દસ્તતોઽન્યાર્થાત્ સંપૂર્વાત્ ક્રીડતેરાત્મને-
પદં સ્યાત્ । સંક્રીડતે । કૂજને તુ સંક્રીડન્ત્યનાંસિ

અવ્યક્ત અવાજ સિવાયનાં અર્થવાળા સમ પૂર્વઠ ક્રીડ
ધાતુથી કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

સંક્રીડતે

કૂજન અર્થહોય તો સંક્રીડતિ

॥૧૪૮॥ અન્વાહ્ પરેઃ ૩૧૩૧૩૪॥

અશ્વસ્ત્રિભ્યઃ ક્રીડતેરાત્મનેપદં સ્યાત્ । અનુક્રીડતે ૪ ।
અન્વક્રીડિષ્ટ ૫ । અનુચિક્રીડે અનુચિક્રીડિષે ૬ । इत्यादि ।
અન્યત્ર તુ ક્રીડતિ । અક્રીડીત્ ચિક્રીડેત્યાદિ । તપ્ ધૂપ-
સંતાપે ।

અનુ આહ, અને પરિ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા ક્રીડ,
ધાતુથી કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

અનુક્રીડતે ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં

અઘતની-અન્વક્રીડિષ્ટ.

પરોક્ષા-અનુચિક્રીડે બીજો પુ. એ. વ અનુચિક્રીડિતે

ને માત્ર ક્રીઢ હોય તો ક્રીઢતિ ઇત્યાદિ સરળ છે.

તપ્ ધાતુ ધુપ-સંતાપ અર્થમાં

॥૧૪૯॥ વ્યુદસ્તપઃ ૩।૩।૮૭।

આખ્યાં પરાત્તપેઃ કર્મણ્યસતિ સ્વેડ્જ્ઞે વા કર્મણિ સત્યા-
ત્મનેપદં સ્યાત્ વિતપતે ઉત્તપતે રવિઃ । વિતપતે પાણિમ્ ।
વ્યતપત ૪ । વ્યતપ્ત વ્યતપ્સાતામ્ વ્યતપ્સત ૫ । વિતેપે
વિતેપિષે ૫ । વિતપ્સીષ્ટ ૭ । વિતપ્તા ૮ । વિતપ્સ્યતે ૯ ।
વ્યતપ્સ્યત ૧૦ । અન્યત્ર તુ તપતિ તપઃ । અતાપ્સીત્ અતા-
પ્તામ્ અતાપ્સુઃ ૫ । તતાપ તેપિથ-તતપ્થેત્યાદિ ૧૦ ।

વિ અને ઉદ્ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેતા તપ્ ધાતુથી કર્મ
ન હોતે છતે અથવા કર્તાનું પોતાનું અંગ કર્મ હોતે છતે કર્તામાં
આત્મનેપદ થાય છે.

કર્મન હોતે છે-વિતપતે ઉત્તપતે રવિઃ ।

કર્તાનું અંગ કર્મ હોતે છતે-વિતપતે પાણિમ્ ।

આરક્ષણમાં સરળ તે આ. પ માં રૂપો કરવા.

બાકીનાં રૂપો સરળ છે શ્વસ્તની વિગેરે રૂપો કરતા.

ખ્યાલ રાખવો ધાતુ અનિદ્ છે, ઉપસર્ગવગર પરસ્મૈપદ
તપતિ ઇત્યાદિ

અદ્યતની વૃદ્ધિ અતાપ્સીત્ ।

પરોક્ષા બીજો પુ. એ. વ તેપિથ, તતપ્થ ।

॥૧૫૦॥ આહો યમહનઃ સ્વઙ્ગે ચ ૩૩।૮૬॥

આહૂપરાભ્યાં યમહનભ્યાં કર્માભાવે સ્વેઙ્ગે વા કર્મણ્યાત્મ-
નેપદં સ્યાત્ । આયચ્છતે ૪ ।

આહ, ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા યમ અને હન્ ધાતુથી
કર્મન હોતે છતે અથવા કર્તાનું પોતાનું અંગ કર્મ હોતે
છતે કર્તામાં આત્મનેપદ થાય છે.

આયચ્છતે ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં સરળ છે

ગમિષદ્વમઃ છઃ થી ચચ્છ, થથો છે.

॥૧૫૧॥ યમઃ સૂચને ૪।૩।૩૯॥

સૂચનાર્થાદ્યમેરાત્મનેપદવિષયઃ સિચ્ કિદ્રત્ સ્યાત્ । કિત્વા-
દ્યમિરમીત્યાદિનામ્ લુકિ, ઉપાયત । (વા સ્વીકૃતૌ સિચઃ
કિત્ત્વમ્*) ઉપાયત-ઉપાયંસ્ત શસ્ત્રમ્ । ઉપાયસાતામ્ इत्यादि
૫ । ઉપાયમે ૬ । ઉપાયંસીઘટ ૭ । ઉપાયન્તા ૮ । ઉપાયંસ્યતે
૯ । ઉપાયંસ્યત ૧૦ । આહતે इत्यादिवत् ।

સૂચન અર્થવાળા યમ ધાતુથી આત્મનેપદનાં વિષયવાળા
સિચ્ પ્રત્યય કિત્વદ્ થાય છે.

કિત્વદ્ થવાથી ૪-૨-૫૫ થી મ્ નો લોપ થશે.

ઉપાયત થશે.

૪-૩-૮૦ થી સિચ્ કિત્વદ્ વિકલ્પે થાય તેથી

ઉપાયત અને ઉપાયંસ્ત,
ઉપાયેમે પરોક્ષા આશીઃ ઉપાયંસીષ્ટ,
શ્વસ્તની વિગેરે ત્રણ સરળ છે.

॥૧૫૨॥ ક્રિયાવ્યતિહારેઽગતિર્હિંસાશબ્દાર્થહસો હવહશ્રાનન્યોઽન્યાર્થે ૩।૩।૨૩

અન્યચિકીર્ષિતાયાઃ ક્રિયાયા અન્યેન હરણં કરણં ક્રિયા-
વ્યતિહારઃ તદર્થાઙ્ગતિર્હિંસાશબ્દાર્થહસ્વર્જાદ્ ધાતોર્હવહિભ્યાં
આત્મનેપદં સ્યાત્ । વ્યતિહરન્તે વ્યતિવહન્તે ભારમ્ । ગત્યર્થાદિ-
વર્જનં કિમ્ । વ્યતિસર્પન્તિ, વ્યતિર્હિંસન્તિ, વ્યતિજલ્પન્તિ,
વ્યતિહસન્તિ । (પરસ્પરાન્યોઽન્યેતરેતરયોગે ચ ન) પરસ્પરસ્ય
વ્યતિલુનન્તિ । નાથૂઙ્ ઉપતાપૈશ્વર્યાશીષુ ચ ।

ક્રિયાવ્યતિહાર અર્થમાં રહેલા ગતિ અર્થવાળા હિંસા
અર્થવાળા. શબ્દ અર્થવાળા. તથા હસૂ ધાતુને વર્ણને હૂ
અને વહૂ ધાતુથી કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે

ક્રિયાવ્યતિહાર એટલે અન્ય વડે ઇચ્છાયેલ ક્રિયાનું ખીજ
વડે કરવું

ખીજને બદલે તેઓ ભાર વહન કરે છે.

ગતિ વિગેરે અર્થવાળાનું વર્જન કરવાનું છે ?

ગતિ-ખીજને બદલે ખીજ જાય છે.

હિંસા-ખીજને બદલે ખીજ હશે છે.

શબ્દ- ખીજને બદલે ખીજ બાલે છે.

હસ્ય-ખીજને બદલે ખીજ હસે છે.

ખીજને બદલે ખીજ લાગે છે. અન્યોન્ય અર્થ છે.

॥૧૫૩॥ આશિષિ નાથઃ ૩૩૩૬॥

આશીરર્થાદેવ નાથ આત્મનેપદં સ્યાત્ ।

આશીર્વાદ અર્થમાં રહેલ નાથ ધાતુ આત્મને પદ થાય છે.

દાખલા નીચેના સૂત્રમાં

॥૧૫૪॥ નાથઃ ૨૧૨૧૦॥

આત્મનેપદવિષયસ્ય નાથો વ્યાપ્યં કર્મ વા સ્યાત્ । સર્પિષો નાથતે ૪ । અનાથિષ્ટેત્યાદિ । અનાશિષિ તુ “નાથન્તિ કે નામ ન લોકનાથમ્” ।

આત્મનેપદનાં વિષયવાળું નાથ ધાતુનું કર્મ વિકલ્પે કર્મસંજ્ઞક થાય છે.

સર્પિષઃ નાથતે-ધીવછે તેવો આશીર્વાદ આપે છે.

આશીર્વાદ સિવાયનાં અર્થમાં નાથન્તિ પરસ્મૈપદ થાય.

॥૧૫૫॥ પરાવેર્જેઃ ૩।૩।૨૮॥

આભ્યાં પરાજ્જયતેરાત્મનેપદં સ્યાત્ । પરાજયતે વિજયતે
૪ । વ્યજેષ્ટ ૫ । વિજિગ્યે ૬ । વિજેષીષ્ટ ૭ । વિજેતા ૮ ।
વિજેષ્યતે ૯ । વ્યજેષ્યત ૧૦ ।

પરા અને વિ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા જિ ધાતુથી
આત્મનેપદ થાય છે.

પરાજયતે વિજયતે ઈત્યાદિ

અદ્યતની-વ્યજેષ્ટ પરોક્ષા વિજિગ્યે

શ્વસ્તની વિજેતા

આશીઃ વિજેષીષ્ટ

ભવિ-વિજેષ્યતે ક્રિયા-વ્યજેષ્યત

इति श्वादय आत्मनेपदिनः ।

* * *

अथ श्वादय उभयपदिनः ।

डुपचींषू पाकेः पचूधातुः । शेषा इतः ।

पचू धातु.

॥૧૫૬॥ ईगितः ૩।૩।૧૫॥

ईदितो गितश्च धातो कर्तुरात्मगामिनि फले आत्मनेपदं
स्यादन्यथा परस्मैपदं स्यात् । पचति ૪ । अपाक्षीत्

અપાક્તામ । પપાચ પપકથ-પેચિથ ૬ । પચ્ચાત્ ૭ । પક્તા
૮ । પક્ષ્યતિ ૯ । અપક્ષ્યાત્ ૧૦ । પચ્તે ૪ । અપક્ત ૫ ।
પેચેદ્ । પક્ષીષ્ટ ૭ । પક્તા ૮ । પક્ષ્યતે ૯ । અપક્ષ્યત ૧૦ ।
હુકૃન્ગ્ કરણે । ગકાર ઉભયપદાર્થઃ ।

ઈ અને ગ્ હતવાળા ધાતુથી કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

તે સિવાયનાં અર્થમાં પરસ્મૈપદ થાય છે.

પચતિ ઇત્યાદિ ચાર ઠાળમાં

અઘતની-અપાક્ષીત્ પરોક્ષા-પપાચ, પપકથ, પેચિથ

આશીઃ પચ્યાત્ શ્વઃ પક્તા ભવિ પક્ષ્યતિ

ક્રિયા-અપક્ષ્યત્

આ. ૫-પચ્તે ઇત્યાદિ ચાર ઠાળમાં અઘ-અપક્ત

પરો-પેચે આશીઃ - પક્ષીષ્ટ શ્વ...પક્તા

ભવિ-પક્ષ્યતે ક્રિયા અપક્ષ્યત

હુકૃન્ગ્-કરવુ ગ્ ઉભયપદી માટે છે.

॥૧૫૭॥ કૃગ્સ્તનાદેરુઃ ૩૧૪૮૩ ।

કૃગસ્તનાદિભ્યશ્ચ કત્ વિદિતે શિતિ ઉઃ સ્યાત । નામિનો
ગુણોઽન્દિતીતિ ગુણે. ઉશ્નૌરિતિ ગુણે. કરોતિ ।

કૃન્ગ્ ધાતુ અને તનાદિ ધાતુઓને કર્તારિ પ્રયોગમાં
શિત્ પ્રત્યયો લાગતાં ઉ પ્રત્યય થાય છે.

કૃ + તિવ ૩-૪-૮૩ થી કૃ + ડ + તિ ૪-૩-૯ થી
૪-૩-૨ થી શુષ્ઠ કરોતિ.

॥૧૫૮॥ અતઃ શિત્યુત્ ૪।૨।૮૯॥

શિત્યવિતિ ય ઉસ્તન્નિમિત્તો યઃ કૃગોઽકારસ્તસ્ય ઉત્
સ્યાત્ । શિદવિદ્ હિદ્વત્સ્યાત્ ઇતિ ગુણાભાવે કુરુતઃ ।
ઇવર્ણાદેરિતિ વત્વે કુર્વન્તિ । કરોષિ ।

અવિતશિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હ તેના નિમિત્તે જે
કૃ ધાતુનો અ કાર તેના હ થાય છે.

કર્ + ડ + વસ્ ૪-૩-૨૦ થી ડિતવત્ શુષ્ઠ થયે નહીં
કુરુતઃ

ત્રીજો પુ. બ. વ. કુરુ + અન્તિ ઇવર્ણાદે...થી કુર્વન્તિ.

કરોષિ વિત્ પ્રત્યય છે માટે શુષ્ઠ થયે છે.

॥૧૫૯॥ કૃગો યિ ચ ૪।૨।૮૮॥

કૃગઃ પરસ્યાતો યાદૌ વમિ ચાવિતિ લુક્ સ્યાત્ ।
કુર્વઃ કુર્મઃ ।

કૃ થી પરમાં રહેલા હ નો ય કારાદિ તેમજ અવિત વ
કારાદિ અને મ કારાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા લુક થાય છે.

કૃ + ડ + વસ ૪-૩-૧ કદ + ડ વસ

૪-૨-૮૯ થી કુદ + ડ + વસ્ ૪-૨-૮૮ થી કુર્વઃ

॥૧૬૦॥ કુરુચ્છુરઃ ૨।૧।૬૬॥

કુરુચ્છુરોર્નામિનો રેફે પરે દીર્ઘા ન સ્યાત્ । કુર્યાત્ ૨ ।
કરોતુ કુરુતાત્ ।

કુર્ અને છુર્ ધાતુનાં નામી સ્વરનો ર પરમાં રહેતા
દ્વીધ થતો નથી.

કુર્ + ૩ યાત્ ૪-૨-૮૮ થી ઉનો લોપ.

૨-૧-૬૩ થી દ્વીધની પ્રાપ્તિ હતી આ સૂત્રએ નિષેધ
કયો.

આસાર્થ-કરોતુ કુરુતાત્.

॥૧૬૧॥ અસંયોગાદોઃ ૪।૨।૮૬॥

અસંયોગાત્ પરો ય ઉસ્તતો હેલુક્ સ્યાત્ । કુરુ-કુરુતાત્ ।
કરવાણિ કરવાવ કરવામ ૩ । અકરોત્ અકુરુતામ્ । અકરવમ્
અકુર્વ કકુર્મ ૪ । અકાર્ષીત્ અકાર્ષ્ટામ્ અકાર્ષુઃ । અકાર્ષીઃ
અકાર્ષ્ટમ્ । અકાર્ષ્ટ । અકાર્ષમ્ અકાર્ષ્વ અકાર્ષ્મ ૫ ।
ચકાર ચક્રતુઃ ચકુઃ । ઋતઃ ઇતીઙ્નિષેધે, ચકર્થ । ચકાર-
ચકર । સ્કૃસૃવૃ ઇત્યત્ર સ્કૃગ્રહણાત્ કૃગો નેટ્ । ચક્રવ
ચક્રમ ૬ ।

અસંયોગથી પરમાં રહેલા ઉ નો હિ પ્રત્યય પરમાં
રહેતા લુક્ થાય છે.

કુરુ + હિ આ સૂત્રથી કુરુ

કરવાણિ વિગેરે પ્રથમ પુરુષ

હયસ્તન-અકરોત્ અકુરુતામ્, અકુર્વન્ વિગેરે

અદ્યતની-૪-૩-૪૪ થી વૃદ્ધ કરી અકાર્ણીત્ બનાવવું

પરોક્ષા-કૃ + કૃ ણ્-ક કૃ + ણ્

ચ + કૃ + ણ્ ચકાર

ચ કૃ + થ ઋતઃ સૂત્રથી ઈદ નો નિષેધ ચકર્થ

ચકૃવ, ચકૃમ ૪-૪-૮૯ થી ઈદ નો નિષેધ

॥૧૬૨॥ રિઃ શક્યાશીર્યે ૪।૩।૯।૧૦॥

ઋદન્તસ્ય ધાતો ઋતઃ શે કયે આશીર્યે ચ પરે રિઃ
સ્યાત્ । ક્રિયાત્ ૭ । કર્તા ૮ । હનૃત્ત્વ ઇતિ ઇડાગમે
ઋરિષ્યતિ ૯ । અઋરિષ્યત્ ૧૦ । કુરુતે કુર્વતે ૧ । કુર્વીત
૨ । કુરુતામ્ । કુરુષ્ય । કરવૈ કરવાવહૈ કરવામહૈ ૩ ।
અકુરુત્ । અકુરુથાઃ । અકુર્વિ અકુર્વહિ અકુર્મહિ ૪ ।

ઋ કારાન્ત ધાતુનાં ઋનો શ કય અને આશીર્વાદના
પ્રત્યય પરમાં રહેતા રિ થાય છે.

કૃ + યાત્ ક્રિયાત્

અ કર્તા

ભવિ, કરિષ્યન્તિ હનૃતઃ સ્યદ્ય થી ઈદ આગમ

ક્રિયા - અકરિષ્યત્

આ. ૫ -

વર્ત - કુરુતે વિચ - કુર્વીત પંચમા - કુરુતામ્

હય - અકુરુત ઈત્યાદિ સરળ છે.

॥૧૬૩॥ ઋવર્ણાત્ ૪૧૩।૩૬॥

ઋવર્ણાન્તાદ્ધાતોરનિટાવાત્મનેપદે સિજાશિષૌ કિદ્વત્ સ્યા-
તામ્ । ધુઙ્હસ્વાદિતિ સિજલુપિ અકૃત અકૃષાતામ્ । મા કૃથાઃ ।

ઋ વર્ણાન્ત ધાતુથી અનિટ આત્મનેપદ પ્રત્યયો તેમજ
આશીર્વાદના પ્રત્યયો કિતવત્ થાય છે.

અ + કૃ + સિચ + ત્ ૪૧૩।૭૦થી શિચ્ નો લોપ આ
સૂત્રથી કિતવત્ થવાથી શુભ થાય નહીં.

॥૧૬૪॥ નર્મ્યન્તાત્ પરોક્ષાઘતન્યાશિષો ધો ઢઃ

૨ । ૧ । ૮૦ ॥

રેફાન્તાન્નામ્પ્યન્તાઞ્ચ ધાતોરેતાસાં ધો ઢઃ સ્યાત્ ।
અકૃદ્વમ્ । અકૃષ્વહિ અકૃષ્મહિ ૫ । ચક્રે । ચકૃષે ।
ચકૃદ્વે ૬ । કૃષીષ્ટ । કૃષીદ્વમ્ । ૭ । કર્તા ૮ ।
કારણ્યતે ૯ । અકરિષ્યત ૧૦ ।

ર અને નામિ અન્તવાળા ધાતુથી પરોક્ષા, ંઘતની
અને આશીર્વાદના પ્રત્યયના ધનો ઢ થાય છે.

અકૃદ્વમ્ ધ્વમનો ઢવમ્ આ સૂત્રથી
પરોક્ષા ચક્રે, ચક્રષે इत्यादि ચકૃદ્વે
કૃષીદ્વમ્ આશીમાં
અસ્તની - કર્તા
ભવિ. કરિષ્યતે
ક્રિયા - કરિષ્યત

॥૧૬૫॥ સંપરે: કૃગ: સ્સદ્ ૪૧૪૧૧ ॥

આખ્યાં પરસ્ય કૃગ આદિ: સ્સદ્ સ્યાત્ ।

સમ અને પરિ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા કૃ ધાતુની
આઠિમાં સ્સદ્ થાય છે.

દાખલા નીચેના સૂત્રમાં.

॥૧૬૬॥ સ્સટિ સમ: ૧૧૩૧૨ ॥

સ્સટિ પરે સમ: સ સ્યાત્, અનુસ્વારાનુનાસિકૌ ચ
પૂર્વસ્ય । સંસ્કારોતિ સંસ્કરોતિ ।

સ્સદ્ પરમાં રહેલા સમનાં મ્ નો સૂ થાય છે અને
પૂર્વના સ્વર ઉપર અનુસ્વાર અને અનુનાસિક થાય છે.

સમ્ + સ્સ + કરોતિ ૧૧૩૧૮થી સૂ નો લોપ

સંસ્કરોતિ પક્ષે સંસ્કરોતિ થાય.

॥૧૬૭॥ લુક્ ૧૧૩.૧૩૧

સમઃ સ્સટિ પરે લુક્ સ્યાત્ । સંસ્કરોતિ । સમસ્કરોત ૪ ।
 સમસ્કાર્પીત્ ૫ । સંચસ્કાર । સૃજિદ્વશિસ્કૃત્ ઇત્યાદિના વેટિ
 સ્કૃચ્છૃતોઽકિતિ ગુણે સંચસ્કરિથ-સંચસ્કર્થ સંચસ્કરિવ ૬ ।
 સંસ્ક્રિયાત્ ૭ । સંસ્કુરતે ૪ । સમસ્કૃષાતામ્ ૫ । સંચસ્કરે
 ૬ । સંસ્કૃષીષ્ટ ૭ । અસોઙ્ગ-સિવૂસહસ્સટામિતિ ષત્વે પરિ
 ષ્કરોતિ ।

સમ્ નાં મ્નો સ્સટ્ પરમાં રહેલા લુક થાય છે.

સંસ્કરોતિ,

પરોક્ષા બી. પુ. એ. વ. સંચસ્કરિથ, સંચસ્કર્થ

૪૧૪૧૭૮થી રૂઢ વિકલ્પે થાય, ૪૧૩૮ થી શુભ

બાકીના રૂપો સરળ છે.

॥૧૬૮॥ ઉપાદ્ભૂષાસમવાયપ્રતિયન્તવિકારવાક્યા- ધ્યાહારે ૪૧૪૧૨૧

एष्वर्थेषु उपात्कृगः स्सट् स्यात् । कन्यामुपस्કरोती-
 त्यादि ।

ભૂષા, સમવાય પ્રતિયત્ન, વિકાર અને વાક્યમાં
 અધ્યાહાર અર્થમાં રહેલા એવા ઉપ પૂર્વક કૃ. ધાતુથી સ્સટ્
 આગમ થાય છે.

કન્યામ્ ઉપસ્કરોતિ તે કન્યાને શોભાવે છે.

ઈત્યાદિ દાખલા સમજવા.

॥૧૬૯॥ વેઃ કૃગઃ શબ્દે ચાનાશે ૩૧૩૮૫૥

કર્મણ્યસતિ શબ્દે વા કર્મણિ સત્યનાશાર્થાદ્વિપૂર્વાત્ કૃગ
આત્મનેપદમેવ સ્યાત્ । વિકુર્વંતેઽથા । ક્રોષ્ટા વિકુરુતે સ્વરાન્ ।
(પરાંનો કૃગઃ પરસ્મૈપદમેવ) પરાકરોતિ । હંગ્ હરણે ।
હરતિ ૪ । અહાર્ષીત્ । જહાર જહર્થ જહ્મિ ૬ । હરતે ૪ ।
અહત ૫ । જહે જહ્ષિષે ૬ । હ્ષીષ્ટ ૭ । હંગો ગતતાચ્છીલ્યે
આત્મનેપદમેવ) પૈતૃકમથ્વા અનુહરન્તે પિતુરનુહરતે । એવં
મૃંગ મરણે ધૃંગ્ ધારણે મરતિ ધરતીત્યાદિ । ણીંગ્ પ્રાપણે ।
નયતિ ૪ । અનૈષીત્ અનૈષ્ટામ્ અનૈષુઃ ૫ । નિનાય નિનયિથ
નિનેથ ૬ । નયતે ૪ । અનેષ્ટ ૫ । નિન્યે નિન્યિષે ૬ ।

કર્મ ન હોતે છતે અથવા શબ્દકર્મ હોતે છતે નાશ
અર્થવાળા સિવાયના વિ પૂર્વક કૃ ધાતુથી આ. ૫ જ થાય છે.

વિકુર્વતે અથ્વાઃ, ઘોડાઓ સારી રીતે ઉણુહણે છે.

શિયાળવાઓ સારી રીતે અવાજ કરે છે.

૩૧૩૧૦૧ થી ૫-૫ તેથી પરા કરોતિ

હ ઉરણુ કરવું.

હરતિ, હરેત્, હરતુ, અહરત્ ઇત્યાદિ

અથ - અહાર્ષીત્,

પરો - હ + ણવ્ હહ + ણવ્ ૪૧૧૪૦થી

જહ + ણવ્ જહાર

આ. ૫ હરતે ઇત્યાદિ અહત અઘતની

પરો જહે આશી. હૃષોષ્ટ ઋવર્ણાત્થી કિતવદ્

૩૧૩૩૮ થી અનુહરતે, ઘોડાઓ પિતાને અનુસરે છે.

મૃ - ભરણું ઘૃ - ધારણું ના રૂપે તેજ પ્રમાણે છે.

ની - ઇર્ધ જણું.

નચતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળ

બાકીના ૫-૫ રૂપે જિ પ્રમાણે આ. ૫ ટીકામાં આપેલા છે.

॥૧૭૦॥ કર્તૃસ્થાઽમૂર્તાપ્યાત્ ૩૧૩૪૦॥

કર્તૃસ્થમમૂર્તં કર્મ यस્ય તસ્માન્નિય આત્મનેપદમેવ । શ્રમં
વિનયતે (પૂજાચાર્યકમૃત્યુત્ક્ષેપજ્ઞાનવિગણનવ્યયે નિય આત્મને
પદમેવ) નયતે વિદ્વાન્ સ્યાદ્વાદે । અદુરુપસર્ગેતિ ણત્વે પ્રણ-
યતિ અન્તર્ણયતિ । શ્રિગ્ સેવાયામ્ । શ્રયતિ ૪ ।

કર્તામાં રહેલા અમૂર્ત કર્મ છે જેને એવાની ધાતુથી
આ. ૫ ન થાય છે.

શ્રમં વિનયતે થાકને ઉતારે

૩૧૩૩૯ થી આ. ૫ થાય

વિદ્વાન માણસ શિષ્યોને સ્યાદ્વાદમાં સ્થિર કરે છે.

૨૧૩૪૦ થી ન્ નો ણ થવાથી પ્રણયતિ

શ્રિગ - સેવા કરવી નાં રૂપે

શ્રયતિ, શ્રયેત્, શ્રયતુ, અશ્રયત્ ઇત્યાદિ.

॥૧૭૧॥ ણિશ્ચિદ્રુસ્ત્રુકમઃ કર્તરિ ઙ્ઃ ૩૪।૫૮॥

ળ્યન્તાત્ શ્રચાદેશ્ચ કર્તર્યઘતન્યાંઙ્ઃ સ્પાત્તતો દ્વિર્ધાતુરિત્તિ
દ્વિત્વે સંયોગાદિતીયાદેશે અશિશ્રિયત્ અશિશ્રિયતામ્ અશિશ્રિ-
યન્ ૫ । શિશ્રાય શિશ્રિયતુઃ શિશ્રિયુઃ શિશ્રિયિથ ૬ ।
શ્રીયાત્ ૭ । શ્રયિતા ૮ । શ્રયિષ્યતિ ૯ અશ્રયિષ્યત્ ૧૦ ।
શ્રયતે ૪ । અશિશ્રિયત્ અશિશ્રિયેતામ્ અશિશ્રિયન્ત ૫ ।
શિશ્રિયે ૬ । શ્રયિષીષ્ટ ૭ । શપીં આક્રોશે । શપતિ ૪ ।
અશાપ્સીત્ ૫ । શશાપ । શેપિથ-શશપ્થ ૬ । શપતે ૪ । અશપ્સ-
૫ । શેપે શેપિષે ૬ । શપ્સીષ્ટ ૭ ।

ળ્યન્ત ધાતુઓ તેમજ શ્રિ, દુ, શ્રુ અને કમ ધાતુને
અઘતની ઠર્તામાં ઙ્ પ્રત્યય થાય છે.

શ્રિ + ઙ્ + ત્ ૮।૧।૧થી શ્રિ + શ્રિ + ઙ્ + ત્

૪।૧।૪થી શિ + શ્રિ + ઙ્ + ત્ ૨।૧।૫૨થી હ્ય

૪।૪।૨૯થી અદ્ અશિશ્રિયત્

પરોક્ષા - શિશ્રાય

શ્રીયાત્ આશીઃ

સેદ હોવાથી શ્ચ. શ્રયિતા વિગેરે.

આ. ૫. શ્રયતે-૪ કાળ. બાકીનાં રૂપો સરળ છે.

શપ્ ધાતુ - શપતિ વૃદ્ધિ અશાપ્સીત્

પરોક્ષા - શશાપ શેપિથ, શશપ્થ

શપતે ચાર ઠાળમાં અઘ - અશપ્ત

પરોક્ષા - શેપે આશીઃ શપ્સોષ્ટ

॥૧૭૨॥ શપ ઉપલમ્બને ૩૩।૩૫॥

ઉપલમ્બનં પ્રકાશનં શપથો વા તદર્થાચ્છપતેરાત્મનેપદમેવ
મૈત્રાય શપતે । અનુપલમ્બને તુ મૈત્રં શપતિ । યજીં દેવ-
પૂજાસંગતિકરણદાનેષુ । યજતિ ૪ । અયાક્ષીત્ ૫

આત્મપ્રકાશન અથવા સોગંદ અર્થમાં રહેલા શપ
ધાતુથી આત્મનેપદી જ થાય છે.

મૈત્રાય શપતે - મૈત્રને સોગંદ ખાઇને જણાવે છે.

ઉપલમ્બન અર્થ ન હોય તો તે મૈત્ર ઉપર આક્રોશ કરે છે.

યજ ધાતુ - પૂજા કરવી કે સોખત કરવી.

યજતિ ઇત્યાદિ ચાર ઠાળમાં

અઘ - અયાક્ષીત્

॥૧૭૩॥ યજાદિવશવચઃ સસ્વરાન્તસ્થા

ચ્ચૃત્ ૪૧।૭૨॥

યજાદેર્દશવચોશ્ચ પરોક્ષાયાં દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય સસ્વરાન્તસ્થા
યથાસન્ન ઇઋરૂપા ચ્ચૃત્ સ્યાત્ । ઝિણતીતિ વૃદ્ધૌ ઇયાજ ૫ ।

યજાદિ ધાતુથી તેમજ વશ અને વચ્ચુ ધાતુથી પરોક્ષામાં
દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં સ્વરસહિત અન્તસ્થાનું ચ્ચૃત્ થાય છે.

यज + णव, चयज + णव् चवृत् इयज + णव

वृद्धि इयाज

॥१७४॥ यजादिवचेः किति ४।१।७९

यजादेर्वचेश्च स्रस्वरान्तस्था किति परे खृत् स्यात् । ततो द्वित्वे व्यञ्जनस्यानादेर्लुगिति जूलुकि, दीर्घे च ईजतुः ईजुः । वित्परोक्षायाः कित्वाभावात् इयजिथ । यजसृजेति षत्वे इयष्ट ६ । इज्यात् ७ । यष्टा ८ । यक्षयति ९ । अयक्षयत् १० । यजते अयजत् ४ । अयष्ट अयक्षाताम् ५ । ईजे ईजिषे ६ । यक्षीष्ट ७ । वेंग् तन्तुसन्ताने । वयति वयेत् वयतु अवयत् ४ । आत्सन्ध्यक्षरस्येत्यात्वे । अवासीत् अवासिष्टाम् ५ ।

यजादि धातुथी तेभञ् वच् धातुनुं स्वरसङ्घित अन्तस्थानुं कित् प्रत्यय परमां रङेता यवृत् थाय छे.

यज य-ज अतुस ययज + अतुस

इयज + अतुस इ इ ज + अतुस

१।२।१थी ईजतुः इजुः

वित्परोक्षाभां इयजिथ

यजसृज लागवाथी इयष्ट

आशीः - इज्यात् थ, यष्टा, लवि. यक्षयति

ક્રિયા - અયક્ષયત્

આત્મનેપદ યજ્ઞ

યજ્ઞતે ચાર કાળમાં સરળ છે. બાકીના ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે

વે - વણ્ણવું

વ-તિ, વયેત્, વયતુ, અવયત્ ચાર કાળનાં

અર્થ, ૪૧૨૧૧થી આ થશે અવાસીત્, અવાસિષ્ટામ્

॥૧૭૫॥ વેર્વયૂ ૪૧૪૧૧૧

વેગઃ પરોક્ષાયાં વયૂ વા સ્પાત્ । ઉવાય । યજાદિવચેઃ
ક્રિતીતિ ચ્વૃતિ દ્વિત્વે ડયૂ ઇતિ ભવતિ ।

વે ધાતુનેા પરોક્ષામાં વય્ વિકલ્પે થાય છે.

વવય + ણવ ૪૧૧૭૨થી ઉવય ઘૃદ્ધિ ઉવાય

ઉયતુઃ ઉય ઉચ્ય ડય

॥૧૭૬॥ ન વયો યૂ ૪૧૧૭૩

વેગો વયો યઃ પરોક્ષાયાં ચ્વૃન્ન સ્પાત્ । ડયતુઃ ડયુઃ ।
યજાદિવશવચ્છત્યાદિના પૂર્વસ્ય ચ્વૃતિ ઉપયિથ અસ્વરાન્ત્ત્વા
ન્નિત્યદ્મિ । ડયથુઃ ડય । ઉવાય-ઉવય ડયિવ ડયિમ ।
વયાદેશાભાવે તુ ।

વે ધાતુનાં વય્ નાં ય નું પરોક્ષામાં ચ્વૃત્ત યતું નથી.

પુર્વાત્ પરં પરિલાપાથી પછીનાનું ચવૃત્ થવું બેધએ
તેના બદલે પહેલાનું થયું ઇયતુઃ, ઇયુઃ,
ચન્ પ્રત્યય વિત્ છે તેથી દ્વિત્વ પછી ચવૃત્
વવ્ય-ઉવય-ઉર્વાયથ.

એ પ્રમાણે ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે સમજવા.

વય આદેશ જ્યારે ન થાય ત્યારે નીચે પ્રમાણે.

॥૧૭૭॥ વેગ્યઃ ૪।૧।૭૪॥

वेगोऽयन्तस्य पूर्वस्य परस्य च परोक्षयां खृन्न स्यात् ।

ववौ ववतुः ववुः

ય અન્તવાળા સિવાયનાં વે ધાતુનું પૂર્વનું કે પરનું
ચવૃત્ થતું નથી.

वे + ण्व ४-२-१ थी वा + ण्व वावा + ण्व=ववा + ण्व
४-२-१२० थी ववौ

ववा + अतुस् ४-३-९० थी ववतुः ववुः ते જ પ્રમાણે

॥१७८॥ अविति वाः ४।१।७५॥

वेगोऽयकारान्तस्याविति परोक्षयां खृद् वा न स्यात् ।

દ્વિત્વે કૃતે પરત્વાદ્ધાતોરુવાદેશે પશ્ચાત્ સમાનદીર્ઘઃ । ઊવતુઃ
ઊવુઃ । વવાથ-વવિથ ૬ । સ્વરાન્તત્વાદિદ્વિકલ્પઃ । ઊવાત્
૭ । વાતા ૮ । વાસ્યતિ ૯ । અવાસ્યત્ ૧૦ । આત્મનેપદેઽયિ
વયતે ૪ । અવાસ્ત ૫ । પરોક્ષયાં વવાદેશે ઊવે ઊવિથે ।

પક્ષે વવે વવિષે ૬ । વાસીષ્ટ ૭ । વ્યંગ્ સંવરણે । સંવ્યયતિ
૪ । અવ્યાસીત્ ૫ ।

ય અન્તવાળા સિવાયનાં અવિત પરોક્ષાનાં પ્રત્યયે
પરમાં રહેતા વે ધાતુનું ચવૃત્ વિકલ્પે થતુ નથી.

વે અતુસ્ વા અતુસ વવા ક્રતુસ્ ઉવાઅતુસ્

ઉવતુઃ, ક્રતુઃ

વગ્ધાથ, વવિથ,

આશી-ક્રયાત્ શ્વ-વાતા, વાસ્યતિ, અવાસ્યત્

આત્મનેપદમાં પછી, વયતે, વયેત, વયતામ્, અવયત્

અવાસ્ત અધ

પરોક્ષામાં વય આદેશ થાય ત્યારે ક્રયે વિગેરે

વિકલ્પે વવે વિગેરે

આશીઃ વાસીષ્ટ વિગેરે.

વ્યે ધાતુ સંવ્યયતિ આર કાળ સરખ છે.

અવ્યાસીત્ અદ્યતની.

॥૧૭૯॥ જ્યાવ્યેવ્યધિવ્યચિવ્યથેરિઃ ૪૧૧૭૧॥

एषां पञ्चानां परोक्षायां द्वित्वे सति पूर्वस्य इः स्यात् ।
यजादिवशितित्त्वद्वाधनार्थमिकारस्यापि इः । नामिनोऽकलि-
ह्लेरिति वृद्धौ आयादेशे च विव्याय । यजादिवचेरिति
खन्ति योऽनेकम्बरस्येति यत्वे च विव्यतः विव्यः ।

જ્યા, વ્યે, ધ્યધ, વ્યચ્ અને વ્યથ ધાતુનાં સ્વરસહિત-
અન્તસ્થાનું પરોક્ષામાં ક્ષિત્વ થયે છતે પૂર્વનાનો હ થાય છે..

૪-૧-૭૨ નાં બાધક ૩૫ આ સૂત્ર છે.

વ્યે + જ્ઞ્ વ્યેવ્યે + જ્ઞ્ ૪-૧-૮૮ થી વેવ્યે + જ્ઞ્

આ સૂત્રથી વિ + વ્યે + જ્ઞ્ વૃદ્ધિ વિવ્યૈ + જ્ઞ્
एदैतोऽयाय થી વિવ્યાય,

વ્યે + અતુસ્ ૪-૩-૨૯ ક્ષિત્વત્

વિવ્યે અતુસ ૪-૧-૭૯ થી ચઘૃત્ વિ + વિ + અતુસ

૨-૧-૫૬ વિવ્યતુઃ, વિવ્યુઃ તેઓએ ઢાંક્યુ.

॥૧૮૦॥ ऋवृव्येऽद् इद् ४।४।૮૦॥

एभ्यश्चतुर्भ्य परस्य थवो नित्यमिद् स्यात् । विव्ययिथ
विव्याय-विव्यय ६ । यजादिवचेः क्तितीति ऋति बीयात्
७ । व्याता ८ । व्यास्यति ९ । अव्यास्यात् १० । व्ययते
४ । अव्यास्त ५ । विव्ये विव्यिषे ६ । व्यासीष्ट ७ ।
ह्यंगू स्पर्धाशब्दयोः । आह्वयति ४ ।

ઋ, ષ્, વ્યે અને અદ્ ધાતુને પરોક્ષાનાં થવ્ ની આદિમાં
इद् નિત્ય થાય છે.

વિવ્યે + ઇ + થ વિવ્યયિથ.

વ્યે + થાત્ ૪-૨-૧ થી વ્યા + આત્

૪-૧-૭૯ થી ય્વૃત્ વિ + યાત્ ૪-૧-૧૦૩ થી વીયાત્,

૨૧. વ્યાતા ભવિ વ્યાસ્યતિ ક્રિયા અવ્યાસ્યત

આ. ૫ વ્યયતે ઇત્યાદિ સરળ છે.

હવે સ્પર્ધા કરવી.

આહવયતિ તે બોલાવે છે આર કાળમાં સરળ છે.

॥૧૮૧॥ દ્વાલિપ્સિચ ૩।૪।૬૨॥

અભ્યન્નિભ્યોઘતન્યામઙ્ સ્વાત્ । આહ્વાત્ આહ્વાસ્તામ્
આહ્વાન્ ।

હૂવે, લિપ અને સિચ ધાતુથી અઘતનીમાં અઙ, પ્રત્યય થાય છે.

આ + હવા અઙ + ત્ ૪-૩-૯૪ આહવત્

॥૧૮૨॥ દ્વિત્વે દ્વઃ ૪।૧।૮૭

હેગો દ્વિત્વવિષયે સસ્વરાન્તસ્થા ય્વૃત્ સ્યાત્ । તતો હુહુ
ઇતિ દ્વિત્વે આજુહાવ । ધાતોરિવર્ણોવર્ણસ્યેત્યુવાદેશે આજુહુવતુઃ
આજુહુવુઃ । આજુહોથ-આજુહવિથ આજુહાવ-આજુહ્વ ૬ ।
આહ્વાત્ ૭ । આહ્વાતા ૮ । આહ્વાસ્યતિ ૯ ।
આહ્વાસ્યત્ ૧૦ । આહ્વાયતે ૪ ।

હવે ધાતુના દ્વિત્વના વિષયમાં સ્વરસહિત અન્તસ્થાનું
અય્વૃત્ થાય છે.

હવે + ણવ હુ + ણવ હુહુ + ણવ

ગદોર્જ જુહુ + ણવ વૃદ્ધિ જુહૌ + ણવ.

આજુહાવ

૨/૧/૫૦ થી આજુહવતુઃ ।

આશીઃ- આહૂયાત્ ધ.

સ્વસ્તની ૪/૨/૯ લગાની આહાતા ઇત્યાદિ

હવે આ. ૫ આહવચ્ચે ઇત્યાદિ ૪ ઠાળ.

॥૧૮૩॥ વાત્મને ૩.૪।૬૩॥

હાદિભ્યસ્ત્રિભ્યોઽઘતન્યામાત્મનેપદેઽહ્ વા સ્યાત્ । આહત
આહાસ્ત, આહાતામ્-આહાસાતામ્ ૫ । આજુહુવે આજુહુવિષે
૬ । આહાસીષ્ટ ૭ ।

હા લિપ્ અને સિચ્ ધાતુને અઘતનીમાં આત્મનેપદમાં
અહ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.

આહત, આહસ્ત, આહાતામ્, આહાસાતામ્ બિગેરે

પરોક્ષા આજુહે

આશીઃ - આહ્યાસીષ્ટ

॥૧૮૪॥ હૂવઃ સ્પર્ધે ૩।૩।૫૬॥

આહૂપૂર્વાત્ હયતેઃ સ્પર્ધે ગમ્યે આત્મનેપદમેવ સ્યાત્ ।
મલ્લો મલ્લમાહ્યતે । અન્યત્ર તુ ગામાહ્યતિ ।

આડ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા હે ધાતુથી સ્વર્દ્ધા ગમ્ય-
માન હોતે છતે આત્મનેપદી જ થાય છે.

મદ્વ પરસ્પર આહુવાન આપે છે.

સ્પર્ધા સિવાયના વિષયમાં પરસ્પૃષ્ટ જ થાય.

॥૧૮૫॥ સંનિવે ૩૩।૫૭॥

અમ્યોઽપિ હ્રવયતેરાત્મનેપદમેવ । દુવર્ષીં વીજસન્તાને ।
વપતિ ૪ । અવાપ્સીત્ ૫ । દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય સ્વૃતિ, ઉવાપ ।
સ્વૃતિ દ્વિત્વે, ઋપતુઃ ઋપુઃ । ઉવપિથ ઉવપ્થ ઋપથુઃ ઋપ ।
ઉવાપ-ઉવપ ૬ । ઉપ્યાત્ ૭ । વપ્તા ૮ । વપ્સ્યતિ ૯ ।
અવપ્સ્યત્ ૧૦ । વપતે ૪ । અવપ્ત ૫ । ઋપે ઋપિષે ૬ ।
વપ્સીષ્ટ ૭ । વર્હીં પ્રાપણે । વહતિ ૪ । અવાક્ષીત્ ૫ । સહિવ-
હેરોચ્ચાવર્ણસ્યેતિ અવોઢામ્ અવાક્ષુઃ ૫ । ઉવાહ ઉવહિથ ।
હિઢભાવે પક્ષે ઉવોઢ ૬ । ઉહ્લાત્ ૭ । વોઢા ૮ । વક્ષ્યતિ
૯ । અવક્ષ્યત્ ૧૦ । વહતે ૪ । અવોઢ અવક્ષાતામ્ અવક્ષત
૫ । ઋહે ઋહિષે ૬ । વક્ષીષ્ટ ૭ । (પ્રાદ્રહઃ પરસ્મેપદમેવ)
પ્રવહતિ । (પરેશ્વ) પરિવહતિ । દ્રોશ્ચિ ગતિવૃદ્ધિયોઃ । શ્વચતિ
અશ્વચત્ ૪ । દૂષેશ્વેવેતિ વૈકલ્પિકે હે, દ્વિધાંતુરિતિ દ્વિત્વે,
સંયોગાદિત્રિયાદેશે, અશિશ્ચિયત્ અશિશ્ચિવયતામ્ અશિશ્ચિવચ્ ।
પક્ષે ઋદિચ્છીત્યાદિના વૈકલ્પિકે હિ, શ્વચત્પદ્મવચ્ચ ઇત્યાદિના
શ્વાદેશે ચ અશ્વત્ અશ્વતામ્ અશ્વન્ । પક્ષે સિજાગમે

इडागमे ईडागमे नश्चीति वृद्धिनिषेधे गुणे यादेशे सिञ्जलोपे
अश्वयीत् अश्वयिष्टाम् अश्वयिषुः । अश्वयीः ५ ।

સમ્ નિ અને વિ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા ઉવે ધાતુથી
આત્મનેપદી જ થાય છે.

चप् धातु-वाववुं

चपति धृत्वादि चार ङाण

અધ અવાપ્સીત્, વવષ્ થયા પછી ચવૃત્ ઉવાપ

ચવૃત્ અને ક્ષિત્વ થતા ઋપતુઃ, ઋપુઃ,

આશીવપ ઉદ્યાત્ બાકીના ટીકા પ્રમાણે

વચ આ. ૫ નાં પછી તેજ પ્રમાણે રૂપો થાય.

वह-वडेवु

વર્તમાના વિગેરે ૪ ઙાળ વહતિ, વહેત્, વહતુ, અવહત

અચતની-અવહ્ + સિચ્ + હૈ + ત્ અવાદ + સીત

अवाक्षीत्

અ+વદ+દામ્ ૧/૩/૪૩ થી અવોદામ્, અવાક્ષુઃ

उवहिय इद नां अभावमां पक्षे उवोढ

उवह्+थ होघुटऽपदान्ते અને અધશ્ચતુર્થાત્ થી ઉવોદ

आशीः - उह्यात्

૨૫ વોદા

ભવિ વહ્+સ્યતિ, વદ+સ્યતિ, વક્+સ્યતિ

वक्ष्यति क्रिया अवक्ष्यत्

आ.प वक्षते धत्यादि चार कानभां

अध अवोढ

परोक्षा ऊहे

आशीः वक्षी०ट

३/३/१०३ थी परस्मैपद थाय तों प्रवक्षति

३/३/१०४ थी परिनी साथे परिवहति प्रिवधातु

वर्त प्रवयति धत्यादि चार कान.

टधे प्रवेवां थी विवटपे ङ ४/१/९ थी द्वित्व

अशिश्चियत्

पक्षे ऋदिच्छि थी इ श्वयत्यसू थी श्व थाय

त्यारे अश्वत्

सेट डोय त्यारे अश्वयीत्

॥१८६॥ वा परोक्षायङि ४।१।९०।

श्वेः सस्वरान्तस्था परोक्षायङोर्ध्वद्वा स्यात् । ततः शुद्धि
इति द्रत्वे शुशुव शुशुवतुः शुशुवुः । शुशुविथ पक्षे शिश्वांय
शिश्चियतुः । शिश्चियुः । शिश्चियिथ ६ । यजादिवचेरिति
प्वृति शूयात् शूयास्ताम् ७ । श्वयिता ८ । श्वयिष्यति ९ ।

અશ્વયિષ્યત્ ૧૦ । વદ વ્યક્તાયાં વાચિ । વદતિ ૪ ।
વદવ્રજલ્લુ ઇતિ વૃદ્ધૌ અવાદીત્ અવાદિષ્ટામ્ અવાદિષ્ઠઃ ।
મૈવં વાદીઃ ૫ । ઉવાદ ઉદતુઃ ઉદુઃ । ઉવદિથ ૭ ।
વદિતા ૮ । વસં નિવાસે । વસતિ ૪ ।

શ્ચિ ધાતુના સ્વરે સહિત અન્તસ્થાનું પરોક્ષા અને ચૂડ-
પ્રત્યય પરમાં રહેતા ચવૃત વિકલ્પે થાય છે.

શ્ચિ + ણવ શુ + ણવ્ શુશુ + ણવ્ શુશૌ + ણવ્
શુશાવ શુશુવથુઃ ઇત્યાદિ

પક્ષે શિશ્વાય ઇત્યાદિ

આશીઃ- શ્ચિ+યાત્ ચવૃત્ શૂયાત્

શ્ચ-શ્ચયિતા ભવિ શ્ચયિષ્યતિ ક્રિયા અર્થાયણ્યત્

વદ્ ધાતુ વદતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળ

અથ અવાદીત ૪/૩/૪૮ થી વૃદ્ધિ

વદ્ પરોક્ષા ઉવાદ

શ્ચ વદિતા ઇત્યાદિ

વસ ધાતુનાં ૩યો વસતિ ઇત્યાદિ ૪ કાળમાં.

॥૧૮૭॥ સસ્તઃ સિ ૪।૩।૧૨॥

સન્તસ્ય ધાતોઃ સસ્યાશિતિ સાદૌ પ્રત્યયે વિષયભૂતે તઃ

સ્યાદિતિ સિજાગમાત્રાગેવ સસ્ય તઃ । અવાત્સીત્ અવાત્તામ્
અવાત્સુઃ ૫ । ઉવાસ ।

સકારાદિ ધાતુનાં સ્ નો સકારાદિ અશિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા
ત્ થાય છે.

અ+વસ+સ+ઈ+ત્ સ્ નો ત્ આ સૂત્રથી ૪/૩/૪૫ થી વૃદ્ધિ
અવાત્સીત્ ૪/૩/૭૦ થી સિચ્ નો લોપ પરોક્ષા ઉવાસ

॥૧૮૮॥ ઘસ્વસઃ ૨।૩।૩૬॥

નામ્યાદેઃ પરસ્ય ઘસ્વસોઃ સઃ ષઃ સ્યાત્ ઉષતુઃ ઉષુઃ ।
ઉવસિથ-ઉવસ્થ ઉવાસ-ઉવસ ૬ । ઉઘ્યાત્ ૭ । વસ્તા ૮ ।
વત્સ્યતિ ૯ । શ્વિવદ્વસઃ પરસ્મૈપદિનઃ । ટુયાચૃગ્ યાશ્ચાયામ્ ।
યાચતિ ૪ । અયાચીત્ । પક્ષે ક્કદિચ્છીત્યડાગમે અયાચત્
૫ । યયાચ ૬ । યાચ્યાત ૭ । યાચિતા ૮ । યાચિષ્યતિ
૯ । અયાચિષ્યત્ ૧૦ । યાચતે ૪ । અયાચિષ્ટ ૫ । યયાચે
૬ । યાચિષીષ્ટ ૭ । ગુહૌગ્ સંવરણે ।

નાભિ અન્તસ્થા કે ઙ વર્ગથી પર રહેલા સ્ નો ષ
થાય છે.

૪/૧/૭૯ થી યષ્ટત્ ઉષતુઃ સ્ નો ષ્ આ સૂત્રથી

આશીઃ -- ઉઘ્યાત શ્વસ્તની વસ્તા

શ્વિ વત્સ્યતિ

ચાચ માંગલુ

ચાચતિ ઈત્યાદિ ચાર ઠાળમાં બાકીનાં ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે ગુહ ધાતુ-ઢાંકલુ.

॥૧૮૧॥ ગોહઃ સ્વરે ઠા૨ાઠ૨ા॥

કૃતગુણગુહઃ સ્વરાદાવુપાન્તસ્ય ઋત્સ્યાત । ગૂહતિ ૧ । ગૂહેત ૨ । ગૂહતુ ૩ । અગૂહત્ ૪ । અગૂહીત્ । ઇડભાવે હશિટ્ ઇતિ સકિ અધુક્ષત્ અગૂહિષ્ટામ્-અધુક્ષાતામ્ અગૂહિષુઃ અધુક્ષન્ ૫ । જુગૂહ જુગુહતુઃ । જુગુહુઃ । જુગૂહિથ-જુગોઢ જુગુહથુઃ જુગૂહ ૬ । ગુહ્યાત । ગૂહિતા-ગોઢા ૮ । ગૂહિષ્યતિ ઘોક્ષ્યતિ ૯ । અગૂહિષ્યત્-અધોક્ષ્યત્ ૧૦ । ગૂહતે ૪ । અગૂહિષ્ટ્ર । ઇડભાવે સક્ ।

કરાયેલો છે ગુણ જેનો એવા ગુહ ધાતુનાં ઉપાન્ત્ય ઓ નો સ્વરાદિપ્રત્યય પરમાં રહેતા હીર્ષ્ ઋ આદેશ થાય છે.

ગુહ્+શવ્+તિ ગોહ્+શવ્+તિ ૪/૩/૪થી

આ સૂત્રથી ગૂહતિ, ગૂહેત, ગૂહતુ, અગૂહત, અગૂહીત્

ગુહ્+સક્+ત ૨/૧/૮૨ થી ગુઢ+સ+ત્

૨/૧/૭૭ થી અધુઢ+સક્+ત ૨/૧/૮૨ થી અધુક+સ+ત્

અધુક્ષત્ શ્રુગુહ પરોક્ષા ઈત્યાદિ

આશી ગુહયાત

અથ ગુહિતા-ગોઠા

ભવિ - ગૂહિષ્યતિ, ઘોક્ષ્યતિ

ક્રિયા - અગૂહિત્યત્, અઘોક્ષ્યત્

ગૂહતે - આ. ૫. આર કાળ અગૂહિષ્ટ

ઇદ ન થાય ત્યારે સક્ થાય.

॥૧૯૦॥ દુહદિહલિહગુહો દન્ત્યાત્મને વા સકઃ

૪૧૩૧૭૪ ॥

અભ્યશ્ચતુર્થ્યઃ પરસ્ય સકો દન્ત્યાદાવાત્મનેપદે લુગૂ વા
સ્યાત્ । ઢસ્તઢ્ઢે ઇતિ ઢલોષે ઉકારસ્ય દીર્ઘે ચ અગૂઢ ।
પક્ષે અઘુક્ષત અગૂહિષાતામ્ ।

દુહ, દિહ, લિહ અને ગુહ ધાતુના સક્ પ્રત્યયનો આત્મ-
નેપદનાં દન્ત્યાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વિઠલપે લુગૂ થાય છે.

અ + ગુહ + ત હે ઘુદ પદાન્તે અઘશ્ચતુર્થાત્થી

અગુઢ + ઢસ્તેઢ્ઢે થી અગૂઢ

ઉપર પ્રમાણે અઘુક્ષત

॥૧૯૧॥ સ્વરેડ્તઃ ૪૧૩૧૭૫॥

સકોડ્સ્ય સ્વરાદૌ પ્રત્યયે લુક્ સ્યાત્ । અઘુક્ષાતામ્ અગૂ-

હિષત-એઘુક્ષન્ત । અગૂહિષ્ટાઃ-અગૂઠાઃ-અઘુક્ષયાઃ । અગૂહિ-
ષ્વહિ-અગુહ્યહિ-અઘુક્ષાવહિ ૫ । જુગૂહે ૬ । ગૂહિષીષ્ટ-ઘુક્ષીષ્ટ
૭ । મર્જીં સેવાયામ્ । મજતિ ૪ । અમાક્ષીત્ ૫ । વમાજ
૬ । મચ્યાત્ ૭ । મક્તા । મક્ષ્યતિ ૯ । અક્ષ્યત્ ૧૦ ।
મજતે ૪ । અમક્ત ૫ । મેજે મેજાતે ૬ । મક્ષીષ્ટ ૭ । રાજૂગ્
દુભ્રાજિ દીપ્તો । રાજતિ ૪ । ઋદિચ્છવીત્યાદિનાહિ અરાજત્ ।
પક્ષે સિચિ અરાજીત્ અરાજતામ્-અરાજિષ્ટામ્ ૫ । રરાજ ।

સકનાં અનો સ્વરાહિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા લોપ થાય છે.

અ + ગુહ્ + સક્ + આતામ્ આ સૂત્રથી અ + ગુહ્ + સાતામ્

ઉપર પ્રમાણે અઘુક્ષાતામ્

ખીળે પુરૂષ એકવચન અગૂહિષ્ટાઃ, અગૂઠાઃ, અઘુક્ષયાઃ,

પ્રથમ પુરૂષ દ્વિવચન - અગૂહિષ્વહિ, અગુહ્યહિ,

અઘુક્ષાવહિ

બાકીનાં વૃત્તિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે

મજ ધાતુ સેવા કરવી.

મજ ધાતુનાં રૂપો સરળ છે વૃત્તિમાં આપેલા છે તે પ્રમાણે
કરવા.

રાજ ધાતુ

રાજતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં

અરાજત્ ઙ્ પ્રત્યય થયો છે.

પક્ષે અરાજીત્

પરોક્ષા રરાજ

॥૧૧૨॥ જૃ-ભ્રમ-વમ-ત્રસ-ફળ-સ્યમ-સ્વન-રાજ-
 ે
 બ્રાજ-બ્રાસ-ભ્લાસોવા ૪૧૧૨૬॥

एषामेकादशानां स्वरस्यावित्परोक्षासेट्थवोरेर्वा स्यात्
 न च द्विः । रेजतुः-रराजतु रेजुः-रराजुः । रेजिथ-
 रराजिथ ६ । राज्यात् ७ । राजिता ८ । राजिष्यति ९ ।
 अराजिष्यत् १० । राजते ४ । अराजिष्ट ५ । रेजे-रराजे
 रेजाते-रराजाते रेजिरे-रराजिरे ६ । राजिषीष्ट ७ । एवं
 आजिरपि । रज्जीं रागे ।

જૃ, ભ્રમ, વમ, ત્રસ, ફળ સ્યમ્, સ્વન્, રાજ્, બ્રાજ, બ્રાસ
 ભ્લાસ આ ૧૧ ધાતુના સ્વરનો અવિત પરોક્ષા અને સેટ્
 થવ પદમાં રહેતા એ આદેશ વિઠ્ઠપે થાય છે અને દ્વિરુક્તિ
 થતી નથી.

રેજતુઃ, રરાજતુઃ એમ બન્ને રૂપો થશે.

આશીઃ રાજ્યાત્ શ્વસ્તની વિગેરે ત્રણ કાળમાં જ લગાડવી
 રાજિતા વિગેરે.

આત્મનેપદમાં પણ તેજ પ્રમાણે ટીકામાં આપેલા છે તે પ્રમાણે રૂપો બનાવવા. એ જ પ્રમાણે આજનાં રૂપો

રજ્જ ધાતુનાં રૂપો

॥૧૯૩॥ અક્દધિનોશ્ચ રજ્જુઃ ૪૧૨૫૦૧

રજ્જરકટિ ધિનણિ શવિ ચોપાન્ત્યનો લુક સ્યાત્ । રજતિ ।
અરજત્ ૪ । અરાઙ્ક્ષીત્ અરાઙ્ક્તમ્ અરાઙ્ક્ષુઃ ૫ । રરજ્જ
રરજ્જતુઃ ૬ । રજ્યાત્ ૭ । રઙ્ક્તા ૮ । રઙ્ક્ષ્યતિ ૯ । અરઙ્ક્ષ્યત્
૧૦ । રજતે ૪ । અરઙ્ક્ત અઙ્ગ્જાતામ્ અઙ્ગ્જત ૫ । રરજ્જે
રઙ્ક્ષીષ્ટ ૭ । રઙ્ક્તા ૮ । રઙ્ક્ષ્યતે ૯ । અઙ્ગ્જ્યત ૧૦ ।

રજ્જ ધાતુનાં ઉપાન્ત્ય જાનેા અક્દ, ધિનણ અને શવ
પદમાં રહેતા લોપ થાય છે.

રજતિ વિગેરે શિત્ ચાર કાળમાં શવ લાગતા લોપ થશે.

અદ્યતની - અરાઙ્ક્ષીત

પરોક્ષા - રરજ્જ આશીઃ - રજ્યાત્

શ્ચ - રઙ્ક્તા ભવિ. રઙ્ક્ષ્યતિ

આત્મનેપદમાં રજતે ઇત્યાદિ ટીકામાં આપ્યા તે પ્રમાણે.
આ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તીવિજયના શિષ્ય ઉપાધ્યાય
શ્રી વિનયવિજયજી ગણીવડે રચાયેલ હેમલધુપ્રક્રિયામાં શ્વાદિ
ગણ સમાપ્ત થયેા.

અથ અદાદયઃ ॥

અદં પ્સાંક્ર મક્ષણે । કર્તર્યનદ્ભ્ય્ય ઇત્યત્રાદાદિવર્જનાદેષાં
શવભાવઃ । અત્તિ અત્તઃ અદન્તિ । અદ્યાત્ । અત્તુ-અત્તાત્ ।

અદ્ ધાતુ - ખાવું.

કર્તર્યનદ્ભ્યઃ શ્વ સૂત્રથી અદાદિ ગણતું વર્જન છે તેથી
વિકરણ પ્રત્યય ન લાગતા સીધા પ્રત્યયો જ લાગશે.

અત્તિ, અત્તઃ, અદન્તિ ઇત્યાદિ

અદ્યાત્, અત્તુ, અત્તાત્

॥૧॥ હુધુટો હેર્ધિઃ ૪૧૨૮૩॥

હોર્ધુડન્તાચ્ચ પરસ્ય હેર્ધિઃ સ્યાત્ । અદ્ધિ-અત્તાત્ ૩ ।

હુ ધાતુથી તેમજ ધુર્ધ્યંજનાંત ધાતુથી પરમાં રહેલા
હિનેા ધિ થાય છે.

અદ્ + હિ - અદ્ + ધિ = અદ્ધિ - અત્તાત્

॥૨॥ અદશ્ચાટ્ ૪૧૪૧૦॥

અત્તેરુત્પશ્ચકાચ્ચ દિસ્યોરાદિટ્ સ્યાત્ । સ્વરાદેસ્તાસ્વિતિ
ચૂર્ઘોં । આદત્ આત્તામ્ આદન્ । આદઃ આત્તમ્ આત્ત ।
આદમ્ આદ્ર આહ્મ ।

અદ્ ધાતુથી તેમજ રૂદ્ વિગેરે પાંચ ધાતુથી પરમાં રહેલા દિ અને સિ પ્રત્યયની આદિમાં અદ થાય છે.

અદ્ + ત અદ્ + અ + ત ૪૧૪૧૩૧થી આદત્

આદઃ - આત્તમ્; આત્ત વિગેરે

॥૩॥ ઘસ્લૃસનઘતની ઘઞ્ચલિ ૪૧૪૧૭॥

एषु षञ्सु परेष्वदेर्धस्लृः स्यात् । लृदिद्घुतादिपुण्या-
देरित्यङ् अघसत् अघसताम् अघसन् ।

સન્ પ્રત્યય, અઘતનીનાં પ્રત્યયો તેમજ, ઘઞ્ અચ્, અલ્ પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે અદ્નો ઘસ્લૃ થાય છે.

અદ્ + અઢ્ + ત્ ૩૧૪૧૬૪થી અઢ્ થયે છે.

ઘસ્ + અઢ્ + ત્ અઘસત્, અઘસતામ્, અઘસન્

॥૪॥ પગેક્ષાયાં નવા ૪૧૪૧૮॥

अदेः पगेक्षायां घस्लृ आदेशो वा स्यात् । जघास ।
द्वित्वे गमहनेत्यकारलोपे, अघोषे प्रथमोऽशिष्ट इति घस्य
कत्वे, घस्वस इति षत्वे । जक्षतुः जक्षुः । (ऋवृङ्येऽद
इट्) । जघमिथ जक्षथुः जक्ष । जघास-जघस जक्षिव
जक्षिम । पक्षे ।

પરેક્ષા વિષયમાં અદ્નો ઘસ્લૃ આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

ઘસ ઘઘસ્, ગઘસ, જઘસ + જઘ્ જઘાસ

जघस् + अतुस् ४।२।४४थी जघ् + स् + अतुस्

अघोषे प्रथमोऽशिटःथी जकस अतुस्

२।३।३६थी जक्षतुः, जक्षुः

ऋवृव्ये अद इदथी जघसिथ

वि४६पे यता ३पो नीयेना सुत्रमां अतावाशे.

॥५॥ अस्यादेगः परोक्षायाम् ४।४।१६॥

अस्यां द्वित्वे पूर्वस्यादेरतः आः स्यात् । आद आदतुः
आदुः । आदिथ ६ । अद्यात् ७ । अत्ता ८ । अत्स्यति
९ । आत्स्यत् १० । प्साति प्सातः प्सान्ति १ ।
प्सायात् २ । प्सातु प्सातात् ३ । अप्सात् अप्साताम् ।

द्वित्वं यथे छते परोक्षामां पूर्वनां अ नो आ थाय छे.

अद्+णव् अ नो आ आद, आदतुः विगेरे.

आशीः अद्यात् यस्तनी अत्ता

क्षवि अत्स्यति क्रिया आत्स्यत्

प्सा धातुनां ३पो, भावु अर्थमां

सीधा न प्रत्यये। चार क्षणमां लागी नय प्साति विगेरे.

॥६॥ वा द्विषातोऽनः पुस् ४।२।९१॥

द्विष आदन्ताच्च परस्य शितोऽनः पुस् वा स्यात् ।
अप्सुः-अप्सान् ४ । अप्सासीत् अप्सासिष्टाम् अप्सासिषुः ।

पप्सौ पप्सतुः पप्सुः ६ । प्सायात्-प्सेयात् ७ । प्साता
 ८ । प्सास्यति ९ । अप्सास्यात् १० । एवं भांक् दीप्तौ ।
 भाति ४ । अभासीत् ५ । बभौ वभाथ-बभिथ ६ ।
 यांक् प्रापणे । याति ४ । अयासीत् ५ । ययौ ६ ।
 ण्णांक् शौचे । स्नाति ४ । अस्नासीत् ५ । सस्रौ ६ ।
 श्रांक् पाके । श्राति ४ । अश्रासीत् ५ । शश्रौ ६ । द्रांक्
 कुत्सितगतौ । द्राति । नियोगे निद्राति ४ । न्यद्रासीत् ५ ।
 निदद्रौ ६ । प्रांक् पूरणे । प्राति ४ । अप्रास्यत् ५ । पप्रौ ६ ।
 प्रेयात्-प्रायात् ७ । प्राता ८ । प्रात्यति ९ । अप्रास्यत् ।
 १० । वांक् गतिगन्धनयोः । खयांक् प्रकथने । पांक् रक्षणे ।
 लांक् आदाने । रांक् दाने इत्यादया भानिवत् । मांक्
 माने । दांक् लवने एतावपि तथैव । किं न्त्वाशिषि गापा-
 स्थेति मेयात्, दायात् । इण्क् गतौ । एति । अविच्छिन्नो
 ङित्त्वाद् गुणाभावे इतः ।

द्विषू अने आ क्कारान्त धातुथी परमां रडेला शित् ओवा
 अन् नो । पुस् आदेश विकल्पे थाय छे.

अ+प्सा+अन आ सूत्रथी पुस् ४/३/९४ थी आ नो दोप

अद्यतनी अप्सासीत् विगेरे.

परोक्ष्वा पप्सा+णव आतोणव औ पप्सौ

આશીઃ પ્સાયાન્ પ્સેયાન્ ૪/૩/૧૫ થી આ નો એ વિકલ્પે
થાય બાકીના ત્રણ કાળ સરળ છે. ધાતુ અનિટ છે.

મા - દીપ્તુ' શોભતુ

ટીકામાં અપ્યા પ્રમાણે રૂપો સરળ છે.

યા ધાતુ જવુ યા નાં રૂપો મા જોવા કરવા.

સ્ના - નાહવુ' - પ્સા જોવા જ રૂપો થાય

જ્ઞા - પકાવવુ - પ્સા જોવા જ રૂપો થાય

દ્રા - ભાગી જવુ' - પ્સા જોવા જ રૂપો થાય.

પ્રા. રઘ્યા, રા, દા, નાં રૂપો સરળ છે. સરખા જ થશે
અધા જ પ્સા પ્રમાણે

આશિર્વાદ અર્થમાં ૪૧૩૧૬થી એ કરવો.

ઇ ધાતુ - જવુ'

ઇ + તિ ગુણ્ય એતિ इतः अवितशित् प्रत्यय છે. તેથી શિદવિત્
સૂત્રથી ડિતવત્ માટે ગુણ્ય થાય નહીં.

॥૭॥ द्विणोरप्विति व्यौ ४૧૩૧૫॥

होरिणश्च नामिनः स्वरादावपित्यविति यथासङ्ख्यं व्यौ
स्याताम् । यन्ति । एषि इथः इथ । एमि इवः इमः १ ।
इयात् इयाताम् इयुः २ । एतु-इतात् इताम् यन्तु । इहि-
इतात् इतम् इत । अयानि अयाव अयाम् ३ ।

હુ અને ઇન્ ધાતુના સ્વરનો સ્વરાદિ અપિત અવિત પ્રત્યય પરમાં રહેતા અનુક્રમે વ અને ય થાય છે.

इ + अन्ति आ सूत्रथी यन्ति

બાકીના રૂપો સરળ પંચમી ત્રીજે પુ. બ. વ. યન્તુ

॥८॥ एत्यस्तेवृद्धिः ४।४।३०॥

इणिकोरस्तेश्चादेः स्वरस्य ह्यस्तन्यां वृद्धिः स्यात् ।
अमाडा । यत्वाल्लुगपवादोऽयम् । ऐत् ऐताम् आयन् ।
ऐः ऐतम् ऐत । आयम् ऐव ऐम ४ । पित्रैतिदेति सिज्जलोपे ।

इण्, इक् અને અસ્ ધાતુનાં આદિ સ્વરની હયસ્તનીનાં પ્રત્યયો પરમાં રહેતા વૃદ્ધિ થાય છે.

(પરંતુ માઢ નો યોગ ન હોય તો)

४।४।९०નાં અપવાદ રૂપ આ સૂત્ર છે.

इ + त् आ सूत्रथी ऐत्, ऐताम्, आयन्

અઘતનીમાં ४।३।६६થી સિચનો લોપ થાય ત્યારે

॥९॥ इणिकोर्गाः ४।४।२३॥

इणिकोरघतन्यां विषये गाः स्यात् । अगात् आगाताम्
अगुः ५ । द्वित्वे द्वितीयस्य वृद्धावायादेशे ।

इण् અને इक् ધાતુનો અઘતની વિષયમાં ગા થાય છે.
अगात् अगाताम् अगुः વિગેરે.

દ્વિત્વ થયે છતે દ્વિતીયની વૃદ્ધિ થતા આય આદેશ થાય ત્યારે.

॥૧૦॥ પૂર્વસ્યાસ્વે સ્વરે ચ્વોચ્ચિન્ ૪૧।૩૭॥

દ્વિત્વે સતિ યઃ પૂર્વસ્તત્સમ્બન્ધિનોરિવર્ણોર્વર્ણયોરસ્વે સ્વરે
ઇચ્ચિવૌ સ્યાતામ્ । ઇયાય ।

દ્વિત્વ થયે છતે જે પૂર્વે ધાતુ તે સમ્બન્ધ ધાતુના
હ વર્ણ અને હ વર્ણનો અસ્વ સ્વર પરમાં રહેતા હય અને
ચ્વ થાય છે.

હ ધાતુ હ હ + ણ્ ઇ + એ + ણ્

આ સૂત્રથી હય + એ + ણ્ એદૈતોઽધાયથી ઇયાય

॥૧૧॥ ઇણઃ ૨।૧।૫૧॥

અસ્ય સ્વરાદૌ પ્રત્યયે ઇય્ સ્યાત્ । દીર્ઘે । ઈયતુઃ ઈયુઃ ।
વેટિ દ્વિતીયસ્ય ગુણેઽયાદેશે ઇયાદેશે ચ, ઇયયિથ-ઇયેથ ઈયથુઃ
ઈય । ઇયાય-ઇયય ઈયિવ ઈયિમ ૬ । દીર્ઘશ્ચવીતિ દીર્ઘે ।
ઈયાત્ ઈયાસ્તામ્ ઈયાસુઃ ૭ । એતા ૮ । એષ્યતિ ૯ ।
એષ્યત ૧૦ ।

સ્વશઙિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હો. હય થાય છે.

હ + હ + અતુસ હ હય + અતુસ

૧।૨।૧થી ઈયતુઃ ।

વિકલ્પે હદ લાગવાથી ઇયયિથ, ઇયેથ.

આશીઃ ઈયાત્ ૪।૩।૧૦૮ થી દીર્ઘ

અ - એતા, ભવિ. એષ્યતિ ક્રિયા - એષ્યત

॥१२॥ आशिषीणः ४।३।१०७॥

उपसर्गात्परस्येण ईतः किति यादावाशिषि ह्रस्वः स्तात् ।
उदियात् । प्राग्वत् । इङ्क स्मरणे । अधिपूर्वं एवायम् ।
अध्येति अधीतः ।

उपसर्गार्थी परमां रडेता इण धातुनो इनो कित् डित्
अथैवो य क्षरादि आशीर्वादनो प्रत्यय परमां रडेता ह्रस्व
थाय छे.

उदियात् ४।३।१०८थी दीर्घं थयेत् तेनो ह्रस्व कथो
अधि + इ - धातु स्मरणे कर्तुं
अध्येति, अधीतः

॥१३॥ इको वा ४।३।१६॥

इक स्वरादावविति शिति खा स्यात् । अधियन्ति-
अधीयन्ति १ । शेषमिण्वत् । आशिषि ह्रस्वाभावो विशेषः ।
अधीयात् अधीयास्ताम् १० । वीङ्क प्रजनकान्त्यसनखादनेषु ।
वेति वीतः वियन्ति १ । वीयात् २ । वेतु-वीतात् वीहि ३ ।
अवेत् अवीताम् अवियन् ४ । अवैषीत् अवैष्टाम् ५ । विवाय
विव्यतुः ६ । वीयात् ७ । वेता ८ । वेष्यति ९ । अवेष्यत्
१० । पुङ्क प्रसवैश्वर्ययोः प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् ।

સ્વરાદિ અવિતશિત પ્રત્યય પરમાં રહેતા ફક્ ધાતુનહ
 હ નો વિઠ્ઠલે ય થાય છે.

અધિ + હ + અન્તિ ય થાય ત્યારે અધિયન્તિ,

પદ્મે અધિ + હ + અન્તિ, અધિ + હ્ય + અન્તિ

૨।૧।૫૦થી હ્ય અધીયન્તિ

બાકીના રૂપો ઇળ્ પ્રમાણે સમજવા, આશાવાંદમાં

હ હ્રસ્વ ન કરવો એટલું વિશેષ છે.

વી ધાતુ - જન્મ આપવો, ઇચ્છા કરવી, ફેંકવું અર્થમાં
 વી ધાતુનાં રૂપો હ નાં જેવા જ છે.

સુ - ધાતુ જન્મ આપવો અથવા અનુજ્ઞાન અર્થમાં

॥૧૪॥ ઉત ઔર્વિતિ વ્યજ્જનેઽદ્ધેઃ ૪।૩।૫૯॥

અદ્યુક્તસ્યોદન્તઘાતોર્વ્યજ્જનાદૌ વિતિ આઃ સ્યાત્ । સાતિ
 સુયઃ સુવન્તિ ૧ । સુયાત્ ૨ । સૌતુ-સુતાત્ ૩ । અસાત્ ।

દ્વિત્વ નહીં થયેલ એવા હ્રસ્વ ઉ કારાન્ત ધાતુને
 વ્યંજનાદિ વિત્ પ્રત્યય લાગતા હ નો ઔ થાય છે.

સુ + તિ આ સૂત્રથી સાતિ, સુતઃ, સુવન્તિ

૧૩ પ્રત્યયો વિત્ છે તેમાંથી વ્યંજનાદિ વિત જ લેવાનાં.

॥૧૫॥ ધૂગ્સુસ્તૌઃ પસ્મૈ ૪।૪।૮૫॥

एभ्यः परस्मैपदे सिच आदेरिट् स्यात् । सु इति सुमात्र-

ग्रहणम् । असावीत् असाविष्टाम् । सुनोतेरेव ग्रहणमिति पक्षे ।
असौषीत् असौष्टाम् ५ । सुषाव ६ । सूयात् ७ । सोता ८ ।
सोष्यति ९ । असोष्यत् १० । तुंक् हिंसावृत्तिपूरणेषु ।

धुग्, सु अने स्तु धातुने परस्मैपदभां सिच लागता
आदिभां इव थाय છે.

असावीत्, अ + सु + इ + सीत् ४।३।४४ थी वृद्धि
केटलाङने भते असौषीत्,

परोक्षा - सुषाव, सूयात्, सोता, सोष्यति,

असोष्यत् धत्यादि

तु - डिंसा ४२वी.

॥१६॥ यङ्तुरुस्तोर्बहुलम् ४।३।६४॥

यङ्लुबन्तातुरुस्मुभ्यश्च परो व्यञ्जनादौ विति ईत् बहुलं
परादिः स्यात् । तौति-तवीति तुतः तुवन्ति १ । तुयात् २ ।
तौतु-तवीतु तुतात् ३ । अतौत् ४ । केचित्तु सर्वत्र व्यञ्जनादौ
शितीतमिच्छन्ति । तुतः-तुवीतः तुयात्-तुवीयात् ४ ।
अतौषीत् ५ । तुताव ६ । तूयात् ७ । तोता ८ । तोष्यति
९ । अतोष्यत् १० । दुक्षु रु कुंक् शब्दे । दुकार इत् ॥
रौति-रवीति ४ । अरावीत् ५ । क्षुकु सौतिवत्, किन्तु क्षोः

સેદ્ધત્વાત્ અક્ષાવીત્ ૫ । યુક્ મિશ્રણે । ણુક્ સ્તુતૌ ઇત્યા-
દયોઽપિ સૌતિવત્ રુદક અશ્રુવિમોચને ।

ચડ'લુખન્ત ધાતુઓ તેમજ તુ, ર અને સ્તુ ધાતુથી પર
વ્યંજનાદિ વિત્ પ્રત્યયો લાગતાં હ બહુલતાએ થાય છે.

તુ ધાતુ ૪।૩।૫૯થી તૌતિ આ સૂત્રથી તુ + હ + તિ
શુષ્ઠુ તેા હ + તિ ઓદૌતોઽવાવ્થી તવીતિ.

પંચમી તૌતુ તવીતું તે જ રીતે.

કેટલાક લોકો સર્વે વ્યંજનાદિ શિત્ પ્રત્યયની આદિમાં
હ માને છે.

તૌતિ તવીતિ, તુતઃ, તુવીતઃ વિગેરે

અદ્યતની વિગેરેનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા મુજબ સમજવા
સરળ છે.

હુ, ર અને કુ ત્રણેય ધાતુ અવાજ કરવો અર્થમાં છે.
હુનાં રૂપો સુ જેવા જ છે. પરોક્ષમાં ચુક્ષાવ અને ધાતુ
સેદ્ધ છે માટે હ લાગશે તે ખ્યાલમાં રાખવું.

ર ધાતુ ૪।૩।૬૪ રૌતિ, થી રવીતિ વિગેરે તુ પ્રમાણે.

યુ - મિશ્રણ કરવું

તુ - સ્તુતિ કરવી બન્નેનાં રૂપો હુ જેવાં

રુદ્નાં રૂપો નીચેના સૂત્રમાં જુઓ.

॥૧૭॥ રુત્પચ્ચક્રાચ્છિદયઃ ૪।૪।૮૮॥

રુદાદેઃ પચ્ચતઃ પરસ્ય વ્યજ્જનાદેઃ શિતોઽયાદેરાદિરીટ્
સ્યાત્ । રોદિતિ રુદિતઃ રુદન્તિઃ ૧ । રુદ્યાત્ ૨ । રોદિતુ-
રુદિતાત્ રુદન્તુ । રુદિહિ-રુદિતાત્ રુદિતમ્ રુદિત । રોદાનિ
રોદાવ રોદામ ૩ ।

રુદ્ વિગેરે પાંચ ધાતુઓથી ચ કારાદિ સિવાયના
વ્યંજનાદિ શિત્ પ્રત્યયની આદિમાં હ્રદ થાય છે.

રોદિતિ, રુદિતઃ પચ્ચ રુદન્તિ પ્રત્યય સ્વરાદિ છે.

વિદ્યર્થમાં પ્રત્યય ચ કારાદિ છે તેથી રુદ્યાત્ વિગેરે

પાંચમી - રોદિતુ વિતશિત્ છે તેથી શુષ્ અને હ
રુદિહિ વિગેરે

॥૧૮॥ દિસ્યોરીટ્ ૪।૪।૮૯

રુત્પચ્ચક્રાચ્છિતો દિસ્યોરાદિરીટ્(વા) સ્યાત્ । અરોદીત્ ।
અદશ્ચાહિત્યઢાગમે ચ, અરોદત્ અરુદિતામ્ અરુદન્ ।
અરોદીઃ-અરોદઃ અરુદિતમ્ અરુદિત । અરોદમ્ અરુદિવ
અરુદિમ ૪ । અસ્ય સેટ્ત્વાદઘતન્યામ્, અરોદીત્ । પશ્વે
ઋદિચ્છીત્યઢિ, અરુદત્ અરુદતામ્ અરોદિષ્ટામ્ અરોદિષુ-
અરુદન્ ૫ । રુરોદ રુરુદતુઃ રુરુદુઃ ૬ । રુદ્યાત્ ૭ । રોદિતા
૮ । રોદિષ્યતિ ૯ । અરોદિષ્યત્ ૧૦ । જિષ્વષંકુ શયે સ્વપિતિ

૧ । સ્વપ્વાત્ ૨ । સ્વપિત્ ૩ । અસ્વપીત્ અસ્વપત્ ૪ ।
 અસ્વાપ્સીત્ અસ્વાપ્તામ્ અસ્વાપ્સુઃ ૫ । દ્વિત્વે ભૂસ્વપોરિતિ
 પૂર્વસ્યોત્વે, સુષ્વાપ ।

રુદ્ વિગેરે પાંચ ધાતુથી ૫૨માં રહેલા શિત્ સંબંધિ
 એવા દિ અને સિ પ્રત્યયની આદિમાં ફટ થાય છે.

અરોદીત વિઠ્ઠપ પક્ષમાં અદશ્વાદ સૂત્રથી અરોદત્
 બીજે પુ. એ. વ. અરોદીઃ, અરોદઃ

સેદ્ ધાતુ હોવાથી અદ્યતનીમાં અરોદીત્,

પક્ષે રુદિચ્છિવ...સૂત્રથી અડ્, અરુદત્ ઇત્યાદિ.

પરોક્ષા રુરોદ, રુરુદતુઃ ઇત્યાદિ

આશીઃ - રુદ્યાત્, ૨૧ રોદિતા ભવિ. રોદિશ્યતિ

સ્વષ્ ધાતુ સુઈ જવું

સ્વષ્ ધાતુ ૪ ઠાળનાં રૂપે રુદ્ જેવા જ થાય.

અનિદ્ સિચ છે તેથી અદ્યતનીમાં અસ્વાપ્સીત્

૪૧૩૧૭૦થી સિચનો લોપ

સ્વપ્ + ણવ સ્વપ - સ્વપ્ ૪૧૩૧૭૦થી સુસ્વપ

ત્રિદ્વાન્ત્યેણવ સુષ્વાપ ।

॥૧૧॥ સ્વપેર્યઢે ચ ૪૧૧૮૦॥

સ્વપેર્યઢિ ઢે કિતિ ચ સસ્વરાન્તસ્થા ચૃત્સ્યાત્ । તતો

દ્વિત્વે, સુષુપતુઃ સુષુપુઃ । સુષ્વપિથ-સુષ્વપ્ય ૬ । સુપ્યાત્ ૭ । સ્વપ્તા ૮ । સ્વપ્સ્યતિ ૯ । અસ્વપ્સ્યત્ ૧૦ । અન્ શ્વસક્ર પ્રાણને પ્રપૂર્વઃ । અદુરુપસર્ગેતિ જત્વે (દ્વિત્વેડપ્યન્તે-ડપ્યનિતેઃ પરેસ્તુ વા) इति જત્વે । પ્રાણિતિ ૧ । પ્રાણ્યાત્ ૨ । પ્રાણિતુ ૩ । પ્રાણીત્ પ્રાણાત્ ૪ । પ્રાણીત્ પ્રાણિષ્ટામ્ ૫ । પ્રાણ પ્રાણતુઃ ૬ । પ્રાણ્યાત્ ૭ । પ્રાણિતા ૮ । પ્રાણિષ્યતિ ૯ । પ્રાણિષ્યત્ ૧૦ । શ્વસિતિ ૧ । શ્વસ્યાત્ ૨ । શ્વસિતુ ૩ । અશ્વસીત્-અશ્વસત્ ૪ । વ્યઙ્જનાદેર્વોપાન્ત્ય-સ્યેતિ વૃદ્ધિવિકલ્પે, અશ્વાસીત્-અશ્વસીત્ ૫ । શશ્વાસ શશ્વસતુઃ ૬ । શ્વસ્યાત્ ૭ । શ્વસિતા ૮ । શ્વસિષ્યતિ ૯ । અશ્વ-સિષ્યત્ ૧૦ । જક્ષક્ર ભક્ષહસનયોઃ । જક્ષિતિ જક્ષિતઃ ।

સ્વષ્ ધાતુને યઙ્, ઙ્ અને કિત્ પ્રત્યયે । પરમાં રહેતા સ્વરસંહિત અન્તસ્થાતુ યવૃત થાય છે.

તેથી દ્વિત્વ થયે છતે સુપ્ + અતુસ્ ૪।૩।૨૧થી કિતવદ્

સુષુપતુઃ આશીઃ-સુચ્યાત્,

શ્વ - સ્વપ્તા ભવિ. સ્વપ્સ્યતિ ક્રિયા - અસ્વાટસ્યત્

શ્વસ ધાતુ શ્વાસ લેવે.

અન્ - ધાતુ અવવુઃ :-

પ્ર + અન્ + તિવ ૪।૪।૮૮થી ઙ્ થયે પ્રાણીતિ

૩યે બાકીના ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે

૨।૩।૮૯થી નનો જ થાય ત્યારનાં ૩યે બસીયા છે.

શ્વસ ના રૂપો ટીકા પ્રમાણે ૪૧૩૪૭થી અદ્યતનીમાં
વિકલ્પે વૃદ્ધિ થતાં અશ્વાસીત્ અશ્વસીત્ થાય.

પરોક્ષા વિગેરે વૃત્તિ પ્રમાણે

જક્ષ ધાતુ ખાલુ અર્થમાં :-

જક્ષ + તિવ ૪૧૪૮૯થી ઇ જક્ષીતિ,

॥૨૦॥ અન્તો નો લુક્ ૪૧૨૧૪॥

વ્યુક્તજક્ષપશ્ચકાત્પરસ્યાન્તો નો લુક્ સ્યાત્ જક્ષતિ ૧ ।
જક્ષ્યાત્ ૨ । જક્ષિતુ ૩ । અજક્ષીત્ અજક્ષિતામ્ ।

દ્વિરુક્ત થયેલા ધાતુથી તેમજ જક્ષ વિગેરે પાંચ ધાતુથી

અન્ત નાં નૂ નો લુક્ થાય છે.

જક્ષ અન્તિ નૂ નો લુક્ જક્ષતિ

॥૨૧॥ વ્યુક્તજપઞ્ચતઃ ૪૧૨૧૩॥

કૃતદ્વિત્વાજ્જક્ષપશ્ચકાન્ચ પરસ્ય શિતોડનઃ પુસ્ય સ્યાત્ ।
અજક્ષુઃ ૪ । અજક્ષીત્ ૫ । જજક્ષ ૬ । જક્ષ્યાત્ ૭ । જક્ષિતા
૮ । જક્ષિષ્યતિ ૯ । અજક્ષિષ્યત્ ૧૦ । इति रूपश्चकम् ।
દરિદ્રાક્ દુર્ગતૌ દરિદ્રાતિ ।

દ્વિરુક્ત થયેલા ધાતુથી તેમજ જક્ષ વિગેરે પાંચ ધાતુથી
પરમાં રહેલા શિત્ પ્રત્યય સખંધી અન્ નો પુસ્ય થાય છે.

અજક્ષુઃ હચસ્તની.

અઘ-અજક્ષીત્, જજક્ષ પરાક્ષા.

આશી:-જક્ષ્યાત્, સેટ છે તેથી જક્ષિતા ઇત્યાદિ.

દરિદ્રા-હુખી થવું.

વર્તમાના દરિદ્રાતિ.

॥૨૨॥ ર્દરિદ્રઃ ૪।૨।૯૮॥

દરિદ્રો વ્યજ્જનાદૌ શિત્યવિત્યાત્ ઇઃ સ્યાત્ । દરિદ્રિતઃ ।

વ્યજ્જનાદિ અવિત્ શિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા દરિદ્રા
ધાતુનાં આ નો ઈ થાય છે.

દરિદ્રા+તસ્ ઇ થયેા દરિદ્રિતઃ,

॥૨૩॥ શ્રશ્વાતઃ ૪।૨।૯૬॥

વ્યુક્તજક્ષપશ્વતઃ શ્રશ્વ શિત્યવિત્યાતો લુક્ સ્યાત્ । દરિ-
દ્રતિ દરિદ્રાસિ ૧ । દરિદ્રિયાત્ ૨ । દરિદ્રાતુ-દરિદ્રિતાત્
દરિદ્રિહિ ૩ । અદગ્દ્રિદ્રાત્ અદરિદ્રિતામ્ અદગ્દ્રિઃ ૪ ।

દ્વિરુક્ત થયેલ ધાતુથી તેમજ જક્ષ વિગેરે પાંચ ધાતુથી
પરમાં રહેલા ૨ના નાં આ નો તથા ધાતુના આ નો અવિત્ શિત્
પ્રત્યય પરમાં રહેતા લુક્ થાય છે.

દરિદ્રા+અન્તિ ૫-૨-૯૬ થી આ નો લુક્

અન્તો નો લુક્ થી ન્ નો લુક્ દરિદ્રતિ

જસમી-દરિદ્રા+ધાત્ ઇ થયેા. તેથી

બાકીનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે.

॥૨૪॥ દરિદ્રોઽઘતન્યાં વા ૪૩।૭૬॥

દરિદ્રોઽઘતન્યાં વિષયે લુગ્ વા સ્યાત્ । અદરિદ્રીત્
અદરિદ્રિષ્ટામ્ અદરિદ્રિષુઃ । અદરિદ્રાસીત્ અદરિદ્રાસિષ્ટામ્
અદરિદ્રાસિષુઃ ।

અઘતની વિષયમાં દરિદ્રા ધાતુનાં અન્ત્ય આનો લુગ્
વિકલ્પે થાય છે.

અદરિદ્ર+ત્ પક્ષે અદરિદ્રા સીત્
અદરિદ્રા+સ+ઈ+ત્ ૪-૪-૮૬ થી સૂ થયે.
બાકીનાં ટીકા પ્રમાણે.

॥૨૫॥ ધાતોરનેકસ્વરાદામ્ પરોક્ષાયાઃ

કૃભ્વસ્તિ ચાનુ તદન્તમ્ ૩।૪।૪૬॥

અનેકસ્વરાદ્ધાતોઃ પરસ્યાઃ પરોક્ષાયા સ્થાને આમ્ સ્યાત્ ।
આમન્તાચ્ચ પરે કૃભ્વસ્તયઃ પરોક્ષાન્તા અનુપ્રયુજ્યન્તે ।
દરિદ્રાંચકાર દદરિદ્રૌ ૬ ।

અનેકસ્વરાણા ધાતુથી પરોક્ષાનાં સ્થાને આમ્ થાય છે.
અને આમ્ અન્તથી પર તરત પરોક્ષાના પ્રત્યયોનાં સ્થાને
કૃ, મૂ અને અસ્ નાં રૂપો બોડાય છે.

દરિદ્રાચ્ચકાર નહીં તે દદરિદ્રૌ”

॥૨૬॥ અશિત્યસ્સનૂળકચૂળકાનટિ ઠા૩૧૭૭ ।

સાદિસન્નાદિવર્જે અશિતિ વિષયે લુક્ સ્યાત્ દરિદ્રાત્
૭ । દરિદ્રિતા ૮ । દરિદ્રિષ્યતિ ૯ । અદરિદ્રિષ્યત્ ૧૦ ।
જાગૃક્ ચિદ્રાક્ષયે । જાગર્તિ જાગૃતઃ જાગ્રતિ । જાગર્મિ ૧ ।
જાગૃયાત્ ૨ । જાગર્તુ-જાગૃતાત્ જાગૃતામ્ જાગ્રતુ ।
જાગૃહિ-જાગૃતાત્ ૩ । નામિનો ગુણોદ્ધિકતીતિ ગુણે ।

સ ઠા૩૧૬ સનૂ ણકચ,જકે અને અનદ પ્રત્યય સિવાયના
અશિત પ્રત્યયનાં વિષમાં દરિદ્રા ધાતુનાં આ નો લુગ્ થાય છે.

દરિદ્રા+યાત્ આ નો લોપ દરિદ્રાયાત્,

બાકીનાં ટીકા પ્રમાણે.

જાગૃ-જાગૃત્ અર્થમાં

જાગૃ+તિ બુદ્ધ થયેા છે જાગર્તિ

બ. વ જાગ્રતિ ૪-૩-૧ થી ગુણ થાય.

બાકીનાં રૂપો ટીકા મુજબ.

॥૨૭॥ વ્યઙ્ગનાદેઃ સશ્ચ દઃ ઠા૩૧૭૮॥

ધાતોર્વ્યઙ્ગનાત્પરસ્ય દેર્લુક્ યથાસંભવં ધાતુસકારસ્ય ચ
દઃ સ્યાત્ । અજાગઃ અજાગૃતામ્ ।

વ્યંજનાન્ત ધાતુથી પરમાં રહેલાં દિ પ્રત્યયને લોપ
થાય છે ત્યારે યથાસંભવ ધાતુનાં અંત્ય સ નો દ થાય છે.

અજાગૃ+દિ ગુણ અજાગદ+દિ આ સૂત્રથી દિ નો લોપ વિસર્ગ
અજાગઃ, અજાગૃતામ્,

॥૨૮॥ પુસ્પૌ ૪।૩।૩

નામ્યન્તસ્ય ધાતોઃ પુસિ પૌ ચ ગુણઃ સ્યાત્ । અજાગરુઃ ।

નામ્યન્ત ધાતુનાં સ્વરનો ઉન્ અનેપુ પ્રત્યય પરમાં રહેલા
ગુણ થાય છે.

અજાગૃ+અન્ ૪-૨-૯૩ થી પુસ અને
આ સૂત્રથી ગુણ અજાગરુઃ,

॥૨૯॥ સેઃ રુદ્ધાં ચ રુર્વા ૪।૩।૭૯॥

ધાતોર્વ્યઙ્જનાત્પરસ્ય સેર્લુક્ સકારદકારધકારાણાં ચ
યથાસંભવં રુર્વા । અજાગઃ અજાગૃતમ્ અજાગૃત । અજાગરમ્
૪ । ન શ્ચિજાગૃશસેતિ વૃદ્ધ્યભાવે, અજાગરીત્ અજાગરિષુઃ ૫ ।

વ્યંજનાન્ત ધાતુથી પરમાં રહેલા સિ પ્રત્યયનો લુક
થાય છે. અને ધાતુને અન્તે રહેલા સ્, દ કે ઘ હોય તો
તેનો વિઠ્ઠ્થે રુ થાય છે.

અજાગૃ+સિ આ સૂત્રથી સિનો લોપ

નશ્ચિ જાગૃ...થી વૃદ્ધિના અભાવમાં અજાગરીત્,

॥૩૦॥ જાગ્રુપસમિન્ધેર્નવા ૩।૪।૪૯॥

એભ્યઃ પરીક્ષાયા આમ્ વા સ્યાત્ । જાગરાશ્ચકાર ૬ ।
ષક્ષે ।

जागृ, चष् अने सम् अने इन्ध धातुने लागेला परोक्षाने स्थाने आम् विडढे थाय छे.

जागरञ्चकार, पक्षे.

॥३१॥ आद्योऽंश एकस्वरः ४।१।२॥

अनेकस्वरत्य धातोराद्य एकस्वरोऽव्ययः परोक्षाडे घरे द्विः स्यात् । (जागुर्जिणवि वृद्धिः स्यात्) नामिनोऽकलिहलेरिति सिद्धे नियमार्थमिदम् । तेनान्यत्र (जागरणां) णिति वृद्धिर्न स्यात् । जजागार । अवित्परोक्षायाः कित्त्वे (जागुः किति गुणः स्यात्) जजागरतुः जजागरुः । अनेकस्वरत्वात् तृनि- नित्या निश्त्वाभवेन ऋत इतीङ्निषेधाभावे जजागरिथ जजागरथुः जजागर । जजागार-जजागर जजागरिव जजागरिम ६ । जागर्यात् ७ । जागरिता ८ । जागरिष्यति ९ । अजागरिष्यत् १० । चकासु दीप्तौ । ऋकार इत् । चकास्ति चकास्तः चकासति १ । चकास्यात् २ । चकास्तु (हेधिः सोधि वा लुक्) चकाधि-चकाद्धि ३ । अचकात् अचकास्ताम् अचकासुः । अचकाः-अचकात् ४ । अचकासीत् अचकासिष्टाम् अचकासिषु । ऋदित्त्वा- दडागमे अचकासत् ५ । चकासांचकार चकास्यात् ७ । चकासिता ८ । चकासिष्यति ९ । अचकासिष्यत् १० । शास्त्रक अनुशिष्टौ । शास्ति ।

અનેક સ્વરી ધાતુનો આદિ એવો એકસ્વરી અવયવ
પરોક્ષાનાં પ્રત્યય પરમાં રહેતા દ્વિત્વ થાય છે.

નામિનોકલિહલે થી સિદ્ધ હોવા છતાં નિયમ માટે છે.
તેથી અહીં ણિતિ થી વૃદ્ધિ થતી નથી.

જજાગૃ+એવ જજાગાર,

અવિત પરોક્ષાનું ક્રિતવત્ હોવા છતાં ૪-૩-૧૬ થી ગુણ
જજાગરતુઃ

જાગૃ-અનેકસ્વરી હોવાથી હ્રદ નિષેધ નહીં તેથી થવું
ની આદિમાં હ્રદ થશે. જજાગરિથ,

આશીઃ-શ્વસ્તની ભવિ. ક્રિયા. રૂપો ટીકા પ્રમાણે

ચકાસ ધાતુ-દીપ્તુ અર્થમાં.

ચકાસ+અન્તિ=અન્તો નો લુક્ થીનૂનો લુક

ચકાસતિ,

આશાર્થ-ચકાદિ-ચકાદ્વિ સોધિવા લુક્

અચકાઃ, અચકાત્,

બાકીનાં રૂપો ટીકા મુજબ.

॥૩૨॥ ઇમાસઃ શામોઽહવ્યઞ્જને ૪।૪।૧૧૮।

શાસ્તેરશસ્યાસોઽહિ કિઙ્કતિ વ્યઞ્જનાદૌ ચ પરે ઇસ સ્યાત્
શિષ્ટઃ શામતિ । શાસિ શિષ્ટઃ શિષ્ટ । શાસ્મિઃ શિષ્વઃ
શિષ્મઃ ૧ । શિષ્યાત્ ૩ । શાસ્તુ-શિષ્ટાત્ શિષ્ટામ્ શાસ્તુ ।

શાસ ધાતુનાં આસ નો અઙ્ તેમજ વ્યંજનાદિ ક્રિત્
ક્રિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હેસુ થાય છે.

શાસ+તસ્ ૪-૩-૨૦ થી ક્રિત્ ૨-૩-૧૫ થી ચૂ
તવર્ગશ્ચ વર્ગઃ થી શિષ્ટઃ

શાસ+અન્તિ નૂ નો લોપ શાસતિ,
બાકીનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે.

॥૩૩॥ શાસઽસૂહનઃ શાધ્યેધિજહિ ૪।૨।૮૪॥

અર્થઃ ત્રણાણાં હમ્યન્તાનાં યથાસહ્યયં શાધ્યેધિજહયઃ
સ્યુઃ । શાધિ-શિષ્ટાત્ શિષ્ટમ્ શિષ્ટ । શાસાનિ શાસામ
૩ । અશાત્ અશિષ્ટામ્ અશાસુઃ અશાઃ-અશાત્ અશિષ્ટમ્
અશિષ્ટ અશાસમ્ અશિષ્મ ૪ ।

શાસ અસ અને હન ધાતુનો હિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા
અનુક્રમે શાધિ, અધિ અને જહિ થાય છે.

શાસ+હિ આ સૂત્રથી શાધિ,
અશાત્ હયસ્તની ૪-૩-૭૮ થી સિનો લોપ

॥૩૪॥ શાસ્ત્યસૂવક્તિર્યાતેરઙ્ ૩।૪।૬૦॥

અર્થઃ શત્રુભ્યોઽયતન્યામહ સ્યાત્ । અશિષત્ અશિષતામ્
અશિષન્ ૫ । શશાસ શશાસતુઃ ૬ । શિષ્યાત્ ૭ । શાસિતા
૮ । શાસિષ્યતિ ૯ । અશાસિષ્યત્ ૧૦ । વચ્ચક્ર
ભાષણે । વક્તિ વક્તઃ । અન્તિપરસ્ય વચ્ચેઃ પ્રાયોઽપ્રયોગઃ ।
વક્ષિ વક્થઃ વક્થ । વચ્ચિમ વચ્ચવઃ વચ્ચમઃ ૧ । વચ્ચ્યાત્ ૨ ।

વક્તુ-વક્તાત્ વક્તામ્ વચન્તુ । વગ્ધિ ૩ । અવક્-અવગ્ અવક્તામ્
 અવચન્ । અવક્ અવગ્ અવક્તામ્ અવક્ત । અવચમ્ અવચ્વ અવચમ
 ૪ । શાસ્ત્યસૂત્રકીત્યઙિ, શ્વયત્યસૂત્રવચેતિ વોચાદેશે, અવોચત્
 અવોચતામ્ અવોચન્ ૫ । દ્વિત્વાનન્તરં યજાદિવશ્વચ્ચ ઇતિ
 ષ્ઠૃતિદ્વિત્વે, ઉવાચ । યજાદિવચેરિતિ ષ્ઠૃતિ દ્વિત્વે, ઋચતુઃ
 ઋચુઃ ઉવચિથ-ઉવચ્થ ૬ । ઉચ્યાત્ ૭ । વક્તા ૮ । વક્ષ્યતિ
 ૯ । અવક્ષ્યત્ ૧૦ । મૃજૌક્ શુદ્ધો । લઘોરુપાન્ત્યસ્યેતિ ગુણે ।

શાસ્, અસ્, વચ અને રચ્યા ધાતુને અદ્યતનીમાં અઙ્, પ્રત્યય થાય છે.

અ+શાસ્+અઙ્+ત્, ૪-૪-૧૧૮ થી શિષ્+અ+ત્
 અશિષત્ પરોક્ષા વિગેરે રૂપો વૃત્તિ પ્રમાણે જ બાણવાં.

વચ્, બોલવું. વચ+તિ વક્તિ,

અન્તિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વચ્ નો પ્રાયઃ પ્રયોગ થતો નથી.

વચ+સિ ચજઃ કગમ્ વક્+સિ વક્+પિ વક્ષિ,

વચ્થઃ, વચ્થ, સપ્તમી વચ્યાત્,

ટીકા પ્રમાણે રૂપો બેઠ લેવા સરળ છે.

અદ્યતની-અ+વચ આ સૂત્રથી અઙ્

શ્વયત્યસૂ... સૂત્રથી વોચ અવોચત્,

પરોક્ષા -ઉવાચ, ઈજાદિ વચેઃ ક્રિતિ ઋચત્,

अ-वक्ता टीकाभां आध्या प्रमाणे करवा.

मृज् धातु ४-३ ४ थी गुण

॥३५॥ मृजोऽस्य वृद्धिः ४।३।४२॥

मृजेर्गुणे सत्यकारस्य वृद्धिः स्यात् । यजसृजेति षत्वे,
मार्ष्टि मृष्टः ।

मृज धातुनो गुण थये छते अ नी वृद्धि थाय छे.
मृज+ति मर्ज+ति मार्ज+ति यज्सृज...थी
माष्+ति तर्गश्च...थीमार्ष्टि,

॥३६॥ ऋतः स्वरे वा ४।३।४३॥

मृजेऋतः स्वगदौ प्रत्यये वृद्धिर्वा स्यात् । मार्जन्ति-
मृजन्ति । षढोः कः सीती क्त्वे, मार्ष्टि मृष्टः मृष्ट ।
मार्जिम मृज्वः मृज्मः १ । मृज्यात् २ । माष्टुर्-
मृष्टात् मृष्टाम् मृजन्तु-मार्जन्तु । हुधुटो हेर्धिरिति, मृष्टि
मृष्टात् मृष्टम् मृष्ट । मार्जानि मार्जाव मार्जाम ३ ।
अमार्ट-अमाई अमृष्टाम् अमृजन्-अमार्जन् । अमार्ट्-
अमाई अमृष्टम् अमृष्ट । अमार्जम् अमृज्व अमृज्म ४ ।
औदित्वादिङ्किल्ले, अमार्जीत् अमार्क्षीत् ५ । ममार्ज ममा-
र्जतुः-ममृजतुः ममार्जुःममृजुः । ममार्जिथ ६ । मृज्यात् ७ ।
मार्जिता-माष्टा ८ । मार्जिष्यति-मार्क्ष्यति ९ । अमार्जिष्यत्

અમાર્શ્યત્ ૧૦ । વિદક્ષ્ જ્ઞાને । વેત્તિ વિત્તઃ વિદન્તિ ।
વેત્તિસ વિત્થઃ વિત્થ । વેન્નિ વિદ્ધઃ વિન્નઃ ।

મૂજ્ઞ ધાતુનાં ઋની સ્વરાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વિઠ્ઠલ્પે
વૃદ્ધિ થાય છે.

વૃદ્ધિ થાય ત્યારે માર્જન્તિ વિઠ્ઠલ્પે મૃજન્તિ બને.

માર્જ+સિ માર્ક+સિ મર્શિ

ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે જ રૂપો થાય,

મૃદ્ધિ + મૃજ + હિ હુદ્ધુટોહેધિં થી મૃજ + ધિ
હ

યજસ્વજ મૃજ થી મૃષ્ + ધિ ત વર્ગ...મૃડ્ + ઠિ,

મૃદ્ધિ - અમાર્ટ - અમાર્ઠ વિરામ વા લાગે.

સ્વસ્તની વિગેરેમા વિઠ્ઠલ્પે હ લાગવાથી બપ્પે રૂપો થશે.

વિદ્ - બાણુવું.

વિદ + તિ ૪૧૩૧૪ થી વેદ + તિ અષોષેપ્રથમોઽશિટઃ થી વેત્તિ

॥૩૭॥ તિવાં ણવઃ પરસ્મૈ ૪૧૨૧૧૭॥

વેત્તેઃ પરેષાં તિવાદીનાં પરસ્મૈપદાન્યેવ ણવાદયો નવ
યથાસદ્ભ્રમ્યં વા સ્યુઃ । વે વિદતુઃ વિદુઃ । વેત્થ વિદથુઃ
વિદ । વેદ વિદ્ધ વિન્ન ૧ । વિદ્યાત્ વિદ્યાતામ્ વિદ્યુઃ ૨ ।
વિદ્ + તિ ૪-૩-૪ થી વેદ + તિ અષોષેપ્રથમોઽશિરઃ થી
વેત્તિ.

વિદ્ધ ધાતુથી તિવ વિગેરે પ્રત્યયોને સ્થાને ણવ વિગેરે
નવ પ્રત્યયો અનુક્રમે થાય છે.

વિકલ્પે, વેદ વિદતુઃ વિદુઃ ઇત્યાદિ.

વિદ્યાત્ ઇત્યાદિ સપ્તમી.

॥૩૮॥ પञ्चम्याः कृग् ३।४।५२॥

વેત્તેઃ પરસ્યાઃ પશ્ચમ્યાઃ કિદામ્ વા સ્યાત્, આમન્તાચ્ચ પશ્ચમ્યન્તઃ કૃગનુપ્રયુજ્યતે । વિદાંકરોતુ । પક્ષે વેતુઃ-વિત્તાત્ વિત્તામ્ વિદન્તુ । હ્રુધુટો । હેર્ધિરિતિ, વિદ્ધિ-વિત્તાત્ વિત્તમ્ । વત્ત । વેદાનિ વેદાવ વેદામ ૩ । વ્યઞ્જનાદેરિતિ દિવ્લુપિ, અવેત્ અવિત્તામ્ । સિજ્વિદો ધ્રુવ ઇત્યુસિ, અવિદુઃ । સેઃ સ્દ્ધાં ચ રૂર્વા ઇતિ સેર્લુપિ, દસ્ય રૂત્વે । અવેઃ અવિત્તમ્ અવિત્ત અવેદમ્ અવિદ્ધ અવિદ્ધ ૪ । અવેદીત્ અવેદિષ્ટામ્ અવેદિષુઃ ૫ ।

વિદ ધાતુથી પરમાં રહેલા પાંચમી વિકૃતિનાં સ્થાને કૃતિ એવો કિદામ્ વિકલ્પે થાય છે. આમ અન્તથી પર તરફ કૃ ધાતુનાં રૂપો બેડાય છે.

વિદાંકરોતુ ઇત્યાદિ.

વિદ + હિ હ્રુ ધ્રુટો હેર્ધિ વિદ્ધિ

અવેદ ૪-૩-૭૯ થી સિચ નો લોપ અને

દ્ નો દ વિકલ્પે થતા અવેઃ અવેત્, અવેદ,

અવેદીત્, અવેદિષ્ટામ્, અવેદિષુઃ,

॥૩૯॥ વેત્તે: કિત્ ૩૧૪૧૧॥

વેત્તે: પરસ્યા: પરોક્ષાયા આમ્વા સ્યાત્, સ ચ કિત્ ।
 વિદાશ્ચકાર ૩ । પક્ષે વિવેદ વિવિદતુ: વિવિદુ: । વિવેદિથ
 ૬ । વિદ્યાત્ વિદ્યાસ્તામ્ વિદ્યાસુ: ૭ । વેદિતા ૮ ।
 વેદિષ્યતિ ૯ । અવેદિષ્યત્ ૧૦ । હનંઙ્ હિંસામત્યો: । હન્તિ ।
 નેઙ્માદેતિ ણત્વે, પ્રણિહન્તિ । યમિરમીતિ ન્લુપિ, હત: ।
 મમહનેત્યુપાન્ત્યલુપિ, હ્નો હ્નો ધ્ન ઇતિ પ્રાદેશે, ધ્નન્તિ ।
 હ્નો ધીતિ ણત્વપ્રતિષેધે, પ્રધ્નન્તિ । હંસિ હથ: હથ । હન્મિ
 હન્વ: હન્મ: ।

વિદ્ ખાતુથી પરમાં રહેલા પરોક્ષાનાં સ્થાને આમ્ વિદ્યે
 થાય છે. અને તે કીત્ થાય છે.

વિદાશ્ચકાર

વેદિતા ચરતની ઇત્યાદિ વૃત્તિ પ્રમાણે.

હન્ - ખાતુ હિંસા અર્થમાં.

હન્તિ ૨-૩-૭૧ થી ન નો ણ તેથી પ્રણિહન્તિ,

હન્ + તસ્ ૪-૨-૫૫ થી ન નો લોપ હવ:

૪-૨-૪૪ થી હન્ નાં અ નો લોપ થતા.

હન્ + અન્તિ હ્નોહ્નોધ્ન થી ધ્નન્તિ

હ્નો ધિ સૂત્રથી ન નાં ણ નો નિષેધ છે તેથી

પ્રધનન્તિ,

હન્ + સિ શિટેડનુસ્વારઃ થી હંસિ,

॥૪૦॥ હનો વમિ વા ૨।૩।૮૩॥

અદુરૂપસર્ગાન્તસ્થાદ્રાદેઃ પરસ્ય હન્તેનોં ણૂ સ્થાત્, ઋમોઃ પરયોસ્તુ વા । પ્રહણિમ-પ્રહન્મિ પ્રહણ્વઃ-પ્રહન્વઃ ૧ । હન્યાત્ પ્રહણ્યાત્ ૨ । હન્તુ-હતાત્ હતામ્ ધન્તુ । શાસાડસ્ હન ઇતિ. જહિ-હતાત્ હસમ્ હત । હનાનિ હનાવ હનામ ૩ । અહન્ અહતામ્ અધન્ । અહન્ અહતમ્ અહત । અહન્મ્ અહન્વ અહન્મ ૪ ।

દુર વર્ણને ઉપસર્ગ તેમજ અન્તર્ શબ્દમાં રહેલા ર્ ણ કે ઋ વર્ણથી પરમાં રહેલા હન્ નાં ન્ નો ણ થાય છે. જ કાર અને મ્ કારવાળા પ્રત્યયો લાગતાં વિકલ્પે ન્ નો ણ થાય છે. પ્રહણિમ વિગેરે.

હન્યાત્ પ્ર પૂર્વક પ્રહણ્યાત્,

આકીનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે સરળ છે.

॥૪૧॥ અઘતન્યાં વા ત્વાત્મને ૪।૫।૩૨॥

અઘતન્યાં વિષયે હનો વધઃ સ્યાન્ આત્મનેપદે તુ વા + ઇટ ઈતીતિ સિજ્જલોપે ।

અઘતની વિષયમાં હન્ નો વધ થાય છે. અને આત્મને પદમાં તો વિકલ્પે થાય છે.

इद ईति सूत्रथी सिच् प्रत्ययनो ङोप थाथी.

॥४२॥ अतः ४।३।८२॥

अदन्ताद्भातोर्विहितेऽशिति प्रत्यये धातोर्लृक् स्यात्.
इत्यकारलुपि । अवधीत् अवधिष्टाम् अवधिषुः ५ ।

અ કારાન્ત ધાતુથી કહેવાયેલ અશિત પ્રત્યય પરમાં રહેતા અન્ત્ય અ નો લોપ થાય છે.

अ हन् + त ४-४-२२ थी अवध + त् सिच नो ङोप यता
अवध + इ + ई + त् अतः थी अ नो ङोप.

अवधिष्टाम्, अवधिषुः,

॥४३॥ जिणवि घन् ४।३।११३॥

औ णवि च परे हन्तेर्घन् स्यात् । ततो द्वित्वे, द्वितीय-
तुर्ययोरिति घस्य गत्वे, गहोर्ज इति तस्य जत्वे, वृद्धौ च
जघान । हनो द्वित्वे गमहनेत्युपान्त्यलुपि ।

જિ અને જવ્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા. હન નો ઘન થાય છે.

टीकाभां आपेदा सूत्रे प्रभाषे साधनिका करी जघान
गमहनजन !... सूत्रथी अ नो ङोप करता,

॥४४॥ अडे हिहनो हो घः पूर्वात् ४।१।३४ ॥

हिहोर्ङवर्जे प्रत्यये परे द्वित्वे सति पूर्वस्मात्परस्य हो घः

સ્યાત્ । જન્ઘતુઃ જઘ્નુઃ । જઘનિથ-જઘન્થ જઘ્નયુઃ જન્ઘ ।
જઘાન-જઘન જન્ઘિવ જન્ઘિમ ૬ ।

હિ અને હન્ ધાતુનો ઉ સિવાયનો પ્રત્યય પરમાં રહેતા દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વથી પરમાં રહેલા એવા હૂ નો થ થાય છે.

હહન્ + અતુસ્, હહન અતુસ્ હદન + અતુસ્
ગદોર્જઃ થી જઘ્નતુઃ, જઘ્નુઃ તેજ પ્રમાણે.
આઘીનાં પરોક્ષનાં રૂપો સરળ છે.

॥૪૫॥ હનો વધ આશિષ્યઞૌ ૪૧૪૨૧॥

આશીર્વિષયે હન્તેર્વધઃ સ્યાત્, ન તુ જિટિ । વધ્યાત્
વધ્યાસ્તામ્ વધ્યાસુઃ ૭ । હન્તા ૮ । હનૃતઃ સ્યસ્યેતીઢાગમે
હનિષ્યતિ ૯ । અહનિષ્યત્ ૧૦ । વશક્ કાન્તૌ । યજસૃજેતિ
ષત્વે, તવર્ગસ્ય શ્રવર્ગેતિ ટ્ત્વે, વષ્ટિ ।

આશીર્વાદ વિષયમાં હન્ નો વધૂ આદેશ થાય છે જે
જિદ પ્રત્યય પરમાં ન હોય તો.

આશીઃ વધ્યાત્, શ્ર. હન્તા,
હનિષ્યતિ ૪-૪-૪૯ થી હદ થયો.

વશ્ ધાતુ ઈચ્છા કરવી.

વશ્ + તિ વષ્ + તિ ૨-૧-૮૭ થી વષ્ + ટિ ૧-૩-૬૦ થી

॥४६॥ वशेरयडि ४।१॥८३॥

वशेः सस्वरान्तस्था अयडि क्किति खृत्स्यात् । उष्टः
 उशन्ति । वक्षि उष्टः उष्ट । वक्षिम उश्चः उश्मः १ ।
 उश्यात् २ । वष्टु-उष्टात् उष्टाम् उशन्तु । उडि-उष्टात्
 उष्टम् उष्ट । वशानि वशाव वशाम ३ । अवट्-ड् खृति
 स्वरादेस्तास्विति वृद्धौ, औष्टाम् औश्न । अवट्-ड् औष्टाम्
 औश्च औश्म ४ । व्यञ्जनादेर्वोपान्त्यस्यात् इति वृद्ध-
 विकल्पे, अवाशीत्-अवशीत् अवाशिष्टाम्-अवशिष्टाम् ५ ।
 द्वित्वे यजादिवश इति खृति, वृद्धौ उवाश । वशेरयडि
 इति खृति, द्वित्वे च ऊशतुः ऊशुः । उवशिथ उशथुः ऊश ।
 उवाश-उवश ऊशिव ऊशिम ६ । उश्यात् उश्यास्ताम् ७ ।
 वशिता ८ । वशिष्यति ९ । अवशिष्यत १० । असक्
 श्वि । अस्ति ।

वश् धातुने बङ् सिवायने। कित डित् प्रत्यय परमां
 रडिता स्वर सडित अन्तस्थानुं बधुत् थाय छे.

वश् + तस् ८५२ प्रभाणे वष + तस् ४-१-८३ थी

उष्टः,

वश् + सि वष् + सि, वक् + सि वक + पि

वक्षि

पंअमी वडि - ४-२-८३ थी वश् + पि

वष + धि वड् + धि वढ + धि वढ + धि उड्

ઉચ્ચસ્તન - અવદ, અવડ,

४-३-७८ थी दिव् ने। दोप अवशू २-१-८७ थी अवषू

विराभेवा, ध्रुटस्तृतीय अवद, अवड्,

स्वरादेस्तासु थी वृद्धि औष्टाम् विगेदे

અધતની - ૪-૩-૩૭ થી વિઠપે વૃદ્ધિ અવાશીત,

ਪਰੋਖਾ - ਭਵਾਸ਼,

अस धातु डोवु यवुं अस्ति.

॥४७॥ श्राऽस्त्योर्लुक् ४।२।९०॥

अश्वास्तेश्वातः शित्यविति लुक् स्यात् । स्तः सन्ति ।

અવિત શિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેલા ૨૧ અને અસ્ ધાતુનાં
અ નો લોપ થાય છે.

अस् + तस् अ ने। वुक् स्तः, सन्ति,

॥४८॥ अस्तेः सिंहस्त्वेति ४।३।७३।

अस्तेः सस्य लृक् स्यात्सादौ प्रत्यये एति च सस्य हः
स्यात् । अस्मि स्थः स्थ । अस्मि स्वः स्मः १ । स्यात्
स्याताम् स्यु २ । अस्तु-स्तात् स्ताम् सन्तु । शासच्च इति,
एधिस्तात् स्तम् स्त । अमानि असाव असाम ३ । सः
सिज्जस्तेरिति दागमे एत्यस्तेरिति वृद्धौ च आसीत् आस्ताम्
आसन् । आसीः आस्तम् आस्त । आसम् आस्व आस्म ४ ।

સાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા અસ્ નાં સ્ નો હુક્ થાય છે. અને એ પરમાં રહેતા સ્ નો હ્ થાય છે.

અસ્ + સિ આ સૂત્રથી અસિ,

પંચમી ૪-૨-૮૪ થી અસ્ નો ઇધિ.

અદ્યતની ૪-૩-૬૫ થી રૂદ આગમ ૪-૪-૩૦ થી

વૃદ્ધિ આસીત્ વિગેરે ટીકા પ્રમાણે.

॥૪૯॥ અસ્તિ ભુવોર્ભુવચાવશિતિ ૪।૪।૧॥

અસ્તિબ્રુવોર્યથાસજ્ઞ ભૂવચૌ સ્યાતામ ડદતિ વિષયે ।
અભૂત ૫ । વભૂવ ૬ । ઇત્યાદિ પ્રાગ્વત ।

અશિત્ પ્રત્યયનાં વિષયમાં અસ્ અને બ્રૂ ધાતુને અદકમે
ભૂ અને વચ થાય છે

અદ્યતની અભૂત ઇત્યાદિ.

પરોક્ષા વભૂવ બાકીનાં પહેલાની જેમ સરળ છે.

॥૫૦॥ પ્રાદુરુપસર્ગાત્સ્વરેડન્તેઃ ૨।૩ ૫૮॥

પ્રાદુઃશબ્દાદુપસર્ગસ્થાચ્ચ નામ્યન્તસ્થાકવર્ગાત્પરસ્યાસ્તેઃ
સકારસ્ય યાદૌ સ્વરાદૌ ચ પ્રત્યયે ષઃ સ્યાત્ પ્રાદુષ્ણ્યાત્
નિષ્યાત્ પ્રાદુષ્ણન્તિ નિષન્તિ । શિઙ્નાન્તરેડપિ । :નિષન્તિ ।

પ્રાદુસ્ થી પરમાં રહેલા નામિ અન્તસ્થા કે ક વર્ગથા

પરમાં રહેલા અસૂ ધાતુનાં સૂ નો ચ કારાદિ અને સ્વરાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ષ થાય છે.

પ્રાદુસ + સ્યાત્ પ્રાદુસ્યાત્

પ્રાદુષ્યાત્,

શિદ વ્યંજનનું વ્યવધાન હોતે છતે પણ થાય છે.

એ પ્રમાણે અઠાદિ માં પરસ્મૈપદ પૂર્ણ થયે.

इति अदादयः परस्मैपदिनः

અદાદય આત્મનેપદિનઃ ।

इङ्क अध्ययने । ड-कार आत्मनेपदार्थः । अधिपूर्वश्चायम् ।

अधीते । धातोरिवर्णेतीयादेशे अधीयाते अधीयते । अधीषे १ ।

अधीयीत अधीयीयाताम् २ । अधीताम् अधीयाताम् ३ ।

अध्येत इयादेशे वृद्धौ च अध्यैयाताम् अध्यैयत ४ ।

ईङ्क धातु ભણવું અર્થમાં

ડ- કાર આત્મનેપદ માટે છે. અમિ ઉપસર્ગપૂર્વક

અધીતે ૨-૧-૫૦ થી અધીયાતે બાકીનાં ટીકા પ્રમાણે

॥५१॥ वाद्यतनीक्रियातिपत्त्योर्गीङ् ४।४।२८॥

अनयोः परयोरिङो. गीङ् वा स्यात् । अध्यगीष्ट

अध्यगीषाताम् अध्यगीषत । अध्यैष्ट अध्यैषाताम् अध्यैषत ५ ।

અદતની અને ક્રિયાતિપત્તિમાં ઇઙ્ઙ ધાતુનો ગીઙ્ઙ આદેશ
વિકલ્પે થાય છે.

અધિ + ગી + સ + ત અધ્યગોષ્ટ,

ગી આદેશ ન બનાવે ત્યારે અધ્યૈષ્ટ, ઈત્યાદિ.

॥૫૨॥ ગાઃ પરોક્ષાયામ્ ૪।૪।૨૬॥

ઇઙ્ઙઃ પરોક્ષાવિષયે ગાઃ સ્યાત્ અધિજગે ૬ । અધ્યેષીષ્ટ
અધ્યેતા ૮ । અધ્યેષ્યતે ૯ । અધ્યગીષ્યત અધ્યૈષ્યત ૧૦ ।
શીઙ્ઙ્ઙ સ્વપ્રે । (શીઙ્ઙ. એ શિતિ) શેતે શયાતે ।

ઇઙ્ઙ ધાતુનો પરોક્ષ વિષયમાં ગા આદેશ થાય છે.

અધિ ગાગા + હ અધિગા + એ અધિજગા + એ

૪-૩-૧૪ થી અધિજગે

અધ્યેષીષ્ટ ૪-૩-૧ થી અધ્ય થયેલ છે.

શીઙ્ઙ, ધાતુ સુબું

શી + તે ૪।૩।૧૦૪ થી શેતે શયાતે

॥૫૩॥ શીઙ્ઙોગ્ત્ ૪।૨।૧૧૫॥

શીઙ્ઙઃ પરસ્યાઽઽત્મનેપદસ્થસ્યાઽન્તોરત્ સ્યાત્ । શેરતે ૧ ।
શયીત ૨ । શેતામ્ શયાતામ્ શેરતામ્ ૩ । અશેત ૪ ।
અશયિષ્ટ ૫ । શિશ્યે ૬ । શયિષીષ્ટ ૭ શયિતા ૮ ।
શયિષ્યતે ૯ ।

અશયિષ્યત ૧૦ । ષૂઢવૈત્ પ્રાણિગર્ભવિમોચને । સૂતે ૧ ।
 ધાતોરિવર્ણોવર્ણસ્યેતિઉવાદેશે સુવીત ૨ । સૂતામ્ વિચ્છિતોઽ
 કિૃત્ત્વાદ્ગુણે પ્રાપ્તે (સૂતે પશ્ચમ્યાં ગુણો ન સ્યાત્) સુવૈ
 ૩ । અસૂત ૪ । ઔદિત્ત્વાદિઙ્વિકલ્પઃ । અસવિષ્ટ અસ
 વિષાતામ્ અસવિષત । અસોષ્ટ અસોષાતામ્ અસોષુઃ ૫ ।
 સુષુવે સુષુવિષે ૬ । સોષીષ્ટ સવિષીષ્ટ ૭ । સોતા-સવિતા
 ૮ । સોષ્યતે-સવિષ્યતે ૯ । અસોષ્યત-અસવિષ્યત ૧૦ ।
 ઇત્યાદિ ઈઙ્ઙિઙ્ સ્તુતી । ઈઙ્ઙે ઈઙ્ઙાતે ઈઙ્ઙતે ।

શીઙ્, ધાતુથી પરમાં રહેલા આત્મનેષદનાં વિષયવાળા
 અન્ત નો રત્ થાય છે.

શી + અન્તે ૪-૨-૧૧૫ શેરતે,

શીનાં બાકીનાં બધાજ રૂપો ટીકા પ્રમાણે.

સૂ - જન્મ આપવો.

વર્ત - સૂતે, સુ + ઇત ૨-૧-૫૦ થી સુવીત

પંચમી - સુ + ણે ૪-૩-૧૩ થી ગુણ થાય નહીં,

અઘતની ઔ ઇત વાળો ધાતુ હોવથી ઇદ્ બિઙ્ઙપે

અસવિષ્ટ, અસોષ્ટ વિગેરે વૃત્તિ પ્રમાણે.

સુષુવે, આશીઃ સોષીષ્ટ, સવિષીષ્ટ

અ સોતા, સવિતા ઇત્યાદિ રૂપો.

इङ् धातु स्तुति ४२वी.

इङ् + ते अधोषेप्रथमो...थी इङ् + ते १-३-६० थी इङ्ते.

॥५४॥ ईशीङः सेध्वेस्वध्वमोः ४।४।८७॥

आभ्यामेध्विट् स्यात् । ईडिषे ईडाथे ईडिध्वे । ईङे ईङ्
वहे ईङ्महे १ । ईङीत २ । ईङ्ताम ३ । ऐङ् ऐडिष्ट ५ ।
गुरूनाम्बादेरित्यामि ईडांचक्रे ६ । ईडिषीष्ट ७ । ईडिता
८ । ईडिष्यते ९ । ऐडिष्यत १० । ईरिक् गतिकम्पनयोः
इर्ते १ । ईरीत २ । ईर्ताम इर्ध्व ईर्ध्वम् ३ । ऐर्त्त ४ । ऐरिष्ट
५ । ईरांश्चक्रे ६ । ईरिषीष्ट ७ । ईरिता ८ । ईरिष्यते ९ ।
ऐरिष्यत १० । ईशिक् ऐश्वर्ये । ईष्टे ईशिषे ईशिध्वे १ ।
ईशीत २ । ईष्टाम् ३ । ऐष्ट ४ । ऐशिष्ट ५ । ईशांचक्रे
६ । ईशिषीष्ट ७ । ईशिता ८ । ईशिष्यते ९ । ऐशिष्यत १० ।
वसिक् आच्छादने । वस्ते १ । वसीत २ । वस्ताम ३ ।
अवस्त ४ । अवसिष्ट ५ । अवसे ६ । वसिषीष्ट ७ ।
वसिता ८ । वसिष्यते ९ । अवसिष्यत १० । आङः
शास्त्रिके इच्छायाम् । आशास्ते १० । आङ्पूर्वत्वं प्रायिकं
तेन प्रशास्महे इत्यपि सिद्धम् । आसिक् उपवेशने ।
आस्ते १ । आसीत २ । आस्ताम् ३ । आस्त ४ ।
आसिष्ट ५ । दयायास्कासः । आसांचक्रे ६ । आसिषीष्ट ७ ।

આસિતા ૮ । આસિષ્યતે ૯ । આસિષ્યત ૧૦ । ણિસુકિ ચુમ્બને ।
 ઉદિતઃ સ્વરાદિતિ નુમાગમે, નિસ્તે ૧૦ । ચક્ષિક્ વ્યક્તાયાં
 વાચિ । સંયોગસ્યેતિ કૂલુપિ, આચષ્ટે આચક્ષતે આચક્ષતે ।
 આચક્ષે આચક્ષાથે આચ્હૃદ્વે ૧ । અચક્ષીત ૨ । આચષ્ટામ્
 ૩ । આચષ્ટ આચક્ષાતામ્ આચક્ષત ૪ ।

ઈશ અને ઈહ ધાતુથી સે, દ્વે, સ્વ અને દ્વમ પ્રત્યયની
 આદિમાં હદ થાય છે.

ઈદિષે, ઈદિધ્વે, વિગેરે

અઘતની ણિષ્ટ,

પરોક્ષા ૩-૪-૪૮ થી આમ્ ઈ હાજ્જકે

બાકીનાં ટીકા પ્રમાણે

હદ ધાતુ ગતિ કે કંપવુ અર્થમાં છે.

સે, દ્વે સ્વ અને દ્વમ પ્રત્યયની આદિમાં હદ

નહીં થાય બાકી બધા ઈહ પ્રમાણે.

ઈશ એશ્વયં ભોગવવું,

રૂપો બધા જ હદ, જેવા થશે.

વસ્ર ધાતુ પહેરવું,

ધાતુ સેટ છે માટે ખ્યાલ રાખી રૂપો ટીકા પ્રમાણે કરવા.

આ + શાસ્ ધાતુ ઇચ્છા રાખવી

રૂપો વસ્ર પ્રમાણે કરવા,

आस - जेसवु.

परोक्षभां ३-४-४७ लागी जशे.

जिसु - जुंजन करवु.

४-४-९१ थी न् आगम जाही रूपो वस् प्रमाणे.

चक्षु धातु जोसवु अर्थभां.

आचक्ष + से २-१-८८ थी आ + वष् + से

आ चक + से आचक्र + पे आचक्षे

धत्यादि चार धातुना रूपो.

॥५५॥ चक्षो वाचि कशांग्रख्यांग ४।४।४॥

चक्षो वागर्थस्याशिति विषये कशांग्रख्यांगौ स्यातां परोक्षायाम्
नवा ४-४-५ अनुस्वार इङ्निषेधार्थः । गकारउभयपदार्थः ।
आकशासात् आकशासिष्टाम् आकशासिषुः । जिघ्रतिवत् ।
आकशास्त आकशासाताम् आकशासत् । शास्त्यस्रक्तीत्यङि,
आख्यत् आख्यन् ५ । परीक्षायां द्वित्वे व्यञ्जनस्यानादेरिति
शलुपि, ह्रस्वेकञ्चजिति चत्वे आचक्षौ-आचक्षे ।
द्वितीयतुर्ययोरिति खस्य चत्वे च आचख्यौ-आचख्ये ।
पक्षे । आचचक्षे । आकशायात्-आकशेयात् ६ ।
आकशासीष्ट ७ । आकशाता २ । ८ । आकशास्यति-
आकशास्यते ९ । आकशास्यत् १० । आख्यायात्-

આખ્યેયાત્ આખ્યાસીષ્ટ ૭ । આખ્યાતા ૮ । આખ્યાસ્યતિ
—આખ્યાસ્યતે ૯ । આખ્યાસ્યત ૧૦ ।

વાણી અર્થમાં રહેલા ચક્ષુ ધાતુથી અશિત પ્રત્યયનાં
વિષયમાં કશાંગ અને રઘ્યાંગ એવા બે આદેશો થાય છે અને
તે બન્ને આદેશો પરોક્ષામાં વિકલ્પે થાય છે.

અનુસ્વાર ઇત હોવાથી ૪-૪-૫૬ થી હ્રદ નો નિષેધ
ગ કાર હ્રિગિતઃ સૂત્રથી ઉભયપદી માટે છે.

અકશાસીત્ ઇત્યાદિ

પક્ષે - શાસ્ત્ર્યસૂત્રવક્તિત્રયાતેરઙ્ થી રઘ્યા માટે

આખ્યત્ વિગેરે ટીકાપ્રમાણે.

પરોક્ષા - આચક્ષૌ - આચક્ષે - આચક્ષ્યૌ, આચક્ષ્યે

પક્ષે આવચક્ષે

આશી :- આકશયાત્, આકશેયાત્ ઇત્યાદિ

આકશાસીષ્ટ

વિકલ્પ સહિતનાં ઉદાહરણો ટીકામાં આપેલ છે તે પ્રમાણે એક
અંગ ઉપરથી સર્વ રૂપો સાધી લેવા.

इति अदादिषु आत्मनेपदिनः ।

અદાદિષુ ઉભયપદિનઃ ।

ऊर्णुगूक् आच्छादने ।

ઊર્ણુ - ધાતુ - ઢાંકવું અર્થમાં.

॥૫૬॥ વોર્ણોઃ ૪।૬।૬૦॥

ઊર્ણોતેરદ્વયુક્તસ્ય વ્યજ્જનાદૌ વિત્યૌર્વા સ્યાત । ઊર્ણોતિ-
ઊર્ણોતિ ઊર્ણુતઃ ઊર્ણુવન્તિ । ઊર્ણોષિ ઊર્ણોષિ ૧ । ઊર્ણુયાત્
૨ । ઊર્ણોતુ-ઊર્ણોતુ ૬ ।

ઊર્ણુ ધાતુનાં અન્ત્ય ડ નો દ્વિત્વ સિવાયનાં વિષયમાં
વ્યજ્જનાદિ વિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ઔ વિઠ્ઠપે થાય છે.
ઊર્ણુ + તિ આ સૂત્રથી ઊર્ણોતિ પદે ઊર્ણુ ઊર્ણોતિ, ઊર્ણુતિઃ ઊર્ણુત્,
ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે

॥૫૭॥ ન દિસ્યોઃ ૪।૩।૬૧ ॥

ઊર્ણોતેદિસ્યોઃ પરયોરૌન સ્યાત । ઔર્ણોત-દ્ ઔર્ણુવનૂ
ઔર્ણોઃ ૪ ।

ઊર્ણુ ધાતુને દિ અને સિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ઔ થતો
નથી.

૪।૪।૩૧થી વૃદ્ધિ ઔર્ણોત્. દ્,

॥૫૮॥ વોર્ણુગઃ સેટિ ૪।૩।૬૪॥

ઊર્ણોતેઃ સેટિ સિચિ પરસ્મૈષ્ઠે વૃદ્ધિર્વા સ્યાત્ ।

ઊર્ણુ ધાતુનાં ડ ની પરસ્મૈષ્ઠનાં વિષયવાળા એવા સેદ
સિચ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વિઠ્ઠપે વૃદ્ધિ થાય છે.

॥५९॥ वोर्णाः ४।३।१९॥

ऊर्णोतेरिह वा डिट्स्यात् । और्णावीत् और्णवीत्-और्ण-
वीत् और्णाविष्टाम् और्णविष्टाम् और्णविष्टाम् ५ ।

ऊर्णु धातुने लागेष्ट इदं प्रत्यय विह्वले क्तितवत् जेवे। थाय छे.
ऊर्णु + इ + त् + आ। सूत्रथी ऊर्णो + ईत् वृद्धि आदि स्वरनी
तेथी और्णावीत् पक्षे स्वरादेस्तासु और्णवीत्, क्तितवत् थाय त्पारे
शुष्पवृद्धि कथुं न थाय और्णवीत्, द्विवचनभां पक्षे त्रक्षु ३पो
टीक्षा प्रभाषे ज्ञाषुवा.

॥६०॥ स्वरादेर्द्वितीयः ४।१।४॥

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽंश एकस्वरो द्विः स्यात् ।

स्वरादि धातुने। अेकस्वरी द्वितीयअंश द्वित्व थाय छे.
हाप्पदा नीयेना सूत्रभां आवशे.

॥६१॥ अयि रः ४।१।६॥

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयस्यांशस्यैकस्वरस्य संयोगादिरो द्विर्न
स्यात्तुरादनन्तरेऽयि । णत्वस्यासत्त्वान्नो द्विर्भावः । गुरुनाम्या
देरित्यत्रोर्णुवर्जनात्परोक्ष्याया आमभावः । ऊर्णु नाव ऊर्णुनुवतुः
ऊर्णुनुवुः । ऊर्णुनविथ-ऊर्णुनुविथ ६ । ऊर्णूयात् ७ ।
ऊर्णुविता-ऊर्णविता ८ । ऊर्णुविष्यति-ऊर्णविष्यात् ९ ।
और्णुविष्यत्-और्णविष्यत् १० । ऊर्णुते ऊर्णुवाते ऊर्णुवते

૧ । ઔર્ણુવિષ્ટ-ઔર્ણવિષ્ટ । ષ્ટુંગૂઠુ સ્તુતૌ । ઉત ઔર્વિ-
તીત્યૌત્વે, સ્તૌતિ યજ્ઞતુરુસ્તોરિતીંદાગમે, સ્તવીતિ સ્તુતઃ
સ્તુવન્તિ ૧ । સ્તુયાત્ ૨ । સ્તૌતુ-સ્તવીતુ-સ્તુતાત્ ૩ ।
અસ્તૌત અસ્તવીત્ ।

સ્વશાદિ ધાતુનાં ઐક સ્વરચાળા ખીળ અંશમાં સંયોગની
આદિમાં રૂઢોય તો દ્વિર્ભાવ થતો નથી જો રૂની પછી તરતમાં
ય ન હોય તો.

અનુ + ણ્વ ઊર્ણુનાવ,

આશી : ઊર્ણુયાત્,

અસ્તનીમાં વિઠ્ઠપે ક્ષિતવત્ થતા ઊર્ણુવિતા, ઊર્ણવિતા,
આઠીનાં પરસ્મૈપદ તથા આત્મનેપદીનાં રૂપો ટીકા મુજબ જ થાય.
સ્તુ + તિ ઠાઠાદ૪ થી હ આગમ સ્તૌતિ અને વિઠ્ઠપે સ્તવીતિ,
ઈત્યાદિ વિત્ વ્યંજનાદિ પ્રત્યયોમાં હ વિઠ્ઠપે થાય છે.

॥૬૨॥ સ્તુસ્વઞ્જાદિ નવા ૨૦૩૪૧॥

પરિનિવે: પરસ્ય સ્તુસ્વઞ્જોરસોઙ્સિવૂસહસ્સટાં ચ સોઙ્સિ
સતિ ષ્ વા સ્યાત્ । પર્યષ્ટૌત્-પર્યસ્તૌત્ એવં ન્યષ્ટૌત્,
વ્યષ્ટૌત્ ૪ । ધુગુસુસ્તોરિતીટિ, અસ્તાવીત્ અસ્તાવિષ્ટાસ્
અસ્તાવિષુઃ ૫ । તુષ્ટાવ । સ્કસુત્રિત્યાદિસુત્રે સ્તુવર્જનાન્મેટ્ ।
તુષ્ટોથ તુષ્ટુવથુઃ તુષ્ટુવ । તુષ્ટાવ તુષ્ટવ તુષ્ટુવ તુષ્ટુમ

૬ । સ્તૂયાત્ ૭ । સ્તોતા ૮ । સ્તોષ્યતિ ૯ । અસ્તોષ્યત્
૧૦ । સ્તુતે ૧ । સ્તુવીત ૨ । સ્તુતામ્ ૩ । અસ્તુત ૪ ।
અસ્તોષ્ટ અસ્તોષ્ટમ્ ૫ । તુષ્ટુવે તુષ્ટુ઼ ૬ । સ્તોષીષ્ટ
૭ । સ્તોતા ૮ । સ્તોષ્યતે, ૯ । અસ્તોષ્યત ૧૦ । બ્રૂગ્ક
અચ્ચાયાં વાચિ ।

પરિ, નિ અને ત્રિ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા સ્તુ સ્વઙ્ગ,
સો થયો હોય તેવા સહ ધાતુ તથા ઈ લાગ્યો હોય તેવા
સિવ તથા સહ ધાતુને વર્ણને સિવ તથા સહ ધાતુના સૂનો
તથા આદિમાં રહેલા સ્વદનાં સૂ નો ષ વિહલ્યે થાય છે.
હયસ્તની - પર્યષ્યૈત્, પર્યસ્તૌત્, એ પ્રમાણે જ નિ અને વિ
ઉપસર્ગ સહિત

અદ્યતની - ૪૧૪૮૫ થી इद આગમ અસ્તાવીત્,

પરોક્ષા - તુષ્ટાવ

૪૧૪૮૧ થી इद નો નિષેધ છે પરોક્ષામાં બાકીનાં પરસ્મૈપદનાં
તથા આત્મનેપદનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે સાધવા સરળ છે.

જૂ ધાતુ બોલવું

॥૬૩॥ વ્રૂતઃ પરાદિઃ ૪૧૩૬૩॥

વ્રૂત ઉતઃ પરો વ્યઙ્જનાદૌ ષિતિ પરાદિરીત્ સ્યાત્ ।
વ્રૂતીતિ વ્રૂતઃ વ્રૂવન્તિ ।

બ્રૂ ધાતુનાં ૩ થી ૫૨ વ્યંજનાદિ વિત્ પ્રત્યય ૫૨ છતાં ૬ ઉમેરાય છે.

બ્રૂ + ઇ + તિ + યુષ્ બો + ઇ + તિ + વ્રવીતિ, બ્રુતઃ બ્રુવન્તિ ઇત્યાદિ.

॥૬૪॥ બ્રૂગઃ પચ્ચાનાં પચ્ચાહશ્ચ ૪।૨।૧૧૮॥

બ્રૂગઃ પરેષાં તિવાદીનાં પચ્ચાનાં યથાસજ્ઞયં પચ્ચ ણવાદયો વા સ્પુઃ, તદ્યોગે બ્રૂગ આહશ્ચ । આહ આહતુઃ આહુઃ ।

બ્રૂ ધાતુથી ૫૨માં ૨૭૯૩૧ તિવ્ વિગેરે પાંચ પ્રત્યયોને બદલે ણવ વિગેરે પાંચ અનુક્રમે થાય છે. અને તેના યોગમાં બ્રૂ ધાતુનો આહ આદેશ થાય છે.
આહ, આહતુઃ, આહુઃ, આત્થ, આહથુઃ

॥૬૫॥ નહાહોર્ધતૌ ૨।૧।૮૫॥

નહેર્ન્રસ્થાનાહશ્ચ ધાતોર્હોધુટિ પ્રત્યયે પદાન્તે ચ યથાસજ્ઞયં ધતૌ સ્યાતામ્ । આત્થ આહથુઃ ૧ । બ્રૂયાત્ ૨ । વ્રવીતુ, અક્લિન્વાત્ વ્રજાણિ ૩ । અવ્રવીત્ અવ્રવમ્ ૪ । અસ્તિબ્રુવો-રિતિ વચાદેશે, શ્વયત્યસૂવચ્ચ હિતિ વોચાદેશે ચ અવોચત્ ૫ । ઉવાચ ૬ । બ્રૂતે ૧ । બ્રુવીત ૨ । બ્રૂતામ્ બ્રૂવૈ ૩ । અબ્રૂત ૪ । અવોચત ૫ । ડુવે ૬ । વક્ષીષ્ટ ૭ । વક્તા ૮ । વક્ષ્યતે ૯ । અવક્ષ્યત ૧૦ । દ્વિર્ષીક અપ્રીતૌ ।

द्वेष्टि । द्विष्यात् २ । द्वेष्टु द्विष्टात् द्विष्टु द्वेषाणि ३ ।
 अद्वेष्ट । वा द्विषात् इति पुसि, अद्विष्टुः-अद्विषन्
 ४ । हशिष्टो नाम्युपान्त्यादिति सगागमे, अद्विष्यत् ५ ।
 दिद्वेष ६ । द्विष्यात् । द्वेष्टा ८ । द्वेक्ष्यति ९ । अद्वेक्ष्यत्
 १० । द्विष्टे १ । द्विषीत् २ । द्विष्टाम् द्वेषै ३ । अद्विष्ट ४ ।
 अद्विष्यत् ५ । दिद्विषे ६ । द्विषीष्ट ७ । द्वेष्टा ८ । द्वेक्ष्यते
 ९ । अद्वेक्ष्यत् १० । दुहीक् क्षरणे । भ्वादेर्दादेसिति हस्य
 घत्वे, अधश्चतुर्थ्यादिति तस्य घत्वे, दोग्धि । गडदबादेरिति
 दस्य घत्वे, धोक्षि । थस्य घत्वे, दुग्धः दुग्ध । दोक्षि दुह्यः
 दुह्यः १ । दुह्यात् २ । दोग्धु । हेधित्वे, दुग्धि दोहानि ३ ।
 अधोक् अधोग् ४ । अधुक्षत् ५ । दुदाह ६ । दुह्यात् ७ ।
 दोग्धा ८ । धोक्ष्यति ९ । अधोक्ष्यत् १० । दुग्धे १ । दुहीत्
 २ । दुग्धाम् धुग्ध्वम् दोहै ३ । अदुग्ध ४ । दुहलिहेति वा
 सकूलोपे, अदुग्ध अधुक्षत् अदुद्रहि अधुक्षावहि ५ । दुदुहे ६ ।
 धुक्षीष्ट ७ । दोग्धा ८ । धोक्ष्यते ९ । अधोक्ष्यत् १० । एवं
 दिहीक् लेपे देग्धीत्यादि । लिहीक् आस्वादने । लेढि । हस्य
 ढत्वे, तस्य घत्वे, धस्य ढत्वे, ढस्तुङ् इति ढलोपे दीर्घे च लीढः
 लिहन्ति । लेक्षि लीढः १ । लिह्यात् २ । लेढु-लीढात्
 लेहानि ३ । अलेढ-इ अलेहम् ४ । अलिक्षत् ५ । लिलेह
 ६ । लिह्यात् ७ । लेढा ८ । लेक्ष्यति ९ । अलेक्ष्यत् १०

લીઢે લિષ્ઠે લીઢ્ઠે ૧ । વા સકૂલોપે અલીઢ-અલિષ્ઠત
અલિઢ્ઠેહિ-અલિષ્ઠાવહિ ૫ ઇત્યુભયપદિનોડ્ઢાદયઃ ।

નહ્ ધાતુ તથા જૂનાં સ્થાને થયેલા આહ્ ધાતુનાં હોને
પદાન્તે અથવા ઘુદ પ્રત્યય પર છતાં હ અને ત્ થાય છે.

આત્ય આહ્યુઃ ચાર કાળમાં સરળ છે.

અઘતના - અસ્તિવૂવોડમૂ... થી અઘોચત્

પરીક્ષા - ઉવાચ, બાકીનાં ટીકા પ્રમાણે આત્મનેપદનાં રૂપો ટીકા
પ્રમાણે સરળ છે.

દ્વિષ્ ધાતુ દ્વેષ કરવો.

દ્વિઢ્ઠિ - ૪૨૧૮૩ થી દ્વિષ્ + ઘિ

૧૩૧૬૦ થી દ્વિષ્ + ઢિ

હયસ્તની - ૪૩૧૭૮ થી અદ્વેઃ

બાકીનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે સરળ છે.

દુહ્ ધાતુ દોહવું.

દુહ્ + તિ ૨૧૧૮૩ થી દુઘ + તિ ૨૧૧૭૯ થી દ્ નોધ દોગ્ધિ.

ગઢદવાદે... થી લોક્ષિ,

દુહ્ ધાતુનાં બાકીનાં સર્વે પરસ્મૈપદ તથા

આત્મનેપદનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે

દ્વિ - દ્વિ. પદ્ય

दिह् धातुनां संपूर्णं रूपं दुह् प्रमाणे न् करवा ।

दिह्ने ध्यानमां राप्पवा ।

लिह् - याट्पुं

लिह् + ति लिढ + ति लेढ + ति

लेढ + ढि—लेढि

द्वित्रयनमां लीढः पूर्वनेो स्वर दीर्घं ढस्तु

सूत्रथी

ये प्रमाणे मडोपाध्याय श्री कीर्तीविजयनां शिष्य
उपाध्यायश्री विनयविजय गण्डिवडे रयायेत छेमलधुप्रक्रियामां
अदादि गण्ण समाप्त थयो ।

अथ ह्रादयः ।

हुक् दानादनयोः ।

हु धातु दान देवुं

॥१॥ हवः शिति ४।१।१२ ॥

ह्रादयः शिति द्विः स्युः । जुहोति जुहुतः । अन्तो नो
लुगिति नलोपे, ह्विणोरप्वितीति वत्वे, जुहति । जुहोषि १ ।
जुहुयात् २ । जुहोतु—जुहुतात् जुहुताम् जुहतु ३ । जुहुयो
हेधिः । जुहुधि ३ । अजुहोत् । युक्तजक्षपञ्चत इत्यङ्गः

પુસિ, અજુહવુઃ । અજુહોઃ અજુહવમ્ ૪ । અહૌષીત્
અહૌષ્ટામ્ ૫ ।

હુ વિગેરે ધાતુઓ શિતપ્રત્યય પરમાં રહેતા દ્વિત્વ
થાય છે.

હુ + હુ + તિ ૪।૩।૧થી ગુણ જુહોતિ.

જુહુ + અન્તિ ૪।૨।૧૪થી ન્ નો હુઃ

૪।૧।૧૫ થી ઞનો વ

હુ ધુરો હેર્ધિઃ થી જુ હુ ધિ

આકીનાં ટીકામાં આખ્યા તે પ્રમાણે

॥૨॥ મીઢ્રીમૃહોસ્તિવ્વત્ ૩।૪।૫૦ ॥

અભ્યશ્વતુર્ભ્યઃ પરોક્ષાયા આમ્ વા સ્યાત્, સ ચ
તિવ્વત્ । જુહવાશ્ચકાર । પક્ષે જુહાવ જુહુવતુઃ જુહવિથ-
જુહોથ ૬ । હૂયાત્ ૭ । હોતા ૮ । હોષ્યતિ ૯ ।
બહોષ્યત્ ૧૦ । ઓહાંક ત્યાગે । જહાતિ ।

મી, હ્રી, ધ્ર અને હુ ધાતુથી પરોક્ષાનાં સ્થાને આમ્
વિઠલે થાય છે અને તે આમ્ તિવ્ જેવો થાય છે.

જુહવાશ્ચકાર તિવ્ જેવો થવાથી ગુણ થયો

પક્ષે જુહાવ

આશીઃ - હૂયાન્ થ - હોતા ભવિ - હોષ્યતિ

હા ધાતુ - ત્યાગ કરવો

જહાતિ હ્રસ્વ સૂત્રથી હ્રસ્વ થયો છે.

॥૩॥ હાકઃ ૪૧૨૧૦૦ ॥

હાકો વ્યજ્ઞનાદૌ શિત્યવિતિ આત ઈર્વા સ્યાત્ ।
જહિતઃ । પક્ષે ।

હાક્ ધાતુનાં આ નો વ્યંજનાદિ અવિતશિત્ પ્રત્યય
૫૨માં રહેતા હ વિકલ્પે થાય છે.

હા + હા + તિ હ્રસ્વઃ હહાતિ જહાતિ

હહા + તસ્ જહિતઃ

વિકલ્પે નીચેના સૂત્ર પ્રમાણે

॥૪॥ ઇષામીર્વ્યજ્ઞનેઽદઃ ૪૧૨૧૭ ॥

ઇષામિતિ વ્યુક્તાનાં જક્ષપશ્ચતઃ શ્નશ્ચાતઃ શિત્યવિતિ
વ્યજ્ઞનાદાવીઃ સ્યાત્, દાસંજ્ઞં વર્જયિત્વા । જહીત્ ।
શ્નશ્ચાત ઇત્યાલુકિ, જહતિ । જહાસિ જાહથઃ-જહીથઃ
જહિથ-જહીથ ૧ ।

દ્વિરુક્ત થયેલા ધાતુથી તેમજ જક્ષ વિગેરે પાંચ ધાતુથી
૫૨માં રહેલા ૨ ના પ્રત્યયનાં આનો વ્યંજનાદિ અવિતશિત્

પ્રત્યય લાગતા આનો ફ થાય છે. દા સંજ્ઞા મિવાયના ધાતુથી.
નીચેના સૂત્રથી જહિતઃ આ સૂત્રથી જહીતઃ

જહતિમાં ૪૨૨૧૪થી નૂનો લુક્

૪૨૨૧૬થી આનો લોપ

આ નિયમમાત્ર અવિતશિત્ પ્રત્યયો પરમાં રહેતા જ લગાવવો.

॥૫॥ યિ લુક્ ૪૨૨૧૦૨ ॥

યાદૌ શિતિ હાક આલુક્ સ્યાત્ । જહ્યાત્ ૨ । જહાતુ
જહિતાત્-જહીતાત્ જહતુ ।

ય કારાદિ શિત પ્રત્યય પરમાં રહેતા હાકનાં આનો
લુક્ થાય છે.

હા + હા + યાત્ જહા + યાત્ ૪૨૨૧૦૨થી જહ્યાત્ વિગેરે

આસાર્થ - જહાતુ, જહિતાત્, જહીતાત્

॥૬॥ આ ચ હૌ ૪૨૨૧૦૧ ॥

હાકો હૌ આ ઇશ્વ વા સ્યાતામ્ । જહાહિ-જહિહિ પક્ષે
જહીહિ ૩ । અજહાત્ અજહિતામ્-અજહીતામ્ અજહુઃ ૪ ।
અહાસીત્ ૫ । જહૌ જહતુઃ જહિથ જહાથ ૬ । ગાપાસ્થે-
ત્યેત્વે. દેયાત્ ૭ । હાતા ૮ । હાસ્યતિ ૯ । અહાસ્યત્
૧૦ । ઝીર્મીક્ ધયે । વિભેતિ ૧ ।

हि प्रत्यय लागता हाकीना आने। आ अने ई आदेश
विठ्ठपे थाय छे.

जहाहि, जहिहि, जहीहि

आशी: ४।३।९६थी हेयात्

श्व - हाता लवि - हास्यति क्रिया - अहास्यत्

भी - भीषुं

भी + भी + ति बी + भी + ति बीभेति

॥७॥ भियो नवा ४।२।९९ ॥

भियो व्यञ्जनादौ शित्यविति इवा स्यात् । विभितः
विभीतः विभ्यति १ । विभियात्-विभीयात् २ । विभेतु-
विभितात्-विभीतात् ३ । अविभेत् अविभिताम्-अविभीताम्
अविभयुः ४ । अभैषीत् ५ । भीह्रीत्यामि, विभयाश्चकार ।
पक्षे विभाय विभ्यतुः विभयिथ-विभेथ ६ भीयात् ७ ।
भेता ८ । भेष्यति ९ । अभेष्यत १० । ह्रींक् लज्जायाम् ।
जिह्रेति जिह्रीतः । संयोगादितीयादेशे. जिह्रियति १ ।
जिह्रीयात् २ । जिह्रेतु-जिह्रीतात् ३ । अजिह्रेत अजिह्रीताम्
अजिह्रयुः ४ । अहैषीत् ५ । जिह्रयाश्चकार जिहाय ६ ।
ह्रीयात् ७ । ह्रेता ८ । ह्रेष्यति ९ । अह्रेष्यत् १० ।
ह्रींक् भीलनश्चभयोः ।

૩ । અપિપઃ અપિપૃતામ્ અપિપરુઃ । અપિપઃ ૪ । અપાર્ષીત્
અપાર્ષ્ટામ્ ૫ । પપાર પપ્રતુઃ પપ્રુઃ ૬ । પ્રિયાત્ ૭ । પર્તા
૮ । હનૃત્ત્વ ઇતીઢાગમે, પરિણ્યતિ ૯ । અપરિણ્યત્ ૧૦ ।
પૃ ઇતિ સેટ્ઠ । દીર્ઘાન્તોઽયમિતિ કેચિત્તત્ર ।

પૃ, ક્ર, ષ્, મા, હા ધાતુઓને શિત્ પ્રત્યય પરમાં
રહેતા ક્ષિત્વથયે છતે પૂર્વના સ્વરનો ફ થાય છે.

પૃ + પૃ + તિવ્ પિપૃ + તિ ગુણ પિપર્તિ

પિ પૃ + અતિ ઇવર્ણાદિ...થી પિપ્રતિ

આશીઃ પૃ + યાત્ ૪૧૩૧૧૦થી રિ

અવિ - પરિણ્યતિ, હનૃત્ત્વઃ સ્યસ્યથી ફેદ

પૃ પણ કેટલાકનાં મતે છે.

નીચેના સૂત્રમાં

॥૧॥ ઓષ્ઠયાદુર્ ૪૧૪૧૧૭॥

ધાતોરોષ્ઠયાત્પરસ્ય ઋતઃ ક્ષિત્ત્યુર્ સ્યાત્ । ધ્વાદેર્નામિન્
ઇતિ દાર્ઘ્યે, પિપૂર્તઃ પિપૂરતિ ૧ । પિપૂર્યાત્ ૨ । પિપતુર્-
પિપૂર્તાત્ ૩ । અપિપઃ ૪ । અપારીત્ અપારિષ્ટામ્ ૫ ।
પપાર ।

ધાતુનાં ઓષ્ઠય વ્યંજનથી પરમાં રહેલા ઋનો ક્ષિત્
ક્ષિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ડ્ થાય છે.

૧૯૦

હેમલઘુપ્રક્રિયાઢ્યાકરણે

પિ પૃ + તસ વિપુર + તસ ઢ્વાદેર્નામિત્તૌ ઢી દીઘં
પિપુરતિ - પ્રિપૂર્યાત્
અઘતની - અપારીત્
પરોક્ષા - પપાર

॥૧૦॥ ઋ શદપ્રઃ ૪।૪।૨૦ ॥
૬ ૬

ઁવાં પરોક્ષાયામૃર્વા સ્યાત્ । પપ્રતુઃ પક્ષે સ્કૃન્નૃતૌઽકિ
પરોક્ષાયામિતિ ગુણે, પપરતુઃ પપ્રુઃ-પપરુઃ । થવિ સ્ક્રસુ-
ત્રિતીઢિ, પપરિથ પપરિવ ૬ । પૂર્યાત્ ૭ । પરિતા-પરીતા
૮ । પરિષ્યતિ-પરીષ્યતિ ૯ । અપરિષ્યત્-અપરીષ્યત્ ૧૦ ।
ઋકૂ ગતૌ । ઢિત્વે તુ પૃષ્ટ્ઃ ઇતિ પૂર્વસ્ય ઇત્વે, પૂર્વસ્યાઽસ્વે
સ્વરે ઁરિયુવિતીયાદેશે, નામિન ઇતિ ગુણે ચ ઇયર્તિઃ
ઇયૃતઃ ઇયૃરતિ ૧ । ઇયૃયાત્ ૨ । ઇયર્તુ-ઇયૃન્નાત્ ઇયૃઢિ-
ઇયૃતાત્ ઇયરાણિ ૩ । ઁયઃ । ઁયૃતામ્-ઁયરુઃ । ઁયરમ્
ઁયૃવ ૪ ।

જૂ, ઢૂ, પૃને પરોક્ષાનાં પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે દીઘં
ઋનો વિઠલ્પે ઋ થાય છે.

પૃ + અતુસ પૃ પૃ પપૃ + અતુસ ઈવર્ણાદિ...પપ્રતુઃ
૪।૩।૮થી ન્યારે શુષ્ઠ થાય ત્યારે પપરતુઃ

पशुः पशुः उत्थादि

२५ - मरिता, परीता ४।४।३५थी विकल्पे इं दीर्घं थशे.

ऋ धातु - ऋषु

ऋ + ऋ + ति ४।१।५८थी इ + ऋ + ति

४।१।३५थी इय + ऋ + ति ४।१।१थी शुषु

इयति, इयुतः, इयरति

हयस्तनी - ऐयः, ऐयुताम् ऐयःरुः उत्थादि.

॥११॥ सत्यर्तेर्वा ३।४।६१ ॥

आभ्यामद्यतन्यामङ् वा स्यात् । स्वरादेरिति वृद्धौ,
आरत् । पक्षे सिचि परस्मै इति वृद्धौ, आर्षीत् ५ ।
आर आरतुः । ऋवृन्व्येऽद इतीडागमे, आरिथ ६ । अर्यात्
७ । अर्ता ८ । अरिष्यति ९ । आरिष्यत् १० । षडेते
परस्मैपदिनः । ओहाङ्क गन्तौ । एङ्गामीस्त्रीत्वे, जिहीते ।
श्नश्चेत्यालुकि जिहाते जिहते जिहीषे १ जिहीत् २ ।
जिहीताम् ३ । अजिहीत अजिहत ४ । अहास्त ५ । जहे
६ । हासीष्ट ७ । हाता ८ । हास्यते ९ । अहास्यत्
१० । माङ्ग मानशब्दयोः । मिमीते मिमाते मिमते
मिमीषे १ । मिमीत् २ । मिमीताम् ३ । अमिमीत् ४ ।
अमास्त ५ । ममे ६ । मासीष्ट ७ । मास्ता ८ ।

માસ્યતે ૯ । અમાસ્યત ૧૦ । દ્વાવાત્મનેપદિનો । હુદાંગૂરૂ
 દાને । દાધાતુઃ શેષા ઇતઃ દ્વિત્વે હ્રસ્વે, દદાતિ ।
 શ્રેષ્ઠત્યાલુકિ, દત્તઃ દદતિ । દદાસિ દત્થઃ દત્થ ૧ ।
 દદ્યાત્ ૨ । દદાતુ-દત્તાત્ ।

સુ અને ઋ ધાતુને અઘતનીમાં અહ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.
 ઋ + ત્ ૪૧૪૩૧થી વૃદ્ધિ આર્ + ડ + ત્

૪૧૩૪૪ થી વૃદ્ધિ આરત્ ,

૪૧૩૬૫ થી ઇ થાય ત્યારે આર્ષીત્ ,

ઋ ષ્ટ વ્યે અદ્ ઇદ્ આરિથ

આશીઃ અર્ચાત્ , શ્વ - અર્તા

હનૃતઃ ૨૫૨૫ અરિષ્યતિ,

હા જુ

ણામિ... ૪૧૨૧૭થી ઈં જિહીતે

જિહા + અતે ૪૧૨૧૬ થી જિહતે

બાકીનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે

મા - ધાતુ માપવુ,

મા + મા + તે, ૪૧૧૫૮ થી પૂર્વનાં સ્વરનો ઇ

૪૧૨૧૭ થી ઈં મિમીતે મિમાતે મિમતે

ते प्रभाषे शित् चारकाणनां ३पो लक्ष्वा.

अधतनी - अमास्त,

परोक्ष। मा + मा + ए ममाए ४।३।९४ थी आनो बोप ममे धत्यादि

आशी :- मासीष्ट, धत्यादि टीका प्रभाषे

दा - आपवु -

दिदा + ति ददाति ददा + तस्

अश्वातः थी आनो बोप दत्तः

ददाति अ. व.

॥१२॥ हौ दः ४।१।३१ ॥

दासंज्ञस्य हौ परे एः स्यान्न च द्विः । देहि दत्तात् ३ ।
अददात् अदत्ताम् अददुः ४ । अदात् अदाताम् अदुः ५ ।
ददौ ददिथ-ददाथ ६ । देयात् ७ । दाता ८ । दास्यति
९ । अदास्यत् १० । दत्ते ददाते ददते । दत्से १ । ददीत्
२ । दत्ताम् ३ । अदत्त ४ । इत्थं स्थाद इतीत्वे, अदित
अदिषाताम् अदिषत् ५ । ददे ६ । दासीष्ट ७ । दाता
८ । दास्यते ९ । अदास्यत् १० । डुधाङ्गू धारणे च ।
द्वितीयतुर्ययोरिति दत्त्वे, दधाति ।

દા સંઙ્ક ધાતુનો હિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા એ માથ છે
અને દ્વિત્વ થતું નથી.

દા + હિ દેહિ

૪-૨-૬૬ થી સિચ નો લોપ અદ્રાત્

આશી - ૪-૩-૯૬ થી દેચાત્

બાકીનાં ટીકાપ્રમાણે.

આત્મનેપદી યનય્યાતઃ થી આ નો લોપ દત્તે

દદાતે ઇત્યાહિ. ૪-૩-૩૧ થી આ નો ઈ અહિત

ઇત્યાહિ, પરો દદે, ટીકાપ્રમાણે બાકીનાં રૂપો.

ધા-ધાતુ-ધારણ ઠરવું.

ધા + ધા + તિ ઘવા + તિ ૪-૧-૪૨ થી ઇધાતિ.

॥૧૩॥ ધાગસ્તથોશ્ચ ૨।૧।૭૮॥

ચતુર્થાન્તસ્ય ધાગ આદેશ્ચતુર્થઃ સ્યાત્તથોઃ સ્વોશ્ચ પરથોઃ ।
ચત્તઃ દધતિ । દધાસિ ધત્થઃ ધત્થ ૧ । દધ્યાત્ ૨ । દધાતુ-
ચ્ચતાત્ દધાતુ ૩ । અદધાત્ ૪ । અધાત્ ૫ । દધી ૬ ।
ચેયાત્ ૭ । ધાતા ૮ । ધાસ્યતિ ૯ । અધાસ્યત્ ૧૦ ।
ઘત્તે દધાતે દધતે । ધત્સે દધાથે ઘઘ્વે ૧ । દધીત ૨ ।
ઘત્તામ્ ૩ । અઘત્ત ૪ । અધિત ૫ । દધે ૬ । ધાસીષ્ટ

૭ । ધાતા ૮ । ધાસ્યતે ૯ । અધાસ્યત ૧૦ । ડુમ્બંગુ
ધારણપોષણયોઃ । પૃમ્ ઇતીત્વે, વિભર્તિ વિમૃતઃ વિભ્રતિ ।
વિભર્ષિ ૧ । વિમૃયાત્ ૨ । વિભર્તુ ૩ । અવિમઃ અવિમરુઃ
૪ । અમાર્ષીત્ ૫ । મીહીમૃ ઇત્યામિ, વિમરાવિમૃવ । પક્ષે
વમાર । સ્કમૃવૃમૃ ઇતિ સૂત્રે મૃવર્જનેતેઙ્-નિષેધાત્, વમર્થ
વમૃવ ૬ । મ્રિયાત્ ૭ । મર્તા ૮ । મરિષ્યતિ ૯ ।
અમરિષ્યત્ ૧૦ । વિમૃતે વિમ્રાતે ૧ । વિમ્રીત ૨ । વિમૃ-
તામ્ ૩ । અવિમૃત ૪ । અમ્રતે અમૃપાતામ્ ૫ । વિમરાશ્ચકે
વમ્રે ૬ । મૃષીષ્ટ ૭ । મર્તા ૮ । મરિષ્યતે ૯ । અમ-
રિષ્યત ૧૦ । ણિજંકી શૌચે ।

આથોવણુ' છે. આંતે જેને એવા ધા ધાતુનાં આદિ દ્ર
નો ત કે થ સ કે ધ્વ થી શરૂ થતો પ્રત્યય પરમા રહેતા
ધ થાય છે.

ધધા + તસ જ્ઞન્ધ્રાતઃ ધધુ + તસ્

અવોત્તેપ્રથમોઽશિરઃ થી ધત્તઃ

પરસ્મૈષદ્ તથા આત્મનેપદનાં બાકીનાં રૂપો ટીકાપ્રમાણે સમજવા.

મૃ ધાતુ-ભરણુપોષણુ ઠરણુ'.

મૃ + મૃ + તિ ૪-૧-૫૮ થી મિમૃ + તિ વિમ્ર + તિ

ણુ વિભર્તિ

૪-૩-૭૮ થી દિવ નો લોપ અવિમઃ

પરેક્ષા-૩-૪-૫૦ થી ઓમ્ વિભરાન્ધકાર

પદ્યે વભાર,

ઇદ નો નિષેધ વમર્થ,

આશીઃ મિયાત્, મર્તા, મરિષ્યતિ લાવધ્યન્તી

નિજ-શુદ્ધ ઇરવુ'...

॥૧૪॥ નિજાં શિત્યેત્ ૪૧૧૫૭॥

નિજિવિજિવિષાં શિતિ દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય એત્ સ્યાત્ । નેનેક્તિ
નેનિક્તઃ નેનિજતિ । નેનેશ્ચિ ૧ । નેનિજ્યાત્ ૨ । નેનેક્તુ
નેનિક્તાત્ નેનિગ્ધિ ।

નિજ, વિજ, વિષ, ધાતુઓને શિત પ્રત્યય પરમાં રહેતા
દ્વિત્વથયે છતે પૂર્વનાં સ્વરનો એ થાય છે.

નિનિજ + તિ નેનિજ + તિ સૂત્રથી.

૪-૩-૪ થી શુષ્ઠ નેનેવિતઃ, વજઃકગમ્,

નિનિનિજ નિનિજ નેનિજ રૂ હિ

૪-૨-૮૩ થી હિ નો ધિ નેનિગ + ધિ

હિ પ્રત્યય અવિતશિત છે માટે શુષ્ઠ થાય નહીં.

॥૧૫॥ વ્યુત્કોપાન્ત્યસ્ય શિતિ સ્વરે ૪૧૩૧૪॥

દ્વિરુક્તસ્ય ધાતોરૂપાન્ત્યસ્ય નામિનઃ શિતિ સ્વરાદૌ ગુણો
વ । નેનિજાનિ ૩ । અનેનેક્તુ અનેનિજુઃ અનેનિજમ્ ૪ ।

ऋदिच्छवीत्यादिना वाङि अनिजत् अनिजताम् । अनैक्षीत्
 अनैक्ताम् अनैक्षुः ५ । निनेज ६ । निज्यात् ७ । नेक्ता
 ८ । नेक्ष्यति ९ । अनेक्ष्यत् १० । नेनिक्त १ । नेनिजीत्
 २ । नेनिक्ताम् ३ । अनेनिक्त ४ । अनिक्त अनिक्षाताम्
 ५ । निनिजे ६ । निक्षीष्ट ७ । नेक्ता ८ । नेक्ष्यते ९ ।
 अनेक्ष्यत १० । विजंकी पृथग्भावे । वेवेक्ति १० इत्यादि
 निजिवत् । विष्लंकी व्याप्तौ । वेवेष्टि वेविष्टः १ ।
 वेविष्यात् २ । वेवेष्टु-वेविष्टात् ३ । अवेवेष्ट-इ ४ ।
 लृदित्वादङ् अविषत् ५ । विवेष ६ । विष्यात् ७ । वेष्टा
 ८ । वेक्ष्यति ९ । अवेक्ष्यत् १० । वेविष्टे १ । वेविषीत्
 २ । वेविष्टाम् ३ । अवेविष्ट ४ । हशिष्ट इति सकि,
 अविक्षत् ५ । विविषे ६ । विक्षीष्ट ७ । वेष्टा ८ ।
 वेक्ष्यते ९ । अवेक्ष्यत् १० । एते पडुभयपदिनः ।

द्विरुक्तं थयेक्षा ओवा धातुनां छिपान्त्य नामिस्वरने।
 स्वराङ्गिशित प्रत्यय परमां रङ्गेता गुष्प थतो नथी।

निज + आनि, नेनिज + अ + निष्,
 नेनिजानि, अनेनेक, ग व्यञ्जनाद् वे...

ऋदिच्छिव... थी अरु, अतिजत्

५क्षे अनैक्षीत्,

परिक्षा-निनेज. आशी:-निज्यात्,

अ-मेकता, अवि नैक्यति,

निज-भुङ् ६२७.

निज भातुनां संपूर्ण ३० निज वित्

निज-

निष निष चेषि + ति १-३-६० थी वेवेष्टि,

३० पाधा दीक्षाभां आप्या प्रभाषे नक्षपा,

ये प्रभाषे मलोपाध्यायश्री कीर्तिविनयगणिनां शिष्य
उपाध्याय श्री विनयविनयगणि वडे रमाथेलां हेमलघुप्रक्रिया
भां (६५६५) ६ विगेरे धातुना गण्य समाप्त थयो...

अथ दिवादयः

दिवच् क्रीडाजयेच्छापणद्युतिस्तुतिगतिषु ।

॥१॥ दिवादेः इयः ३।४।७२॥

कर्तरि शिति दिवादेः इयः स्यात् । शकार इत् ।
भ्वादेर्नामिन इति दीर्घे. दीन्यति १ । दीन्येत् २ ।
दीन्यतु ३ । अदीन्यत् ४ । अदेवीत् ५ । दिवेव दिदिवतुः
दिदेविथ ६ । दीन्यात् ७ । देविता ८ । देविष्यति ९ ।
अदेविष्यत् १० । जुष् जुष् च जगसि । ऋतां झितीर,
जीर्यति ४ । ऋदिच्छीत्यङ् वा । अजत अजारीत ५ ।
जजार । स्कुच्छुतो ऽकीति गुणे, जुभमेति वा एत्वे जेरतुः-

જજરતુઃ ૬ । જીર્યાત્ ૭ । જરિયા-જરીતા ૮ । જરિપ્યસિ
જરીબ્જતિ ૯ । શૌંઙ્ તક્ષણે ।

દિવ્ ક્રિડા કરવી જીવવવાની ઇચ્છા, વ્યાપાર કરવો
શોભવું. સ્તુતિ કરવી, ગતિ અર્થમાં છે.

કર્તારિ પ્રયોગમાં શિત પ્રયયો લાગતા દિવાદિ ધાતુઓથી
જ્ય પ્રત્યય થાય છે.

જૂ કાર ઇત છે.

દિવ્ + ય + તિ ભ્વાદેર્નામિનો.....થી દીવ્યતિ,
આરકાળમાં સમાન જ થાય છે.

અઘતની ધાતુ સેદ છે તેથી અ + દિવ્ + ઇદ્ + સૂ + ર્દૈત્ + ત્
ઈદ્દૈતિ થી સિય નો લોપ અદેવીત્

પરોક્ષા દિદેવ નિદિવતુ;

અસ્તની ભવિ.....ટીકા પ્રમાણે જ કરવા.

જૂ-જૂથં થવું.

જૂ + ય + તિ ૪/૪/૧૧૬ થી જિદ્ + ય + તિ
શિદ્વિત્ થી ક્રિત્તવત્ થાય ભ્વાદેર્નામિનો થી દોષ્ જીર્યતિ

અઘતની-૩/૪/૬૫ થી અઙ્ જૂ + અઙ્ + ત્

અજરત્ જુષ્ પક્ષે વૃદ્ધિ અજારીત્

પરોક્ષા જજાર ૪-૧-૨૬ થી વિકલ્પે જહેતુ;

જજરતુ.

આશી જીયાત્ શ્વ જરિતા જરીયા

૪-૪-૩૫થી વિઠ્ઠલે દીધાં આશીના ટીકા પ્રમાણે
શેા છેલ્લુ

॥૨॥ ઓતઃ શ્યે ૪૨૧૦૩॥

ધાતોરોતઃ શ્યે લુઙ્ । શ્યતિ ૧ । શ્યેત્ ૨ । શ્યતુ ૩ ।
અશ્યત્ ૪ । આત્સન્ધ્યક્ષરસ્યેત્યાત્વે, દ્વષે વ્રાણેતિ વા
સિજ્જલુપિઅશાત્, અશાસીત્ ૫ । શશૌ ૬ । શાયાત્ ૭ ।
શાતા ૮ । એવં દોં છોંચ્ છેદને । પોંચ્ અન્તર્કર્મણિ ૬ ।
ઘટીત્યાદિ । નૃત્તૈચ્ નર્તને । નૃત્યતિ ૪ । નનર્ત ।
નૃત્યાત્ ૭ । નર્તિતા ૮ ।

ધાતુના અંત્ય ઓ નો શ્ય પર છતાં લુઙ્ થાય છે.

શેા + ય + તિ શ્યતિ ઇત્યાદિ ચોર કાળ.

અઘતની ૪-૨-૧થી અત્યનો આ ૪-૩-૬૭થી વિઠ્ઠલે

સિચ્ નો લોપ થતા અશાત્ અશાસીત્

ઇત્યાદિ ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે ધાતુ અનિદ્ર છે.

છો છેલ્લુ ધાતુનાં રૂપો શેા પ્રમાણે

અઘતની અદાત્ આશીઃ-વૈયાત્

નૃત્-ધાતુ નાચ્ચુ.

નૃત્યતિ નનર્ત નૃત્પાત્ નર્તિતા શ્વ

॥३॥ कृतचृननृतच्छ्रुदितृदोऽसिचः सादेर्वा ४।४।५०॥

एभ्यः पञ्चभ्यः परस्याऽसिचः सादेरशित आदिगिह वा
स्यात् । नर्तिष्यति-नत्स्यति ९ । कुथूच् पूतीभावे ।
कुथ्यति ४ । अकोथीत् ५ । चुकोथ ६ । कोथिता ७ ।
व्यधूच् ताडने ।

कृत. घृत्, नृत्. छृद्, तृद् अ पांथ धातुभ्याने सिञ्च
सिवायना सू कारादि अशित प्रत्ययोनी पूर्वे इद विक्षेपे
थाय छे.

अवि-नर्त्तिष्यति, नत्स्यति

कुथ-कोडावु.

कुथ्यति धर्त्यादि चार काणनां ३पो.

अद्यतनी

अकोथीत् आकीनां ३पो टीका प्रमाणे

व्यधू-विधवु

॥४॥ ज्याव्यधः कृति ४।१।८१॥

अनयोः सस्वरान्तस्था कृति परे च्चृत्स्यात् । विध्यति
४ । अव्यात्सीत् अव्याद्वाम् अव्यात्सुः ५ । ज्याव्येव्यधीति
पूर्वस्य इत्वे, विव्याध । च्चृति द्वित्वे च विविधतुः विव्यधिय
विव्यद् ६ । विध्यात् ७ । व्यद्वा ८ । व्यत्स्यति ९ ।

અવ્યત્સ્યત્ ૧૦ । સિદ્ધ્ ચ્ ઉસૈ । સ્તીચ્ચતિ ૪ । અસેવીત્
 ૫ । સિષેવ ૬ । ણિઠ્ઠ્ ક્ષિવ્ ચ્ નિરસને । નિષ્ઠીચ્ચતિ
 તિષ્ઠેવ ણિષ્ઠેવ । ત્રસૈચ્ ભયે । બ્રાસભ્લાસેતિ વા ઇયે ત્રસ્યતિ
 ત્રસતિ ૪ । અત્રાસીત્-અત્રસીત્ ૫ । તત્રાસ । જભમેતિ
 ૬
 વા ઇત્ષે. ત્રસતુઃ-તત્રસતુઃ ૬ । પુષ્ચ્ પુષ્ઠૌ । પુષ્યતિ ૪ ।
 લૃદિદૂઘુતાદિપુષ્યાદેરિત્યહિ, અપુષ્ ૫ । પુષોષ ૬ ।
 પુષ્યાત્ ૭ । પોષ્ટા ૮ । પોષ્યતિ ૯ । શુષ્ચ્
 શોષણે । દુષ્ચ્ બૈકૃત્યે । જિતૃષ્ચ્ પિપાસાયામ્ । તૃષ્ હૃષ્ચ્
 તુષ્ટૌ । રુષ્ચ્ ગેષે ઇત્યાદિ પુષ્પાદેયઃ સપ્તષષ્ટિઃ । ક્ષિદૌચ્
 આર્દ્રભાવે । ક્ષિદ્યતિ ૧૦ । જિમિદાંચ્ સ્નેહને ।

ડ્યા અને વ્યધ ધાતુનાં સ્વર સહિત અંતસ્થાનું કિત્
 ક્ષિત પ્રત્યય પરમાં રહેતા યવૃત થાય છે.

યવૃત્ થાય વિધ્યતિ

અધતન્ની અવ્યધ્ + સ્ + ઈ + ત્ વ્યઙ્જનાનામનિટિ થી

વૃદ્ધિ અઘોષેપ્રથમોઽશિટઃ થી અવ્યાત્સીત્,

પરોક્ષા ૪-૧-૭૧ થી પૂર્વનાં નો ઇ

વિવ્યાધ વિવિધતુઃ ઇત્યાદિ.

આશીઃ વિધ્યાત્ શ્વ વ્યઙ્જા ઇત્યાદિ

સિધ્-ધાતુ ઓટવું સીવવું.

અથા જ દુષો દિધ્ ધાતુ જેવા જ થશે.

ઘિઙ્-ધાતુ યુઙ્કલું ઇંકલું.

ઘિઙ્ + ય + તિ ૨-૧-૬૩ થી દીર્ઘ ણીવ્યતિ

પરોક્ષા ૪-૧-૪૩ થી ણિઙ્ઠેઙ્ઠ ટિઙ્ઠેઙ્ઠ

ત્રસ ધાતુ ભયપામવો.

૩-૪-૫૩ થી વિઙ્કલ્પે રસ તેથી ત્રસ્યતિ અને ત્રસ્યતિ

ઈત્યાદિ ચાર કાળનાં રૂપો ડબલ બાબુવા

અવતની ૪-૩-૪૭ થી વિઙ્કલ્પે વૃદ્ધિ ભગ્નાસીત

અવસીત

પરોક્ષા ૪-૧-૨૬ થી વિઙ્કલ્પે ય ત્રેસુ ત્રસસુ;

પુષ્-ધાતુ પુષ્ટ થવું.

પુષ્યતિ ઈત્યાદિ ચાર કાળનાં

અવતની-લૃદિદ ધૃતાદિ થી અપુષ્ત ઈત્યાદિ

બાકીનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે સરળ છે.

શુષ્ + શોષણ કરવું હુષ્ વિઙ્કલ્પે થવો.

તૃષ્-તૃષા લાગવી તૃષ્ તૃષ્ટ થવું.

રુષ્ રોષ પામવો.

પુષાદિ ધાતુઓ ફક્ત ૬૭ છે.

કિલ્દ-લીના થવું.

કિલ્લયતિ વેદ છે ઔ ફક્ત વાળો છે માટે

સૂત્ર ૪-૪-૩૮ થી

મિદ-સ્નેહવાળા થવું.

॥૫॥ મિદઃ શ્યે ૪।૩।૫।

મિદેરુપાન્ત્યસ્ય શ્યે ગુણઃ સ્યાત્ । મેઘતિ ૪ અમિદત્
૫ । શુધંચ્ચ બુધુક્ષાયામ્ । શુધ્યતિ ૧૦ । શુધંચ્ચ શૌચે
શુદ્ધયતિ ૧૦ । ક્રુધંચ્ચ ક્રોધે । ક્રુધ્યતિ ૧૦ । તૃપીચ્
પ્રીતૌ । તૃપ્યતિ ૪ । સ્પૃશમૃશેતિ સિજૂવિકલ્પે, સ્પૃશાદિસૃપો
વેત્યદ્વિકલ્પે ત્રપ્ ઇતિ જાતે વૃદ્ધૌ ચ અત્રાપ્સીત્ । પક્ષે
અતાપ્સીત્ । પક્ષે ઔદિત્વાદિટિ, અતર્પીત્ । પક્ષેઽઙિ અતૃપ્ત
૫ । તતર્પ ૬ । તૃપ્યાત્ ૭ । ત્રપ્તા-તર્પ્તા-તર્પિતા ૮ ।
ત્રપ્સ્યતિ-તપર્સ્યતિ-તર્પિષ્યતિ ૯ । દૃપીચ્ હર્ષમોહનયોઃ ।
દૃપ્યતિ ૧૦ । લુભચ્ચ ગાર્દ્ધ્યે । લુભ્યતિ ૧૦ । શુભચ્ચ
સંચલને । શુભ્યતિ ૧૦ । નશીચ્ચ અદર્શને ।

મિદ્ ધાતુનાં ઉપાન્ત્યનો ૨ય પ્રત્યય લાગતા શુભુ થાય છે.
મેઘતિ ઈત્યાદિ ચાર ઠાળનાં રૂપો બાહ્યવા.

આમદત ઈત્યાદિ.

શુધં-ભુખ લાગવી શુચ્ શુદ્ધ કરવું

ક્રુધુ ક્રોધ કરવો. બધા રૂપો સરખા જ છે

તૃપ-તૃપ્ત થવું વેટ છે ૪-૪-૩૮ થી

અદ્ પ્રત્યય અતૃપ્ત ૪-૪-૧૧૨ થી વિકલ્પે

અ ઉમેશાય છે તેથી અત્રપ + સીત્ વૃદ્ધિ અત્રાપ્સીત

પક્ષે અતાર્ણીત્ અને અતર્ણીત્
અ તર્ણી, ત્રણ્તા, તર્ણિતા,
દપ્-પ્રુથ થવુ દપ્ પષ્ટુ વટે છે તેથી ત્પ્ પ્રમાણે જ થશે.
લુમ-લોલ કરથો ક્ષુમ્-ક્ષોલ પામવોનાં
રૂપે સરળ જ છે.

॥૬॥ નશઃ શઃ ૨૧૩૭૮॥

અદુરુપસર્ગાન્તઃસ્થાદ્રાદે પરસ્ય શાન્તસ્ય નશેર્ણત્વં સ્યાત્ ।
પ્રણશ્યતિ । શાન્તસ્યેતિ કિમ્ । પ્રનષ્ટ ઇત્યાદૌ શસ્ય ષત્વે
ન ભવતિ ।

હુર્ વર્ણને ઉપસર્ગ તેમજ અન્તર્ શબ્દમાં રહેલા ર્,
ષ કે ઋ વર્ણથી પર શ્રૂ અન્તવાળો એવા નશ્ નાં ન્ નો ન્
થાય છે.

પ્ર + નશ્ + ય + તિ ન્ નો ન્ પ્રણશ્યતિ
શાન્ત-શ્રૂ અન્તવાળો કેમ કહ્યો છે ?
પ્રનષ્ટ ઇત્યાદિમાં શ્રૂ નો જ્યારે ષ થયો હોય ત્યારે ન નો ન્
થતો નથી.

॥૭॥ નશેર્નેશ્વાઽહિ ૪૧૩૧૦૨॥

નશેરહિ નેશ્ વા સ્યાત્ । અનેશત્-અનશત્ ૫ । નનાશ
૬ । નશ્યાત્ ૭ ।

નશ્ ધાતુનો અહ પ્રત્યય પરમાં રહેતા નેશ્ થાય છે.

૩-૪-૬૪ થી અઙ્ અનેશત્ અનશત્

પરોક્ષા - નનાશ. નશ્યાત્

॥૮॥ નશો ધુટિ ૪૧૪૧૦૯॥

નશઃ સ્વરાત્પરો નોન્તઃ સ્યાત્ ધુડાદૌ । નંષ્ટા । પક્ષે
ઈટિ નશિતા ૮ । નહ્લ્યયિ-નશિષ્યયિ ૯ । શિલ્ષંચ
આલિઙ્ગને શિલ્લ્યયિ ૪ ।

ધુડાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા નશ્ ધાતુનાં સ્વરથી પર
અન્તે ન્ થાય છે.

નશ્ + તા, નન્શ્ + તા, નંષ્ય શિઢેડનુસ્વારઃ

વેર છે તેથી બે બે રૂપો થશે પક્ષે નશિતા ઇત્યાદિ

શિલ્ષ ધાતુ આલિંગન કરવું શિલ્લ્યયિ ઇત્યાદિ

॥૯॥ શિલ્ષઃ ૩૧૪૧૫૬॥

શિલ્ષોડનિટોડઘતન્યાં સક્ સ્યાત્ ન ત્વજીવાશ્લેષે ।
આશિલક્ષત્ ૪ । અજીવાશ્લેષે તુ આશિલ્ષજ્જતુ કાષ્ઠમ્
૫ । શિશ્લેષ ૬ । શિલ્લ્યાત્ ૭ । શ્લેષ્ટા ૮ । અશ્લ્ષ્ચ
ક્ષેપણે । અસ્યતિ ૪ । શાસ્ત્યસૂ ઇત્યક્કિ, શ્વયત્યસૂ ઇત્યા-
સ્થાદેશે, આસ્થત્ ૫ । આસ ૬ । અસ્યાત્ ૭ । અસિતા
૮ । શમૂ દમૂ ચ ઉપશમે ૨ । તમૂચ્ કાઙ્ગાયામૂ ૩ ।
શ્રમૂચ્ સ્વેદતપસોઃ ૪ । શ્રમૂચ્ અનવસ્થાને ૫ । ક્ષમૌચ્
સહને ૬ । મદૌચ્ હર્ષે ૭ । ઇતિ શમસપ્તકમ્ ।

અસત્વ આપ્તલેષ અર્થમાં ભત્તમ અનિદ્ર એવા પ્રિલપ
ધાતુથી અઘતનીનાં પ્રત્યયો લાગતા સક્ લાગે છે.

અઘતની - આશ્લિષત, શિશ્લેષ, પરીક્ષા

આશીઃ - શ્લિષ્યાત

અસ - ધાતુ ક્રેંઠવું

અસ્યતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં સરળ છે.

શાસ્ત્યસ્...થી અહ્ શ્યત્યસ્...થી આસ્થત ઇ

પરીક્ષા આસ બાકીના ટીકા પ્રમાણે

શમ્ ધાતુ શાંત કરવું - દ્રમ્ ધાતુ શાંત થવું.

તમ્ - આકાંક્ષા રાખવી - શ્રમ્ ખેડ કરવો શ્રમ્ - લાભવું

ક્ષમ્ - ક્ષમા કરવી - મદ્ - હર્ષ થવો.

॥૧૦॥ શમ્સપ્તકસ્ય ર્યે ઠા૨ા૧૧૧॥

ર્યે દીર્ઘઃ સ્યાત્ । શામ્યતિ । ૪ અશમત્ ૫ । શમિતા

૮ । ક્ષામ્યતિ ૪ । ઔદિચ્ચાત્ ક્ષમિતા-ક્ષન્તા ૮ ।

ક્ષમિષ્યાંતે-ક્ષંસ્યતિ ૯ । મુહૌચ્ વૈચિત્યે । મુહ્યતિ । ર્દિઘ્

કલ્પે મુહદ્રુહસ્તુહસ્નિહો વેતિ ઘત્વ ઢત્વાભ્યાંચ મોઢા-મૌગ્ધા

મોહિતા ૮ । મોક્ષ્યતિ-મોહિષ્યતિ ૯ । દુહૌચ્ જિષાંસાયામ્ ।

ધ્રોક્ષ્યતિ-ધ્રોહિષ્યતિ । ણિહૌચ્ પ્રીતૌ । સ્નેઘા સ્નેઢા-

સ્નેહિતા ૮ ।

इति परस्मैपदिनः ।

પદિચ્છ ગતૌ । પદ્યતે ૪ ।

અય પ્રત્યય લાભતા શમ્ વિગેરે સાત ધાતુઓનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

શામ્યતિ ઇત્યાદિ અથ - અશમત્ ઇત્યાદિ

ક્ષમ્ ધાતુવેર છે તેથી સ્વસ્તની વિગેરેમાં ક્ષમિતા - ક્ષન્તા મુદ્ધ ધાતુ મોઢ પામવો

મુદ્ધતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળ ધાતુવેર છે સ્વસ્તનીમાં

૨-૧-૮૪ થી હનો ઘ વિકલ્પે ૨-૧-૭૯ થી તાનો ઘા

મોઘ + ઘા તૃતીયસ્તૃતીયચતુર્થે થી મોઘા પક્ષે મોઢા

મુહ્ + તા મુઢ + તા મોઢ + ઢા મોઢા વિકલ્પે

મોહિતા ઇત્યાદિ રૂપો થશે.

દ્રુહ - દ્રોહ કરવો, રૂપો સરળ છે પણ

ભવિષ્યન્તી ક્રિયાતિપત્તિમા ૨-૧-૭૭ થી ચોથો અક્ષર થાય

તેથી દ્રોહ્યતિ પક્ષે દ્રોહિષ્યતિ ઇત્યાદિ

સ્નિહ - સ્નેહ કરવો

મુહ પ્રમાણે જ તેનાં રૂપો થશે.

એ પ્રમાણે પરસ્મૈપદ પૂરો થયો.

॥૧૧॥ ઝિચ્છતેપદસ્તલુક્ ચ ૩।૪।૬૬॥

પદ્યતેરઘતન્યાસ્તે પરે ઝિચ્છ સ્યાત્તલુક્ ચ । અપાદિ અપ
ત્સાતામ્ અપત્સત ૫ । પેદે ૬ । પત્સીષ્ટ ૭ । પ

૮ । પત્સ્યતે ૯ । અષત્સ્યત ૧૦ । યુધિંચ સમ્પ્રહારે ।
 યુધ્યતે ૪ । સિજાશિષોરત્ર કિત્ત્વાત્ । અબુદ્ધ ૫ । યુબુધે
 ૬ । યુત્સીષ્ટ ૭ । યોદ્ધા ૮ । યોત્સ્યતે ૯ । બુધિ
 મનિંચ જ્ઞાને । બુધ્યતે । અબુદ્ધ ૪ । અબોધિ ૫ । બુબુધે
 ૬ । મુત્સીષ્ટ ૭ । બોદ્ધા ૮ । મોત્સ્યતે ૯ । જનૈચિ
 પ્રાદુર્ભાવે ।

પદ્ ધાતુથી અઘતનીનો ત પ્રત્યય પરમાં રહેતા જિય
 લાગે છે અને ત પ્રત્યયનો લુઃ થાય છે.

પદ્ + જિચ્ + ત વૃદ્ધિ અપાદિ, અપત્સાતામ્

પરોક્ષા - વેદે આશીઃ પત્સીષ્ટે

બાકીનાં ટીકા મુજબ

યુધ્ ધાતુ યુદ્ધ કરવું.

યુધ્યતે ઇત્યાદિ ચાર કાળ

અઘતની - અબુદ્ધ સિજાશિષો...થી કિતવત્ છે પ્રત્યય

બાકીનાં રૂપો ટીકા મુજબ

બુધ્ - બુધવું

બુધ્યતે ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં

અઘતની - અબોધિ ૩-૪-૬૭ થી વિકલ્પે જિચ તેથી અબુદ્ધ

પરોક્ષા - બુબુધે, બુધ + સીષ્ટ ૨-૧-૭૭ થી બુધ + સીષ્ટ

બોદ્ધા ભવિ - ભોત્સયતે

જન્ - જન્મ પામવે જન્મવું.

॥૧૨॥ જા જ્ઞાજનોઽત્યાદૌ ૪।૨।૧૦૪॥

જ્ઞાજનો શિતિ જા સ્યાન્ન ત્વનન્તરેત્યાદૌ । જાયતે ૪ ।

જ્ઞા અને જન્ ધાતુને શિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા જા થાય છે. જો તરતમાં તિવાદિ પ્રત્યય ન હોય તો.

જન્ + ય + તે જા + યતે = જાયતે ઇત્યાદિ આર કાળમાં

॥૧૩॥ ન જનવધઃ ૪।૩।૫૪॥

અનયોઃ કૃતિ ઝિણિતિ જૌ ચ વૃદ્ધિર્ના સ્યાત્ । અજનિ અજનિષ્ટ ૫ । ગમહનજનેત્ષુપાન્ત્યલુકિ, જન્ને ૬ । જનિષીષ્ટ ૭ । દીપૈચિ દીપ્તૌ । દીપ્યતે ૪ । દીપજનબુધીતિ ઝિજ્વિ-કલ્પે, અદીપિ અદીપિષ્ટ ૫ । દિદીપે ૬ । દીપિષીષ્ટ ૭ ।

इत्यात्मनेपदिनः ।

ળહીંચૂ વન્ધને । નહ્યતિ ૪ । નહાહોર્ધતૌ । અનાત્સીત્ ૫ । નનાહ ૬ । નહ્યાત્ ૭ । નદ્ધા ૮ । નત્સ્યતિ ૯ । નહ્યતે ૪ । અનદ્ધ । અનત્સાતામ્ ૫ । નેહે ૬ । નત્સીષ્ટ ૭ । નત્સ્યતે ૯ ।

જન અને વધ ધાતુથી કૃત એવે ઝિન્ ણિન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા તેમજ ઝિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વૃદ્ધિ થતી નથી. અજનિ વૃદ્ધિ થશે નહીં અજનિષ્ટ

જનં + એ જજન + એ ગમહનજન...થી અ નેા લુક્

જજ્ઞન + એ જજ્ઞે પરીક્ષા આશી:--જનિષીઠ
વીપ ધાતુ ચળકવું. ટીકામાં આખ્યા પ્રમાણે રૂપો જાણવા
સરળ છે.

એ પ્રમાણે આત્મનેપદી પ્રકરણ સમાપ્ત

નહ - બાંધવું

નણતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં

૨-૧-૮૫ થી હૂ નો ઘૂ અઘોષેપ્રથમોઽશિરઃ થી અનાત્સોત્

પરીક્ષા - નનાહ, શ્વ - નદ્દા, મવિ - નત્સ્યતિ

બાકીનાં રૂપો ટીકામાં આખ્યા પ્રમાણે જાણવા.

એ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજય ગણિનાં શિષ્ય
ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયગણી વડે રચાયેલ હેમલઘુ પ્રક્રિયામાં
દિવાદિ ગણ સમાપ્ત થયો...

અથ સ્વાદયઃ

પુંગૂદ અમિષવે

સુ સોગરસ કાઢવો.

॥૧॥ સ્વાદેઃ શ્રુઃ ૩૧૪।૭૫।।

સ્વાદેઃ કર્તૃવિહિતે શિતિ શ્રુઃ સ્યાત્ । ઉશ્નૌરિતિ ગુણે,
સુનોતિ સુનુતઃ સુન્વન્તિ ।

સુ વિગેરે ધાતુથી કર્તામાં કહેવાયેલો શિત્ પ્રત્યય પદમાં
રહેતા શ્રુ પ્રત્યય થાય છે.

સુનુ + તિ ડગ્નોઃ સૂત્રથી સુનોતિ
 સુ + નુ + અન્તિ ઇવર્ણાદિ થી સુન્વન્તિ,

॥૨॥ વમ્યવિતિ વા ૪૧૨૮૭॥

અસંયોગાત્ પરસ્ય પ્રત્યયસ્ય ઉતો લુગ્ વા સ્યાત્ અવિતિ
 બાદૌ માદૌ ચ પરે । સુન્વઃ સુનુવઃ સુન્મઃ-સુનુમઃ ૧ ।
 સુનુયાત્ ૨ । સુનોતુ-સુનુતાત્ । અસંયોગાદેરિતિ હેલુક્,
 સુનુ-સુનુતાત્ સુનવાનિ ૩ । અસુનોત્ ૪ । ધૂગ્સુસ્તોરિતીટિ,
 અસાવીત્ ૫ । સુષાવ ૬ । સૂયાત્ ૭ । સોતા ૮ સોષ્યતિ
 ૯ । સુનુતે સુન્વાતે સુન્વતે । સુન્વહે-સુનુવહે ૯ । સુન્વીત
 ૨ । સુનુતામ્ સુનવૈ ૩ । અસુનુત ૪ । અસોષ્ટ ૫ । સુષુવે
 ૬ । સોષીષ્ટ ૭ । સોતા ૮ । સોષ્યતે ૯ । અસોષ્યત ૧૦ ।

અસંયોગથી પરમાં રહેતા એવા ડગ્નો અવિત્ એવો વ
 કારાદિ અને મ્ કારાદિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા લુગ્ વિષયે
 થાય છે.

સુનુ + વસ્ સુન્વઃ સુનુવઃ વિગેરે

૫મી સુનુ અસંયોગાદેઃ થી હિનેા લુક

અઘતની ૪-૪-૮૫ થી અસાવીત્, ૪-૩-૪૪ થી વૃદ્ધિ

પરોક્ષા-સુષાવ આશીઃ સૂયાત્

આ.પ.નાં રૂપો ટીકામાં આગ્યા પ્રમાણે જણવા સરળ છે.

॥૩॥ ઉપસર્ગાત્ સુગ્સુવસોસ્તુસ્તુભોઽટચપ્યદ્વિત્વે

૨।૩।૩૯

અદ્વિત્વે સતિ સુનોતિસુવતિસ્યતિસ્તૌતિસ્તોભતીનાં સકારસ્યોપસર્ગસ્થાન્નામ્યાદેઃ પરસ્ય સસ્ય ષઃ સ્યાત્ અટચપિ । અભિષુણોતિ । શિદ્રનાન્તરેઽપિ, નિઃષુણોતિ । અટચપિ, અભ્યષુણોત્ । ચિંગટ્ ચયને । ચિનોતિ ૪ । અચૈષીત્ ૫ ।

દ્વિરુક્ત નહીં થયેલા તેવા સુગ્, સુવ, સો સ્તુ અને સ્તુમ્ નાં સુ નો ઉપસર્ગમાં રહેલા નામિ અન્તસ્થા ૪ વર્ગથી પર ષ થાય છે. અદ નું વ્યવધાન હોતે છતે પણ દ્વિત્વ થાય છે.

અભિષુણોતિ શિદ્રનું વ્યવધાન-નિઃષુણોતિ

અદ્રનું વ્યવધાન-અભ્યષુણોત ચિ-એકદું ઠરવું.

ચિનોતિ ઇત્યાદિ ચાર ઠાળમાં અદ્યતની-૪-૩-૪૪ થી અચૈષીત્

॥૪॥ ચેઃ કિર્વા ૪।૧।૩૬॥

સનપરોક્ષયોદ્વિત્વે સતિ પૂર્વાત્ પરસ્ય ચેઃ કિર્વા સ્યાત્ । ચિકાય-ચિચાય ચિક્યતુઃ ચિચ્યતુઃ ૬ । ચીયાત્ ૭ । ચેતા ૮ । ચિનુતે ૪ । અચેષ્ટ અચેઢ્ઢમ્ ૫ । ચિક્યે-ચિચ્યે ચિચ્યાતે ૬ । ચેષીષ્ટ ચેષીઢ્ઢમ્ ૭ । ધૂગટ્ કમ્પને । ધૂનોતિ ૪ । ધૂગ્સુસ્તોઃ, અધાવીત્ ૫ । દુધાવ ૬ । ધૂનુતે ૪ । ધૂગૌદિત્વે ઇતીઢ્ઢકલ્પે, અધોષ્ટ-અધવિષ્ટ ૫ । દુધુવે

૬ । ધોષીષ્ટ-ધવિષીષ્ટ ૭ । ધોતા-ધવિતા ૮ । ધોષ્યતે
 ધવિષ્યતે ૯ । સ્તંગૂટ્ર આચ્છાદને । સ્તૃણોતિ ૪ ।
 અસ્તાર્ષીત્ ૫ । સંયોગાદદત્તે રિતિ ગુણે, તસ્તરતુઃ તસ્તર્થ ૬ ।
 સ્તર્યાત્ ૭ । સ્તર્તા ૮ । સ્તરિષ્યતિ ૯ । સ્તૃણુતે ૪ ।

સન્ પ્રત્યય અને પરોક્ષાનો પ્રત્યય પરમાં રહેતા દ્વિત્વ
 યથે છતે પૂર્વથી પરમાં રહેલા ચિ નો કિ વિકલ્પે થાય છે.
 ચિચાય, વિકાય, આશીઃ-ચીયાત્ દીર્ઘશ્ચિયઙ્ થી
 શ્વ-ચેતા ઇત્યાદિ

આત્મનેપદનાં રૂપોમાં કોઈ વિશેષતા નથી તેજ પ્રમાણે
 ધુ ધાતુ-હલાવધુ ધુનોતિ-અઘતની અઘાવીત્ ૪-૪-૮૫ થી રૂદ્ધ
 બાકીનાં પરસ્મૈપદ તથા આત્મનેપદનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે બાળુવા.
 સ્તૃ-ઢાંઠવુ સ્તૃણોતિ ઇત્યાદિ

અઘતની-અસ્તાર્ષીત્

પરોક્ષા-સંયોગાદદત્તેઃ થી ગુણુ તસ્તરથુઃ, તસ્તર્થ

બાકીનાં રૂપો ટીકા મુજબ

॥૫॥ સંયોગાદત્તઃ ૪।૪।૩૭।

સંયોગાત્પરો ય ક્રસ્તતઃ પરયોગત્મનેપદે સિજાશિષોગાદિ-
 રિઙ્ઘા સ્યાત્ । અસ્તરિષ્ટ અસ્તૃત ૫ । તસ્તરે ૬ । સ્તરિષીષ્ટ
 ૭ । વૃગૂટ્ર વરણે । વૃણોતિ ૪ । અવારીત્ ૫ । વનાર

વવરિથ વવૃવ ૬ । ત્રિયાત્ ૭ । વૃતો નવેતિ વા દીર્ઘે,
વરિતા-વરીતા ૮ । વરિષ્યતિ-વરીષ્યતિ ૯ । વૃણુતે ૪ ।

સંયોગથી પરમાં રહેલા ઋ નો આત્મનેપદનાં સિચ્છ
અને આશિષનાં પ્રત્યય પરમાં રહેતા હદ વિકલ્પે થાય છે.
અસ્તરિષ્ટ અને અનિદ હોય ત્યારે અસ્તૃત

પરોક્ષા-તસ્તરે વૃગ્-વરવું

વૃણોતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળે અધ-અવારીત્ પરોક્ષા-વવાર
શ્વસ્તની-વરિતા વરીતા ૪-૪-૩૫ થી

હદ વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે. માટે

આ. ૫. વૃણુતે ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં સમાન છે

॥૬॥ ઇદ્રસિજાશિષોગત્મને ૪।૪।૩૬॥

વૃભ્યામૃદન્તેભ્યશ્ચ પરયોરાત્મનેપદે સિજાશિષોરાદિરિદ્ધિ
સ્યાત્ । અવરિષ્ટ-અવરીષ્ટ અવૃત ૫ । વત્રે ૬ । વૃવીષ્ટ-
વરિષીષ્ટ ૭

इत्युभयपदिनः ।

હિદ્ર ગતિવૃદ્ધયોઃ । હિનોતિ ૪ । અદુરુપસર્ગેતિ ણત્વે,
પ્રહિનોતિ । અહૈષીત્ ૫ । અહે હિહનો હો ઘ્વ ઇતિ, જિષાય
૬ । હીયાત્ ૭ । હેતા ૮ । હેષ્યતિ ૯ । શ્રુંદ્ર શ્રવણે ।
શ્રૌતીત્યાદિના, શ્રુણોતિ ૪ । અશ્રૌષીત્ ૫ । શુશ્રાવ શુશ્રોથ
૬ । શક્લં શક્તૌ । શક્નોતિ શક્નુતઃ । અશ્રોરિત્યુવાદેન્ને,

શક્નુવન્તિ । સંયોગાદેહેશ્ચ લોપાભાવઃ । શક્નુવઃ । શક્નુહિ
૪ । લલિત્વાદઙ્, અશક્ત્ ૫ । શશાક ૬ । એવં આપ્લ-
વ્યાપ્તૌ । આપ્નોતિ ।

इति परस्मैपदिनः ।

અશૌટિ વ્યાપ્તૌ । અશ્રુતે । અશ્રુવીત ૪ । આશિષ્ટ-
આષ્ટા ૫ । ક્રદાઘશાવિતિ નુગિ, આનશે ૬ । અશિષીષ્ટ-
અક્ષીષ્ટ ૬ । અશિતા-અષ્ટા ૮ । અશિષ્યતિ-અદ્યતિ
૯ । આશિષ્યત્-આદ્યત્ ૧૦ ।

ઘૃગ્ અને ઘૃઙ્ ધાતું તથા ઢીઘં ઋ ઠાસન્ત ધાતુથી
પરમાં રહેતા આત્મનેપદનાં સિચ્ અને આશિષ્ પ્રત્યની આદિમાં
ઇદ વિકલ્પે થાય છે.

અવરીષ્ટ, અવરિષ્ટ, અવૃત

પરોક્ષા-વત્રે આશીઃ ઘૃષીષ્ટ, વરિષીષ્ટ

હિનોતિ

૨-૩-૭૭ થી ન નો ન થાય તો પ્રહિનોતિ

અઘતની-અઘૈષીત્

પરોક્ષા-હિ + હિ + ણ્ ૪-૧-૩૪ થી હિ + ધિ + ણ્

ગર્હોર્જઃ થી જિધિ + ણ્ વૃદ્ધિ જિઘાય

આશીઃ હીયાત્ શ્વ હેતા હેષ્યતિ

ઋ-સાંભળવું

૪-૨-૧૦૮ થી શ્રુણોતિ બાકીનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે

શક્-ધાતુ શક્તિમાન થવું. શક્નોતિ-શક્ + નુ + અન્તિ

૨-૧-૫૩ થી શક્નુવન્તિ

બાકીનાં રૂપો સાધનિકા સહિત ટીકામાં લખ્યા પ્રમાણે

આપ્ ધાતુ આપ્નોતિ ઇત્યાદિ અશ્ ધાતુ અશ + નુ + તે અશ્નુતે

સપ્તમી અ + નુ + ઇત અશ્નુવીત

આશિષ્ટ, આષ્ટ અઘતની આશીઃ અશિષીષ્ટ, અક્ષીષ્ટ,

શ્વ-અશિતા, અષ્ટ, બાકીનાં ટીકા પ્રમાણે

એ પ્રમાણે આત્મનેપદી સમાપ્ત

એ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજયગણીનાં શિષ્ય

ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયગણી વડે રચાયેલ શ્રી

હેમલદ્યુપ્રક્રિયામાં સ્વાદિ ગણ સમાપ્ત થયો.

અથ તુદાદય: ।

તુદીત્ વ્યર્થને

॥૧॥ તુદાદે: શ: ૩૪૮૧૧

અભ્ય: કર્તૃવિહિતે શિતિ શ: સ્યાત્ । તુદતિ ૧ । તુદેત્

૨ । તુદબ્ ૩ । અતુદત ૪ । અતોત્મીત્ ૫ । તુતોદ ૬ ।

તુદ્યાત્ તુદ્યાસ્તામ્ ૭ । તોત્તા તોત્તારૌ ૮ । તોત્સ્યતિ ૯ ।

અતોત્સ્યત્ ૧૦ । તુદતે ૧ । તુદેત ૨ । તુદતામ્ ૩ ।

અતુદત ૪ । અતુત્ત અતુત્સાતામ્ । તુતુદે ૬ । તુત્સીષ્ટ
૭ । અસ્જીંત્ પાકે ।

તુદ્-વ્યથા ૪૨વી

તુદાદિ ધાતુઓથી કર્તામાં કહેવાયેલ શિત પ્રત્યય પરમાં
રહેતા શ પ્રત્યય લાગે છે

તુદતિ, ઇત્યાદિ

અઘતની અતૌત્સીત્ સિચ્ચિપરસ્મૈ...

બાકીના પરસ્મૈપદ તથા આત્મનેપદીનાં રૂપો

ટીકા પ્રમાણે બહુવા સરળ છે. અસ્જૂ પદાવબુ.

॥૨॥ ગ્રહવ્રશ્ચઅસ્જપ્રચ્છઃ ૪।૧।૮૪॥

एषां सस्वरान्तस्था कृति खृत्स्यात् । सस्य शषौ इति
सस्य शत्वे, तृतीयस्तृतीयश्चतुर्थे इति शस्य जत्वे, भृज्जति ४ ।

મહ વ્રશ્ચ અસ્જ અને પ્રચ્છ ધાતુનાં સ્વર સહિત
અંતસ્થાનું કિત્ ડિંત પ્રત્યય પરમાં રહેતા ચવૃત્ થાય છે.

અસ્જૂ + શ + તિ ૧-૩-૬૧ થી અશ્જૂ + શ + તિ

૧-૩-૪૯ થી અજ્જ + અ + તિ આ સૂત્રથી મૃજ્જતિ

ઇત્યાદિ આર કાળમાં રૂપો બહુવા.

॥૩॥ મૃજ્જો મર્જ ૪।૪।૬॥

मृज्जतेरशिति मर्ज् वा स्यात् । अभार्क्षीत् । संयोगस्यादा-
विति स्तुकि, अभ्राक्षी ५ । वमर्ज-वम्रज्ज वमर्जतुः-

वभञ्जतुः । संयोगाद् वित्परोक्षायाः कित्वाभावः । वभर्जिथ
 वभर्षट्-वभ्रज्जिथ-वभ्रष्ठ ६ । भृज्ज्यात् ७ । भर्षट् भ्रष्टा
 ८ । भर्क्ष्यति-भ्रक्ष्यति ९ । भृज्जते ४ । अभर्षट्-अभ्रष्ट
 ५ । वभर्जे-वभ्रज्जे ६ । भर्क्षीष्ट भ्रक्षीष्ट ७ । क्षिपीत्
 प्रेरणे । क्षिपति ४ । अक्षैप्सीत् ५ । क्षेप्ता ८ । क्षेप्स्यति
 ९ । क्षिपते ४ । अक्षिप्त ५ । प्रत्यभ्यते: “क्षिपः”
 (३.३.१०२) परस्मैपदमेव । दिर्शीत् अतिसर्जने दाने
 इत्यर्थः । दिशति ४ । अदिक्षत् ५ । देष्टा ८ । दिशते
 ४ । अदिक्षत ५ । दिक्षीष्ट ७ । कृषीत् विलेखने । कृषति
 कृषते ४ । स्पृशमृशेति वा सिजि, स्पृशादि सृपो वेत्यादागमे,
 अक्राक्षीत्-अक्रार्क्षीत्-अकृक्षत् ५ । क्रष्टा कर्षट् ८ । अकृष्ट
 ५ । कृक्षीष्ट ७ । क्रक्ष्यते-कर्क्ष्यते ९ । मुच्लंती मोक्षणे १ ।
 विचीत् क्षरणे २ । विद्लंती लाभे ३ । लुप्लंती छेदने
 ४ । लिपीत् उपदेहे ५ । कृतैत् छेदने ६ । खिदंत् परिघाते
 ७ । पिशत् अवयवे ८ । इत्यष्टौ मुचादयो सेयाः ।

भृज्ज धातुने। अशितप्रत्ययनां विषयमां भजं आदेश
 वि३६पे थाय छे.

भर्जं अ-न्या पछी अद्यतनी अभार्जीत ४-३-४५ थी वृद्धि

वि३६पे २-१-८८ थी आभ्राक्षीत्

परोक्षा वभर्ज वभ्रज्ज,

પરસ્મૈપદ તથા આ.પનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે જાણવા.

ક્ષિપ્ ક્ષેઽવુ ક્ષિયતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં બાકીનાં રૂપો ટીકા મુજબ સાધવા.

૩-૩-૧૦૨ થી ધાતુ પરસ્મૈપદ જ થાય. દિશૂ ત્યાગ કરવો દિશતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળ. બાકીનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે સાધવા

કૃષ્ ખેડવુ ઉભયપદી કૃષતિ ઇત્યાદિ

અદ્યતની ૩૪૪૫૫ થી સિચ્ વિઠ્ઠપે

૪૪૪૧૧૨ થી અ થાય સ્વરપછી માટે

અક્રાક્ષીત્, અક્રાક્ષીત્, અકૃક્ષત્

થ-કપ્ઠા, કપ્ઠા કૃક્ષીઠ્ઠ, ટીકા પ્રમાણે

મુચ્-મુઠવુ સિચ્-છાંટવુ વિદ્-લાભ થવો

લુપ-લોપ કરવો લિપ્ લેપ કરવો

કૃત્-કાપવુ સ્વિદ્-ખેદ કરવો

પિશુ-કળવુ આ આઠ ધાતુઓ મુચાદિ જાણવા

॥૪॥ મુચાદિતૃકટ્ઠગુફશુભોમ્ભઃ શે ૪૪૪૧૧૧॥

एषां शे परे स्वरान्नोऽन्तः स्यात् । मुञ्चति १ । अमुञ्चत् ४ । लृदित्त्वादङ् । अमुचत् ५ । मोक्ता ८ । मुञ्चते ४ । अमुक्त ५ । सिञ्चति । ह्यालिपूसिच इत्यङि असिचत् ५ । सिञ्जते ५ । वात्मने, असिचत-असिक्त ५ । विन्दति १ । अविदत् ४ । अवित्त ५ । वेत्ता ८ । वेत्स्यते ९ । लुम्पति

૪ । અલુષ્પ્ત ૫ । લુમ્પતે ૪ । અલુપ્ત ૫ । લિમ્પતિ ૪ ।
અલિપ્ત ૫ । અલિપ્ત-અલિપ્ત ૫ ।

इत्युभयपदिनः ।

કૃતૈત્ છેદને । મુચાદિત્વાન્નોઽન્તે, ક્રન્તતિ ૪ । અકર્તીત્
૫ । ચર્કર્ત ૬ । કૃત્યાત્ ૭ । કર્તિતા ૮ । કર્તિષ્યતિ
૯ । અકર્તિષ્યત્ ૧૦ । મૃત્ પ્રાણત્યાગે ।

મુચાદિ ધાતુઓ તથા ત્ઠ્ઠ, દ્ઠ્ઠ, ગુઠ્ઠ, શુભ્ર અને ઉભ્ર
ધાતુઓને શ પ્રત્યય પરમાં રહેતા સ્વરથી પરમાં ન્ અન્તે
ધાય છે.

મુચ્ ધાતુનાં રૂપો ટીકા મુજબ બાધવા
સિચ્ ધાતુ રાહાદર થી અઢ અસિચત
વિદ્ અને લિપા ધાતુનાં રૂપો પણ
ટીકાનાં આદિ પદ દ્વારા કરીને સર્વે રૂપો સાધવા
એ પ્રમાણે ઉભયપદી ધાતુઓ પુરા થયા.
કૃત્ ધાતુ ન આગમ ક્રન્તતિ અઘતની અકર્તીત્
પરોક્ષા-ચર્કર્ત બાધીનાં ટીકા મુજબ મૃ-ધાતુ મરવુ

॥૫॥ મ્રિયતેરઘતન્યાશિષિ ચ રાહાદર॥

અઘતન્યામાશિષિ શિદ્ધિવયે ચ મ્રિયતેરાત્મનેપદં સ્યાત્ ।
નાન્યત્ર, ઋતોરિઃ, ઇતિ રિત્વે. હયાદેશે, મ્રિયતે ૪ । અમૃત
૫ । મમાર ૬ । મૃષોષ્ટ મૃષોયાસ્તામ્ ૭ । મર્તા મર્તારૌ

૮ । મરિષ્યતિ ૯ । અમરિષ્યત્ ૧૦ । કૃત્ વિક્ષેપે । ગૃત્
નિગરણે । ઋતાં ક્લિતીર્, ગિરતિ ।

અઘતની આશીર્વાદ અને શિત્ પ્રત્યયનાં વિષયમાં મૃ
ધાતુથી કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે.

મૃ + અ + તે ૨૧૧૫૨ થી મ્રિયતે અઘતની-અમૃત

આશીઃ મૃષીષ્ટ ૪૧૩૧૬ થા કિતવદ્ તેથી ગુષ્ઠુ થાય નહીં

કૃ-વિક્ષેપ કરવેા ગૃ-ગળી જુ ૪૧૪૧૧૬ થી ગિરતિ

॥૬॥ નવા સ્વરે ૨૧૩૧૦૨॥

ગિરતે રસ્ય લો વા સ્યાત્ સ્વરે પરે । ગિલતિ ૪ ।
અગારીત્ ૫ । જગાર ૬ । ગીર્યાત્ ૭ । ગરિતા-ગરીતા ૮ ।
(અત્રાત્ ગિરિ આત્મનેપદમ્) અવગિરતે (સંપૂર્વાત્પ્રતિજ્ઞાર્થાદ્વા
સ્યાદ્) વાદં સંગિરતે-સંગિરતિ । ઓવ્રશ્ચોત્ છેદને । વૃશ્ચતિ
૪ । વેટ્વાત્ અવ્રશીત્ । સકારાપદિષ્ટં શકારસ્યાપિ, અત્રા-
શીત્ । વવ્રશ્ચ વવ્રશ્ચિથ વવ્રશ્ચ ૬ । વૃશ્યાત્ ૭ । વ્રષ્ટાવ્રશ્ચિતા
૮ । પ્રચ્છંત્ ક્ષીપ્સૌયામ્ । ગ્રહવ્રશ્ચેતિ ચ્વત્, પૃચ્છતિ ૪ ।

સ્વરપરમાં રહેતા ગૃ ધાતુનાં ર નો લ્લ વિક્ષેપે થાય છે.
પક્ષે ગિલતિ ઇત્યાદિ

૪૧૪૧૩૫ થી ચ્ ગરિતા, ગરીતા,

૩૧૩૧૬૭ થી કે અવ પૂર્વક આ.પ અવગિરતે

૩૧૩૧૬૬ થી વિક્ષેપે વ્રશ્ચ ૪૧૫૫

વૃશ્ચતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં ૪૧૧૮૪ થી ચવૃત્
અદ્યતની અવશ્ચીત્, અપ્રાશ્ચીત્ શ્વ-વ્રષ્ટા, વ્રશ્ચિતા,
પ્રચ્છ-પ્રશ્ન કરવો પૂછવું ૪૧૧૮૪ થી પૃચ્છતિ,

॥૭॥ અનુનાસિકે ચચ્છૂવઃ શૂદ્ ૪૧૧૧૦૮॥

અનુનાસિકાદૌ ક્તૌ ધુહાદૌ ચ પ્રત્યયે ધાતોઃ ચ્છૌ શૂદૌઃ
સ્યાતામ્ । અપ્રાશ્ચીત્ ૫ । પપ્રચ્છ ૬ । પૃચ્છયાત્ ૭ । પ્રષ્ટા
૮ । પ્રશ્યતિ ૯ । (આહૂર્વાત્પૃચ્છતેરાત્મનેપદમ્) આપૃચ્છતે ।
સૃજન્ત્ વિસર્ગે । સૃજતિ ૪ । અઃ સૃજિદ્દશોઽકિતિ અસ્રાશ્ચીત્
૫ । સસર્જ । સૃજિદ્દશોતિ વેટિ સસ્રષ્ઠ-સસર્જિથ ૬ । સુજ્યાત્
૭ । સ્રષ્ટા ૮ । ટુમસ્જોત્ શુદ્ધો । મઙ્જતિ ૪ ।

અનુનાસિક આદિવાળો પ્રત્યય કિવપ્ પ્રત્યય કે ધુટાદિ
પ્રત્યયો પરમાં રહેતા ચ્છ અને શ નો અનુક્રમે વ્ અને ડ્
થાય છે.

પૃચ્છતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં

અ = પશ + સ્ + ઈત્ અપપ્ + સ + ઈત્

અપ્રાક્ + ષોત્ અપ્રાશ્ચીત્

ટીકા પ્રમાણે રૂપો સાધવા

સૃજ-૨ચવું

સૃજતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં રૂપો બાધવા.

અદ્યતની ૪૧૪૧૧૧ થી અ થાય વૃદ્ધિ થાય

तेथी अस्माक्षोत्

मस्ज्-धातु नडावु साक्ष करवु

मज्जति धत्थादि आर काणनां इये।

॥८॥ मस्जेः सः ४।४।११०॥

मस्जेः स्वरात्परस्य सस्य स्थाने धुटि परे नोऽन्तः
स्यात् । अमाङ्क्षीत् अमाङ्काम् ५ । ममज्ज ममज्जिजथ—
ममङ्क्थ ६ । मज्जयात् ७ । मङ्क्ता ८ । मङ्क्षयति ९ ।
णुदन्त् प्रेरणे । नुदति १० । पाणिनीयास्त्वेनमुभयपदिनं
पठन्ति । नुनुदे । स्पृशन्त् संस्पर्शे । स्पृशति ४ । अस्प्राक्षीत्—
अस्पार्क्षीत्-अस्पृक्षत् ५ । स्पृष्टा —स्पृष्टा ८ । स्पृक्षयति—
स्पृक्षयति ९ । विशन्त् प्रवेशने । अविक्षत् ५ । वेष्टा ८ ।
वेक्षति ९ । निपूर्वाद्विश आत्मनेपदं भवति । निविशते ।
एवं मृशन्त् आमर्शने । इयत् इच्छायाम् । गमिषद्यमश्छः ।
इच्छति ४ । ऐषीत् ऐषिष्टाम् ५ । इयेष ६ ।

इति परस्मैपदिनः ।

ओविजेति भयचलनयोः । प्रायोऽयमुत्पूर्वः । उद्विजते ४ ।
(विजेरिट छिद्वत्स्यात्) उद्विजिता ८ । ओलस्जैति व्रीडे ।
लज्जते ४ । अलज्जिष्ट ५ । ललज्जे ६ । लज्जिपीष्ट ७ ।
जुषैति प्रीतिसेवनयोः जुपते १० । इत्यात्मनेपदिनः ।

मस्ज् धातुना स्वरथी पर सनां स्थाने घुद प्रत्यय परमां

રહેતા ન્ અન્તે થાય છે.

અઘતની-અમાડ્શીત્ બાકીના રૂપો ટીકા પ્રમાણે
તુદ્-પ્રેરણા કરવી રૂપો સર્વે તુદ્ પ્રમાણે બાણવા

સ્પૃશ-સ્પર્શ કરવો

સ્પૃશતિ ઇત્યાદિ ચાર કાળમાં બાકીના રૂપો ટીકા મુજબ
વિશ્-પ્રવેશ કરવો ટીકામાં આપ્યા મુજબ

૩૩૨૪ થી આ ૫ થાય

દ્વિ ધાતુ ઇચ્છા કરવી ૪૨૧૦૬ થી ઇચ્છતિ ઇત્યાદિ
એષીત્ એ પ્રમાણે પરસ્મૈપદ પુરો થયો

વીજ ભયપામવો ૪૩૧૧૮ થી ચલ્લિજિતા

લસ્-લાજવુ-ટીકામાં આપ્યા મુજબ રૂપો સરળ છે.

જુષ્ ધાતુ પ્રીતિ કરવી રૂપો સરળ છે

એ પ્રમાણે ઉભયપદી

એ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજય ગણિનાં શિષ્ય
ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી વડે રચાયેલ હેમલઘુપ્રક્રિયામાં
તુદાદિ ગણ સમાપ્ત થયો.

અથ રુદાદય: ।

રુદ્ધંપા આવરણે ।

॥१॥ रुधां स्वराच्छनो न लुक् च ३।४।८२ ॥

रुधादीनां स्वरात्परः कर्त्रर्थे शिति श्नः स्यात्तद्योगे प्रकृतेर्नलुक् च । रुणद्धि । अविति शिति श्नास्त्योर्लु-
गित्यकारलुकि, रुन्द्रः रुन्धन्ति । रुणत्सि रुन्द्रः रुन्द्र ।
रुणधिम रुन्धवः रुन्धमः १ । रुन्ध्यात् २ । रुग्धु रुन्धि-
रुन्द्रत् रुग्धानि ३ । अरुगत् अरुन्धनू ४ । ऋदिच्चाद्वाडि,
अरुधत् अरोत्सीत् ५ । रुरोध ६ । रुन्ध्यात् ७ । रोद्धा
८ । रोत्स्यति ९ । अरोत्स्यत् १० । रुन्द्रे रुन्धते १ ।
रुन्धीत् २ । रुन्द्रां रुग्धै ३ । अरुन्द्र ४ । अरुद्ध ५ ।
रुग्धे ६ । रुत्सीष्ट ७ । युजंपीयोगे । युनक्ति युङ्कः १
अयुनक् २ । ४ । अयुजत् अयौक्षीत् ५ । युयोज ६ ।
योक्ता ८ । युडे ४ । अयुक्त ५ । युयुजे ६ । युक्षीष्ट
७ । योक्ता ८ । भिदंपी विदारणे । भिनक्ति भिन्तः ४ ।
अभिदत् अभैत्सीत् ५ । भिन्ते ४ । अभित्त ५ । छिदंपी
द्वैधीकरणे ।

इत्युभयपदिनः ।

भञ्जौप् आमर्दने । भनक्ति भङ्कः १ । अभनक् २ ।
अभनजम् ४ । अभाङ्गीत् ५ । बभञ्ज ६ । भज्यात् ७ ।
भङ्का ८ । भङ्गयति ९ । भुजंप् पालनाभ्येवहारयोः ।
मुनक्ति १ । दिवि अभुनक् ४ । अभौक्षीत् ५ । बुभोज

૬ । મુજ્યાત્ ૭ ।

રુધ-ઠાંકવું.

રુધ્ વિગેરે ધાતુઓથી કર્તામાં કહેવાયેલ શિતપ્રત્યય પરમાં રહેતા શન પ્રત્યય લાગે છે અને તેનાં યોગમાં પ્રકૃતિનાં નૂ નો લુક્ આદેશ થાય છે.

રુધ્ + તિ રુનધ્ + તિ રુણધ્ + તિ

રુણધ્ + ધિ તૃતીયસ્તૃતીયચતુર્થે થી રુણદ્ધિ,

રુનધ્ + તસ્ય રનાણ્યોર્લુક્ થી અનેા લુક્

રુન્ધઃ, રુન્ધન્તિ

ચાર કાળનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા તે પ્રમાણે

ઋદિચ્છિત્ર થી અઙ્ તથા અરુધત્ પદ્યે

અરૌત્સાન્ બાહીનાં પરસ્મૈપદ તથા આ.પનાં

રૂપો ટીકા મુજબ સમજવા,

યુજ્-બેડવું યુનજ્+તિ વજઃ કગમ્

યુનક્તિ

અયુનક્ન્ વ્યનાઙ્દ દેઃ સશ્ચ દઃ થી દિ નો લોપ

અધતની રૂ/૪/૬૫ થી વિઠદ્યે અઙ્ અયુજત્, અયૌક્ષીત્

બાહીનાં પરસ્મૈપદ તથા આત્મનેપદનાં રૂપો ટીકા મુજબ

મિદ્-વિઠારવું.

મિનદ્ + તિ મિનિત્ત-અમિદત્, અમૈત્સીત્

આ. ૫ વિગેરેનાં રૂપો ટીકા મુજબ

છિદ્

મઞ્જૂ-ભાંગવુ ૩૧૪૮૨ થી નૂ નો હુઃ મજૂ

મનઞ્મિ ઈત્યાદિ બાકીનાં રૂપો ટીકા મુજબ

મુજૂ-પાલન કરવું

મુવક્તિ એ પ્રમાણે રૂપો ટીકા પ્રમાણે બહુવા.

॥૨॥ મુનજોઽત્રાણે ૩૧૩૩૭ ॥

પાલનાદન્યાર્થાદ્ મુનક્તેઃ કર્તૃયાત્મનેપદં સ્યાત્ । મુહક્ત
૪ । અમુક્ત ૫ । બુમુજે ૬ । મુક્ષીષ્ટ ૭ । અઞ્જૌપ્
વ્યક્તિપ્રક્ષણ-કાન્તિગતિષુ । અનક્તિ અહ્ક્તઃ ૧ । અઞ્જ્યાત્
૨ । અનક્ત અહ્ગિધ-અહ્ક્તાત્ ૩ । આનક્ ૨ । ૪ ।

પાલન કરવું અર્થવાળા સિવાયનાં મુજ ધાતુનો કર્તામાં
આત્મનેપદ થાય છે.

મુહક્તે પરાક્ષા બુમુજે આશીઃ મુક્ષીષ્ટ

અઞ્જ-વ્યક્ત કરવું, ચોપડવું, ગતિ કરવી, આંબવું

અનક્તિ, અહ્ક્તઃ અઞ્જ્યાત્,

પંચમી-અહિંચ, આનક્, ગ

॥૩॥ સિચોઽષ્ટ્તે ૪૧૪૮૪ ॥

અઞ્જેઃ સિચ આદિરિદ્ સ્યાત્ । આશ્રીત્ ૬ । આનઞ્જ
૬ । અઞ્જ્યાત્ ૭ । ઔદિત્ત્વાત્ અહ્ક્તા અશ્રિતા ૮ ।

શિષ્ટલંપ વિશેષણે । શિનષ્ટિ શિષ્ટઃ શિષન્તિ ૧ । શિષ્યાત્
૨ । શિનષ્ટુ । શિન્ ષહિ ઇતિ સ્થિતે । હેધિઃ, ધુટસ્ત-
તીયેતિ ષસ્ય ડઃ, તવર્ગશ્ચવર્ગેતિ વેઢિઃ । મ્નાં ધુર્વર્ગે ઇતિ
નસ્ય ણઃ ।

અઙ્ઙ ધાતુથી સિચૂ પ્રત્યયની આદિમાં હદ થાય છે.
અઙ્ઙ + હદ + સિચૂ + ર્દત્. હદ ર્દતિ થી સિચૂ નો લોપ
આનઙ્ઙ આશીઃ અઙ્યાત્
શ્ચ-અઢક્તા, અઙ્ઙિતા,
શિષૂ-શિનષ્ + તિ ૧૩૧૬૦ થી શિનષ્ટિ,
શિષ્ટઃ, શિષન્તિ,
અપ્તમી-શિષ્યાત્,
પંચમી બીજે પુરૂષ એક વચન શિનષ્ + હિ
૪૨૨૧૦ થી શિનષ્ + હિ ૪૨૨૮૩ થી શિનષ્ + ધિ
૧૩૧૬૦ થી શિનષ્ટ ૧૩૧૪૮ થી

॥૪॥ ધુટો ધુટિ સ્વે વા ૧૩૧૪૮ ॥

વ્યઙ્ઙનાત્પરસ્ય ધુટો ધુટિ સ્વે પરે લુગ્વા સ્યાત્ । ઇતિ
હ્રોલોપે. શિનષ્ટિ શિનષાણિ ૩ । અશિનટ્-હ્ર ૪ । અશિષત્
૫ । શિશેષ ૬ । શિષ્યાત્ ૭ । શેષ્ટા ૮ । શેષ્યતિ
૯ । હિસુ તૃહપ્ હિંસાયામ્ । ઉદિતઃ સ્વરાદિતિ નાગમે,
તલ્લોપે ચ, હિનસ્તિ હિંસ્તઃ હિંસન્તિ ૧ । હિંસ્યાત્ ૨ ।

હિનસ્તુ હિન્દ્ ૩ । વ્યજ્જનાદેઃ સથ્ર દઃ । અહિનત્-દ્ ૪ ।
અહિંસીત્ ૫ । જિહિંસ ૬ હિંસ્યાત્ ૭ । હિંસિતા ૮ ।

વ્યંજનથી પરમાં રહેલા ઘુદ વ્યંજનનો સ્વ ઘુદ વ્યંજન
પર છતાં લુગ્ વિઠ્ઠપે થાય છે.

શિણ્દિ, શિણ્દિઢ્ ।

અશિનદ, ઢ્ ૪૧૩૭૮ થી દિવ્ નો લોપ

બાકીનાં રૂપો ટીકા મુજબ સમજવા

હિંમ્-હિંસા ૪૨વી

હિનસ્તિ, હિંસ્તઃ, હિંસન્તિ.

૪૧૩૭૮ થી અહિનત્ દ્,

અઘતની અહિંસીત્, બાકીનાં રૂપો ટીકા મુજબ

॥૫॥ તૃહઃ શ્રાદીત્ ૪૧૩૬૨ ॥

તૃહઃ જ્ઞાત્પર ઈત્ સ્યાદ્ વ્યજ્જનાદૌ વિતિ । તૃણેદિ
તૃઢઃ । શિઙ્ઠેઽનુસ્વાર ઇતિ તૃહન્તિ । તૃણેશ્ચિ તૃણેદ્દિ ૧ ।
તૃઘ્યાત્ ૨ । તૃણેદુ । હૌ તૃણિદ તૃણહાનિ ૩ । અતૃણેદ્
અતૃણ્ઢામ્ અતૃહન્ ૪ । અતૃહીત્ ૫ । તતર્હ ૬ । તૃઘ્યાત્ ।
તર્હિતા ૮ ।

તૃહ ધાતુના ૨ન થી પર વ્યંજનાદિ વિત્ પ્રત્યય પરમાં
રહેતા ઈત્ થાય છે.

તૃહ + તિવ્, તૃનહ + તિવ્, તૃન હ + હ + તિવ્

तूनेह + ति २।३।६३ थी तूणेहे + ति
 २।१।८२ थी हू नो ढू तूणेढ + ति १।३।६० थी तूणेढि,
 द्वि. व. तूण्डः, तूहन्ति,
 तूणेढ + सि तूणेक् + सि तूणेक्षि,
 तूण्डि पंथमी ह्य अतूणेद् इ,
 परोक्षा ततर्ह तूद्यात्,
 थस्तनी तर्हिता,
 ओ प्रभाषे भडोयाध्याय श्री क्षीतिविनयगच्छिना शिष्य
 उपाध्याय श्री विनयविनयवडे रयायेल छेमलधुप्रक्रियाभां
 रुधाडिगल्लु समाप्त थयौ.

अथ तनादयः ।

तनूपी विस्तारे । कृगानादेरुः । उश्नोः । तनोति तनुतः
 तन्वः-तनुवः ४ । अतानीत्-अतनीत् ५ । ततान ६ ।
 तन्यात् ७ । तनिता ८ । तनुते तन्वहे-तनुवहे ४ ।

तन् विस्तार करवो.

तन् + उ + ति ३।४।८३ थी उ प्रत्यय

उश्नोः थी शुष् तनोति,

४।२।८७ थी विकल्पे उ यता तन्वः तनुवः

४।३।४७ थी अतानीत् अतनीत्

तन्यात्, तनिता, तनुते धत्याडि

॥૧॥ તન્મ્યો વા તયાસિ ન્ણોશ્ચ ૪।૩।૬૮ ॥

તનાદિભ્યઃ પરસ્ય સિવસ્તે થાસિ ચ લુપ્ વા સ્યાત્તધોગે
ન્ણોશ્ચ લુપ્ ન ચેટ્ । અતત અતનિષ્ટ અતનિષાતામ્ અતનિતતા
અતથાઃ અતનિષ્ઠાઃ ૫ । તેને ૬ । તનિષીષ્ટ ૭ । ષણૂપી
દાને । સનોતિ ૪ । અસાનીત્-અસનીત્ ૫ । સસાન ૬ ।
સનુતે ૪ ।

તનાદિ ધાતુઓથી સિચ્ પ્રત્યયનો ત અને થાસ પ્રત્યય
પરમાં રહેતા લુપ આદેશ વિકલ્પે થાય છે અને તેના યોગમાં
નૂ કે ળનો લોપ થાય છે અને હ્રદ થતી નથી.

અતત અતનિષ્ટ, અતથાઃ. અત્તનિષ્ઠાઃ

સન્ દાનદેવું તન્ પ્રમાણે જ રૂપો બળુપા

આ. ૫ માં સનુતે ઈત્યાદિ આર ઠાળમાં

॥૨॥ સનસ્તત્રાવા ૪।૩।૬૯ ॥

સનો ન્લુપિ સત્યા વા સ્યાત્ । અસાત-અસત અસનિષ્ટ
અસાથાઃ અસથાઃ અસનિષ્ઠાઃ ૫ । સેને ૬ । ક્ષણુગ્ ક્ષણૂગી
હિંસાયામ્ ક્ષણોતિ ૪ । ન શ્ચિજાગૃશ્સેતિ વૃદ્ધિનિષેયે. અક્ષ-
ણીત્ ૫ । ચક્ષાણ ૬ । ક્ષણ્યાત્ ૭ । ક્ષણિતા ૮ । ક્ષણુતે
૪ । અક્ષત-અક્ષણિષ્ટ અક્ષથાઃ-અક્ષણિષ્ઠાઃ ૫ । ચક્ષણે
૬ । ક્ષણિષીષ્ટ ૭ । ક્ષણિષ્યતે ૯ । અક્ષણિષ્યત્ ૧૦ ।
एवં ક્ષિણોતેરપિ । ક્ષિણોતિ ક્ષિણુતે ૪ । અક્ષેણીત્ અક્ષેણિષ્ટ

૫ । ચિક્ષેણ ચિક્ષિણે ૬ ।

ઇત્યુભયપદિનઃ ।

વનૂયિ યાચને । મનૂયિ વોધને । આત્મનેપદિનૌ । વનુતે

૧૦ । મનુતે ૧૦ ।

સન્ પ્રત્યયનાં નૂનો લુપ થય છે તે અંત્યનો આ થાય છે,

અસાત, અસત ઇત્યાદિ આ. પના રૂપે ટીકા મુજબ

ક્ષણ હિંસા કરવી ક્ષણોત્તિ ઇત્યાદિ.

ચક્ષાણ, ક્ષણિતા આ. પ ક્ષણુતે ઇત્યાદિ

અક્ષત, અક્ષણિષ્ટ ચરો ચક્ષણે

આશીઃ ક્ષણિષોષ્ટ ક્રિયાતિપત્તિ ઇત્યાદિ

એ પ્રમાણે ક્ષિણૂ નાં રૂપે પણ જાણુલા ટીકા મુજબ

એ પ્રમાણે ઉભયપદી ધાતુઓ

વન્ માંગવું મન્ બાંધવું આ. પ વનુતે મનુતે ઇત્યાદિ

એ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજયગણિનાં

શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજય ગણિ વડે રચાયેલ

હેમલઘુપ્રકીયામાં તનાદિ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું

અથ ક્રયાદયઃ ।

હુક્રીગ્શ દ્રવ્યવિનિમયે ।

॥ ૧ ॥ ક્રયાદે ૩।૪।૭૯ ॥

ક્રયાદીનાં કર્તૃવિહિતે શિતિ શ્નાઃ સ્યાત્ । ક્રીણાત્ ।

एषामीर्व्यञ्जनेऽद इतीत्वे, क्रीणीतः । श्नश्चात इत्यालोपे
 क्रीणन्ति १ । क्रीणीयात् २ । क्रीणातु-क्रीणीतात् क्रीणीहि
 ३ । अक्रीणात् ४ । अक्रीषीत् ५ । चिक्राय चिक्रियतुः
 चिक्रयिथ-चिक्रेथ ६ । क्रीयात् ७ । क्रेता ८ । क्रेष्यति
 ९ । अक्रेष्यत् १० । क्रीणीते क्रीणाते क्रीणते ४ । अक्रेष्ट
 ५ । चिक्रिये ६ । क्रेषीष्ट ७ । (परिव्यवात्क्रिय आत्म-
 नेपदमेव) एवं ग्रीग्शू तृप्तिकान्त्योः । ग्रीणाति १० ।
 ग्रीणीते १० । ग्रीग्शू हिंसायाम् । अद्रूपसर्गेति णत्वे,
 प्रमीणाति ४ ।

ક્રી ધાતુ ખરીદવું

ક્રી વિગેરે ધાતુઓથી કર્તામાં કહેવાયેલો શિત્ પ્રત્યય
 પરમાં રહેતા શના પ્રત્યય લાગે છે.

ક્રીણાતિ,

एषामीर्व्यञ्जनेऽदः थी क्रीणीतः श्नश्चातः थी अ नो लोप क्रीणन्ति,
 अद्यतनी अक्रीषीत् परेक्षा चिक्राय, आशीः क्रीयात्,
 आक्षीनां आ. ५ नां इपो टीकाभां आख्या मुञ्ज
 ग्री धातुनां इपो क्री मुञ्ज समञ्वा

॥૨॥ મિગ્મીગોઽસ્વલચલિ ૪।૨।૮ ॥

अनयोर्यपि खलू अच् अल्वर्जेऽकिति च विषये आः
 स्यात् । अमासीत् ५ । ममौ मिम्यतुः ममिथ-ममाथ ६ ।

મીયાત્ ૭ । માતા ૮ । પ્રમીણીતે ૪ । અમાસ્ત ૫ ।
મિમ્ચે ૬ । માસીષ્ટ ૭ । ગ્રહીશ્ચ ઉપાદાને । ગ્રહવ્રથેતિ
ચ્ચતિ, ગૃહ્ણતિ ૧ । ગૃહ્ણીયાત્ ૨ । ગૃહ્ણાતુ ૩ ।

મિગ્ અને મીગ્ ધાતુથી ચપ પ્રત્યય પર છતાં તથા
સ્વલ્, અચ, અલ્ તથા કિત ડિ'ત્ સિવાયના પ્રત્યયોનાં વિષયમાં
આ થાય છે

અમાસીત્ ૪।૪।૮૬ થી સ્ આગમ તથા इद

પરોક્ષા મમૌ મિમ્ચતુઃ ઇત્યાદિ બાકીનાં

આ. ૫ નાં રૂપો ટીકા મુજબ સમજવાં.

ગ્રહ્ અહલ્ કરવું

ગ્રહવ્રથ્ચ અસ્ત્રપ્રચ્છઃ થી ચતુર્ ગૃહ્ણાતિ

સપ્તમી ગૃહ્ણીયાત્ પંચમી ગૃહ્ણાતુ

॥૩॥ વ્યઙ્જનાચ્છનાહેરાનઃ ૩।૪।૮૦ ॥

વ્યઙ્જનાત્પરસ્ય શ્નાયુક્તસ્ય હેરાનઃ સ્યાત્ । ગૃહાણ
૩ । અગૃહ્ણાત્ ૪ ।

વ્ય જનથી પરમાં રહેલા શ્ના થી યુક્ત એવા હિ
પ્રત્યયનો આન થાય છે.

ગૃહ્ + ના + હિ આ સૂત્રથી ગૃહાણ

હય અગૃહ્ણાત્

॥४॥ गृह्णोऽपरोक्षायां दीर्घः ४।४।३४ ॥

ग्रहेयोर्विहित इट् तस्य दीर्घः स्यात् न तु परोक्षायाम् ।
नश्च्यति वृद्धिनिषेधे दीर्घस्य स्थानिवद्भावात् इट् ईतीति सिचो
लुक् । अग्रहीत् अग्रहीष्टाम् अग्रहीषुः ४ । जग्राह जगृहतुः
जगृहुः । जग्रहिथ ६ । गृह्यात् गृह्यास्ताम् गृह्यासुः ७ ।
ग्रहीता ग्रहीतारौ ८ । ग्रहीष्यति ९ । अग्रहीष्यत् १० ।
गृह्णाते १ । गृह्णीत् २ । गृहणीताम् ३ । अगृहणीत
५ । अग्रहीष्ट । हान्नस्थेति वा ढत्वे अग्रहीर्द्धम् अग्रहीध्वम्
५ । जगृहे जगृहिढवे ६ । ग्रहीषीष्ट ग्रहीषीढवम् छवम् ।
पूँश्च पवने ।

ग्रह धातुधी छडेवायेल इद प्रत्यय परोक्षा सिवायना
विषयमां दीर्घं थाय छे.

अघतनी अग्रहीत् अग्रहीष्यम्, परोक्षा जग्राह

आशीः गृह्यात् २५ ग्रहिता धत्यादि

आ. ५ नां ३यो क्री प्रमाणे थये.

२।१।८१ थी अग्रहीढवम्, अग्रहीध्वम् प् पवित्र ४२७

॥५॥ प्वादेह्रस्वः ४।२।१०५ ॥

प्वादेः शित्यत्यादौ ह्रस्वः स्यात् । पुनाति ३ । अपा-
वीत् ५ । पुपाव ६ । पूयात् ७ । पविता ८ । पुनीते
४ । अपविष्ट ५ । पुपुवे ६ । पविषीष्ट ७ । पविष्यते

૯ । અપવિહ્યત્ ૧૦ । એવં લૂગ્શ્ ચેદને । લુનાતિ ૧૦ ।
 લુનીતે ૧૦ । ઘૂગ્શ્ કમ્પને । ધુનાતિ ૧૦ ધુનીતે ૧૦ ।
 સ્તૃગ્શ્ આચ્છાદને । પ્વાદિત્વાત્ હ્રસ્વે, સ્તૃણાતિ ૪ અસ્તારી
 ૫ તસ્તાર ૬ । સ્તીર્યાત્ ૭ । સ્તરિતા-સ્તરીતા ૮ ।
 સ્તૃણીતે ૪ । ઇદ્સિજાશિષેરિતિ વેટિ, વૃતો નવેતિ વા દીર્ઘે,
 અસ્તરિષ્ટ । ઋવર્ણાદિતિ સિચઃ કિત્ત્વે, અસ્તીષ્ટ ૪ ।
 વૃગ્શ્ વરણે । વૃણાતિ ૪ । અવારીત્ ૫ । વવાર ૬ ।
 વૃર્યાત્ ૭ । વરિતા-વરીતા ૮ । વૃણીતે ૪ । અવરિષ્ટ-
 અવરીષ્ટ-અવૃષ્ટ ૫ । સ્તૃઞ્ચૃતોઽકિ ઇતિ ગુણે, વવરે ૬ ।
 વરિષીષ્ટ-વૃષીષ્ટ ૭ ।

इत्युभयपदिनः ।

ज्यांश्च वयोहानौ । ज्याव्यधः कितीति ऋति ।

પૂ વિગેરે ધાતુઓનો સ્વર ત્યાહિ સિવાયનાં સિત્ પ્રત્યય
 પરમાં રહેતા હ્રસ્વ થાય છે.

પૂ + ના + તિ આ સૂત્રથી પુનાતિ
 મુપાવ, પૂયાત્, પવિતા ઇત્યાદિ

પૂ પ્રમાણે જ લ્ અને ઘ્ નાં રૂપો બનાવવા સ્તૃ-ઠાંક્રુ
 સ્તૃણાતિ ઇત્યાદિ રૂપો થાય

૨૫ ૪૧૪૧૩૫ થી ૬ દીર્ઘ વિઠ્ઠપે બનાવવાનો છે.

અસ્તીષ્ટ ૪૧૪૧૧૬ થી ૬ થાય ઋવર્ણાત્ થી

સિચ્ કિતવહ થાય.

ષ્ટ ઢાંકેવું

ઘૃણાતિ અઘ અવારીત્, બાકીના રૂપો ટીકા મુજબ.

જ્યા-ધાતુ વૃદ્ધ થવું ૪૧૧૮૧ થી ચલત

॥૬॥ દીર્ઘમવોઽન્ત્યમ્ ૪૧૧૧૦૩ ॥

વેગૂર્વજસ્ય ષ્વદન્ત્યં દીર્ઘં સ્યાદિતિ દીર્ઘે, પ્વાદેરિતિ
 હ્રસ્વે ચ, જિનાતિ ૪ । અજ્યાસીત્ ૫ । જ્યાઘ્યધિવચેરિતિ
 પૂર્વસ્ય હ્રસ્વે, િજજ્યૌ ૬ । જીયાત્ ૭ । જ્યાતા ૮ ।
 જ્યાસ્યતિ ૯ । બન્ધંશ બન્ધને । બધનાતિ બધાન ૪ ।
 અમાન્તસીત્ ૫ । બબન્ધ ૬ । બધ્યાત્ ૭ । બન્દ્ધા ૮ ।
 મન્તસ્યતિ ૯ । અશશ્ ભોજને । અશ્નાતિ અશાન ૪ ।
 આશીત્ ૫ । આશ ૬ । અશ્યાત્ ૭ । અશિતા ૮ ।
 મુષશ્ સ્તેયે । મુષ્ણાતિ મુષાણ ૪ । અમોષીત્ ૫ । મુમેષ
 ૬ । મુષ્યાત્ ૭ । મોષિતા ૮ । એવં પુષશ્ પુષ્ટૌ ।
 પુષ્ણાતિ ૧૦ इत्यादि । જ્ઞાંશ અવબોધને । જાજ્ઞાજનોઽત્યાદૌ ।
 જાનાતિ ૪ । અજ્ઞાસીત્ ૫ । જજ્ઞૌ ૬ । જ્ઞાયાત્-જ્ઞેયાત્
 ૭ । જ્ઞાતા ૮ । જ્ઞાસ્યતિ ૯ । અજ્ઞાસ્યત્ ૧૦ । જ્ઞોઽકર્મ-
 કત્વે આત્મનેષદમ્ । જાનીતે ।

વે ધાતુ સિવાય અન્ત્ય ચલત્ દીર્ઘં થાય છે.
 પ્વાદેર્હ્રસ્વઃ થી હ્રસ્વ થતા જિનાતિ

પરોક્ષા ઠા૧૧૭૧ થા જિજ્યૌ વન્ધ-ખાંધવું
 ઠા૨૧૪૫ થી ઉપાન્ત્ય ન નો લોપ તેથી વધ્નાતિ ઇત્યાદિ
 અધ-અમાન્તસીત્, પરો-વવન્ધ
 આશી:-વધ્યાત્, ધ્ય-વન્દ્યા
 અશ્-ખાવુ રૂપો ટીકા મુજબ કરવા
 મુષ અને પુષ ધાતુનાં રૂપો ટીકા મુજબ બાણવા.
 જ્ઞા-બાણવું ઠા૨૧૦૪ થી જા તેથી જાનાતિ ઇત્યાદિ
 અજ્ઞાસીત્, પરો-જજ્ઞા
 આશી: જ્ઞાયાત્, જ્ઞેયાત્
 રા૩૧૯૬ થી આ. પ પણ થાય તેથી જાનીતે ઇત્યાદિ
 એ પ્રમાણે પરસ્મૈપદ
 એ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજયગણિનાં
 શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ વડે
 રચાયેલ હેમવદ્યુપક્રીયામાં કયાદિ સમાપ્ત થયો.

અથ સ્વાર્થિકપ્રત્યયાન્તા: ।

॥૧॥ ગૂપૌઘૂપવિચ્છિપણિપનેરાય: ૩૧૪૧ ॥

एभ्यः पञ्चभ्य स्वार्थे आयः प्रत्ययो भवति । गोपायति
 ४ । धूपायति ४ । पणायति ४ । पनायति ४ । (केमेर्णिङ्)
 कामयते (ऋतेर्डीय) ऋतीयते ५ ।

ગૂપ્, ઘુપ્, વિચ્છ્, પળ અને યન્ ધાતુને સ્વાર્થમાં આય પ્રત્યય થાય છે.

ગૂપ્ + આય + અ + તિ શુષ્ઠ ગોપાયતિ

ઈત્યાદિ ધાતુઓનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે

૩૧૪૧૨ થી કામયતે ૩૧૪૧૩ થી ઋતીયતે

॥૨॥ અશવિ તે વા ૩૧૪૧૪ ॥

ગુણાદિભ્યઃ સપ્તભ્યોઽશ્વવિષયે આયાદયો વા સ્યુઃ ।
અગોપાયાત્ (અદૌત્ત્વાદિહ્વા) । અગોપીત્ । વ્યજ્ઞનાનામનિટીતિ
વૃદ્ધૌ. અગૌપ્સીત્ । ગોપાયમાસ । જુગોપ ૬ । ગોપાયાત્ ।
ગુપ્યાત્ ૭ । ગોપાયિતા-ગોપિતા-ગોપ્તા ૮ । આર્તીયીષ્ટ ।
હીયાભાવે આર્તીત્ ૫ । ઋતીયાંચક્રે આનર્ત ૬ । ઋતીયિષીષ્ટ ।
ઋત્યાત્ ૭ । ઋતીયિતા-અત્તિતા ૮ । ઋતીયિષ્યતે અત્તિષ્યતિ ।
(ઘાતોઃ કણ્ઠ્ઠ્વાદેર્યક્) કણ્ઠ્યતિ ૯ । અકણ્ઠ્યીત્ ૫ । કણ્ઠ્યા-
માસ ૬ । કણ્ઠ્યિતા ૭ । એવં કણ્ઠ્યતે ૪ । અકણ્ઠ્યિષ્ટ ૫ ।

इति स्वार्थिकप्रत्ययान्ताः ।

ગૂપ્, ઘુપ્. વિચ્છ્, પળ પન કમ્, અને ઋત્ આ સાત ધાતુઓને શવ સિવાયનાં વિષયમાં આય્, ણિહ્ અને હીય પ્રત્યય થાય છે.

અગોપાયીત્, ઔ હતવાણો હોવાથી હ્ આય.

૫ક્ષે અગોપીત્ વ્યજ્ઞનાતામનિટિ થી વૃદ્ધિ અગૌપ્સીત્

પરોક્ષા-ગોપયામાસ, જુગોપ આશીઃ- ગોપ્યાચ્યાત્, ગુપ્યાત્,
 ધ-ગોપાયિત, ગોપિતા, ગોપ્તા,
 ઋત્, આર્ત્તિયોષ્ટ, હીય ઋતેહીય થી ન થાય
 ત્યારે આર્ત્તિત્, પરોક્ષા-ઋવીયાશ્રક્રે, આનર્ત
 બાકીનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા મુજબ.
 રૂઠાટ થી કણ્ઠ્યતિ એ પ્રમાણે બાકીનાં રૂપો
 ટીકા મુજબ બહુવા.
 એ પ્રમાણે સ્વાથીઃ પ્રત્યાન્ત સમાપ્ત

અથ ચુરાદયઃ ।

ચુરણુ સ્તેયે

ચુર્-ચોરી કરવી.

॥૧॥ ચુરાદિભ્યો-ણિચ્ ૩૧૪૧૭ ॥

અભ્યઃ સ્વાર્થે ણિચ્ સ્યાત્ । વર્તમાના તિવ્ । કર્તર્ય-
 નદ્ભ્યઃ શ્વ ગુણેડ્યાદેશે, લઘોરુપાન્ત્યસ્યેતિ પૂર્વસ્ય ગુણે,
 ચોરયતિ ૧ । ચોરયેત્ ૨ । ચોરયતુ-ચોરયતાત્ ૩ ।
 અચોરયત્ ૪ । ણિશ્રીત્યાદિના હે ।

ચુર્ વિગેરે ધાતુઓથી સ્વાર્થમાં ણિચ્ પ્રત્યય થાય છે.

ચુર્ + ણિચ્ ૩૧૪૧૭ થી શ્વ

ચુર્ + શ્વ + ણિચ્, ૪૧૩૧૪ થી ચોર્ + અ + ણિચ્

ઐતૌડયાય થી ચોરયતિ,
આક્રીનાં રૂપો દીક્ષા મુજમ, બ. વ આકૃતિગણુ માટે છે.

॥૨॥ ઉપાન્ત્યસ્યાસમાનલોપિશાસ્વૃદિતો હે

૪૧૨૧૩૫ ॥

સમાનલોપિશાસ્વૃદિદ્વર્જસ્ય ધાતોરુપાન્ત્યસ્ય હપરે ગૌ
હ્રસ્વઃ સ્યાત્ । તત આદ્યોશ એકસ્વર ઇતિ દ્વિત્વે ચુચુરિ
ઇતિ દ્વિત્વે ।

સમાનસ્વરનો લોપ ન થયો હોય તેવા શાસ્ત્ર અને ઋ
ઇતવાળા ધાતુઓને વળીને હ છે પરમાં જેને એવો. નિ પ્રત્યય
પરમાં રહેતા હ્રસ્વ થાય છે.

૩૧૪૫૮ થી ૬ ૪૧૧૨ થી દ્વિત્વ થતા ચુચુરિ,

॥૩॥ લઘોર્દીર્ઘોઽસ્વરાદેઃ ૪૧૧૬૪ ॥

નાસ્તિ સમાનલોપો યસ્મિન્સ્તસ્મિન્ હપરે ગૌ અસ્વરાદે-
ર્ધાતોર્દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય લઘોર્લઘુનિ ઘાત્વક્ષરે પરે દીર્ઘઃ સ્યાત્ ।

જેમાં સમાનસ્વરનો લોપ ન થયો હોય તે હ છે પરમાં
જેને એવો નિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા સ્વરાદિ સિવાયના ધાતુના
દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં લઘુ અક્ષરનો લઘુ ધાતુ અક્ષર પરમાં
રહેતા દીર્ઘ થાય છે.

॥૪॥ ણેરનિટ્ ૪૧૩૮૩ ॥

અનિટયશિતિ પ્રત્યયે ણેર્લુક્ સ્યાત્ । અચૂચુરત્ અચૂચુર-

તામ્ અચૂચુરન્ ૫ । ધાતોરનેકસ્વરાદામ્ । ચોરયામાસ
૬ । ચોર્યાત્ ૭ । ચોરયિતા ૮ । ચોરયિષ્યતિ ૯ ।
અચોરયિષ્યત્ ૧૦ । પૂજળ્ પૂજાયામ્ । પૂજયતિ ૪ ।
અપૂજત્ ૫ । ચિતળ્ સંવેદને । ચેતયતિ ૪ । અચિચેતત્
૫ । ચિતુળ્ સ્મૃત્યામ્ । ઉદિતઃ સ્વરાન્નોડન્તઃ । ચિન્તયતિ
૪ । અચિચિન્તત્ ૫ । કૃતળ્ સંશબ્દને ।

અનિદ્ અશિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ણિ પ્રત્યયનો હ્રસ્વ
થાય છે.

ચર્ + ણિ + ઙ્ + ત્ દ્વિત્વ અને હ્રસ્વ થતા

ચુચુર + ણિ + ઙ્ + ત્ ૩૦ સૂત્રથી દીર્ઘ અચૂચુરત્

૪૧૪૪૬ થી ચોરયામાસ બાકીનાં ટીકા મુજબ

પૂજ ધાતુ પૂળ કરવી.

દશેય કાળનાં ૩૫૦ ચુર્ પ્રમાણે.

ચિત્-ધાતુ યાદ કરવું. ૪૧૪૧૯ થી ચિન્તયતિ, દીર્ઘ થશે નહીં.

કૃત્-કીર્તન કરવું.

॥૫॥ કૃતઃ કીર્તિઃ ૪૧૪૨૨ ॥

કૃતળ્ : કીર્ત્વિત્વેદેશઃ સ્યાત્ । કીર્તયતિ ૪ ।

કૃત્ ધાતુને કીર્ત્વિત્વેદેશ થાય છે.

કીર્તયતિ.

॥૬॥ ઋદવર્ણસ્ય ૪૧૨૩૭ ॥

ઉપાન્ત્યસ્ય ઋવર્ણસ્ય હપરે જૌ વા ઋ : સ્યાત્ । અચીકૃ-
તત્-અચીકીર્તત્ ૫ । ગણળૂ સહ્જયાને । ગણયતિ ૪ ।

ઉપાન્ત્ય ઋ વર્ણનો હૂ છે પરમાં જેને એવો જિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ઋ થાય છે.

કૃત્ + જિ + ડ્ + ત્. અચકૃત્ + જિ + ડ્ + ત્

૪૧૩૮૩ થી જિ નો લોપ અચકૃત્ + અત્

૪૧૧૬૩ થી ઇ આ સૂત્રથી ઋ અચીકૃતત્

૪૧૪૧૧૨ થી અચીકીર્તત્

૪૧૧૬૪ થી દીર્ઘ થયેા અચીકીર્તત્,

ગળૂ-ગણુવું. ગણયતિ.

॥૭॥ ઈ ચ ગણઃ ૪૧૧૬૭ ॥

ગણેર્હપરે જૌ દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય ઈરશ્ચ સ્પાતામ્ । અજીગણત્
અજગણત્ । કથળૂ વાક્યપ્રવન્ધે । કથયતિ । અત્ इत्यकार-
લોપેન સમાનલોપિત્વાન્ન સન્વદ્ભાવઃ । અચકથત્ ૫ ।

ગળૂ ધાતુને હૂ છે પરમાં જેને એવો જિ પ્રત્યય પરમાં
રહેતા દ્વિત્વ થયે છે તે પૂર્વના સ્વરનો ઇ અને અ થાય છે.

ગળ + જિ + ડ્ + ત્ ૪૧૩૮૨ થી અ નો લોપ

ગહોર્જઃ થી જેરનિટિ થી જિ નો લોપ અજીગણત્, અજગણત્,

કથ્ ઠહેવું. કથયતિ ઇત્યાદિ રૂપે દશેય કાળના સરળ છે.
ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે

॥૮॥ યુજાદેર્નવા ૩૧૪૧૮ ॥

એભ્યો ણિજ્ વા સ્યાત્ । યુજળ્ સંપર્ચને । યોજયતિ
યોજતિ ૧૦ । સહળ્ મર્ષણે । સાહયતિ સહતિ ૧૦ ।

યુજ વિગેરે ધાતુઓથી ણિચૂ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.
રૂપે ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે.
એ પ્રમાણે ચુરાહિ ગણ સમાપ્ત થયો.

અથ ણિગન્તપ્રક્રિયા ।

॥૧॥ પ્રયોક્તૃવ્યાપારે ણિગ્ ૩૧૪૧૨૦ ॥

કુર્વન્તં યઃ પ્રયુક્તે તદ્વ્યાપારે વાચ્યે ધાતોર્ણિગ્ વા
સ્યાત્ । ગકાર ઉભયપદાર્થઃ । ણકારો વૃદ્ધયર્થઃ । ભવન્તં
પ્રયુક્તે । નામિનોઽકલિહલેરિતિ વૃદ્ધૌ, ભાવયતિ ૪ । ભવન્તં
પ્રાયુક્ત । ણિશ્રીતિ હાગમે, ઉપાન્ત્યસ્યાઽસમાનલોપીતિ હસ્વે,
ગૌ યત્ કૃતં કાર્યં તત્સર્વં સ્થાનિવદ્ ભવતીતિ ન્યાયાત્,
ભૂં ઇતિ દ્વિત્વે હસ્વત્વે શુભવિ ઇતિ સ્થિતે ।

ક્રિયા કરનાર ને પ્રેરણા કરનાર એવી ક્રિયામાં વર્તમાન
ધાતુથી ણિગ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.

પ્રત્યયમાં ગ્ કાર ઉભયપદ્ધિ માટે છે અને ણ્ કાર
વૃદ્ધિ માટે છે.

ભવન્ત પ્રયુક્તે भू + णिग् + ति
 નામિનોકલિહકે થી વૃદ્ધિ મૌ + ણિગ + તિ
 કર્તૃયનદ્વયઃ શ્વ મૌ + ણિ + અ + તિ
 ઔતૌતાડેવાવ થી ભાવયતિ,
 અદ્યતની-ભવન્ત પ્રાયુક્ત
 ૩૧૪૧૫૮ થી ૬ ૪૧૨૧૩૫ થી ઈપાન્ત્ય સ્વર ડ્રસ્વ
 ગૌ યત્કૃત્ કાર્ય તત્સર્વ સ્થાનિવદયતિ
 આ ન્યાયથી ભાવિ નુ ભવિ ડ્રસ્વ થયા પછી પણ
 મૂભવિ થયા પછી

॥૨॥ અસમાનલોપે સન્વલ્લઘુનિ ડે ૪૧૧૬૩ ॥

નાસ્તિ સમાનલોપો યત્ર તસ્મિન્ હપરે ગૌ દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય
 લઘુનિ ધાત્વક્ષરે પરે સનીવ કાર્યં સ્યાત્ । યથા અવર્ણાન્તે-
 જાન્તસ્થાપવર્ગે પરે સનિ પૂર્વસ્ય ઓરિઃ સ્યાત્ । યથા ચ
 સનિ પૂર્વસ્યાત્ ઇઃ સ્યાત્તથાત્રાપિ । તતો લઘોર્દીર્ઘોઽસ્વરાદેરિતિ
 દીર્ઘે, ણેરનિટીતિ ણિલોપે, અવીભવત્ ૫ ।

જેમાં સમાન સ્વરનો લોપ થયો નથી તેવા ધાતુમાં ડ
 છે પરમાં જેને એવા ણિ પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વનો સ્વરનો
 લઘુ ધાતુ અક્ષર પરમાં રહેતા સનવત્ કાર્ય થાય છે.
 મૂભવિ થયા પછી આ સૂત્રથી સનવત્ કાર્ય તેથી
 ઓર્જાન્તસ્થા સૂત્રથી વિભવિ + ડ + ત્

द्वितीयलुग्ययो पुर्वी थी भ नो ब विभवि
लघोर्दीघोस्वरादेः थी दीर्घं णेरनिटि थी णि नो दोप
अबीभवत्,

॥३॥ आमन्ताल्वाय्येत्नावयू ४।३।८५॥

एषु षञ्चसु णेरयू स्यात् । भावयामास ६ । भाव्यात्
७ । भावयिता ८ । भावयते ४ । अबीभवत् ५ । पाचयति
४ । अपीपचत् ५ । पाचयते ४ । अपीपचत् ५ । कारयति
४ । अचीकरत् ५ । कारयते ४ । अचीकरत् ५ । रावयति
४ । अरीरवत् ५ । लावयति ४ । अलीललत् ५ । पावयति
४ । अपीपवत् ५ । शामयति ४ । अशशासत् ५ । दौकृङ्
गतौ । दौकमानं प्रयुङ्क्ते दौकयति ४ । अडुढौकत् ५ ।
शास्वृदितोवर्जनात् ह्रस्वनिषेधः । राजयति ४ । अरराजत्
५ । स्मरन्तं प्रयुङ्क्ते ।

आम, अन्त, आलु, आय्य अने इत्तु आ पांय प्रत्यये।
परमां रडेता णि नो अय् थाय छे

परोक्षा भू + णव भू + णि + णव

भौ + णि + णव् ३।४।४६ थी आम् तेथी. भावयामास
धत्यादि ५-२मैपढ तथा आत्मनेपदनां ३यो

टीका मुञ्जय समञ्जवा.

पच्-राधवु, कृ-करवु. रु-डिंसा करवी. ल्-लषुवु

પૂ-પવિત્ર કરવું શાસ્ત્ર-શાસન કરવું
 દૌક્-ગતિ કરવી રાજૂ-શોભવું
 આ આઠેય ધાતુ અનેક સ્વરથી સેટ તેથી
 બધા જ રૂપો મૂ પ્રમાણે ટીકામાં આપ્યા
 મુજબ આદિ અંગ દ્વારા જાણી લેવા.

॥૪॥ ઘટાદેઘ્સ્વો દીર્ઘસ્તુ વા ઝિળમ્પરે ૪૨।૨૪॥

ઘટાદીનાં ગૌ હ્રસ્વઃ સ્યાત્ ઝિળમ્પરે તુ ગૌ વા દીર્ઘઃ ।
 સ્મરયતિ ૪ ।

ઘટાદિ ધાતુઓનેા સ્વર ઝિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હ્રસ્વ
 થાય છે. ઝિ અને ણમ્ છે પરમાં જેને એવો ઝિ પ્રત્યય પરમાં
 રહેતા તેા વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે.

સ્મૃ સ્માર્ બન્યા પછી હ્રસ્વ તેથી
 શિત્ ચાર ઠાળમાં સ્મરયતિ ઇત્યાદિ

॥૫॥ સ્મૃદ્ત્વરપ્રથમ્નદસ્તૃસ્પશેરઃ ૪૨।૨૫॥

૬

एषां ङपरं गौ द्वित्वे पूर्वस्यात् असस्मरत् ।

સ્મૃ. દ, ત્વર, પ્રથ, મ્નદ, સ્તૃ અને સ્પશ્ ધાતુઓને દ. છે.
 પરમાં જેને એવો ઝિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા દ્વિત્વ થયે છતે
 પૂર્વનાં અંશનો અત્ થાય છે.

अस्तृस्मृ + णि + अत् आ सूत्रेण ऋ ने। अ

असस्मृ + णि + अत् असस्मरत्

॥૬॥ વા વેષ્ટચેષ્ટઃ ૪૧।૬૬

વેષ્ટિ વેષ્ટને । ચેષ્ટિ ચેષ્ટાયામ્ । અનયોર્ઘપરે જો
પૂર્વસ્યાદ્વા સ્યાત્ । વેષ્ટમાનં ચેષ્ટમાનં પ્રાયુક્ત અવવેષ્ટત્-
અવિવેષ્ટત્ । અચચેષ્ટત્-અચિચેષ્ટત્ ।

વેષ્ટ અને ચેષ્ટ ધાતુનાં સ્વરનો ૩. છે પરમાં જેને
એવો જિ પ્રત્યય લાગતા દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં સ્વરનો
વિકલ્પે અત્ થાય છે.

અવવેષ્ટત્, અવિવેષ્ટત્.

અચચેષ્ટત્. અચિચેષ્ટત્, ઇત્યાદિ.

॥૭॥ બ્રાજભાસભાષદીપપીડજીવમીલકળરણ-

વળમળશ્રળહ્રેઠલુટલુપલપાં નવા ૪૨૩૬।

एषां सप्तदशानां डपरे णाबुपान्त्यस्य ह्रस्वो वा स्यात् ।
ह्रस्वे च पूर्वस्य सन्वद्भावो लघोर्दीर्घश्च । अबिभ्रजत् अबभ्रा-
जत् । अबीभसत्-अवभासत् । अदीदिपत्-अदिदीपत् । बर्त-
मानं प्रायुङ्क्त अबीवृवत् । ऋद्ववर्णस्येति । ऋत्वे गुणाभावः ।
षक्षे लघोरुपान्त्यस्येति गुणे, अववर्तत् । स्वापयति ।

બ્રાજ, ભાસ, ભાષ, દીપ, પીડ, જીવ, મીલ, કળ, રણ,
વળ, મળ, શ્રળ, હ્રે, હ્રેઠ, લુટ, લુપ અને લપ આ સત્તર ધાતુનાં
સ્વરનો ૩. છે પરમાં જેને એવો જિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા
હ્રસ્વ આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

હ્રસ્વ અને સન્વદ્ધ કાર્ય કરવાથી
 અવિભ્રજત, અવભ્રાજત્ એ પ્રમાણે ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે
 વર્તમાન પ્રયુક્તકતે અવીઘૃતત્ ઋહવર્ણસ્ય થી ઋ નો ગુણ થશે
 નહીં. ૪૩૪ થી ગુણ થાય ત્યારે અવવર્તત્
 સ્વપ્ નું સ્વાપયતિ

॥૮॥ સ્વપેર્યઙ્ છે ચ ૪૧૧૮૦॥
 ઙ

સ્વપેર્યઙ્ છે કિતિ ચ સસ્વરાન્તસ્થા ય્વત્ સ્યાત્ । તતો
 દ્વિત્વે લઘોરુપાન્ત્યસ્યેતિ ગુણે હ્રસ્વત્વે દીર્ઘે ચ અસુષુપત્ ।

સ્વપ ધાતુને યઙ્, ઙ્ અને કિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા
 સ્વરસંહિત અન્તસ્થાનું યવૃત્ થાય છે.
 દ્વીત્વ થયે છતે ૪૩૪ થી ગુણ અને
 દીર્ઘ થવાથી અસૂષુપ્ત,

॥૯॥ અર્તિરીઙ્લીઙ્લીકનુયિક્ષમાય્યાતાં પુઃ ૪૧૪૨૧

એષામાદન્તાનાં ચ ણૌ પુરન્તઃ સ્યાત્ । અર્પયતિ ।
 સ્વરાદેર્દ્વિતીય ઇતિ દ્વિત્વે, આર્પિપત્ । રેપયતિ । કનુયૈઙ્
 શબ્દાદનયોઃ । ક્ષમાયૈઙ્ વિધૂનને ।

ઋ, રી, ળ્લી, હ્રી, કન્યૂ, ક્ષમાય. તથા આ કારાન્ત
 ધાતુઓને જિ લાગતાં પૂ આગમ થાય છે.

ઋ ગુણ અર્પયતિ
 સ્વરાદેર્દ્વિતીય થી દ્વિત્વ થતા આર્પિપત્

રેપયતિ.

કન્યુ-અવાજ કરવો.

ક્ષમાય-કં'પાવવું.

॥૧૦॥ ય્વોઃ પ્વયૂવ્યઞ્જને લુક્ ૪।૪।૧૨૧॥

પૌ યૂવર્જવ્યઞ્જનાદૌ ચ ય્વોર્લુક્ સ્યાત્ । કનોપયતિ ।
ક્ષમાપયતિ । દાપયતિ । અદીદપત્ ।

પુ આગમ થયો હોય ત્યારે અથવા આદિમાં ય સિવાયનાં
વ્યંજનાદિ પ્રત્યયો લાગતા ય અને પ નો લુક્ થાય છે.
ક્નુયુ-યુ નો લોપ, કન્યુ-નાંય નો લોપ પૂ ઉમેરાય
તેથી કનોપયતિ. ક્ષમાયયતિ, દાપયતિ, અદીદપત્.

॥૧૧॥ ણૌ ક્રીજીઙઃ ૪।૨।૧૦॥

एषां - याणां णौ आत् स्यात् । क्रापयति जापयति ।
अध्यापयति ।

ક્રી, જિ અને અધિ + આ આ ત્રણ ધાતુઓનાં સ્વરનો
નિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ઓ થાય છે.

ક્રિ-આ. સૂત્રથી ક્રા ૪।૨।૨૧ થી

ક્રાપયતિ, જાપયતિ, અધ્યાપયતિ,

॥૧૨॥ ગૌ સનૂઢે વા ૪૧૪૧૨૭

સનૂપરે હપરે ચ ગૌ ઇહો ગા વા સ્યાત્ । અધ્યજીગપત્
-અધ્યાપિપત્ ।

સનૂ અને હ. છે. પરમાં જેને એવો ગિ પ્રત્યય પરમાં
રહેતાં ઇહૂ નો આ આદેશ વિઠ્ઠપે થાય છે.
અધ્યજિગપત્, અધ્યાપિપત્,

॥૧૩॥ ચિસ્ફુરોર્નવા ૪૧૨૧૨૧

ચિસ્ફુરોર્ણૌ સ્વરસ્યાદ્વા સ્યાત્ । ચાપયતિ-ચાયયતિ ।
સ્ફારયતિ-સ્ફોરયતિ ।

ચિ અને સ્કુદ ધાતુનાં સ્વરનેા ગિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા
સ્વરનેા આ થાય છે.
ચાપયતિ, ચાયયતિ, સ્ફારયતિ, સ્ફોરયતિ,

॥૧૪॥ વિયઃ પ્રજને ૪૧૨૧૩૧

ગર્ભાધાને વિયા ણાવાદ્વા સ્યાત્ । પુરોવાતો ગાઃ
પ્રેવાપયતિ ૨ ।

ગર્ભાનું આધાન એવા અર્થમાં રહેલા પી ધાતુને ગિ
પ્રત્યય પરમાં રહેતા આ વિઠ્ઠપે થાય છે.
પ્રવાપયતિ, વિઠ્ઠપે પ્રવાયયતિ.

॥૧૫॥ जिघ्रतेरिः ४।२।३८॥

अस्य ङपरे णौ इर्वा स्यात् । अजिघ्रिपत्-अजिघ्रपत् ।
(तिष्ठर्नित्यम्) अतिष्ठिपत् ।

घ्रा धातुને જૂ છે પરમાં જેને એવો નિ પ્રત્યય પરમાં
રહેતા હ આદેશ વિકલ્પે થાય છે.
અજિઘ્રિપત્, અજિઘ્રિપત્.

॥૧૬॥ सिध्यतेज्ञाने ४।२।११ ।

अज्ञानार्थस्य सिध्यतेर्णौ स्वरस्यात् स्यात् । अन्नसाधयति ।
सिध्यति तत्त्वं निश्चिनोति तं प्रयुङ्क्ते सेधयति तपः साधुम् ।

અજ્ઞાન અર્થવાળા એવા સિધ્ધ ધાતુના સ્વરનેા નિ
પ્રત્યય પરમાં રહેતા આ થાય છે.
સાધયતિ, વિકલ્પે સેધયતિ.

॥૧૭॥ णावज्ञाने गमुः ४।४।२४॥

अज्ञानार्थयोरिणिकोर्गमुः स्यात् । गमयति ग्रामम् ।
अधिगमयति प्रियम् । ज्ञाने तु प्रत्याययति ।

અજ્ઞાન અર્થવાળા એવા ગમ અને ગમ્ ધાતુને નિ પ્રત્યય
પરમાં રહેતા ગમ્ આદેશ થાય છે.

ગમયતિ, અધિગમયતિ પ્રિયમ્. જ્ઞાન અર્થ હોય તો પ્રત્યાયતિ.

॥૧૮॥ રુહઃ પઃ ૪૧૨।૧૪॥

રુહેળીં પો વા સ્યાત્ । રોપયતિ-રોહયતિ વા તરુમ્ ।
(લિયા નોડન્તઃ સ્નેહદ્રવે વા) ધૃતં વિલીનયતિ વિલાય-
યતિ વા ।

રુહ ધાતુનેા જિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા પૂ વિઠલ્પે થાય છે.
રોપયતિ, રોહયતિ વા તરુમ્
૪૧૨।૧૫ થી વિલીનયતિ, વિલાયયતિ,

॥૧૯॥ લીઙીલીનોર્વા ૪૧૨।૧॥

અનયોર્યપિ સ્વલવર્જે ક્ષિતિ ચ આદ્રા સ્યાત્ ।

લીઙ્, ચોથા ગણનાં અને લીન્ નવમાં ગણનેા મ ધાતુને
ચપ્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા સ્વલ, અચ્, અલ તેમજ ક્ષિત ડિત્
સિવાયનાં વિષયમાં આ વિઠલ્પે થાય છે.

॥૨૦॥ લો લઃ ૪૧૨।૧૬॥

લારૂપસ્ય જૌ સ્નેહદ્રવે ગમ્યે લોડન્તો વા સ્યાત્ । ધૃતં
વિલાલયતિ વિલાપયતિ વા । સ્નેહદ્રવ ઇતિ કિમ્ । જટામ
રાલાપયતે ।

લા ૩૫ ધાતુને જિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા સ્નેહદ્રવ અર્થ
ગમ્યમાન હોતે છતે લ્ અન્તે વિઠલ્પે થાય છે.
વિલાલયતિ, વિલાપયતિ,

સ્નેહદ્રવ ભેદ્યે ભે ન હોય તેા લાપયતે, જય વડે પૂઝય છે.

॥૨૧॥ પાતેઃ ૪૧૨૧૭॥

ઘૌ લોડન્તઃ સ્યાત્ । પાલયતિ (ધૃગ્પ્રીગોર્નઃ) ધૂન-
યતિ । પ્રીણયતિ ।

પા ધાતુને ણિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા લ્ અન્તે થાય છે.
પાલયતિ.

૪૧૨૧૭ થી ધૂત યતિ, પ્રીણયતિ,

॥૨૨॥ વો વિધૂનને જઃ ૪૧૨૧૯॥

વા इत्यस्य विधूननेऽर्थे जोऽन्तः स्यात् । पक्षेणोपवाजयति ।

વા ધાતુને વિધૂનન અર્થમાં ણિ પ્રત્યય પર છતાં જ
અન્તે ઉમેરાય છે.

ઉપવાજયતિ.

॥૨૩॥ પાશાછાસાવેવ્યાહૌ યઃ ૪૧૨૨૦॥

एषां सप्तानां णौ योऽन्तः स्यात् । पाययति ।

પા, શો, છો, સો, વ્હે, પ્યા, ઉવે આ સાત ધાતુને જિ
પ્રત્યય પર છતાં અન્તે ય આગમ થાય છે.

પાયયતિ.

॥૨૪॥ હે પિવઃ પીપ્યૂ ૪૧૨૩૩॥

ण्यन्तस्य पिबतेर्हे परे पीप्य स्यान्न च द्विः । अपीप्यत् ।

શાયયતિ । અવચ્છાયયતિ । અવસાયયતિ । વાયયતિ । વ્યાય-
યતિ । હ્વાયયતિ ।

જિ પ્રત્યાન્ત વિષ્ ધાતુને ઙ્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા પીચ્ચ
થાય છે અને દ્વિરુક્તિ થતી નથી.

અપીચ્યત્, શાયયતિ.

ટીકામાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ ધાતુનાં અંગો બહુવા.

॥૨૫॥ ગૌ ડમનિ ૪૧૧૮૮॥

હેગઃ સસ્વગન્તસ્થાઙ્-પરે સન્પરે ચ ગૌ વિષયે ચ્વૃત્ ।
સ્યાત્ । આજમાસેત્યાદિના વોપાન્સ્યસ્ય હ્રસ્વે । અજૂહવત્-
અજુહાવત્ । (શ્વેર્વા ચ્વૃત્) અશૂશવત્-અશિશ્વયત્ । (સ્ફાયઃ
સ્ફાવ ગૌ) સ્ફાવયતિ । શદેરગતૌ શાત્ । પુષ્પાણિ
શાતયતિ । ગતૌ તુ ગાઃ શાદયતિ ।

હે ધાતુને ડ છે પરમાં જેને એવેા જિ તેમજ સન્ છે
પરમાં જેને એવેા જિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા સ્વર સહિત
અન્તસ્થાનું ચ્વૃત્ થાય છે.

હે + જિ + ઙ્-હુ + જિ + ઙ્-હૌ + જિ + ઙ્

હાવ્ + જિ + ઙ્-ગૌચત્કૃત કાર્યં તત્સર્વં

સ્થાનિવદ્ભવતિ થી

જુહાવ ૪૧૨।૩૫ થી હ્રસ્વ ૪૧૩।૬૪ થી અજૂહવત્,

૪૧૨૧૬ થી અજુહાવત્,
 એ રીતે અગ્રજાવત્, અશિશ્વવત્,
 ૪૧૨૧૨ થી સ્કાવચતિ,
 ૪૧૨૧૩ થી જ્ઞાતયતિ, જ્ઞાદયતિ,

॥૨૬॥ જિણિતિ ઘાત્ ૪૧૩૧૦૦

હન્તેજિણિતિ ઘાત્ સ્યાત્ । ઘાતયતિ ।

હન્ ધાતુને । જિત્ ગિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ધાત
 થાય છે.
 ધાવયતિ

॥૨૭॥ ડુષો ણૌ ૪૧૨૧૪૦૧

દુષેરુપાન્ત્યસ્ય ણૌ ડુષ્ સ્યાત્ । દૂષયતિ ।

દુષ્ ધાતુને ઉપાન્ત્યસ્વરને । ણિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ધાત
 થાય છે.
 દૂષયતિ,

॥૨૮॥ ચિત્તે વા ૪૧૨૧૪૧

ચિત્તર્ક્ષકસ્ય દુષેરુદ્ધા સ્યાત્ । ચિત્તં દોષયતિ દૂષયતિ
 વા મૈત્રઃ । ગોહઃ સ્વરે હત્યુત્વે, ગૂહયતિ । ઘટાદેહસ્વે દીર્ઘસ્તુ
 વા જિણમ્પરે ણૌ વર્તતે । ઘટયતિ । અઘાટિ-અઘટિ । ઘાટં ૨ ।
 ઘટં ૨ । વ્યજયતિ । અવ્યાપ્તિ અવ્યપ્તિ । વ્યાથં ૨ વ્યથં ૨ ।

ચિત્ ક્તાં હોતે છતે દુષ્ ધાતુનાં ઉપાન્ત્ય ૩ નો દીર્ઘ
ચ વિકલ્પે થાય છે.

દોષયતિ, દૂષયતિ, ગોહઃ સ્વરે સૂત્રથી ગૂહયતિ.

ઘટાદેર્હસ્વોદીર્ઘ... સૂત્રથી ઘટયતિ,

અઘાટિ, અઘટિ, ઘાટંઘાટં, ઘટંઘટં, ૫૧૪૧૪૮ થી યણમ્ પ્રત્યય.

॥૨૯॥ કગેવનૂજનૈજૃષ્ક્રસૂરજ્ઞઃ ૪૧૨૧૫॥

एषां षण्णां णौ ह्रस्वो भवति । जिणम्परे तु णौ वा
दीर्घः । कगयति । जनयति (णौ मृगरमणे रज्जेनो लुक्)
रजयति मृगान् । अराजि-अरजि ।

કન્, વન્, જન્, જૃષ્, ક્નસૂ અને રજ્ઞ આ છ ધાતુ-
ઓથી ણિ પ્રત્યય લાગતા દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થાય છે જિ અને
ણમ્ છે પરમાં જેને એવો ણિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વિકલ્પે
દીર્ઘ થાય છે,

કગયતિ, જનયતિ,

૪/૨/૫૧ થી ન્ નો લોપ થતા રજયતિ, અરાજિ, અરજિ.

॥૩૦॥ અમોઽકમ્યમિચમઃ ૪૧૨૧૬॥

कम्यमिचमिचर्जस्यामन्तस्य णौ ह्रस्वः स्यात् । जिणम्परे
तु णौ वा दीर्घः । रमयति ।

કમ્ અમ્ અને ચમ્ સિવાયનાં અમ્ અન્તવાળા ધાતુ-
ઓનો સ્વર નિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હ્રસ્વ થાય છે, નિ અને
જય છે પરમાં જેને એવો નિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વિઠ્ઠપે
ઢીધ થાય છે.

સ્મયતિ.

॥૩૧॥ મારણતોષણનિશાને જ્ઞશ્ચ ૪।૨।૩૦॥

एष्वर्थेषु शोणो ह्रस्वः स्यात् । संज्ञपयति पशुम् ।
विज्ञपयति गुरुम् । प्रज्ञपयति शस्त्रम् ।

મારણ, તોષણ અને નિશાન અર્થવાળા એવા જ્ઞા ધાતુથી
નિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હ્રસ્વ થાય છે.

સંજ્ઞપયતિ, વિજ્ઞપયતિ, પ્રજ્ઞપયતિ.

॥૩૨॥ ज्वजहलहलग्लास्तावनूवमनमोऽनुपसर्गस्य वा
૪।૨।૩૨॥

एषामष्टानामनुपसर्गाणां णौ ह्रस्वो वा स्यात् । ज्वल-
यति ज्वालयति । अनुपसर्गस्येति किम् । प्रज्वलयति ।
निजन्तादपि णिगू । चोरयन्तं प्रयुङ्क्ते चोरयति । णिलुपि
स्वरादेशत्वात्-स्थानिवद्भावेनोपान्त्यत्वाभावान्न ह्रस्वः ।
अचुचोरत् ।

જ્વલ, હવલ, હાલ, ગ્લા, સ્તા, વન્, વમ્
 નમ્ આ આઠ ધાતુઓથી બે ઉપસર્ગ ન હોય તેા જિ
 પ્રત્યય પરમાં રહેતા હ્રસ્વ વિકલ્પે થાય છે.
 વિકલ્પે છે માટે જ્વલયતિ, જ્વાલયતિ,
 ઉપસર્ગ રહિત બેધએ પ્રજ્વલયતિ,
 ચોરયતિ, અચુચોરત્.

॥૩૩॥ અણિકર્મણિકર્તૃકાણિગોઽસ્મૃતૌ ૩।૩।૮૮।

અણિગવસ્થાયાં યત્કર્મ તદેવ ણિગવસ્થાયાં કર્તા યસ્ય
 તસ્માણિગન્તાદસ્મૃત્યર્થાત્ કર્તૃયાત્મનેપદમેવ સ્યાત્ । આરો-
 હ્યતે હસ્તી હસ્તિપકમ્ ।

અણિગ્ અવસ્થાનું કર્મ જેને એવા તે ણિગ્ અવસ્થામાં
 કર્તા છે જેને એવા ણિગન્ત ધાતુથી સ્મૃતિ અર્થવાળા સિવાયનાં
 ધાતુથી કર્તામાં આત્મનેપદ થાય છે.

આરોહ્યતે હસ્તી, હસ્તિપકમ્,
 મહાવત હસ્તિપકને અઢાવે છે.

॥૩૪॥ અણિગિ પ્રાણિકર્તૃકાનાપ્યાણિગઃ ૩।૩।૧૦૭।

અણિગવસ્થાય યઃ પ્રાણિકર્તૃકોઽકર્મકશ્ચ ધાતુસ્તસ્માણિ-
 ગન્તાત્પરસ્મૈપદમેવ સ્યાત્ । આસયતિ ચૈત્રમ્ ।

અણિગ્ અવસ્થામાં જ ધાતુ પ્રાણીકર્તાવાળા હોય અને

અકર્મક હોય તેવા નિગન્ટ માં પરસ્મૈપદ જ થાય છે.
આસયતિ ચૈત્રમ્ ચૈત્રને બેસાડે છે.

॥૩૫॥ ચલ્યાહારાર્થેઙ્બુધયુધપ્રુદુસુનશજનઃ ॥

૩।૩।૧૦૮॥

ચલ્યાહારાર્થેમ્ય ઇહ દિમ્બ્યોઽષ્ટામ્યશ્ચ નિગન્ટેમ્યઃ પરસ્મૈ-
પદમેવ સ્યાત્ । ચલયતિ । ઘટાદિત્વાદ્ હ્રસ્વઃ इत्यादि ।

ચાલવું અર્થવાળા તેમજ આહાર અર્થવાળા ધાતુ તથા
ઇ, બુઘ, યુધ, પ્રુ. દુ, સુ, નશ્ અને જન્ ધાતુથી નિગન્ટ
અવસ્થામાં પરસ્મૈપદ જ થાય છે.

ચલયતિ

એ પ્રમાણે મહોપાધ્યાયશ્રી કીર્તિવિજયગણિનાં શિષ્ય ઉપાધ્યાય
શ્રી વિનય વિજય ગણિ વડે રચાયેલ હેમલઘુપ્રક્રિયામાં નિગન્ટ
પ્રક્રિયા સમાવેત થઈ.

અથ સન્પ્રક્રિયા ।

॥૧॥ તુમર્હાદિચ્છાયાં સન્નતત્સનઃ ૩।૪।૨૧ ॥

યૌ ધાતુરિષેઃ કર્મ ઇષિણૈવ ચ સમાનકર્તૃઃ સ તુમર્હસ્ત-
સ્માદિચ્છાયામર્થે સન્ ના સ્યાત્ । ન ત્દિચ્છાસન્નન્તાત્ ।
પઠિતુમિચ્છતિ સાગમે ઇહાગમે ચ ।

જે ધાતુ ઇષ્ નું કર્મ હોય તે ઇષ્ નાં સમાનકર્તામણી
એવા તુમર્હ ધાતુથી ઇચ્છાનાં અર્થમાં સન્ પ્રત્યય આવે છે.

સન્ થયા પછી ફરીવાર સન્ થતો નથી.

પઠિતુમ્ ઇચ્છતિ इति સ્ આગમ ૪-૪-૩૨ સૂત્રથી હદ થતા.

॥૨॥ સન્યઙ્શ્ર ૪૧૧૩ ॥

સન્નન્તસ્ય યડન્તસ્ય ચાઘ એકસ્વરોઽશો દ્વિઃ સ્યાત્ ।

સન્નન્ત તેમજ યડન્ત ધાતુનો એકસ્વરી આઘ અંશ દ્વિરુક્ત થાય છે.

॥૩॥ સન્યસ્ય ૪૧૧૫૯ ॥

દ્વિત્વે પૂર્વસ્યાતઃ સનિ પરે ઇઃ સ્યાત્ । નામ્યન્તસ્થેતિ
પત્વે પિપઠિષતિ ૪ । અપિપઠિષીત્ ૫ । પિપઠિષાંચકાર ૬ ।
પિપઠિષ્યાત્ ૭ । પિપઠિષિતા ૮ । પિપઠિષિષ્યતિ ૯ ।
અપિપઠિષિષ્યન્ત્ ૧૦ । સ્વરાદેદ્વિતીયઃ इति દ્વિત્વે, અટિતુ-
મિચ્છતિ અટિટિષતિ । ઘસ્લૃ સનઘતની ઘઙાચલિ । અત્તુમિ-
ચ્છતિ જિઘત્સતિ । અજિઘત્સીત્ ।

દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં અ નો સન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હ થાય છે.

પપઠ પિપઠ પિપઠિષતિ ૨-૩-૧૫ થી

અઘતની-પિપઠિષ + સૂદ + સ + ઇ + ત્

૪-૪-૨૯ થી અ તેથી અપિપઠિષીત્,

પિપઠિષાઞ્ચકાર આશીર્વાદ વિગેરે રૂપો ટીકા પ્રમાણે સાધવા.
૪-૧-૪ થી દ્વિત્વ યથે સ્વરાદિ ધાતુમાં ત્યારે અદિટિષતિ.
ઘસ્-ખાવુ-૪-૪-૧૭ થી અદ નો ઘસ જિઘત્સતિ ઇત્યાદિ.

॥૪॥ ગ્રહગુહશ્ચ સનઃ ૪૧૪૫૯ ॥

આખ્યામુવર્ણાન્તાચ્ચ વિહિતસ્ય સન આદિરિટ્ ન સ્યાત્ ।

ગ્રહ, ગુહ અને ૩ વર્ણાન્ત ધાતુથી સન્ ની આદિમાં
ઇદ થતી નથી.

॥૫॥ રુદવિદમુષગ્રહસ્વપ્રચ્છઃ સન્ ચ ૪૧૩૧૩૨ ॥

એભ્યઃ ક્ત્વાસન્ ચ કિદ્રત્સ્યાત્ । કિત્ત્વાદ્યગ્રહવ્રથેતિ ચ્યુતિ
હોધુટ્પદાન્તે ઇતિ હસ્ય ઢત્વે ગઢદબાદેરિતિ ઘત્વે જિઘૃક્ષતિ ।

રુદ્ , વિદ્ , મુષ્, ગ્રહ, સ્વપ્ અને પ્રચ્છ ધાતુથી ઠહેવાયેલ
ક્ત્વા અને સન્ પ્રત્યય કિત જેમ થાય છે.

૪-૧-૮૪ થી કિતવત્ થવાથી ચક્રત્ થાય તેથી.

ગુહ, ૨-૧-૮૨ થી હ નો ઢ ૨-૧-૭૭ થી

ગ નો ઘ ધૃષ્ટ + સન્ + તિષ

દ્વિતીયતુર્યયોઃ પૂર્વો ગદ્દોર્જઃ થી ગ ને હ નો જૂ

ઋતોઢત્ થી ઋ નો અ ૪-૧-૫૯ થી અ નો ઇ

જિઘૃઢ + સન્ + તિ ૨-૧-૬૨ થી સ્ નો ષ્
જિઘૃક્ષતિ

॥૬॥ ઉપાન્ત્યે ૪૧૩૧૩૪ ॥

નામિન્યુપાન્ત્યે સતિ ધાતોઃ સન્નનિટ્ કિદ્વત્સ્યાત્ । જુષુ-
ક્ષતિ વિમિત્સતિ ।

નામિ સ્વર ઉપાન્ત્યમાં હોતે છતે અનિદ સન્ કિતવત્
થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે સિદ્ધ કરતાં જુષુક્ષતિ, વિમિત્સતિ.

॥૭॥ નામિનોઽનિટ્ ૪૧૩૧૩૩ ॥

નામ્યન્તસ્ય ધાતોરનિટ્ સન્ કિદ્વત્સ્યાત્ । બુભૂષતિ ।
રુદિપતિ વિવિદિષતિ । મુમુષિષતિ । સ્વપેર્યઙ્ઙે ચેતિ ચ્યુત્,
સુષુપ્સતિ સ્વાપયિતુમિચ્છતિ ।

નામિ અન્તવાળા ધાતુથી અનિદ સન્ કિતવત્ થાય છે.
બુભૂષતિ, રુદિષતિ, વિવિદિષતિ.

૪-૧-૮૦ થી ચ્યુત્ સુપ્ સુષુપ્સતિ.

॥૮॥ સ્વપો જાવુઃ ૪૧૧૬૨ ॥

સ્વપેર્ણે સતિ દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય ડઃ સ્યાત્ । સુષ્વાપયિષતિ ।

સ્વપ્ ધાતુને ણિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે પૂર્વનાં નો
થાય છે.

સુષ્વાપયિર્ષતિ.

॥૧॥ સ્વરહન્ગમોઃ સનિ ધુટિ ૪૧૧૧૦૪ ॥

સ્વરાન્તસ્ય હનગમોશ્ચ ધુડાદૌ સનિ દીર્ઘઃ સ્યાત્ । જેર્ગિઃ
સનપ્રરોક્ષયોઃ । જિગીષતિ । (ચેઃ કિર્વા) ચિચીષતિ ચિકી-
ષતિ । સ્તોતુમિચ્છતિ તૃષ્ટૃષતિ । કૃગો દીર્ઘે સતિ ફર ।
ચિકીર્ષતિ । હન્તુમિચ્છતિ સનિ દ્વિત્વે અડે દિહનેતિ ઘત્વે
દીર્ઘે ચ જિઘાંસતિ ।

સ્વરાન્ત ધાતુનેા હન્ ધાતુ તેમજ ગમ્ ધાતુથી ધુડાદિ
સન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા દીર્ઘ થાય છે.
૪-૧-૩૫ અને ૪-૧-૧૦૪ થી જિગીષતિ.
૩-૧-૩૬ થી ચિચીષતિ, ચિકીષતિ.
કૃ ધાતુ દીર્ઘ આ સૂત્રથી ૪-૪-૧૧૬, થી ફર ચિકીર્ષતિ.
જિઘાસતિ દીર્ઘ આ સૂત્રથી.

॥૧૦॥ સનીડ.શ્ર ૪૧૪૧૨૫ ॥

ઇડ ઇણિકોશ્ચાજ્ઞાને સનિ ગમુઃ સ્યાત્ । અજ્ઞાન ઇતિ ઇષ્
એવ વિશેષણં નાન્વયોરસંભવાત્ ।

અજ્ઞાન અર્થમાં વર્તમાન ઇડ, ઇણ અને ઇક્ ધાતુથી
સન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ગમ્ આડેસ થાય છે.

અજ્ઞાન એ ઇન્ નું વિશેષણ છે. ઇક્ અને
ઇદ્ માટે અસંભવ છે.

॥૧૧॥ પ્રાગ્વત્ ૩।૩।૭૪ ॥

સનઃ પૂર્વો યો ધાતુસ્તસ્માદિવ સન્નન્તાત્ કર્તૃયાત્મનેપદ્-
સ્યાત્ । ગમોઽનાત્મને ઇતીદ્ નિષેધઃ । ઇક્ અધિજિગાંસતે
વિદ્યામ્ । ઇન્ જિગમિષતિ ગ્રામમ્ । ઇન્ માતુરધિજિગમિષતિ ।
જ્ઞાને ત્વિણઃ પ્રતીપિષતિ । ણૌ સન્ડે-વેતિ વા ઇદ્ ગાદેશે,
અધિજિગાપયિષતિ-અધ્યાપિપયિષતિ ।

સન્ પ્રત્યય પૂર્વે જે ધાતુ હોય તે તેવો જ રહે છે.
કર્તામાં હોય તો કર્તામાં આ. પદ જ રહે છે.

ગમાડેનાત્મને થી ઇદ નો નિષેધ તે વિદ્યા ભણવાને ઇદ્ છે.

ઇન્ જિગમિષતિ ગ્રામમ્ ગામ જવાને ઇદ્ છે.

૪-૧-૫૧ થી ઇદ થયે છે. ઇક્ માતુર અધિજિગમિષતિ.

પ્રતિ + ઇ + સ પ્રતિષ દ્વિરુક્તિ પ્રતિવિષતિ.

૪-૪-૨૭ ગા આદેશે અધિજિગાપયિષતિ.

અધ્યાપિપયિષતિ.

॥૧૨॥ વૌ વ્યજ્ઞનાદેઃ સન્વાઽય્વઃ ૪।૩।૨૫ ॥

વૌ ઉદિત્યુપાન્ત્યે સતિ વ્યજ્ઞનાદેર્ધાતોઃ પરઃ ક્ત્વાઃ સન્

इ तेभञ्ज उ छिपा-न्त्यमां छोते छते तेभञ्ज व्यञ्जन आदि
वाणा धातुथी पर सेद ओवा क्त्वा अने सन् प्रत्यय कितवत्
विकल्पे थाय छे. जे यू अने व अन्ते न छोय तो.
कित थाय तयारे गुण न थाय ते सिवाय गुण थशे.
दिद्युविषते दिद्योविषते लिखू नां पणु तेज प्रभाणु
दिदेविषति मां व् अ-न्त्यमां छे भाटे कितवत् थाय नछी.
वृत् ३-३-४५ थी आत्मनेपद ऋतडित् थी वृ नो व
सन्धस्य अने ४-४-५५ थी इद निषेध ४-३-४४ थी
कितवत् थाय तेथी गुण व थाय तेथी विवृत्सति, विवर्तिषते,
जे प्रभाणु नृत् धातुनुं पणु जणुवुं.

॥१३॥ इवृधम्रसजदम्मांश्रयूणुभरज्ञपिसनितनिपति-
वृदग्निः सनः ४४।४७ ॥

इवन्तादृधादिभ्य ऋदन्तेभ्यो दग्निश्च सन आदिगिङ् वा
स्यात् । दिव् अनुनासिके च च्छुः शूट् । दुह्यति-ददेविषति ।

इव् જેને અંતે હોય તેવા ધાતુઓ તેમજ ऋध, अस्ज्, दम्भ्, श्रि, यु, उर्ण्, भर्, शप्, सन्, तन्, पद्, वृ તેમજ ऋ હારાન્ત ધાતુઓ અને दरिद्रा ધાતુથી સન્ ની પૂર્વે' इद् વિઠલેપે થાય છે.

दिव् + इ + सन् + अ + ति ४-१-१०८ થી व् નો उ તેથી दवर्णादे...થી ध् દ્વિરુક્તિ દુઘૂષતિ, પક્ષે दिदोवषति.

॥१४॥ ऋध ईर्त्त ४।१।१७ ॥

ऋधः सादौ सनि ईर्त्त स्यात् न चास्य द्विः । ईर्त्तसि
अर्दिधिषति । विभ्रज्जिषति-विभ्रक्षति । भर्जादेशे, विभर्क्षति-
विभर्जिषति ।

ऋध ધાતુથી આદિ સકારાદિ સન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા
ईर्त्ત થાય છે અને દ્વિરુક્તિ થતી નથી.

ईर्त्ત બનાવે ત્યારે ईर्त्तसि નહીં તેો અર્ધિષ્ પછી.

દ્વિરુક્તિ અર્ધિધિષ દ્વિતીયતુર્યયોઃ પુર્વો' થી અર્દિધિષતિ.

अस्ज् + सन् २-१-८८ થી स્ નો લોપ

२-१-८७ થી ज નો ष षट्-कस्

नाभ्यन्तस्था...થી विभ्रक्षति, विभ्रज्जिषति.

મર્જ આદેશ થાય ત્યારે વિમર્જિતિ, વિમર્જિષતિ.

॥૧૫॥ દમ્મે ધિપ્ધીપ્ ૪૧૧૮ ॥

દમ્મે: સિ સનિ ધિપ્ધીપૌ સ્યાતામ્ । ન ચ દ્વિઃ
ધિપ્સતિ-ધીપ્સતિ । દિદમ્મિષતિ । શિશ્રીષતિ-શિશ્રયિષતિ ।
યુ: સૌત્રી ધાતુ: । યુયૂષતિ ।

દમ્મ ધાતુનો સ્ કરકર્ત્ત સન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ધિપ્,
ધીપ્ આદેશ થાય છે. અને દ્વિરુક્તિ થતી નથી.
ધિપ્સતિ, ધીપ્સતિ, દિદમ્મિષતિ,
શિશ્રાષતિ, શિશ્રયિષતિ, યુ સૌત્ર ધાતુ યુયૂષતિ.

॥૧૬॥ ઓર્જાન્તસ્થાપવર્ગેઽવર્ણે ૪૧૧૬૦ ॥

દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય ઉતોઽવર્ણાન્તે જાન્તસ્થાપવર્ગે પરે સનિ ઇ-
સ્યાત્ । યિયેવિષતિ ।

દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં ડ નો અ વર્ણ છે જેને અંતે
એવા જ, અન્તસ્થા અને પૂ વર્ગ પર હોતે છતે ડ વર્ણનો
સન્ પરમાં રહેતા ઇ થાય છે,
યિયવિષતિ.

॥૧૭॥ શ્રસ્ત્રદ્રપ્લુચ્યોર્વા ૪૧૧૬૧ ॥

શિશ્રાવયિષતિ શુશ્રાવયિષતિ । પ્રેર્ણુનૂષતિ પ્રેર્ણુનવિષતિ ।

મૃગઃ સ્વાહનેતિ દીર્ઘે ઓષ્ઠયાદુર । બુભૂર્ષતિ-વિભર્ષિતિ ।

શ્રુ સુ, દ્રુ, પ્ર. પ્લુ, ચ્યુ, ધાતુઓને સન્ પ્રત્યય પર
છતા પૂર્વનાં ઉ નો ફ વિઠ્ઠપે થાય છે.

પ્રોર્ણુનુવાતિ, પ્રોર્ણુનવિષતિ,

મૃ ૪-૧-૧૦૪ થી દીર્ઘ મૃ ઓષ્ઠયાદૂર થી

મૂર દ્વિરુક્તિ મૂમૂર ડૂસ્વઃ થી બુમૂર બુભૂર્ષતિ, વિભર્ષિતિ,

॥૧૮॥ જ્ઞપ્યાપો જ્ઞીપીપ્ત્ર ન ચ દ્વિ ૪૧૧૧૬ ॥

જ્ઞપેરાપેશ્વ સિસનિ યથાસંખ્યં જ્ઞીપીપૌ સ્યાતામ્ । જ્ઞીપ્સતિ
જિજ્ઞપયિષતિ ।

જ્ઞાય અને આપ્ ધાતુનો સ્ કારાદિ સન્ પ્રત્યય પરમાં
રહેતા અનુક્રમે જ્ઞીપ્ અને જ્ઞીપ્ થાય છે.

જ્ઞીપ્સતિ પક્ષે જિજ્ઞપયિષતિ,

॥૧૯॥ સનિ ૪૧૨૧૬૧ ॥

સનેધુઢાદૌ સન્યાઃ સ્યાત્ । સિષાસતિ । સિસનિષતિ ।

સન્ ધાતુનાં સ્વરનો ધુડાદિ સન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા
આ થાય છે.

સન્ સન્ આ સૂત્રથી સાસન્,

સન્યસ્ય થી સિષાસતિ, પક્ષે સિસનિષતિ.

॥૨૦॥ ણિસ્તોરેવાઽસ્વદસ્વિદસહઃ ષણિ ૨।૩।૩૭ ।

સ્વદાદિવર્જાનાં ણ્યન્તાનાં, સ્તોરેવ ચ સકારસ્ય નામ્યાદેઃ
પરસ્ય ણત્વભૂતે સનિ પરે ણો ભવતિ, નાન્યેષામિતિ ણત્વં
ન ભવતિ ।

સ્વદ્, સ્વિદ્, સહ્, ધાતુઓ સિવાયનાં ધ્યન્ત ધાતુઓ તેમજ
સ્તુ ધાતુનાં સ્ નો નામિ એત્થા કે ઠ વર્ગથી પર ષ હોય
તો ધન્ પરમાં રહેતા સ્ નો ષ થાય છે.

સિસાનિષતિ

॥૨૧॥ તનો વા ૪।૧।૧૦૪ ॥

તનો ધુડાદૌ સનિ દીર્ઘો વા સ્યાત્ । તિતાંસતિ-તિતંસતિ
-તિતનિષતિ ।

તન્ ધાતુનો ધુડાદિ સન્ પરમાં રહેતા દીર્ઘ વિકલ્પે
થાય છે.

તિતાંસતિ. તિતંસતિ

॥૨૨॥ રમલભશકપતપદામિઃ ૪।૧।૨૧ ॥

एषां स्वरस्य सि सनि इः स्योन्न च द्विः । पित्सति
पिपतिषति । प्राबुवूर्षति प्राविवरिषति २ । बुवूर्षति
विवरिषते २ । तिषतीर्षति तितरीषति २ । दिदरिद्रासति
दिदरिद्रिषति ।

રમ્, લમ્, શક્, પત્, અને પદ્ ધાતુનાં સ્વરનો સ્
કારાદિ સન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હ થાય છે અને દ્વિરુક્તિ
થતી નથી.

પિત્સતિ, પિપતિષતિ,

પ્રાવુર્ણ્યતિ પ્રાવિવરિષતિ.

ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે રૂપો બાજુવા.

॥૨૩॥ ઋસ્મિપૂહઞ્જશૌકૃગૃદ્ધૃપ્રચ્છઃ ૪૧૪૧૪૮ ॥

અભ્યો દશભ્યઃ પરસ્ય સન આદિરિટ્ સ્યાત્ । અરિરિષતિ
સિસ્મયિષતે । પિપવિષતે । અઙ્ગિજ્જિષતિ અશિશિષતે ।
ચિક્રીષતિ ૨ । જિગરીષતિ । આદિદરિષતે । આદિધ-
રિષતે । ઉદ્ગીર્ણુરિતિ તુ ભ્વાદિકસ્ય રૂપમ્ । રુદવિદેતિ
સનઃ કિત્ત્વે, પિપૃચ્છિષતિ । આપ્તુમિચ્છતિ ઈપ્સતિ ।
આરિપ્સતે । લિપ્સતિ ।

ઋ, સ્મિ, પૂ. અઙ્ અશ્, કૃ. ગૃ, દ, ઘૃ, અને પ્રચ્છ
ધાતુથી સ્ કારાદિ સનની આદિમાં હ્દ થાય છે.

અરિરિષતિ, સિસ્મયિષતિ,

પિપવિષતે.

બાકીનાં રૂપો ટીકા પ્રમાણે બાજુવા.

॥૨૪॥ શકો જિજ્ઞાસાયામ્ ૩૧૩૧૭૩ ॥

શકઃ સન્નન્તાદસ્મિન્નર્થે આત્મનેપદં સ્યાત્ । વિદ્યાં શિક્ષતે ।

અન્યત્ર શિક્ષતિ । સ્થાતુમિચ્છતિ સિષ્ઠાસતિ ।

શક્ ધાતુને સન્ પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે અને જિજ્ઞાસા અર્થ ગમ્યમાન હોતે છતે ઠર્તામાં આત્મનેપદ થાય છે.

વિદ્યા શિક્ષતે તે વિદ્યા શિખવાને ઇચ્છે છે.

જો જિજ્ઞાસા અર્થ ન હોય તો શિક્ષતિ,

તે જાણ રહેવાને ઇચ્છે છે.

॥૨૫॥ મિમીમાદામિત્સ્વરસ્ય ૪૧૧૨૦॥

एषां दासंज्ञानां च सि सनि इत् स्थान्न च द्विः । मित्सति
-मित्सते । दित्सति २ । धित्सति ।

મિ, મો, મા અને દા સંજ્ઞક ધાતુનાં સ્વરનો સ કારાદિ સન્ પરમાં રહેતા હ થાય છે અને દ્વિરુક્તિ થતી નથી.
મિત્સતિ, મિત્સતે, ઇત્યાદિ.

॥૨૬॥ રાઘેર્વઘે ૪૧૧૨૨॥

सि सनि स्वरस्य इः स्यात् । प्रतिरित्सति । अन्यत्र
आरिरात्सति गुरुन् ।

રાધ ધાતુનાં સ્વરનો સ કારાદિ સન્ પરમાં રહેતા હ થાય છે જો હણ્ણુ અર્થ હોય તો,
પ્રતિરિત્સતિ, જો હણ્ણુ અર્થ ન હોય તો આરિરાત્સતિ.

॥૨૭॥ દીઠઃ સનિ વા ૪૧૨।૬॥

સનિ વા આત્ સ્યાત્ । દિદાસતે-દિદીષતે । અવ્યાપ્યસ્ય
મુચેર્મોગ્ વા ન ચ દ્વિઃ । મોક્ષતિ-મુમુક્ષતિ । સકર્મણસ્તુ
મુમુક્ષતિ વત્સમ્ ।

દીઠ ધાતુનાં સ્વરનેા સન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હ નો
આ વિકલ્પે થાય છે.

દિદાસતે, દિદીષતે

૪-૧-૧૯ થી મુચ્ નો મોગ્ દ્વિરુક્તિ થાય નહીં.

મોક્ષતિ, મુમુક્ષતિ

॥૨૮॥ ગુપ્તિજોગર્હાક્ષાન્તૌ સન્ ૩૧૪।૫॥

ગુપો ગર્હાયાં તિજઃ ક્ષાન્તૌ ચ વર્તમાનાત્ સ્વાર્થે સન્
સ્યાત્ । જુગુપ્સતે તિતિક્ષતે ।

ગુપ ધાતુને ગર્હા અર્થમાં અને તિજ ધાતુથી ક્ષાન્તિ
અર્થમાં સ્વાર્થમાં સન્ પ્રત્યય થાય છે.

જુગુપ્સતે, તિતિક્ષતે.

॥૨૯॥ કિતઃ સંશયપ્રતીકારે ૩૧૪।૬॥

સંશયપ્રતીકારાર્થાત્કિતઃ સ્વાર્થે સન્ સ્યાત્ । વિચિકિ-
ત્સતિ ચિકિત્સતિ ।

સંશય અને પ્રતિકાર અર્થમાં રહેલા એવા કિત્ ધાતુથી
સ્વાર્થમાં સન્ પ્રત્યય થાય છે.

વિચિકિત્સતિ એમ ચિકિત્સતિ કગશ્ચમ્ લાગે.

આ બે અર્થ હોય તો જ

॥૩૦॥ શાન્દાન્માન્બધાન્નિશાનાર્જવવિચારવૈરૂપ્યે
દીર્ઘશ્ચેતઃ ૩૪૧૭॥

અભ્યશ્વતુભ્યો નિશાનાદ્યર્થેભ્યઃ સ્વાર્થે સન્ સ્યાત્ । દીર્ઘશ્ચ
દ્વિત્વે પૂર્વસ્યેતઃ । શીશાંસતિ ૩ । દીદાંસતિ ૨ । મીમાંસતે ।
બીભત્સતે ।

શાન, દાન, માન્ અને બધ્ આ ચાર ધાતુઓથી
અનુક્રમે નિશાન, આર્જવ, વિચાર અને વૈરૂપ્ય પછી જણાતે છતે
સ્વાર્થમાં સન્ પ્રત્યય થાય છે. તેમજ દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનો
ઇ દીર્ઘ થાય છે.

શાશાન્ ડૂસ્વઃ થી શસાન્ + સ, સન્યસ્ય શિશાન્ + સ
અનુસ્વાર થયો તેથી, શિશાંસતિ, દીર્ઘ થાય તેથી શીશાંસતિ,
દીદાંસતિ, મીમાંસતે, બીભત્સતે

આ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજય ગણિનાં શિષ્ય
ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયગણિ વડે રચાયેલ હેમલઘુપ્રકીયામાં
સન્પ્રક્રિયા સમાપ્ત થઈ.

અથ યઙન્તપ્રક્રિયા ।

॥૧॥ વ્યઙ્જનાદેરેકસ્વરાદ્ મૃશામીક્ષ્યે યઙ્ વા

૩૧૪૧૧॥

અમુખ્યક્રિયાણામધિશ્રયણાદીનાં ક્રિયાન્તરાવ્યવધાનેન સાકલ્યેન સંપત્તિઃ ફલાતિરેકો વા મૃશત્વમ્, મુખ્યક્રિયાયાઃ પાકાદેઃ ક્રિયાન્તરાવ્યવધાનેનાવૃત્તિરામીક્ષ્યમ્, તદ્વિશિષ્ટાર્થ-વૃત્તેર્વ્યઙ્જનાદેરેકસ્વરાદ્વતોર્યઙ્ વા સ્યાત્ । ઙ્કાર આત્મને-પદાર્થઃ । સન્યઙ્શ્ચેતિ દ્વિત્વે ।

વ્યંજન આદિવાળા એવા એકસ્વરી ધાતુથી મૃશા અને આમીક્ષ્ય ગમ્યમાન હોતે છતે યઙ્. પ્રત્યય વિકલ્પે લાગે છે. મૃશા-ગીણક્રિયાઓનું વ્યવધાન ન હોતે છતે

મુખ્ય ક્રિયાની સારી રીતે સમાપ્તિ થઈ હોય તે મૃશા, આમીક્ષ્ય-ક્રિયાનાં વ્યવધાન વિનાની વારંવાર થતી ક્રિયા તે ઙ્ ઇવ આત્મનેપદ માટે છે. સન્યઙ્શ્ચ થી દ્વિત્વ પણ થશે.

॥૨॥ આગુંળાવન્યાદેઃ ૪૧૧૪૮॥

યઙન્તસ્ય દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય ન્યાઘાગમવર્જસ્ય આગુણૌ સ્યા-તામ્ । મૃશં પુનઃ પુનર્વા પચતીતિ પાપચ્યતે ૪ ।

ની વિગેરે આગળ થયેલા સિવાયના યઙન્ત ધાતુઓનું દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં સ્વરને આ અને ગુણ થાય છે.

પુનઃ પુનઃ પચતિ પપચુ ૪ ૧-૪૮ થી પાપચયતે
વારંવાર રાધે છે.

॥૩॥ અતઃ ૪૧૩૮૨॥

અકારાન્તાઘાવિહિતૈઽશિતિ પ્રત્યયે તસ્યૈવ ધાતૌર્લુગન્તા-
દૈશઃ સ્યાત્ ।

અ કારાન્ત ધાતુથી કહેવાયેલ અશિત પ્રત્યય પરમાં રહેતા
અન્ત્ય અ નો હુઃ થાય છે.

॥૪॥ યોઽશિતિ ૪૧૩૮૦॥

ધાતૌર્ઘ્યઙ્ઞનાત્પરસ્ય યોઽશિતિ પ્રત્યયે લુક્ સ્યાત્ ।
અપાપચિષ્ટ ૫ । પાપચાંચક્રે ૬ । પાપચિપીષ્ટ । પાપચિતા ૮ ।
પાપચિષ્યતે ૯ । અપાપચિષ્યત ૧૦ ।

વ્યંજનથી પરમાં રહેલા અ નો અશિત પ્રત્યય પરમાં
રહેતા લોપ થાય છે.

અપાપચિષ્ટ, અદ્યતનીનું ૩૫ થાય. પાપચાચક્રે, ખાકીનાં
સવિધ્યન્તી વિગેરે ૩૫માં ધાતુ સેટ થઈ જવાથી ૬ લગાડીને
અનાવવા.

॥૫॥ અદ્યર્તિસૂત્રિમૂનિસૂચ્યશૂર્ણોઃ ૩૧૪૧૦॥

અભ્યઃ સપ્તમ્યો ભૃશાભીક્ષ્યે યજ્ઞ વા સ્યાત્ । સ્વરાદે-
દ્વિતીય ઇતિ ટયસ્ય દ્વિત્વે, ઘ્યઙ્ઞનસ્યાનાદેર્લુ ગિતિ પૂર્વસ્ય
ચતુર્થિ, આત્વે ચ, અટાટયતે । વ્યયઙ્ઞશીર્ષે ઇતિ ગુણે

અયિર इत्यत्र यवर्जनाद्ये परे रो द्वित्वं स्यादेव । अरायते ।
 सोसूच्यते । मोमूच्यते । सोसूच्यते । अशाद्यते । प्रोष्णी-
 नूयते । दीर्घश्चीति दीर्घे, तोष्टूयते ।

અદ, ઋ, સૂઝ, મૂઝ, સૂચ, અશ્ચ અને ઈર્ણુ આ સાત
 ધાતુઓને ઘટ્ટા અને આભાક્ષણ અર્થમાં યડ્ વિકલ્પે થાય છે.
 અટ + યડ્ = અદ્ય સ્વરાદેહી ત્રીય થી અદ્યદ્ય ૪-૧-૪૪ થી
 ય નો લોપ ૪-૧-૪૮ થી અટાદ્યતે ઋ + યડ્ ૪-૧-૧૦
 ગુણ અર્થ અયિ રઃ સૂઝથી ય દ્વિરુક્ત ન થાય તેથી અર્ય
 ૪-૧-૪૮ થી અરાયતે, સૂઝ + યડ્ સસૂઝ + યડ્ ૪-૧-૪૮
 થી સોસૂચ્યતે બાકીનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે સાધવા
 પ્રાણેન્નૂયતે, તોષ્ટૂયતે ૪-૩-૧૦૮ થી દીર્ઘ

॥६॥ गत्यर्थात् कुटिले ३।४।११॥

व्यञ्जन'देरेकस्वरान्दत्यर्थात् कुटिल एवार्थे वर्तमानाद्वातो-
 यङ् स्यात् ।

વ્યંજનાદિ એકસ્વરવાળા ગતિઅર્થવાળા ધાતુઓને માત્ર
 કુટીલ અર્થમાં જ યડ્ પ્રત્યય થાય છે.

॥७॥ मुस्तोऽनुनासिकस्य ४।१।५१॥

आत्परो योऽनुनासिकस्तदन्तस्य यङि द्वित्वे पूर्वस्य

મુરન્તઃ સ્યાત્ । ચઙ્ક્રમ્યતે । તૌ મુમોરિત્યનુસ્વારઃ ।

અ થી પરમાં રહેલા અનુનાસિક અન્તવાળા ધાતુને યડ્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા ક્રિત્વ થયે છતે પૂર્વાનાંને અન્તે મુ આગમ થાય છે.

ક્રમ્ + યડ્ ક્રમ્ + યડ્ કઢશ્ચમ્ ચક્રમ્ + યડ્ ૪-૧-૫૧ થી
ચમ્ ક્રમ્ + યડ્ તૌમુમૌવ્યજ્જનેસ્વૌ થી ચઙ્ક્રમ્યતે

॥૮॥ ગૃલુપસદચરજપજમદશદહો ગર્હો ૩।૪।૧૨॥

ગર્હાર્થભ્ય એભ્યોઽઘ્ટાભ્યો યડ્ સ્યાત્ । ઋતાં ક્રિતીતી-
રાદેશે (ગ્રો યઙિ રો લ્ સ્યાત્) નિજેગિલ્યતે, લોલુપ્યતે,
સાસઘતે ।

ગર્હ (નિંહા) અર્થમાં રહેલા એવા ગૃ, લુપ્, સદ્, ચર્
જપ્, જમ, દહ, દશ્ આ આઠ ધાતુઓને યડ્ પ્રત્યય થાય છે.
નિ + ગૃ + યડ્ ૩-૪-૧૨ થી યડ્ થયે ૪-૪-૧૧૬ થી
નિ + ગિર્ + યડ્ દ્વિરુક્તિ નિગિગિર + યડ્, ગર્હોર્જઃ થી નિગિગિર
૨-૩-૧૦૧ થી ર્ નો લ્ તેથી નિગિગિલ્યતે આગુણાવન્સાદેઃ
થી નિજેગિલ્યતે લોલુપ્યતે સાસઘતે ઇત્યાદિ રૂપે બાધવા.

॥૯॥ ચરફલામ્ ૪૧૧૫૩॥

एषां यङि द्वित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् ।

ચર, કલ્, ધાતુને યડ્ પ્રત્યય લાગતા દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં અંશ પછી મુ આગમ વાય છે.

॥૧૦॥ ति चापान्त्यातोऽनोदुः ૪૧૧૫૪ ॥

चरफलां यङि तादौ च प्रत्यये उपान्त्यस्यात् उः स्यात्, अनोदिति तस्य गुणो न स्यात् । चञ्चर्यते, पम्फुल्यते ।

ચર અને કલ્ ધાતુને યડ્. પ્રત્યય પર છતા તેમજ તે પ્રત્યય પરમાં રહેતા ઉપાન્ત્ય અ નો ઉ થાય છે ત્યારે ઉ નો આ થતો નથી.

चचर् चरफलाम् थी चम्चर् + यङ्,

तौ मुमौ थी चञ्चर् + यङ् ४११५४ थ चञ्चुर् + यङ्

२११६३ थी दीर्घं चञ्चूर्यते, पम्फुल्यते,

॥૧૧॥ जपजभदशदहभञ्जपशः ૪૧૧૫૨ ॥

एषां षण्णां यङि द्वित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । जञ्जप्यते । जञ्जभ्यते । दंदश्यते । दंदह्यते । बंभज्यते । पंपश्यते । (सिचौ यङि षत्वं न स्यात्) सेसिच्यते ।

જપૂ, જમ્, દશ, દ્રહ. મઞ્જૂ અને પશ્ આ ૬ ધાતુઓને યડ્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાં અંતે મ્ થાય છે

જહ્વાયતે ઇત્યદિ રૂપો દીક્ષામાં આશ્વા પ્રમાણે સાધવા.
૨૩૩૬૦ થી સ્ નો ષ ન થયો સેસિચ્ચયતે.

॥૧૨॥ ન ગૃણાગમરુચઃ ૩૧૫૧૩ ॥

અભ્યસ્ત્રિભ્યો યજ્ઞ ન સ્યાત્ । નિન્દ્ય ગૃણાતિ । મૃશં
શોભતે । મૃશં રોચતે ।

ગૃ, શુભૂ, રુચ્ આ ત્રણ ધાતુઓને યડ' પ્રત્યય લાગતો
નથી.

નિન્દ્યં ગૃણાતિ		આ ત્રણેયમાં યડ' નથી
મૃશં શોભતે		થયો માટે આવા વિગ્રહ જ
મૃશં રોચતે		રહ્યા છે.

॥૧૩॥ ઈર્વ્યઞ્જનેડયપિ ૪૧૩૯૭ ॥

ગાપાસ્થામાદામાહાકાં યપ્વર્જકિત્યશિતિ વ્યઞ્જનાદાઘીઃ
હ
સ્યાન્ । જેગીયતે પેગીયતે इत्यादि । (ગ્રાધમોર્ઘદ્ઙિ ઈઃ
સ્યાત્) જેધ્રીયતે દેધ્મીયતે । તૃ નેતીર્યતે । (હેનો ઘીર્વધે)
જેધ્રીયતે । વધે इति કિઙ્ । ગતૌ જહ્નન્યતે ।

ગા, પા, સ્થા, મા, દા મંજાવાળા મા અને હા ધાતુઓને
યપ્ સિવાયનો વ્યંજન આદિવાળો કિતડિત એવો અશિત
પ્રત્યય પર છતાં આ નો હ થાય છે.

ગા + યડ' - ગી + યડ' ગીગી + યડ' ગઘોજ્ઞઃ થી

હ્રસ્વઃ થી જિગી + યડ' તે આગુણત્રિયાદિઃ થી

જેળીયતે ૪૧૨।૯૪ થી ઇ જેઘ્રીયતે
જેઘ્નીયતે જડ ધન્યતે ઇત્યાદિ.

॥૧૪॥ કિતિ યિ શય્ ૪૧૩।૧૦૫ ॥
ક

શીઙઃ કિઙિતિ યાદૌ શય્ સ્યાત્ । શાશય્યતે ।

ય ૪૧૨દિ એવો ઙિત્ ઙિત્ પ્રત્યય લાગે ત્યારે શીઙ
નો શય્ આદેશ થાય છે.

શાશય્યતે

॥૧૫॥ ઋતો રીઃ ૪૧૩।૧૦૬ ॥

ચિવ્યદ્યક્યેષુ પરેષુ ઋદન્તસ્ય ઋતો રીઃ સ્યાત્ ।
ચેક્રીયતે ।

ચિવ, યક. યક્ કે ક્ય પ્રત્યય લાગે ત્યારે હ્રસ્વ ઋકારાન્ત
ધાતુનાં ઋ નો રી થાય છે.

ઋ + યક ૪૧૧૩ થી કિત્વ ક્રીક્રીય ૪૧૧૪૪ થી કીક્રીય હ્રસ્વઃ
સૂત્રથી હ્રસ્વ કકઃચ્ચજા શુભ ચેક્રીયતે.

॥૧૬॥ ઋમતાં રીઃ ૪૧૧।૫૫ ॥

ઋમતાં યકન્તાનાં દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય રીગન્તઃ સ્યાત્ । (નૃતે-
ર્યઙિનો ણ્ ન સ્યાત્) નરીનૃત્યતે પરીપૃચ્છયતે । ક્યયકા-
શીયે ઇતિ ગુણે તતો દ્વિત્વે સાસ્મર્યતે । વા પરોક્ષાયકીતિ
ચ્ચદ્વિકલ્પે શોશૂયતે શેશ્વીયતે ।

હ્રસ્વ ઋ અન્તવાજા યહન્ત ધાતુનું દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાંને અંતે રી થાય છે.

૨૩૧૯૫ થી ન્ નો ણ ન થયો. ૪૩૧૧૦ શુષ્ઠ સ્મર, સસ્મર, સાસ્મર, સાસ્મર્યતે શીશૂયતે શેશ્વીયતે.

॥૧૭॥ વજ્રસ્રંસધ્વંસભ્રંશકસપતપદસ્કેન્દન્તો
ની: ૪ ૧૫૦ ॥

ઘામષ્ટાનાં યહિ દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય નીરન્તઃ સ્યાત્ । નો વ્યઙ્ગનસ્યેતિ નૂલુપિ, વનીવચ્યતે સનીસ્રસ્યતે इत्यादि । (વ્યેસ્યમોર્યહિ ય્વૃત્ સ્યાત્) વેવીયતે સેસિમ્યતે । (ચાયઃ કીર્યહિ) ચેકીયતે । વશેરયહીતિ ય્વૃન્નિષેધાત્, વાવશ્યતે । નોભૂયતે ૪ । અવોભૂયિષ્ટ ૫ વોભૂયાંચકે ૬ ।

વજ્ર. સંભ, ધ્વંસ, ંશ, કસ, પત્, પદ્ અને સ્કન્દ આ આઠ ધાતુઓને યહ પ્રત્યય પર છતાં દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વનાંને અંતે ની થાય છે.

વનીવચ્યતે સનીસ્રસ્યતે વેવાયતે સેસિમ્યતે ૪૧૧૮૬ થી ચેકીયતે વશેરયહિ એ પ્રમાણે યવૃત્નો નિષેધ થવાથી વાવશ્યતે ૪૧૧૮૮ થી પૂર્વનાંનો શુષ્ઠ થાય.

भू धातु भूभ + यङ् वूभू + यङ् वुभू + यङ् बोभू + यङ् बांभूयते
अद्यतनी-अबोभूयिष्ट परीक्षा-बोभूयाञ्जके

ये प्रभाषे यङ्न्त प्रकिया समाप्त थछ.

अथ यङ्लुबन्तप्रक्रिया ।

॥१॥ बहुलं लुप् ३।४।१४ ॥

यङ्गो लुप् बहुलं स्यात् ।

क्वचिन्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः, क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव ।
विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य, चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ॥१॥

यङ् लुबन्तं परस्मैपदेऽदादिवद्बोध्यम् । यङ्गुस्तोरिति
वा ईदागमे बोभवेति-बोभोति बोभूतः बोभूवति बोभोषि,
इत्यादि १ । बोभूयात् २ बोभवीतु-बोभोतु बोभूतात् ।
ङित्त्वेन वित्तवस्य बाधनान्न गुणः, बोभूहि ३ बोभूतात् ३ ।
अबोभवीत्-अबोभोत् अबोभूताम् । अबोभवुः ४ । पिबैतिदेति
सिज्जुलिपि ।

“तिवा शवानुबन्धेन, निर्दिष्टं यन्दणेन च ।

एकस्वरनिमित्तं च, पञ्चैतानि न यङ्लुपि” इति ।

भवतेः सिज्जुलीति गुणनिषेधाभावे अबोभोत् अबोभोताम्
अबोभूवन् ५ । बोभवाञ्चकार ६ । बोभूयात् बोभूयास्ताम् ७ ।

ધાતુથી કહેવાયેલ યડ પ્રત્યયનો બહુલતાએ લોપ થાય છે. બહુલમ્ એટલે શું એ જણાવવા એક શ્લોક છે. એ ટીકામાં આપેલ છે.

કયાંક પ્રવૃત્તિ થાય છે. કયાંક અપ્રવૃત્તિ થાય છે. કયાંક વિકેદ્યે થાય છે. કયાંક અન્યજ કોઈ ફેરફાર થાય છે. આ ચાર પ્રકારનો વિધિ વિધાનો વિશે સમીક્ષા કરતા બહુલતાએ કહેવાય છે.

યડભૂત ધાતુ પરસ્મૈપદ અને જદાદિ જેવા થાય છે તેથી અ લાગશે નહીં.

મૂ મૂ યડ' ૪૧૧૪૨ થી વૂમૂ + યડ' ૪૧૧૪૪ થી બોમૂચ્છ આ સૂત્રથી યડનો લોપ બોમૂચ્છે ૪૧૩૬૪ થી રૂત થાય તેથી બોમવીતિ, જામોતિ રૂપો ટીકામાં આપેલ છે. સપ્તમી એ પ્રમાણે ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે રૂપો જણાવ્યાં.

પિવૈતિ દા.....થી સિચ્ નો લોપ થયે છતે તિવ, શવ, શુષ્, અનુબંધ અને એકસ્વરનાં નિમિત્તવાળું આ પાંચ બાબત જ્યાં હોય ત્યાં જે સૂત્ર જે કાર્ય બતાવતું હોય તે યડભૂતમાં થતું નથી. ૪૧૩૧૨ સૂત્ર શુષ્નો નિષેધ કરે છે. અદ્યતની-અબોમોત્

પરૈક્ષા-બામવાઙ્ચકાર આશી:- બોભૂયાત્, બોભૂયાસ્તામ્ ઇત્યાદિ.

॥૨॥ ન વૃદ્ધિશ્ચાવિતિ કિલ્લોપે ૪૧૩૧૧ ॥

અવિતિ પ્રત્યયે યઃ કિતો ડિતશ્ચ લોપસ્તસ્મિન્ સતિ
ગુણો વૃદ્ધિશ્ચ ન સ્યાત્ । વેભિદિતા મરીમૃજિતા । જઙ્ગમીતિ
જઙ્ગન્તિ । યમિરમિનમિગમીતિ મ્લુપિ જઙ્ગતઃ ગમહનેત્યુપા-
ન્યલુકિ જઙ્ગમતિ ।

અવિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા જે ધાતુથી કિત્ કે ડિત્
પ્રત્યયનો લોપ થયે છતે ધાતુમાં ગુણ કે વૃદ્ધિ થતી નથી.
મિદ્-ફાડવું મિમિદ્, વિમિદ્ વેમિદ્ + યડ્ અને યડ્ નો લોપ
તેથી ગુણ કે વૃદ્ધિ થાય નહીં વેમીદિતા, મરિમૃજિતા જઙ્ગમતિ,
જઙ્ગન્તિ ૪૧૨૧૫૧ થી મ્ નો લોપ થતા જઙ્ગમતિ

॥૩॥ મોનો મ્વોશ્ચ ૨૧૧૬૭ ॥

મન્તસ્ય ધાતોરન્તસ્ય પદાન્તસ્થસ્ય મ્વોશ્ચ પરયોર્નઃ
સ્યાત્ । જઙ્ગન્મિ જઙ્ગન્વઃ જઙ્ગન્મઃ । ચઙ્ગનીતિ ચઙ્ગન્તીત્યાદ ।

મ્ અન્તવાળા એવા ધાતુનાં મ્ નો મ કે વ પરમાં
મ્ નો ન થાય છે.

जङ्गन्मि षत्थादि चङ्गनी, चङ्गन्ति षत्थादि.

॥४॥ आः खनिसनिजनः ४।२।६० ॥

एषां धुडादौ कित्याः स्यात् । चङ्गातः पङ्खनति ।

खन्, सन् अने जन् धातुनां अन्त्य व्यञ्जनने धुडादि
कितडित प्रत्यय परमां रडेता आ थाय छे.

चङ्गातः, चङ्गनति षत्थादि.

॥५॥ रिरौ च लुपि ४।१।५६ ॥

ऋमतां पङो लुपि द्वित्वे पूर्वस्य रिरौ रीश्चान्तः स्यात् ।
चरिकरीति चर्करीति चरोकरीति ३ । चरिकर्ति-चर्कति
चरीकर्ति ३ । चरिकृतः-चर्कृतः-चरीकृतः चरिकृति ३ ।
अचरीकरीत् ४ । अचरिकारीत् ३ । ५ । चरिकरामास
३ । ६ । चरिक्रियात् ३ । ७ । चरिकरिता ३ । ८ ।
नरिनर्ति ३ नरीनृतीति ३ । वरिवर्ति वरीवर्ति ३ ।
अवरिवृतीत् ३ । जरिगृधीति ३ । जरिगृद्धि ३ । अजरि-
धर्त् अजरिगृद्ध्वाम् । रुत्वं लुगृदीर्घौ । अजर्धाः । आग्रहीति-
जाग्रादि जागृढः जागृहति । जाग्रहीषि-जाग्रक्षि जाग्रहिता ।
पाप्रच्छीति । अनुनासिके चेति शत्वे पाप्रष्टि प्रापृष्टः
पापृच्छति पाप्रदिम पापृष्टवः ।

ઋ વાળા ધાતુનો યડ' નો લોપ થયે છતે દ્વિત્વ થયે
છતે પૂર્વનાંને અંતે રિ, રી અને ્ર આગમ થાય છે.

ચરીકરીતિ, ચરિકરીતિ, ચરીકર્ત્તિ ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે ઋ
ધાતુનાં યડ'લુબન્ત રૂપો બાણવા. નૃત્-નરિનર્તિ, નરીનૃતીતિ
ઘૃત્ નાં પશુ એ પ્રમાણે ત્રણ રૂપો સાધવા. ગૃધ્ નાં પશુ
ત્રણ રૂપો એ જ પ્રમાણે. અજર્ઘાઃ-ગૃધ્-ગૃગૃધ્ ગૃગૃધ્ જગૃધ્,
જગૃધ્ + યડ' + સિવ્ બહુલંલુપ થી યડ' નો લોપ ગુણુ તેથી
અજર્ઘ + સિવ્ સેઃ સદ્દામ્ ચ ડુર્વાથી સિ નો લોપ રિ રૌચ
લુપિ તેથી અજર્ઘાઃ

આ પ્રમાણે ટીકામાં આપેલ રૂપો સાધવા.

આ પ્રમાણે યડ'લુબન્ત પ્રક્રિયા સમાપ્ત

અથ નામધાતુપ્રક્રિયા ।

કામ્યવ્યર્ણિજયુતાન્તાનિ, ક્ષિપ્ત્યહન્તાનિ યાનિ ચ ॥
તાનિ નામાનિ ધાતુત્વં, યાન્તિ તે નામધાતવઃ ॥૧॥

॥૧॥ દ્વિતીયાયાઃ કામ્યઃ ૩।૪।૨૨ ॥

દ્વિતીયાન્તાદિચ્છાયાં કામ્યો વા સ્યાત્ । इदमिच्छति
इदं काम्यति ४ । ऐदं काम्यीत् ५ । इदं काम्यांचकार ६ ।

ઇદંકામ્યતા ૮ ઇદંકામ્યિષ્યતિ ૯ । એદંકામ્યિષ્યંત્ ૧૦ ।

કામ્ય, ક્યન્, ક્વિપ્, ક્યહ્, ક્યહ્'ષ્ ણિહ્,
ણિચ્ આ પ્રત્યયો નામ ધાતુને બનાવનાર છે.
જ્યાં નામ જ પ્રત્યયોનાં સંબંધથી ધાતુપણને
પ્રાપ્ત કરે છે તે નામ ધાતુ કહેવાય છે.

દ્વિતીયાન્ત નામથી ઇચ્છાનાં અર્થમાં કામ્ય પ્રત્યય
થાય છે. ઇદં ઇચ્છાતિ इति इदंકામ્ય ધાતુ
कर्त्तर्यनङ्गुयः शब् थी शब् तेथी इदकाम्यति, हेदकाम्यत्,
બાકીનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે બાણવા.

॥૨॥ અમાવ્યયાત્ ક્યન્ ચ ૩૧૪૧૨૩ ॥

માન્તાવ્યયવર્જાદ્ દ્વિતીયાન્તાદિચ્છાયાં ક્યન્ કામ્યશ્ચ વા
સ્યાત્ ।

મ્ અન્તવાળા શબ્દો સિવાય તથા અવ્યય સિવાયનાં
અન્ય કોઈ દ્વિતીયાન્ત નામને ઇચ્છાનાં અર્થમાં કામ્ય અને
ક્યન્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.
દાખલા નીચેનાં સૂત્રમાં

॥૩॥ ક્યનિ ૪૧૩૧૧૨ ॥

અવર્ણાન્તસ્ય ક્યનિ ઈઃ સ્યાત્ । પુત્રમિચ્છતિ પુત્રીયતિ
૪ । અપુત્રીયીત્ અપુત્રીયિષ્ટામ્ ૫ । પુત્રીયામાસ ૬ । પુત્રી-
યિતા ૮ । પુત્રીયિષ્યતિ ૯ ।

અન્ત્યમાં રહેતા અ વર્ણુનેા ક્યન પ્રત્યય પરમાં રહેતા
ઈ થાય છે. પુત્ર ઇચ્છતિ ઇતિ પુત્ર + ક્યન્ + શ્વ + તિ
આ સૂત્રથી ઇ પુત્રીયતિ ૨-૧-૧૧૩ થી અને લોપ
એ પ્રમાણે ચાર શિત કાળમાં તથા શ્વસ્તની વિગેરે બધાજ ને
સેટ સમજીને ઇ લગાડી રૂપો બનાવવા.

॥૪॥ આધારાચોપમાનાદાચારે ૩૪૧૨૪ ॥

માન્તાવ્યયવર્જાદુપમાનાદ્ દ્વિતીયાન્તાદાધારાચ્ચ નામ્ન
આચારે ક્યન્ વા સ્યાત્ । પુત્રમિવાચરતિ પુત્રીયતિ છાત્રમ્ ।
પ્રાસાદે ઇવાચરતિ પ્રાસાદીયતિ કુટ્યામ્ ।

મ અન્તતાળા તથા અવ્યય સિવાયનાં ઉપમાન વાચી
એવા દ્વિતીયાન્ત નામને તથા આધાર અર્થવાળા નામને આચાર
અર્થમાં ક્યન્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.

પુત્રમ્ ઇવ આચરતિ, પુત્રીયતિ,
પ્રાસાદે ઇવ આચરતિ, પ્રાસાદીયતિ
ગુપ્તીને મહેલ સમજીને આચરણ કરે છે.

॥૫॥ કર્તુઃ કિવ્ ગલ્મક્લીબહોઢાતુ ઢિત્

૩।૪।૨૫ ॥

કર્તુરુપમાનાદાચારેઽર્થે કિવ્ વા સ્યાત્ ગલ્માદિભ્યસ્તુ
સ એવ ઢિત્ । અશ્વ હ્વાચરતિ અશ્વતિ પ્રગલ્મતે હ્લીબતે હોઢતે ।

કર્તૃસૂચક એવા ઉપમાન વાચી નામથી આચાર અર્થમાં
કિવ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે. પરંતુ ગલ્મ, ક્લીબ અને હોઢ
શબ્દને લાગેલ કિવ્ ઙ્ગ્ ઇતવાળો જાળવો.

અશ્વઃ હવ આચરતિ, અશ્વતિ પ્રગલ્મતે, ક્લીબતે હોઢતે
ઙ્ગ્ ઇતવાળો થવાથી આત્મનેપદ થયું.

॥૬॥ ક્યઙ્ ૩।૪।૨૬ ॥

કર્તુરુપમાનાદાચારે ક્યઙ્ વા સ્યાત્ । દીર્ઘશ્ચીતિ દીર્ઘે,
હંસાયતે ૪ । અહંસાયિટ્ ૫ । હંસાયાંચક્રે ૬ । હંસાયિષીષ્ટ
૭ । ('સો' વા લુક્ ચ ક્યઙિ) પપાયતે પપસ્યતે ।
(ઓજોપ્સરસો નિત્યં સ્લુક્) ઓજાયતે અપ્સરાયતે । ઋતો
રીઃ માત્રીયતે ક્યઙ્માનિપિત્તદ્વિતે ઇતિ પુંવદ્ભાવે ર્યેનીવાચર-
તીતિ સ્યેતાયતે કાકઃ ।

કર્તૃસૂચક એવા ઉપમાન વાચી નામથી આચાર અર્થમાં
ક્યઙ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.

હંસઃ ઇવ આચરતિ, હંસ + કૈચ્ડ + અ + તિ

૪-૩-૧૦૮ થી દીધ્ હંસાયતે બાકીનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા

પ્રમાણે ૩-૪-૨૭ યુ સૂત્ર લાગતા પયઃ ઇવ આચરતિ

इति पयायते पयस्यते

૩-૪-૨૮ થી નિત્ય સ્ નો લુક્ થતા ઔજાયતે, અપ્સરાયતે

ऋतोरीः थी री यता मात्रीयते

સ્યેતાયતે સૂત્રની ટીકામાં લખ્યા પ્રમાણે પુંવત્

બનાવે ત્યારે.

॥७॥ नं क्ये १।१।२२॥

नान्तं नाम क्ये परे पदं स्यात् । राजीयति राजायते ।
र्यक्ये इत्यवादेशे गच्यते ।

ન અન્તવાળું નામ ક્ય પ્રત્યય પરમાં રહેતા પદસંસ્કૃ
થાવ છે.

राजानम् इच्छति इति राजन् + क्यन्

આ સૂત્રથી પદ ત્યારબાદ ૨-૧-૯૧ થી ન્ નો

લેખ રાજ + કૈચ્ડ ૪-૩-૧૧૨ થી રાજીયતિ, આ. ૫ રાજાયતે

ર્યક્યે સૂત્રથી અવ્ આદેશ થતા ગચ્યતિ, ગચ્યતે ઇત્યાદિ.

॥૮॥ ડાચ્ લોહિતાદિભ્યઃ પિત્ ૩।૪।૩૦॥

અભ્યઃ કર્તુભ્યશ્ચવ્યથે પિત્ ક્યઙ્ સ્યાત્ ।

ડાચ્ પ્રત્યાન્ત નામ તથા લોહિત વિગેરે શબ્દોને ચિવ પ્રત્યયનાં અર્થમાં ષ્ ઇતવાળો ક્યઙ્ પ્રત્યય થાય છે.

॥૯॥ ક્યઙ્ષો નવા ૩।૪।૪૩॥

ક્યઙ્ષન્તાદાત્મનેપદં વા સ્યાત્ । પટપટાયતિ, પટપટાયતે ।
લોહિતાયતિ, લોહિતાયતે इत्यादि ।

ક્યઙ્ષ પ્રત્યાન્ત નામ આત્મનેપદમાં વિકલ્પે વપરાય છે.
અપટત્ પટત્ ભવતિ इति પટપયયતિ,
૭-૧-૧૪૫ થી ડાચ્ પ્રત્યય અને દ્વિરુક્તિ થતા
પટત્ પટત્ + ડાચ્ ૭-૨-૧૪૯ થી પહેલા પટત્
નાં ત નો લોપ પળ્યટત્ + ડાચ્
૨-૧-૧૧૪ થી અન્તસ્વરાદિનો લોપ
પટપટાયતે, પટપટાયતિ, લોહિતાયતિ, લોહિતાયતે

॥૧૦॥ તપસઃ ક્યન્ ૩।૪।૩૬॥

અસ્માન્ કર્મેગઃ કૃતાવર્થે કાન્ વા સ્યાત્ । તપઃ કરોતિ
તપસ્યતિ ।

તપસૂ શબ્દને કૃત્ અર્થમાં ક્યન્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.
તપઃ કરોતિ इति તપસ્યતિ

॥૧૧॥ નમોવર્ચિશ્ચિહ્નોઽર્ચાસેવાશ્ચાર્યે

૩૧૪ ૩૭૧

અર્ચ્યઃ કર્મભ્યો યથાસંખ્યમર્ચાદિષ્વર્થેષુ ક્યન્ વા સ્યાત્ ।
 નમસ્યતિ । વર્ચિવસ્યતિ । ચિત્રીયતે ।
 નમસ્, વર્ચિવસ્ અને ચિત્ર શબ્દને અનુક્રમે અર્ચ્યા, સેવા અને
 આપ્રત્યય અર્થમાં ક્યન્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.
 નમઃ કરોતિ ઇતિ નમસ્યતિ, વર્ચિવસ્યતિ, ચિત્રીયતે.

॥૧૨॥ ક્ષુત્તૃઙ્ગર્જ્જ્ઞેઽશનાયોદન્યધનાયમ્

૪૧૩ ૧૧૩૧

અશ્વર્થેષુ યથાસંખ્યમશનૌયાદયઃ ક્યન્નન્તા નિપાત્યન્તે ।
 અશનાયતિ । ઉદન્યતિ । ધનાયતિ ।
 ક્ષુત્, ટૈઙ્ અને ગૃહિ આ ત્રણ અર્થમાં રહેલા અનુક્રમે
 અશનાય, ઉદન્ય અને ધનાય શબ્દ ક્યન્ અન્તવાળા નિપાદન
 ઠરાય છે.

અશનાયતિ, ઉદન્યતિ, ધનાયતિ,
 ભોજનને ઇચ્છે છે. પાણીને ઇચ્છે છે. ધનને ઇચ્છે છે.

॥૧૩॥ વૃષાશ્વાન્મૈથુને સ્સોઽન્તઃ ૪૧૩ ૧૧૪૧

આખ્યાં મૈથુનાર્થાખ્યાં ક્યનિ સ્સોઽન્તઃ સ્યાત્ । વૃષસ્યતિ
 ગૌઃ । અશ્વસ્યચિ વડવા ।

મૈથુન અર્થવાળા એવા વૃષ અને અશ્વ શબ્દથી ક્યન્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા અંતે સ્ થાય છે.
વૃષસ્યતિ ગૌ-ગાય બળદને ઇચ્છે છે.
અશ્વસ્યતિ વડવા-ઘોડી ઘોડાને ઇચ્છે છે.

॥૧૪॥ અસ્ ચ લૌલ્યે ૪૩।૧૯૫॥

ભોગેચ્છાતિરેકો લૌલ્યં તત્ર ગમ્યે ક્યનિ પરે નામ્નઃ
રસોઽસ્ ચાન્તઃ સ્યાત્ । દ્વિસકારપાઠાન્નાસ્ય ષત્વમ્ ।
દધિસ્યતિ દધ્યસ્યતિ ।

ભોગની ઇચ્છાને અતિરેક ગમ્યમાન હોતે છતે ક્યન્ પ્રત્યય
પરમાં રહેતા નામથી પર અંતે સ્ આગમ થાય છે.
દધિંચ્છતિ इति દધ્યસ્યતિ, દધ્યતિ અહીં રસ આગમ હોવાથી
નસ્સઃ થી સ્ નો ષ થશે નહીં

॥૧૫॥ ણિજ્વહુલં નામ્નઃ કૃગાદિષુ ૩।૪।૪૨॥

કૃગાદીનાં ધાતૂનામર્થે નામ્નો ણજ્ વહુલં સ્યાત્ । વ્રન્ત્ય-
સારાદેરિત્યન્ત્યસ્વરાદિલુકિ. મુળં કરોતિ ઘુળયતિ છાત્રમ્ ।
પટુમાચષ્ટે પટયતિ । વૃક્ષે રોપયતિ વૃક્ષયતિ । કૃતં ગૃહ્ણતિ
કૃતયતિ ।

કૃગ વિગેરે ધાતુઓનાં અર્થમાં કોઈપણ નામથી ણિજ્
પ્રત્યય બહુલતાએ થાય છે.

મુણ્ડં કરોતિ ઇતિ મુણ્ડયતિ છાત્રમ્ વિદ્યાર્થીનું મંડન કરે છે.
 પટુ આચ્છટે ઇતિ ણિચૂ-પુટુ + ણિચૂ + શવૂ + તિવ્
 ૭-૪-૭૩ થી ણિ નો લોપ પટયતિ, એ જ રીતે વૃક્ષયતિ, કૃતયતિ

॥૧૬॥ સત્યાર્થવેદસ્યાઃ ૩૧૪૧૪૪॥

एषां णिचूसंनियोगे आः स्यात् । सत्यापयति अर्थापयति ।
 वेदापयति । प्रियस्थिरेत्यादिना प्राद्यादेशे. प्रियमाचछटे प्राय-
 यति इत्यादि । स्थूलदूरेत्यादिना, स्थूलमाचछटे स्थरयति ।

इति नामधातुप्रक्रिया ।

સત્ય અર્થ અને વેદ શબ્દનાં યોગમાં અંત્યસ્વરનેા આ
 થાય છે.

સત્ય + ણિચૂ + અ + તિ અંત્યનેા આ
 અર્ત્તિરીહવલી થી પૂ આગમ સત્યાપયતિ, ૭-૪-૭૨ થી
 પ્રાયયતિ, સાવયતિ ઇત્યાદિ,
 એ પ્રમાણે નામધાતુ પ્રક્રિયા સમાપ્ત.

अथ भावकर्मणो प्रक्रिया ।

॥૧॥ તત્સાપ્યાનાપ્યાત્ કર્મભાવે કૃત્યક્ત્રલ્પલર્થાશ્ર
 ૩૧૩૨૧ ।

તદાત્મનેપદં કૃત્યક્ત્રલ્પલર્થાશ્ર પ્રત્યયાઃ સકર્મકાદ્ધાતોઃ
 કર્મણિ અકર્મકાદવિવક્ષિતકર્મકાચ્ચ ભાવે સ્યુઃ ।

આત્મનેપદનાં પ્રત્યયો તથા કૃત્ય. ક અને સ્વલ્પ પ્રત્યયો
સકર્મક ધાતુથી કર્મમાં અને અકર્મક ધાતુથી ભાવમાં થાય છે.
જે ધાતુમાં કર્મ હોય તે સકર્મક
જે ધાતુમાં કર્મ ન હોય તે અકર્મક
અને જે ધાતુમાં કર્મ હોવા છતાં જ્યારે પ્રયોગ ન
હોય કર્મના ત્યારે તે અવિરક્ષિત કર્મવાળો કહેવાય.

॥૨॥ ક્યઃ શિતિ ૩।૪।૭૦॥

સર્વસ્માદ્ભાતોર્ભાવકર્મવિહિતે શિતિ ક્યઃ સ્યાત્ । અત્ર
કર્મણિ પ્રત્યયવિધાનેનોક્તત્વાત્ કર્મણિ પ્રથમા । કર્મપેક્ષાણ્યર્થ
વચનાનિ ચ ।

નીહૃવદિકૃષોપ્યન્તાદુહિબ્રૂમચ્છિચિરુધિશાસ્વર્થાઃ ।
પચિયાચિરપિડકૃગ્રહિમથિજિપ્રમુખા દ્વિકર્માણઃ ॥ ૧ ॥
ગૌણે કર્મણિ દુહ્યાદેઃ પ્રધાને નીહકૃષ્વહામ્ ।
બુદ્ધિમધ્યાર્થયોઃ શબ્દકર્મણાં ચ નિજેચ્છયા ॥
પ્રયોજ્યકર્મણ્યન્યેષાં પ્યન્તાનામુક્તો મતા ।

પઠયતે ગ્રન્થઃ શિષ્યેણ, પઠયેતે ગ્રન્થૌ, પઠયન્તે ગ્રન્થાઃ ।
પઠયસે ત્વં, પઠયે અહં ।

સર્વધાતુથી ભાવમાં અને કર્મમાં કહેવાયેલા શિત પ્રત્યય
પરમાં રહેતા ક્ય થાય છે.

અહીં પ્રત્યયનાં વિધાનવડે કર્મ ઉક્ત થતુ હોવાથી
કર્મને પ્રથમા કરવી

(૧) દ્વિકર્મક ધાતુઓ-જેમાં બે કર્મ છે તે, નિ, હ, વહ, કૃષ, ણ્યન્ત, દુહ વ, પ્રહ, મિશ્ર. ચિ રુધ, જ્ઞાસ્, પ્ચ, યાચ, દણ્ઙ, ક્રૂ, પ્રહૂ, મથ્, જિ, વિગેરે ધાતુઓ બે કર્મવાળા છે, દુહ થી જ્ઞાસ્ સુધીનાં ધાતુઓનાં ગૌણ કર્મને પ્રથમા થાય છે, ની, હ, વહ, કૃષ આ ચાર ધાતુઓનાં મુખ્યકર્મને પ્રથમા થાય છે.

બોધ અર્થવાળા, આહાર અર્થવાળા, શબ્દ કર્મવાળા ધાતુઓનાં પ્રધાન કે ગૌણ કર્મને પ્રથમા થાય છે. ગતિ અર્થવાળા કે અકર્મક ણિગન્ત ધાતુઓ છે. તેનાં પ્રધાન કર્મમાં કર્મણિનાં પ્રત્યય થાય છે ટીકામાં દાખલા આપ્યા છે તે પ્રમાણે પઠયતે પઠયેતે ઇત્યાદિ પ્રયોગો વાપરવા.

॥૩॥ ભાવકર્મણોઃ ૩।૪।૬૮।।

સર્વસ્માદ્ધાતોર્ભાવકર્મવિહિતેઽદ્યતન્યાસ્તે જિચ્ સ્યાત્ તલુક્
ચ । અપાઠિ અપઠિષાતામ્ અપઠિષત ૫ । પેઠે ૬ । પઠિષીષ્ટ
૭ । પઠિતા ૮ । પઠિહ્યતે ૯ । અપઠિહ્યત ૧૦ । ક્રતો રિઃ
જ્ઞક્યાશીર્થે । કિયતે ૧ । ક્રિયેત ૨ । ક્રિયતામ્ ૩ । આક્ર-
યત ૪ ।

સર્વધાતુથી ભાવ અને કર્મમાં કહેવાયેલો ત પ્રત્યય
૫૨માં રહેતા જિચ પ્રત્યય થાય છે અને ત નો બુદ્ધ થાય છે.
પઠ + ત - પઠ + ચિચ્ ૪-૩-૫૦થી વૃદ્ધિ, ત નો લોપ અપાઠિ,
અપઠિપાતામ્, અપઠિષત
પરોક્ષા-પેઠે ઇત્યાદિ, આશીઃ પઠિષીષ્ટ શ્વ-પઠિતા ઇત્યાદિ,
કૃ-૪-૩-૧૧૦ થી ક્રિયતે ઇત્યાદિ

॥૪॥ સ્વરગ્રહદશૂહનમ્ભ્યઃ સ્યસિજાશીઃ ।

શ્વસ્તન્યાં જિહ્વા ૩।૪।૬૯॥

સ્વરાન્તાદ્ ગ્રહાદેશ્વ સ્યસિજાશીઃ શ્વસ્તનીષુ જિહ્વા વા સ્યાત્
નામિનોઽકલિહલેરિતિ વૃદ્ધૌ । અકારિ અકારિષાતામ્-અકૃષા-
તામ્ અકારિષત-અકૃષત ૫ । ચક્ર ૬ । કારિષીષ્ટ-કૃષીષ્ટ
૭ । કારિતા-કર્તા ૮ । કારિષ્યતે-કર્મિષ્યતે ૯ । અકા-
રિષ્યત-અકર્મિષ્યત ૧૦ । ઈચ્ચઞ્જને યપિ દીયતે ।

સ્વરાન્ત ધાતુઓને તેમજ ગ્રહ ધાતુને સ્ય. મિ. આશીઃ
અને શ્વસ્તનીમાં પ્રત્યયો ૫૦માં રહેતા બિદ્ વિઠ્ઠપે થાય છે.
અકારિ બિચ્ થયો નામિનોકલિહલે થી વૃદ્ધિ.

વિઠ્ઠપે છે માટે અકારિષાતામ્ અકૃષાતામ્
અકારિષત. અકૃષત,

પરોક્ષા-ચક્ર આ. ૫ પ્રમાણે આશીઃ કારિષીષ્ટ કૃષીષ્ટ,

શ્ચ-કારિતા, કર્તા ભવિષ્યન્તિ ક્રિયાતિપત્તિ સરળ છે.

દા-ધાતુ ૪-૩-૧૭ થી આ નો હ દીયતે

॥૫॥ આત એઃ કૃઙ્ઞૌ ૪।૩।૫૩॥

આદન્તસ્ય ધાતોઽર્જિતિ કૃતિ ઙૌ ચ એઃ સ્યાત્ । અદાયિ
અદાયિષાતામ્ પક્ષે ઇશ્ચ સ્થાદઃ । અદિષાતામ્ ૫ । દદે ૬ ।
દાયિષીષ્ટ-દાસીષ્ટ ૭ । દાયિતા-દાતા ૮ । દાયિષ્યતે-
દાસ્યતે ૯ । ગૃહ્યતે ૪ । અગ્રાહિ અગ્રાહિષાતામ્-અગ્રહીષાતામ્ ।
અગ્રાહિઙ્મ્ અગ્રાહિધ્વમ્-અગ્રહીઢમ્ ૨ । જગૃહે ૬ । ગ્રાહિષીષ્ટ
ગ્રહીષીષ્ટ ગ્રાહીષીઙ્મ્ ગ્રહિષીઙ્મ્ ૨ । ૭ । ગ્રાહિતા-ગ્રહીતા
૮ । ગ્રાહિષ્યતે-ગ્રહીષ્યતે ૯ । અદર્શિ અદર્શિષાતામ્-અદ-
ક્ષાતામ્ ૫ । દદૃશે ૬ । દર્શિષીષ્ટ દૃક્ષીષ્ટ ૭ । દર્શિતા-દ્રષ્ટા
૮ । દર્શિષ્યતે-દ્રક્ષ્યતે । ઝિણવિ ધન્ । અધાનિ અધાનિષા-
તામ્ । અધતન્યાં વા ત્વાત્મને ઇતિ વા વધાદેશે અવધિ
અવધિષાતામ્-અહસાતામ્ ૫ । જઘ્ને ૬ । ઘાનિષીષ્ટ । હનો
વધ આશિષ્યઙૌ । વધિષીષ્ટ ૭ । ઘાનિતાહન્તા ૮ ।
ઘાનિષ્યતે હનિષ્યતે ૯ ।

આ ઠારાન્ત ધાતુને ચિત્ ણિત્ એવો કૃત પ્રત્યય પરમાં
રહેતા તેમજ વિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા આ નો હે થાય છે.

દા + ચિચ્-દૈ + ઝિચ્ એવો ડયાયૂ થી અદાયિ, અદાયિષાતામ્
વિકલ્પે ૪-૩-૩૧ થી હ થતા, અદિષાતામ્, પરોક્ષા-દદે

બાકીનાં રૂપો ટીકામાં આપ્યા મુજબ, મૂળ-૪-૧-૮૪ થી ચવૃત્ત
ગૃહ્યતે ઇત્યાદિ. વિકલ્પે હોવાથી અગ્રાહિષાતામ્, અગ્રહીષાતામ્,
પરોક્ષા-જગૃહે ઉબલ રૂપો થાય બાકીનાં ટીકા મુજબ

દૃશ-દૃશ્યતે વર્તમાન, અદ્યતની-અદર્શિ અદર્શિષાતામ્-અદૃક્ષાતામ્,
પરોક્ષા-દદૃશે-આશીઃ-દર્શિવોષ્ટ, દક્ષીણ, હન્ ધાતુ હન્યતે
વર્તમાના, અદ્ય-૪-૩-૧૦૧ થી ધન્ ૩-૪-૬૯ થી નિદ
વિકલ્પે ૩-૪-૬૮ થી જિચ વિકલ્પે ૪-૪-૨૨ થી વધ આદેશ
માટે અવધિ અવધિષાતામ્, અહસાતામ્, અને અધાનિષાતામ્,
બાકીનાં રૂપો ટીકામાં આપેલા આદીપદ દ્વારા સાધી લેવા.

॥૬॥ યે નવા ધારાદરા॥

સ્વનિસનિજનાં યે ક્રિત્યો વા સ્યાત્ । સ્વાયતે-સ્વન્યતે ।
સાયતે-સન્યતે । જાયતે-જન્યતે । તનઃ કયે આ વા સ્યાત્,
તાયતે-તન્યતે । અમોઽકમ્યમીતિ વા દીર્ઘે, અશામિ-અશમિ
અશામિષાતામ્-અશમિષાતામ્ । ણ્યન્તત્વાભાવે ।

સ્વન્, સન્ અને જન્ ધાતુને ક્રિત્ ડિત્ એવો ય કારાદિ
પ્રત્યય લાગે ત્યારે ન નો આ વિકલ્પે થાય છે.

સ્વન્ + ય + તે-ન્ નો આ સ્વાયતે, વિકલ્પે છે. માટે સ્વન્યતે પણ
થાય. સાયતે, સન્યતે ઇત્યાદિ, ૪-૨-૬૩ લાગતા તાયતે,
તન્યતે, ૪-૨-૨૬ થી વિકલ્પે દીર્ઘે તેથી અશામિ, અશમિ,

જટે ગિગન્ત ન હોય અને મન કર્મણીનું રૂપ બનાવવું હોય ત્યારે.

॥૭॥ મોઽકમિયમિનમિગમિવમ્યાચમ ૪૧૩૫૫॥

કમ્યાદિવર્જમાન્તસ્ય ધાતોર્જિણતિ કૃતિ જૌ ચ વૃદ્ધિર્ન સ્પાત્ । અશ્મીતિ નિષેધે અક્રામિ । (વિશ્રમેર્વા) વ્યશ્રામિ-
-વ્યશ્રમિ ।

કમ્, યમ્, રમ્, નમ્, ગમ્, વમ્, તથા આચમ્ આ ધાતુઓને છોડીને મ્ અંતવાળા ધાતુને કૃદન્તનાં મિત્ત ણિત્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા અથવા જિ પ્રત્યય પરમાં રહેતા વૃદ્ધિ થતી નથી.

અશ્મિ ધત્યાદિ પશુ બે કમ્ વિગેરે ધાતુમાં રહેલો.

અને તેો અક્રાયિ ધત્યાદિ

૪-૩-૫૬ થા વ્યશ્રામિ, વ્યશ્રમિ,

॥૮॥ ત્રિઋણમોર્વા ૪૧૪૧૦૬॥

લભઃ સ્વરાન્નોન્તો વા સ્પાત્ જૌ ઋણમિ ચ । અલામિ-
અલમ્મિ । મજ્ઞેર્જૌ વા લોપઃ સ્પાત્ । અમાજિ-અમજિ । માત્રો
ધાત્વર્થસ્તસ્યૈકત્વાદાત્મનેપદૈકવચનમ્ । ચૈત્રણ ભૂયતે ૧૦ ।

લજ્ઞાસતાસ્થિતિજાગરણં, વૃદ્ધિશ્ચયમયજીવિતમરણમ્ ।

શપનકૌડારુચિદીપ્ત્યર્થા ધાતવ એતે કર્મવિશુક્તા ॥૧॥

અવિવક્ષિતકર્મકોઽપ્યકર્મક એવ પચ્યતે ૧૦ । અકર્મકો-
પ્યુપસર્ગવશાત્ સકર્મતામેતિ । અનુભૂયતે યુક્તં સાધુના ।
અન્વભાવિ અન્વભવિષાતામ્-અન્વભાવિષાતામ્ ૫ ।

જિ અને સ્વળમ્ પ્રત્યય પરમાં રહેતા હમ્ ધાતુનાં
સ્વરની પછી વિકલ્પે ન્ ઉમેરાય છે.

અભામિ, અભમ્મિ, મજ્ઞ ધાતુમાં ૪-૨-૪૯ થી વિકલ્પે થતા,
અમાજિ. અમજ્જિ, ધાતુને ભાવ અર્થમાં એકત્વને કારણે
આત્મનેપદમાં, એકત્વચન જ થાય છે, ચૈત્રવડે થવાય છે.

અકર્મક ધાતુઓ જણાવવા માટે ૨લોક, લજ્જ, સત્તા, સ્થિતિ,
જાગરણ, વૃદ્ધિ, ક્ષય, ભય, ભવિત, મરણ, શયન, ક્રિડા, રુચિ,
દ્વિપ્તી અર્થવાળા, ધાતુઓ અકર્મક છે, જે અવિવક્ષિત
કર્મવાળા ધાતુ હોય તો તે અકર્મક જ કહેવાય છે, અકર્મક
ધાતુને પણ ક્યારેક ઉપસર્ગ લાગવાથી સકર્મક, બની જાય છે.
સાધુ વડે સુખ અનુભવાય છે, અદ્યતની-અન્વભાવિ, અન્વભ-
વિષાતામ્.

॥૧॥ એકધાષૌ કર્મક્રિયયૈકાઽકર્મક્રિયે ૩।૪।૮૬॥

એકસ્મિન્ ધાતૌ કર્મસ્થક્રિયયા પૂર્વદૃષ્ટયા એકા અભિન્ના
સંપ્રત્યકર્મિકા ક્રિયા યસ્ય તસ્મિન્ કર્તારિ કર્મકર્તૃરુપે
ધાતોર્જિવ્યાત્મનેપદાનિ સ્યુઃ । ઉક્તં ચ—

યત્ર કર્મૈવ કર્તૃત્વં યાતિ કર્તા તુ નોચ્યતે ।
જિક્યાત્મનેપદં ધાતોરુક્તિઃ સા કર્મકર્તારિ ॥૨॥

અકારિ । સ્તરદુહો વા જિચ્-અકૃત ક્રિયતે કરિષ્યતે
વા કટઃ સ્વયમેવ । પચિદુહેઃ આણચિ પચ્યતે પક્ષ્યતે વા
ઓદનઃ સ્વયમેવ । અદોહિ દુગ્ધે ઋદુગ્ધે ગૌઃસ્વયમેવેત્યાદિ ।
ક્વચિત્ જિક્યૌ ન સ્યાતામ્ । અલમકૃત અલંકુરુતે કન્યા
સ્વયમેવ ।

એક જ ધાતુમાં કર્મમાં રહેલી પૂર્વે જોવાયેલી અને
વર્તમાન કાળે અભિન્ન ક્રિયા છે જેને એવા કર્મકતુ ૩૫ કર્તામાં
પૂર્વે કહ્યા મુજબ જિ, ક્ય અને આત્મનેપદમાં પ્રત્યયો
થાય છે.

જે ધાતુનું કર્મ કર્તા પોતે થઈ ગયું હોય
તે જ ધાતુને કર્તારિ પ્રયોગમાં જિ, ક્ય અને
આત્મનેપદ થાય છે.

અકારિ

૩-૪-૯૦ થી અકૃત, ક્રિયતે, કરિષ્યતે,

૩-૪-૯૩ થી ક્યારેક જિ, ક્ય પ્રત્યય થતા પણ નથી.

એ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કિર્તીવિજયગણીનાં શિષ્ય

મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયગણીવડે રચાયેલ હૈમલઘુપ્રક્રિયામાં

આખ્યાત પ્રક્રિયા સમાપ્ત થઈ.

૩૦૬

હૈમલભુપ્રક્રિયાટ્યાકરણે

ધાતુને ણક્ અને ણ્ચ પ્રત્યય થાય છે
કરોતિ ઇતિ કારકઃ અને કર્તા
એ ધાતુ સેટ હોય તો ૪-૪-૩૨ થી હ્રદ ઇધિતા.
યુગૌદિતઃ થી જ્યારે વિકલ્પે હ્રદ થાય ત્યારે
ગોપ્તા, ગોપિતા, ૧-૩-૪૩ થી સોઢા, શ્રોઢા,
૪-૩-૫૦ થી વૃદ્ધિ થતા પાચકઃ

॥૪॥ અચ્ ૫૧૧૪૯॥

ધાતોરચ્ સ્યાત્ । કરઃ, હરઃ ।
ધાતુથી અચ્ પ્રત્યય થાય છે.
કરોતિ ઇતિ કરઃ અને હરતિ ઇતિ હરઃ

॥૫॥ લિહાદિભ્યઃ ૫૧૧૫૦॥

અભ્યોઽચ્ સ્યાત્ । લેહઃ, શેષઃ ।
લિહ વિગેરે ધાતુથી (કર્તામાં) અચ્ પ્રત્યય થાય છે.
લેહિ ઇતિ લેહઃ શિનષ્ટિ ઇતિ શેષઃ

॥૬॥ બ્રુવઃ ૫૧૧૫૧॥

બ્રુગોઽચિ બ્રુવઃ સ્યાત્ । બ્રાહ્મણબ્રુવઃ ।
બ્રુ ધાતુને અચ્ પ્રત્યય લાગતા બ્રુવ થાય છે.
આત્માને બ્રાહ્મણં બ્રવીતિ ઇતિ બ્રાહ્મણબ્રુવ
પોતાને બ્રાહ્મણ તરીકે માનનારે

॥૭॥ નન્દ્યાદિભ્યોઽનઃ ૫૧૧૫૨॥

નન્દનઃ, સહનઃ ।

નન્દ વિગેરે ધાતુઓને અન પ્રત્યય થાય છે.

નન્દયતિ ઇતિ નન્દનઃ, સહતે ઇતિ સહનઃ,

આદિની પછી બહુવચન હંમેશા આકૃતિ ગણુ માટે હોય છે.

॥૮॥ ગ્રહાદિભ્યો ગિન્ ૫૧૧૫૩॥

ગૃહ્ણતીતિ ગ્રાહી । તિષ્ઠતીતિ સ્થાયી ।

અહીં વિગેરે ધાતુઓથી કર્તામાં ગિન્ પ્રત્યય થાય છે.

ગૃહ્ણતિ ઇતિ ગ્રાહી તિષ્ઠતિ ઇતિ સ્થાયી

સ્થા + ગિન્ ૪-૩-૫૧ થી સ્થૈ + ગિન્

અદૈતોઽયાય્ થી સ્થાયિન્ નામ્નેનોહનન્હનઃ

અને નિ લીઘઃ થી લીઘ્ સ્થાયી.

॥૯॥ નામ્યુપાન્ત્યપ્રીકૃગૃજ્ઞઃ કઃ ૫૧૧૫૪॥

નામ્યુપાન્ત્યેભ્યઃ પ્રયાદિભ્યશ્ચતુર્થ્યશ્ચ કઃ સ્યાત્ । ક્ષિપઃ,

પ્રિયઃ, કિરઃ, ગિરઃ, જ્ઞઃ ।

નામિ ઉપાન્ત્યવાળા ધાતુથી તેમજ પ્રી, કૃ, ગૃ અને

જ્ઞા ધાતુને કર્તામાં ક પ્રત્યય થાય છે.

પ્રત્યય ક્ ઇતવાળો હોવાથી ગુણુ થશે નહીં.

ક્ષિપતિ ઇતિ ક્ષિપઃ પ્રીણતિ ઇતિ પ્રિયઃ

૫-૧-૫૨ થી ક્યૂ થયો છે.

કિરતિ इति किरः ४-४-११६ થી इद થયે છે.

जानाति इति ज्ञः ४-३-९४ થી आने લેાય

॥१०॥ ब्राध्मापाट्घेदृशः शः ५।१।५८॥

एभ्यः शः स्यात् । शकारः शित्कार्यार्थः । जिघ्रः
उद्धमः पिबः उद्धयः उत्पश्यः ।

ब्रा, ध्मा, णा, ट्घे, दृश् धातुથી શ પ્રત્યય થાય છે.
शू इत છે તે शित કાર્ય માટે છે.

जिघ्रति इति जिघ्रः शित् थवाथी ४-२-१०८ થી जिघ्र થયે.

उद्धमति इति उद्धमः

ઇત્યાદિ બાકીનાં ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે બહુવા.

॥११॥ साहिसातिवेद्युदेजिधारिपारिचेते-
रुपसर्गात् ५।१।५९॥

एभ्योऽनुपसर्गेभ्यः ण्यन्तेभ्यः शः स्यात् । साहयः सातयः
वेदयः उदेजयः धारयः पारयः चेतयः ।

ઉપસર્ગરહિત એવા વ્યન્ત એવા સાહિ, સાતિ, વેદિ,
સદોજ, ધારિ, પારિ, વેતિ આટલા ધાતુઓને શ પ્રત્યય થાય છે.
साह्यति इति साह्यः, सातयः, वेदयः ઇત્યાદિ
વ્યન્ત માનીને વિશ્લેષ કરવા.

॥१२॥ नृत्स्वत्रञ्जः शिल्पिन्यकट् ५।१।६५॥

एभ्यः शिल्पिनि कर्तर्यकट् स्याद् । नर्तकः खनकः

રજકઃ ।

નૃત્ સ્વન્ અને રજ્ઞ આ ત્રણ ધાતુથી શિલ્પીન્ કર્તામાં
અકદ પ્રત્યય થાય છે.

શિલ્પીન કર્તા એટલે સ્વભાવ જ જેનો એવા પ્રકારનો હોય

નૃત્યતિ इति एव शील यस्यसः इति नर्तकः

સ્વનકઃ, રજકઃ, ઇત્યાદિ,

॥૧૩॥ ગસ્થકઃ ટનળૂ ચ ૫૧૧૬૬॥

ગઃ શિલ્પિનિ કર્તૃયૈતૌ સ્યાતામ્ । ગાથકઃ । આત્ એઃ
કૃજ્ઞૌ, ગાયત્રી ।

શિલ્પીન્ કર્તા હોય તો ગા ધાતુને થક પ્રત્યય થાય છે.
ગાયતિ इति एवं शील यस्य गायकः,

૪-૩-૫૩ મુ' લાગતા ગાયત્રી,

॥૧૪॥ તિકૃતૌ નામ્નિ ૫૧૧૭૧॥

આશીર્વિષયે સંજ્ઞાયાં ગમ્યાયાં તિકૃતશ્ચ સર્વે પ્રત્યયાઃ સ્યુઃ ।

આશીર્વાદ વિષયમાં સંજ્ઞા વિષય ગમ્યમાન હોતે છતે
ધાતુથી તિક્ઃ અને કૃત્ આ બે પ્રત્યયો થાય છે.

ઉદાહરણ નીચેના સ્ત્રમાં

॥૧૫॥ અહન્પશ્ચમસ્ય કિક્રિતિ ૪૧૧૧૦૭॥

હન્વર્જપશ્ચમાન્તસ્ય ક્વૌ ધ્રુવાદૌ ક્હિતિ ચ દીર્ઘઃ સ્યાત્ ।
અમ્પાદિત્યાશાસ્યમાનઃ શાન્તિઃ । કચિત્કિ ન દીર્ઘઃ ।

રન્તિઃ । વર્ધતામિત્યાશાસ્યમાનો વર્ધમાનઃ ।

હ્રન્ ધાતુ સિવાયનાં પાંચમો વ્યંજન અંતવાળા ધાતુથી
ક્વપ્ પ્રત્યય તેમજ ઘુટ્ વ્યંજનાદિ એવો કિત્ ડિ.ત્ પ્રત્યય
પરમાં રહેતા દીર્ઘ થાય છે.

શમ્ + તિ આ સૂત્રથી દીર્ઘ શાન્તિ,

૪-૨-૫૯ થી દીર્ઘ ન થાય તો રન્તિઃ ઇત્યાદિ, વર્ધમાન

॥૧૬॥ કર્મણોઽણ્ ૫૧૧૭૨॥

કર્મણઃ પરાદ્ધાતોરણ સ્યાત્ । કુમ્ભં કરોતીતિ કુમ્ભકારઃ ।

કર્મથી પરમાં રહેલ ધાતુથી અણ્ પ્રત્યય થાય છે.

કુમ્ભં કરોતિ इति कुम्भकारः

॥૧૭॥ આતો ડૌઽહ્વાવમઃ ૫૧૧૭૬॥

કર્મણઃ પરાદનુસર્ગાન્ હ્વામાવાર્જાદાદન્તાઢ્વતોર્ઢઃ સ્યાત્ ।

ગોદઃ । અહ્વાવમ ઇતિ કિમ્ । સ્વર્ગહ્વાયઃ તન્તુવાયઃ ધાન્યમાયઃ ।

હ્વા, વા, મા ધાતુ સિવાય ઉપસર્ગરહિત એવા આ
કારાન્ત ધાતુઓને કર્મથી પર ડ પ્રત્યય થાય છે.

ગાં દ્દાતિ इति गोदः,

હ્વા, વા, મણ્ આ ત્રણુય ધાતુમાં ડ ન લાગે, અણ્ લાગશે
માટે સ્વર્ગહ્વાયઃ, તન્તુવાયઃ, ધાન્યમાયઃ ઇત્યાદિ.

॥૧૮॥ આશિષિ હનઃ ૫૧૧૮૦॥

કર્મણઃ પરાદ્ધન્તેરાશિષિ ગમ્યાયા ડઃ સ્યાત્ । શનુહઃ ।

કર્મથી પરમાં રહેલા એવા હન ધાતુને આશીર્વાદ વિષયમાં ડ પ્રત્યય થાય છે.
શત્રુ વધ્યાત્ત્વેતિ શત્રુહઃ, હિત્યન્ત્સ્વરાદેઃ થી અન નો લોપ તેથી.
શત્રુહઃ ૩૫ સિદ્ધ થાય.

॥૧૯॥ કલેશાદિભ્યોઽપાત્ ૫ ૧૮૧॥

કલેશાદેઃ કર્મણઃ પરાદપૂર્વાદ્અન્તેર્હઃ સ્યાત્ । કલેશાપહઃ,
તમોપહઃ ।

કલેશ વિગેરે કર્મથી પરમાં અપ પૂર્વક હન ધાતુથી ડ પ્રત્યય થાય છે.
કલેશ અપહન્તિઃ ઇતિ કલશેવહઃ,
તમઃ અપહન્તિ ઇતિ તમોવહઃ

॥૨૦॥ અચિત્તે ટક્ ૫ ૧૮૨॥

કર્મણઃ પરાદ્અન્તેરચિત્તવતિ કર્તરિ ટક્ સ્યાત્ । વાતઘ્નં તૈલમ્ । અચિત્ત ઇતિ કિમ્ । પાપઘાતો યતિઃ ।

કર્મથી પરમાં રહેલા હન ધાતુથી અચિત્તવાન કર્તામાં ટક્ પ્રત્યય થાય છે.

વાતં હન્તિ ઇતિ વાતઘ્ન તૈલમ્ વાયુહણનાર તેણે, અચિત્ત ઇતિ કિમ્ ૧ પાપ હન્તિ ઇતિ યતિ, સચિત છે માટે સૂત્ર ન લાગે ૫-૧-૭૨ થી, અણ્ થયે તેથી ૪-૩-૧૦૦ થી ધાત થયે.

॥૨૧॥ બ્રહ્માદિભ્યઃ ૫૧૧૮૫॥

અભ્યઃ કર્મભ્યઃ પરાદ્વન્તેષ્ટક સ્યાત્ । બ્રહ્મઘ્નઃ ગોઘ્નઃ પાપી ।
રાજઘ્નઃ નિપાતોડયમ્ ।

બ્રહ્મ વિગેરે કર્મથી પરમાં રહેલા ઉન્ ધાતુથી ટક પ્રત્યય થાય છે.

બ્રહ્મં હન્તિ इति ब्रह्मघ्नः, गोम हन्ति इति गोघ्नः, अपि पापी
व्यक्तिः, ૫-૧-૮૮ માં સૂત્રથી રાજઘ્નઃ શબ્દ નિપાતન કરેલો છે.

॥૨૨॥ કુક્ષ્યાત્મોદરાદ્ ભૃગઃ સ્વિઃ ૫૧૧૯૦॥

અમ્યઃ કર્મમ્યઃ પરાદ્ ભૃગઃ સ્વિઃ સ્યાત્ । સ્વિઃ સ્વિઃ ।

કુક્ષિ, આત્મેન્ અને ઉદર કર્મથી પરમાં રહેલા મૃ ધાતુથી
સ્વિ પ્રત્યય થાય છે.

સ્વિઃ સ્વિઃ છે તેનું ક્ષણ નીચેના સૂત્રમાં બતાવાશે

॥૨૩॥ સ્વિત્યનવ્યારુષોર્મેઽન્તો હ્રસ્વશ્ચ ૩૧૨૧૧૧॥

સ્વરાન્તસ્યાનવ્યયસ્યારુષશ્ચ સ્વિત્યપ્રત્યયાન્તે ઉત્તરપદે મોઽન્તો
યથાસંભવં હ્રસ્વશ્ચ સ્યાત્ । કુક્ષિમ્ભરિઃ, આત્મમ્ભરિઃ, ઉદ-
મ્ભરિઃ ।

અવ્યય સિવાયના સ્વરાન્ત નામ પછી તેમજ અરુષ
શબ્દની પછી સ્વિઃ સ્વિઃ પ્રત્યય ઉત્તરપદમાં રહેતા મૂ આગમ
થાય છે.

કુક્ષિમ્ એવ વિભત્તિં इति कृक्षिम्भरिः,

આસ્મમ્ભરિ, ઉદરમ્ભરિ,

॥૨૪॥ અર્હોઽચ્ ૫૧૧૧૧॥

કર્મણઃ પરાદર્હેરચ્ સ્યાત્ । પૂજાર્હઃ સાધુઃ, પૂજાર્હા સાધ્વી ।

કર્મથી પરમાં રહેલ અર્હ ધાતુથી અચ્ પ્રત્યય થાય છે.

પૂજા અર્હતિ इति પૂજાર્હઃ સાધુ, પૂજાર્હા સાધ્વી.

॥૨૫॥ ધનુર્દણ્ડસરુલાઙ્ગલાઙ્કુશષ્ટિયષ્ટિશક્તિ-
તોમરઘટાદ્ ગ્રહઃ ૫૧૧૧૨॥

અમ્યો દશમ્યઃ કર્મમ્યઃ પરાદ્ ગ્રહેરચ્ સ્યાત્ । ધનુર્ગ્રહઃ ।

ધનુષ્ વિગેરે દશ કર્મથી પરમાં રહેલ અઙ્કુ ધાતુથી
અચ્ પ્રત્યય થાય છે.

ધનુઃ ગૃહ્ણાતિ इति ધનુર્ગ્રહઃ,

॥૨૬॥ આયુઘાદિભ્યો ધૃગોઽદણ્ડાદેઃ ૫૧૧૧૪॥

દણ્ડાદિવર્જાદાયુઘાદેઃ પારાદ્ધગોઽચ્ સ્યાત્ । ધનુર્ધરઃ ।

ભૂધરઃ । અદણ્ડાદેરિતિ કિમ્ । દણ્ડધારઃ ।

દણ્ડ વિગેરે સિવાયના આયુઘ વિગેરે કર્મથી પરમાં
રહેલા ધૂ ધાતુથી અચ્ પ્રત્યય થાય છે.

ધનુઃ ધરતિ इति ધનુર્ધર ભૂધર ઇત્યાદિ

એ દણ્ડ વિગેરે માંહેલા શબ્દ આવે તો દણ્ડધાર

અર્થ થયો છે માટે વૃદ્ધિ

॥૨૭॥ હૂગોવયોઽનુઘમે ૫૧૧૧૫॥

કર્મણઃ પરાદ્ગો વયસ્યનુઘમે ગમ્યેઽચ્ સ્યાત્ । અસ્થિહરઃ
શ્વા । ઉઘમ ઉત્ક્ષેપ્તમાકાશસ્થસ્ય વા ધારણં તદભાવે-મનોહરા
ઘક્ । ઉઘમે તુ ભારહારઃ (આડઃ શીલે) પુષ્પાહરઃ (દત્તિ-
નાથાત્પશાવિઃ) દત્તિહરિઃ શ્વા । નાથહરિઃ સિંહઃ ।

કર્મથી પરમાં રહેલા ધૃ ધાતુથી વયસ અને અનુઘમ
અભ્યમાન હોતે છતે અચ્ પ્રત્યય થાય છે.
ઉઘમ એટલે આકાશમાં ફેંકેલા પદાર્થન ધારી રાખવો. તેનો
અભાવ તે અનુઘમ, મનઃ હરતિ इति મનોહરા માલા,
ઉઘમઅર્થમાં હોય તો ભારહારઃ, ૫-૧-૯૬ થી પુષ્પાહરઃ,
૫-૧-૯૭ થી इति હરિઃ શ્વા, નાથહરિઃ સિંહઃ.

॥૨૮॥ રજઃફલેમલાદ્ ગ્રહઃ ૫૧૧૧૮॥

અભ્યઃ કર્મભ્યઃ પરાદ્ ગ્રહેરિઃ સ્યાત્ । રજોગ્રહિઃ, ફલે-
ગ્રહિઃ, મલગ્રહિઃ ।

રજસ્. ફલે અને મલ કર્મથી પરમાં રહેલા ગ્રહ ધાતુથી
इ પ્રત્યય થાય છે
રજઃ ગૃહ્ણાતિ, ફલે ગૃહ્ણાતિ, મલ ગૃહ્ણાતિ ફલે સૂત્રમાં જ
વિશક્તિ સહિત લખેલો હોવાથી લોપ કયો નથી.

॥૨૯॥ દેવવાતાદાપઃ ૫૧૧૧૯॥

આભ્યામાપ इઃ સ્યાત્ । દેવાપિઃ વાતાપિઃ ।

દેવ અને વાત આ બે કર્મથી પરમાં રહેલા આમ્ય
ધાતુથી હ પ્રત્યય થાય છે.

દેવાન આપ્નોતિ इति देवापिः, वातापिः.

॥૩૦॥ શકૃત્સ્તમ્બાદ્વત્સત્રીહૌ કૃગઃ ૫૧૧૧૦૦॥

આમ્યાં કર્મમ્યામનયોઃ કર્ત્રોઃ કૃગઃ હઃ સ્યાત્ । શકૃત્કરિઃ
વત્સઃ, સ્તમ્બકરિત્રીહિઃ । (કિયત્તદ્વહોરઃ) કિઙ્કરઃ યત્કરઃ
તત્કરઃ બહુકરઃ ।

શકૃન્ અને સ્તમ્બ આ બે કર્મથી પરમાં બે વત્સ અને
ત્રીહિ કર્તા હોય તે તેનાથી પરમાં રહેલા કૃ ધાતુને હ
પ્રત્યય થાય છે.

શકૃત્ કરોતિ इति शकृतकः वत्सः,

स्तम्बं करोति इति स्तम्बकः,

૫-૧-૧૦૧ થી કિઙ્કર, યત્કર, તત્કર, બહુકર,

॥૩૧॥ સઙ્ખ્યાઽહર્દિવાવિમાનિશાપ્રમામાશ્ચિત્ર-
કર્ત્રાચન્તાનન્તકાર્વાહ્વરુર્ધનુર્નાન્દીલિપિલિવિબલિ-
ભક્તિક્ષેત્રજઙ્ઘાક્ષણક્ષણદારજનિદોષાદિન-

દિવસાદૃઃ ૫૧૧૧૦૨॥

અમ્યોઽષ્ટાવિંશતેઃ પરાત્ કૃગષ્ટ સ્યાત્ । સંખ્યાકર
ઇત્યાદિ ।

આ અઠાવીસ કર્મથી પરમાં રહેલા કૃ ધાતુથી ટ

પ્રત્યય થાય છે,

સંખ્યાં કરોતિ इति संख्याकरः धत्यादि

અથા જ વિગ્રહ શબ્દો મૂકી બનાવી લેવા.

॥૩૨॥ ક્ષેમપ્રિયમદ્રમદ્રાત્ સ્વાઽણ્ ૫૧૧૧૦૫૥

एभ्यश्चतुर्म्यः परात्कृगः स्वाऽणौ स्याताम् । क्षेमङ्करः
ક્ષેમકારઃ ।

ક્ષેમ, પ્રિય, મદ્ર અને મદ્ર આ ચાર ઠમ્થી પરમાં રહેલા
કૃ ધાતુથી સ્વ અને અણ્ પ્રત્યય થાય છે.

ક્ષેમ કરોતિ ક્ષેમકર ૩-૨-૧૧૧ થી મ્ આગમ

॥૩૩॥ મેઘર્નિમયાઽભયાત્સ્વઃ ૫૧૧૧૦૬॥

एभ्यश्चतुर्म्यः परात्कृगः स्वः स्यात् । मेघङ्करः । ऋति-
ङ्करः भयङ्करः अभयङ्करः । (प्रियंवदाद् स्वः) प्रियंवदः
वंशवदः । द्विषत्पपरंतपौ निपातौ । परिमाणार्थमितनखात्
पचः स्वः) प्रस्थंपचः मितंपचः नखंपचः । (कूलाभ्रकरीषात्
कषः स्वः) कूलंकषा अभ्रंकषा करीषंकषा ।

મેઘ, ઋતિ, ભય અને અભય આ ચાર ઠમ્થી પર રહેલા
કૃ ધાતુથી સ્વ પ્રત્યય થાય છે.

મેઘકર, ભયકર ઇત્યાદિ, ૫-૧-૧૦૭ થી પ્રિયંવદ, વંશવદ,
૫-૧-૧૦૮ થી દ્વિષન્તપ અને પરન્તપ નિપાતન થયા,
૫-૧-૧૦૯ થી પ્રસ્થંપચ, મિતંપચ, નખંપચ, ૫-૧-૧૧૦ થી

કુલંકવા, અન્નંકવા, કરીષંકવા,

॥૩૪॥ સર્વાંત્સહશ્ર ૫૧૧૧૧૧૧॥

સર્વપૂર્વાંત્સહેઃ કષેશ્ચ સ્વઃ સ્યાત્ । સર્વસહઃ સર્વક્ષઃ ।

સર્વ કર્મ થી ૫૨ રહેલા સહ અને કષ્ ધાતુને સ્વ પ્રત્યય થાય છે.

સર્વમ્ સહતે સર્વં કળતિ સર્વસાહઃ,

॥૩૫॥ મન્યાણિન્ ૫૧૧૧૧૬॥

કર્મણઃ પરાન્મન્યતેર્ણિન્ સ્યાત્ । પણ્ડિતમાની બન્ધોઃ ।

કર્મથી ૫૨માં રહેલ એવા મન ધાતુથી ણિન્ પ્રત્યય થાય છે.

પણ્ડિતં મન્યતં બન્ધોઃ હંતિ પણ્ડિતમાની

॥૩૬॥ કતૃઃ સ્વશ્ ૫૧૧૧૧૭॥

પ્રત્યયાર્થાત્ કર્તુઃ કર્મણઃ પગન્મન્યતેઃ સ્વશ્ સ્યાત્ ।
આત્માનં પણ્ડિતં મન્યતે હંતિ પણ્ડિતમન્યઃ ।

પ્રત્યયનાં નિમિત્તવાળા એવા કૃત્ મૂલ કર્મથી ૫૨ રહેલા મન ધાતુથી સ્વશ્ પ્રત્યય થાય છે.

પણ્ડિતં આત્માનં મન્યતે પણ્ડિતમન્યઃ

॥૩૭॥ એજેઃ ૫૧૧૧૧૮॥

કર્મણઃ પરાદેજેઃ સ્વશ્ સ્યાત્ । જનમેજયઃ ।

કર્મશ્રી ૫૨માં રહેલ એજ ધાતુથી સ્વશ્ થાય છે.

અરિં એજયતિ શત્રુ ને હંકાવનાર

॥૩૮॥ શુનીસ્તનમુઝ્જકલાસ્યપુષ્પાદ્ધેઃ

૫૧૧૧૧૧૧

અમ્યઃ પરાતૂ દ્ધેઃ સ્વશ્ચ સ્યાત્ । શુનીન્ધયઃ ।

શુની વિગેરે ઈર્મથી પરમાં રહેલા દ્ધે ધાતુથી સ્વશ્ચ પ્રત્યય થાય છે.

શુનો ધયાત, શુનીન્ધય ઇત્યાદિ

ઈર્મમાં વિગ્રહ કરવા. ઇત્યાદિ રીતે.

॥૩૯॥ નાડીઘટીસરીમુષ્ટિનાસિકાવાતાદ્ ધમશ્ચ

૫૧૧૧૨૦૧

અમ્યઃ ષટ્ઠમ્યો ધમઃ દ્ધેશ્ચ સ્વશ્ચ સ્યાત્ । નાડીંધમઃ । નાડીં-
ધયઃ । પાણિકરાત્ ધમઃ સ્વશ્ચ) પાણિધમઃ । વહાઽબ્રાહ્મિહઃ)
વહંલિહઃ અબ્રંલિહઃ । (બહુવિધ્વરુસ્તિલાત્તુદઃ) બહુંતુદઃ ।
(લલાટવાતશર્ધાત્તપાજહાકઃ) લલાટંતપઃ । (અસૂર્યોગ્રાદ્
દશઃ) અસૂર્યપદ્મયો રાજદારાઃ । કૂલાદુદ્રુજાદ્રહઃ) કૂલમુ-
દુજો ગજઃ । કૂલમુદ્રહા નદી । ઇરંમદઃ નિપાતોડ્યમ્ ।

નાડી વિગેરે ૬ ઈર્મથી પરમાં રહેલા ધમા અને ટ્ઠે
ધાતુથી સ્વશ્ચ પ્રત્યય થાય છે.

૫-૧-૧૨૧ થી પાણિધમઃ ૫-૧-૧૨૩ થી વહંલિહઃ,

૫-૧-૧૨૪ થી બહતુદઃ, ૫-૧-૧૨૫ થી લલાટંતપઃ,

૫-૧-૧૨૬ થી અસૂર્યપશ્ચ, ૫-૧-૧૨૨ થી કુલમુદ્રુજઃ,
૫-૧-૧૨૭ થી હ્રમદઃ,

॥૪૦॥ નગ્નપલિતપ્રિયોન્ધસ્થૂલસુભમાઢ્યતદ-
ન્તાચ્ચયથેઽવેભુંવઃ સ્વિષ્ણુસ્વુકજૌ ૫।૧।૧૨૮ ॥

નાગ્નાદિભ્યઃ સપ્તમ્યસ્તદન્તેમ્યશ્ચાચ્ચયન્તેમ્યથવ્યર્થવૃત્તિમ્યઃ
પરાદ્ ભુવઃ સ્વિષ્ણુસ્વુકજૌ સ્યાતામ્ । અનગ્નો નગ્નો ભવતીતિ
નગ્નંભવિષ્ણુ નગ્નંભાવુકઃ । તદન્તે સુનગ્નંભવિષ્ણુઃ સુનગ્ન-
ભાવુકઃ ઇત્યાદિ ।

નગ્ન, પલિત, પ્રિય, અન્ધ, સ્થૂલ, સુભગ, આઢ્ય, ચિવ
પ્રત્યયનાં અર્થને જણાવનાર પરંતુ ચિવ પ્રત્યય સિવાયનો
પ્રત્યય હોતે છતે મૂ ધાતુથી સ્વિષ્ણુ અને સ્વુકજા પ્રત્યય
થાય છે.

અનમ્નઃ નમ્નઃ ભવતિ ઇતિ નગ્નંભવિષ્ણુ, નગ્નંભાવુક,
તે સાતેય શબ્દો અન્તમાં હોય તો પણ લાગે

॥૪૧॥ કૃગઃ સ્વનદ્ કરણે ૫।૧।૧૨૯ ॥

નગ્નાદિસપ્તકાદચ્ચયન્તાચ્ચવ્યર્થવૃત્તેઃ પરાત્ કૃગઃ કરણે
સ્વનદ્ સ્યાત્ । અનગ્નો નગ્નઃ ક્રિયતેઽનેનેતિ નગ્નંકરણં ઘૂતમ્ ।
સુનગ્નંકરણમ્ ।

ચિવ પ્રત્યયનાં અર્થવાળા ચિવ પ્રત્યય લાગ્યા સિવાયનાં
નમ્ન, પલિત, પ્રિય, અન્ધ, સ્થૂલ, સુભગ, આઢ્ય શબ્દથી પર કૃ

ધાતુને કર્ણ અર્થમાં સ્વનદ પ્રત્યય થાય છે.

અનમ્: નમ્: ક્રિયતે અનેન ઇતિ નમ્નંકરણં ધ્રુતમ્
અન્તવાળાનાં દાખલામાં સુનમ્નંકરણં

॥૪૨॥ નામ્નો ગમઃ સ્વઙ્ઘૌ ચ વિહાયસ્તુ વિહઃ

૫૧૧૧૩૧ ॥

નામ્નઃ પરાદ્ ગમેઃ સ્વઙ્ઘ્વાઃ સ્યુઃ વિહાયસો વિહશ્ચ । તુરઙ્ગઃ
વિહઙ્ગઃ । તુરગઃ વિહગઃ । તુરઙ્ગમઃ વિહઙ્ગમઃ ।

નામથી પરમાં રહેલા ગમ્ ધાતુથી સ્વઙ્, ઙ, અને સ્વ
પ્રત્યય થાય છે અને વિહાયસ શબ્દનો વિઙ્ આદેશ થાય છે.
તુરઃ ગચ્છતિ ઇતિ તુરઙ્ગાઃ સ્વઙ્ પ્રત્યય ૩-૧-૧૧૧ થી અનુસ્વાર.
વિહાયસા ગચ્છતિ ઇતિ વિહઙ્ઘાઃ ઙ પ્રત્યય લાગતા ડિત્યનઽસ્વારદેઃ
થી તુરગઃ, વિહઙ્ગઃ, સ્વ પ્રત્યય લાગતા તુરઙ્ગામ, વિહઙ્ગામ,

॥૪૩॥ શોકાપનુદતુન્દપરિમૃજસ્તમ્બેરમર્કણે-

જપં પ્રિયાલસહસ્તિસૂચકે ૫૧૧૧૪૩ ॥

एते चत्वार एषु चतुर्ष्वर्थेषु निपात्याः ।

શોકાપનુદ, તુન્દરિમૃજ, સ્તમ્બેરમ અને મર્કણેજપ આ ચાર
શબ્દો અનુક્રમે પ્રિય, અલસ, હાસ્ત અને સૂચક અર્થમાં નિપાતન
કરાય છે.

શોકાપનુદ એટલે શોક દૂર કરનાર

તુન્દરિમૃજ પેટ ઉપર હાથ ફેરવનાર આળસી અર્થમાં

સ્તમ્બેરમ તબેલામાં જે રમે તે મર્કણેજપ આડીથો વાત જણાવનાર

॥૪૪॥ દુહેર્ઙ્ઘઃ ૫૧૧૧૪૫ ॥

નામ્નઃ પરાદ્ દુહેર્ઙ્ઘઃ સ્યાત્ । કામદુધા ।

નામથી ૫૨માં રહેલા દુહ્ ધાતુથી ડુધ થાય છે.

કામાન્ દૌગ્ધિ ઇતિ કામદુધા

કામ+દુહ+દુષ ડિત્યનયસ્વરાદેઃ થી જહ્ નો લોપ કામદુધા,

॥૪૫॥ ભજો વિણ્ ૫૧૧૧૪૬ ॥

નામ્નઃ પરાઙ્ઙજો વિણ્ સ્યાત્ । અર્ઙ્ઘ્ ભજતીતિ અર્ઙ્ઘ્ભાક્ ।

નામથી ૫૨માં રહેલા ભજ્ ધાતુથી વિણ થાય છે.

અર્ઙ્ઘ્ ભજતિ ઇતિ અર્ઙ્ઘ્ભાક્ ણ્ ઇત છે. તેથી વિણતિ થી વૃદ્ધિ,

ચજાકગમ્ થી ગ થયેા ધ્રુવસ્તૃતીયા વિરામે વાથી અર્ઙ્ઘ્ભાક્

॥૪૬॥ મન્વન્કવનિષ્ વિચ્ ૫૧૧૧૪૭ ॥

વવચિન્નામ્નઃ પરાઙ્ઙાતોરેતે યથાલક્ષ્યં સ્યુઃ । સુદામા ।

નામથી ૫૨માં રહેલા ધાતુઓને ઠયારેઠ મન્, વન્,

કવનિષ્, વિચ્ અને કવચિદ્ પ્રત્યયેા થાય છે.

સુષ્ટુ દદાતિ ઇતિ સુદામન્, ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ

૧-૪-૮૫ થી દીર્ઘ સુદામા અન્યુ પ્રથમા એઠવચન.

॥૪૭॥ વન્યાઙ્ પશ્ચમસ્ય ૪૧૨૧૬૫ ॥

વનિ પશ્ચમસ્ય આઙ્ સ્યાત્ । વિજાયતે ઇતિ વિજાવા ।

વનિષ્ સુષીવા । વિચ્ શુભંયાઃ ।

ધાતુને અંતે રહેલા પાંચમાં અક્ષરનો વન્ પ્રત્યય

પરમાં રહેતા આ થાય છે.

વિજાયતે इति क्विप् आ सूत्रथी અને ઉપર પ્રમાણે વિજાવા
સુષ્ટુ દધાતિ સુ ધા+વન્ ૪-૩-૯૭ થી સુધીવન્
શુભ યાતિ વિચ્ પ્રત્યય શૂન્ય છે તેથી શુભંયા

॥૪૮॥ ક્વિપ્ ૫।૧।૧૪૮॥

नाम्नः पराद्धातोर्ग्रथालक्ष्यं क्विप् स्यात् । संसध्वंसेत्या-
दिना दत्त्वे, उखासत् । प्रशाम्यतीति मा नो म्वोश्चेति
नत्त्वे, प्रशान् ।

નામથી પરમાં રહેલા ધાતુથી યથાર્થોગ્ય ક્વિપ્ પ્રત્યય
થાય છે.

खया स्वंसते इति अश्वासंस २-१-८६ थी द् विरामे वा थी
द् नो त् ४-२-२५ थी अनुस्वारनो लोप, प्रशाम् २-१-६७
थी म् नो न् प्रशान् ,

॥४९॥ दिद्युदृजगज्जुहुवाक्प्रादधी श्रीशतद्रूसूज्वा-
यतस्तूकटमूपरित्रादभ्राजादयः क्विपः ५।२।८३॥

एते क्विवन्ता निपात्याः । तत्त्वप्राट् तत्त्वप्राशौ ।

દિદ્યુત્ થી આરંભીને માજુ સુધીનાં શબ્દો ક્વિપ્ અંત-
વાળા યથાર્થોગ્ય નિપાતન કરાય છે.

બિગ્નહ સરળ છે. દિદ્યુત-શીલનાર દદૃત-ક્ષાળનાર
જગત્-ગતિવાળ જુહ-હોમનાર

॥૫૦॥ ત્યદાઘન્યસમાનાદુપમાનાઘ્યાપ્યે દશ-
ષ્ટક્સકૌ ચ ૫૧।૧૫૨॥

અમ્ય ઉપમાનેમ્યો વ્યાપ્યેમ્યઃ પરાદશેઽર્ચાપ્ય એવ ટક્સકૌ
કિવપૂ ચ સ્યુઃ ।

ઉપમાનવાચી ઠર્મ૩૫ એવા ત્યદાદિ શબ્દો અન્ય અને
સમાન શબ્દથી ૫૨ દશ ધાતુને ઠર્મમાં ટક્, સક્ અને કિવપૂ
પ્રત્યય થાય છે.

હિદાહરણ નીચેના ૫૧માં સૂત્રમાં

॥૫૧॥ અન્યત્યદાદેરાઃ ૩।૨।૧૫૨॥

અન્યસ્ય ત્યદાદેશ્ચ દગાદાવુત્તરપદે આઃ સ્યાત્ ।

સ્ય ઇવ દ્રશ્યતે ઇતિ ત્યાદશઃ ત્યાદશી । સ્યાદક્ષઃ ત્યાદક્ષી ।
ત્યાદક્ । એવમન્યાદશઃ । ઈદક્ ॥

હક્, દશ અને દક્ષ ઉત્તરપદમાં હોય તો અન્ય અને
ત્યદાદિ શબ્દનાં અન્ત્યવર્ણનો આ થાય છે.

સ્વઃ ઇવ દ્રશ્યતે વ્યાદશ આ થયો સ્ત્રીલીંગે ત્યાદશી ૨-૪-૨૦
થી ડી થયો છે. ત્યાદક્ષ ત્યાદક્ષી. એ પ્રમાણે બાકીનાં અન્યા-
દશ ઈદક્ ધત્યાદિ પણ યથાયોગ્ય જોડવા કિવપૂ પ્રત્યય આપો
શક છે.

॥૫૨॥ દગ્દશદક્ષે ૩।૨।૧૫૨॥

સમાનસ્ય સઃ સ્યાત્ । સદક્ ૬ સદશઃ ૬ ઈદશઃ ૬

કીદશઃ ૬ ।

દક્, દશ અને દક્ષ પરમાં રહેતા સમાનનો સ થાય છે.
સમાનઃ ઇવ દશ્યતે ઇતિ સદક્,

॥૫૩॥ ઇદંકિમીત્ કીઃ ૩૨૧૧૫૩॥

દગાદાવુત્તરપદે ઇદંકિમૌ ઈત્કીરૂપૌ સ્યાતામ્ । ઈદક્ ૩
કીદક્ ૩ ।

દક્ શબ્દ ઉત્તરપદમાં રહેતા ઇદમ્ અને કિમ્ શબ્દનો
અનુક્રમે ઇત્ અને કી થાય છે.
અયમ્ ઇવ દશ્યતે ઇતિ ઇદક્, ઇદશઃ.

॥૫૪॥ કર્તુર્ણિન્ ૫૧૧૧૫૩॥

કર્તૃથાદુપમાનાત્ પરાદ્વાતોર્ણિન્ સ્યાત્ । ઉષ્ટ્રક્રોશી ।

કર્તુસ્પ્રયઃ એવા ઉપમાનવાચી નામથી પરમાં રહેલા
ધાતુથી ણિન્ પ્રત્યય થાય છે.

ઉષ્ટ્રઃ ઇવ ક્રોશતિ ઉંટની જેમ આક્રોશ કરે છે. ઉષ્ટ્રક્રોશી,

॥૫૫॥ અજાતેઃ શીલે ૫૧૧૧૫૪॥

અજાતિવાચિનો નામ્નઃ પરાદ્વાતોઃ શીલેઽર્થે વર્તમાના-
ણિન્ સ્યાત્ । ઉષ્ણમેજી । અજાતેરિતિ કિમ્ । શાલીન્
મોક્તા । (સાધોસ્તથા) સાધુકારી ।

અજાતિવાચી નામથી પર આવેલ ધાતુને શીલ અર્થમાં
ણિન્ પ્રત્યય થાય છે.

ચળ્ળં મુક્તે इति एवं शील यस्य, उष्णभोजी गरम आवानो
जेने। स्वस्वाव છે.

॥૫૬॥ ब्रह्मभूणवृत्रात् क्विप् ५।१।१६१॥

एभ्यस्त्रिभ्यः कर्मभ्यः पराद् भूतार्थाद्धन्तेः क्विप् स्यात् ।

ब्रह्म हतवान् ब्रह्महा ।

કર્મ૩૫ એવા બ્રહ્મ, બ્રૂણ અને વૃત્ત કર્મથી પરમાં રહેલા
હત્ત ધાતુને ભૂતકાળમ ક્વિપ્ પ્રત્યય થાય છે.

ब्रह्म हतवान् इति ब्रह्महा, ५-१-१४८ मां सूत्रथी ।सध ङोवा
छता आ सूत्र अनाव्युं तेथी सिद्धेः सत्वारम्भो नियमाथः
नियम भाटे शुं नियम कथो हुन् धातुथी न भूण विगेरे
कर्मथी न क्विप् न भूतकाल अर्थमां न आवो आर प्रकारेनो
नियम अनाववा सूत्र जुहुं अनावेद છે નહીં તો સિદ્ધ તો હતુ ન

॥૫૭॥ कृगः सुपुण्यपापकर्ममन्त्रपदात् ५।१।१६२॥

सोः पुण्यादेः कर्मणश्च पराद् भूतार्थात् कृगः क्विप् स्यात् ।

સુ શબ્દથી કર્મ૩૫ એવા પુણ્ય, પાપ, કર્મ, મન્ત્ર અને
પદ પછી રહેલ ક્રુ ધાતુને ભૂતકાળમાં ક્વિપ્ થાય છે.
હાખલા નીચેનાં સૂત્રમાં બતાવાશે.

॥૫૮॥ ह्रस्वस्य तः पितृकृति ४।४।११३॥

ह्रस्वान्तस्य धातोः पिति कृति तोऽन्तः स्यात् । सुष्ठु
કૃતવાન્ સુકૃત્ ।

હ્રસ્વ સ્વર અન્તવાળા ધાતુને પિતૃત પ્રત્યય પરમાં રહેતા ત અન્તે આગમ થાય છે.

સુષ્ટુ કૃતધાન સુક આ સૂત્રથી ત્ તેથી સુકૃત

॥૫૯॥ દૃશઃ ક્વનિષ્ ૫૧૧૧૬૬॥

વ્યાપ્યાત્ પરાદ્ ભૂતાર્થાદ્ દશઃ ક્વનિષ્ સ્યાત્ । बहुदृश्वा ।

કર્મથી પરમાં રહેલા ભૂતઅર્થવાળા દશ ધાતુથી ક્વનિષ્ પ્રત્યય થાય છે.

बहु दृष्टवान इति बहुदृश्वा.

॥૬૦॥ णस्वराघोषाद् वनो रश्च २।४।४॥

एतदन्ताद्विहितो यो वन् तदन्तात् स्त्रियां ङीः स्यात् , तद्योगे नस्य रश्च । बहुदृश्वरी ।

ण કાર સ્વર કે અઘોષ વ્યંજન અંતે હોય તેવા શબ્દોને જ્યારે વન્ પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે સ્ત્રીલીંગમાં ઙી પ્રત્યય થાય છે અને ગ નો ર થાય છે.

बहुदृश्वन + ङी न नो र बहुदृश्वरी.

॥૬૧॥ सहराजभ्यां कृग्युधेः ५।१।१६७॥

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् भूतार्थात् कृगेः युधेश्च क्वनिष स्यात् । सहकृत्वा सहयुध्वा । राजकृत्वा राजयुध्वा ।

સહ અને રાજન કર્મથી પરમાં રહેલા ભૂતઅર્થવાળા કૃ ધાતુથી ક્વનિષ્ પ્રત્યય થાય છે.

સહ કૃતવાન ઇત્યાદિ રીતે વિગ્રહ બનાવવા.

॥૬૨॥ અનોર્જનેર્ઢઃ ૫૧૧૧૬૮।

કર્મણઃ પરાદનુપૂર્વાજ્ઞનેભૂતેઽર્થે વર્તમાનાત્ ઢઃ સ્યાત્ ।
આત્માનુજઃ ।

કર્મથી પરમાં રહેલા ભૂતકાળ અર્થમાં વર્તમાન અનુ
પૂર્વક જન્ ધાતુને ઢ પ્રત્યય થાય છે.

આત્માનં અનુજાતઃ इति अनुजः, આત્માનુજઃ.

॥૬૩॥ સપ્તમ્યાઃ ૫૧૧૧૬૯।

સપ્તમ્યન્તાત્ પરાદ્ ભૂતેઽર્થે વર્તમાનાજ્ઞનેર્ઢઃ સ્યાત્ ।
ઉપસરજઃ મન્દુરજઃ, અપ્સુ જાતં અન્નમ્ (પશ્ચમ્યાસ્તથા)
બુદ્ધિજઃ । (કવચિત્ યથાલક્ષ્યં જનેર્ઢઃ સ્યાત્) અનુજઃ કિજ્ઞઃ ।

સપ્તમ્યત નામ પછી આવેલા જન્ ધાતુથી ભૂતકાળમાં
ઢ પ્રત્યય થાય છે.

ઉપસરે જાતઃ પશુનાં ગર્ભશ્રદ્ધષ્ટ કાળે જન્મેલ.

૫-૧-૧૭૦ થી બુદ્ધિજઃ, ૫-૧-૧૦૧ થી અનુજઃ કિજ્ઞઃ.

॥૬૪॥ ક્તવત્ ૬૧૧૧૭૪

ભૂતાર્થાદ્વાતારેનો સ્યાતામ્ । તત્ર 'તત્સાપ્યાનાપ્યાત્કર્મ
ભાવે કૃત્ય ક્તવલર્થાશ્ચેતિ' વચનાત્ ક્તઃ કર્મણિ ભાવે ચ્ચ ।
ક્રિયતે સ્મ કૃતઃ કટશ્ચૈત્રેણ । સ્થિતં ચૈત્રેણ । ક્તવત્શ્ચ
ઠર્તરિ । કરોતિ સ્મ કૃતવાન્ કટં ચૈત્રઃ સ્થિતવાંશ્ચૈત્રઃ ।

ભૂતઅર્થવાળા ધાતુથી ક્ત અને ક્તવતુ પ્રત્યય થાય છે
 ૩-૩-૨૧ થી સકર્મક ધાતુથી ઠર્મમાં તેથી
 ક્રિયતે સ્મઃ કટઃ ચૈત્રેણઃ,
 ક્તવતુ પ્રત્યય ઠર્તરિ ભૂતકૃદન્તમાં થાય.
 કરોતિ સ્મ કૃતવાન્ કટં ચૈત્રાઃ,

॥૬૫॥ શ્લિષશીઙ્સ્થાસવસજનરુહટ્ઠૃભજેઃ ક્તઃ

૫.૧।૯॥

एभ्यो नवभ्यः कर्तरि क्तो वा स्यात् । आश्लिष्टः कान्तां
 चैत्रः । आश्लिष्टा कान्ता चैत्रेण । अतिशयितो गुरुं शिष्यः ।
 अतिशयितो गुरुः शिष्येण । उपस्थितो गुरुं शिष्यः ।
 उपस्थितो गुरुः शिष्येण । उपामितो गुरुं सः । उपामितो
 गुरुस्तेन । अनूषितो गुरुं सः । अनूषितो गुरुस्तेन । अनुजातः
 तं सः । अनुजातः स तेन । आरूढोऽश्व सः । आरूढोऽश्वस्तेन ।
 अनुजीर्णस्तं सः । अनुजीर्णः स तेन । विभक्ताः स्वं ते ।
 विभक्तं स्वं तैः ।

શ્લિષ્ (વગેરે નવધાતુઓને ઠર્તામાં વિકલ્પે ક્ત પ્રત્યય
 થાય છે.

અતિશયિતઃ ગુરું શિષ્યઃ શિષ્યએ ગુરૂને । અતિશય કર્યો
 અથારે ફેરવે ત્યારે અતિશયિતઃ ગુરુઃ શિષ્યેણ
 એ પ્રમાણે દરેક ઢાખલા ઠર્મમાં અને ભાવમાં ફેરવવા

॥૬૬॥ આરમ્મે ૫૧૧।૧૦॥

આરમ્ભાર્થાદ્વાતોઃ કર્તરિ ક્તો વા સ્યાત્ । પ્રકૃતાઃ કટં
તે । પ્રકૃતઃ કટસ્તૈ ।

આરંભ અર્થવાળા ધાતુથી કર્તામાં વત્ત પ્રત્યય વિઠલ્પે
થાય છે.

પ્રકૃતાઃ કટં તે કર્તામાં પ્રકૃતઃ કટઃ તૈઃ કર્મમાં

॥૬૭॥ ગત્યાર્થાઽકર્મકપિબમુજેઃ ૫૧૧।૧૧॥

एभ्यः કર્તરિ ક્તો વા સ્યાત્ । ગતોઽસૌ ગ્રામમ્ । ગતો
ગ્રામસ્તૈઃ । આસિતોઽસૌ, આસિતં તૈઃ । પીતાઃ પયસ્તે, પીતં
પયસ્તૈઃ । इदं भुक्तास्ते, इदं भुक्तं तैः ।

ગતિ અર્થવાળા ધાતુથી અકર્મક ધાતુથી તેમજ પિબ
અને મુજ્ઝ ધાતુથી કર્તામાં વત્ત પ્રત્યય વિઠલ્પે થાય છે.

ગતઃ અસૌ ગ્રામમ્ આ ગામમાં ગયો. કર્તામાં

ગતઃ ગ્રામઃ તૈ તેના વડે ગામમાં જવાયુ કર્મમાં

આસિતઃ અસૌ કર્તામાં આસિતં તૈઃ કર્મમાં

એ પ્રમાણે પિબ અને મુજ્ઝ નાં દાખલા ગણવા.

॥૬૮॥ જ્ઞાનેચ્છાર્થગ્રીચ્છીલ્યાદિભ્યઃ ક્તઃ ૫૧૨।૧૨॥

एभ्यः સદર્થેભ્યઃ ક્તઃ સ્યાત્ । રાજ્ઞાં જ્ઞાતઃ, इष्टः,
पूजितः, मित्रः, शीलितो रक्षितः ।

જ્ઞાન અર્થવાળા, ઇચ્છા અર્થવાળા, અર્થો અર્થવાળા

જૂ ઇતવાળા તેમજ શોલ્ વિગેરે ધાતુઓને વર્તમાન અર્થમાં વૈત પ્રત્યય થાય છે.

રાજાનાં જ્ઞાત: રાજાને જાણે છે. રાજાને ધરિછે છે.

એટલે ભૂતઅર્થનાં બહલે વર્તમાન અર્થમાં

અહીં વંત પ્રત્યય ઠરેલો છે.

॥६९॥ ऋत्वादेरेषां तो नोऽप्रः ४।२।६८॥

पृवर्जात् ऋदन्तात् ल्वादिभ्यश्च परेषां क्तिक्तवत्तनां ता
नः स्याद् । तीर्णः तीर्णवान् । लूनः लूनवान् । अप्र इति
किम् । पूर्तः पूर्तवान् ।

પૃ ધાતુ સિવાય હીઘં ઋ કારાન્ત ધાતુઓ તેમજ લૂ વિગેરે ધાતુઓની પછી કિત, કત અને વૈતવતુનાં ત્ નો ન થાય છે.

तृ + क्त ४-४-११६ थी तिङ् + त आ सूत्रकी न

२-३-६३ थी न ने। ण् तीर्णः तीर्णवान्,

लूनः, लूनवान, पणु जे पृ धातु डोय ते। पूर्तः पूर्तवान्.

॥७०॥ रदादमूर्च्छमदः क्तयोर्दिस्य च ४।२।६९॥ :

मूर्च्छमदवर्जद्रदन्तात्पग्यो तयोस्तस्य तद्योगे धातोर्दस्य
च नः स्यात् । पूर्णः पूर्णवान् । भिन्नः भिन्नवान् ।

મૂર્છા અને મદ્દ સિવાયનાં રૂ અને દૂ અંતવાળા ધાતુ-
ઓને લાગેલા વેત અને વેતવત્તના ત્ત નો ન થાય છે અને

તેના ચોગમાં દુ નો પણ ન થાય છે.

પૂર્ણ: પૂર્ણવાન્, ભિન્ન:, ભિન્નવાન્,

॥૭૧॥ સૂયત્યાદ્યોદિત: ૪૧૨૭૦॥

સૂયત્યાદિભ્યો નવમ્ય ઓદિદ્મ્યથ્ પરયો: ક્તયોસ્તો ન:
સ્યાત્ । સૂન: સૂનવાન્ । દૂન: દૂનવાન્ । લગ્ન: લગ્નવાન્ ।

સુ વિગેરે ધાતુથી તેમજ ઓ ઇતવાળા ધાતુથી પરમાં
રહેલા ક્ત અને ક્તવતુ પ્રત્યયનાં ત નો ન થાય છે.

સૂન: સૂનવાન્, દૂન: દૂનવાન્, લગ્ન: લગ્નવાન્.

॥૭૨॥ વ્યઙ્ગનાન્તસ્થાતોઽર્યાધ્ય: ૪૧૨૭૧॥

વ્યઙ્ગનાત્પરા યાઽન્તસ્થા તત: પરાયઆકારસુ તદન્તર્જાત્
ર્યાધ્યાવર્જજતિ ક્તયોસ્તો ન: સ્યાત્ । સ્ત્યાન: સ્ત્યાનવાન્ ।
દ્રાણ: ૨ । ગ્લાન: ૨ । અર્યાધ્ય ઇતિ કિમ્ । ર્યાત: ધ્યાત્: ।

વ્યંજનથી પરમાં રહેલા ર્યા અને ધ્યા સિવાયનાં જે
આ કારવાળા અન્તસ્થા તેને લાગેલા ક્ત અને ક્તવતુ પ્રત્યયનાં
ત નો ન થાય છે.

સ્ત્યૈ વ્યંજનથી પરમાં ય છે તેથી ૪-૨-૧ થી
આ થવાથી આ પણ છે. આ કારાન્ત હોવાથી

સ્ત્યાન:, સ્ત્યાનવાન્ ગ્લાન: ઇત્યા દે

ર્યા અને ધ્યા સિવાયનાં નેહએ.

ર્યાત: ધ્યાત: નિષેધ હોવાથી ત નો ન થયો નથી.

॥૭૩॥ ક્ષેઃ ક્ષી ઇચ્છ્યાર્થે ૪૧૨૭૪॥

ક્ષેમ્તો નસ્તદ્યોગે ક્ષેઃ ક્ષીશ્ચ, નતુ ઇચ્છ્યાર્થે । ક્ષીણઃ ક્ષીણ-
વાન્ । અધ્યાર્થે ઇતિ કિમ્ । ભાવકર્મક્રમે ક્ષિતમસ્ય ।

ક્ષિ ધાતુને લાગેલા ક્રત અને ક્રતવતુનાં ત નો ન
થાય છે અને તેના યોગમાં ક્ષિ નો ક્ષી થાય છે.

ક્ષીણઃ, ક્ષીણવાન્, ઇચ્છ્ય સિવાય—? લાવ અને ઇર્ષમાં હોય તો
ક્ષિતમ્ ઇ + સ્ય.

॥૭૪॥ ઋદ્વીઘ્રાઘ્રાત્રોન્દનુદવિન્તેર્વા ૪૧૨૭૬॥

અભ્યોઽષ્ટાભ્યઃ ક્તયોસ્તોન્વા સ્યાત્ । ઋણં ક્રતમ્ । હ્રીણઃ
હ્રીણવાન્ । હ્રીતઃ હ્રીતવાન્ ।

ઋ વિગેરે આઠ ધાતુને લાગેલા ક્રત અને ક્રતવતુનાં ત
નો ન વિઠદેપે થાય છે.

ઋણમ્, ઋતમ્, હ્રીણઃ, હ્રીણવાન્, હ્રીતઃ, હ્રીતવાન્,

॥૭૫॥ ક્ષૈશુષિપત્રો મકવમ્ ૪૧૨૭૮॥

અભ્યસિમ્ભ્યઃ ક્તયાર્થામહ્લયં મકવાઃ સ્યુઃ । ક્ષામઃ ક્ષામ-
વાન્, શુષ્કઃ શુષ્કવાન્ । પક્વઃ પક્વવાન્ । (નિર્વાણમવાતે)
નિપાતોઽયમ્ । નિર્વાણો મુનિઃ । વાતે તુ કર્તરિ । નિર્વાતો
વાતઃ એવં ક્ષીવાદયો નિપાતા જ્ઞેયાઃ ।

ક્ષૈ, શુષ્ અને પક્વ ધાતુને લાગેલા ક્રત અને ક્રતવતુ
પ્રત્યયનાં ત નો અનુક્રમે મ, ક, વ, થાય છે.

ક્ષામઃ, ક્ષામવાન્, શુષ્કઃ, શુષ્કવાન્, પક્વઃ, પક્વવાન્,
૪-૨-૮૯ થી નિપાતન થાય નિર્વાણ શબ્દ,
૪-૨-૮૦ થી તે ક્ષીવ વિગેરે શબ્દો નિપાતન થાય,

॥૭૬॥ ક્ષુધવસસ્તેષામ્ ૪/૪/૪૩॥

આમ્યાં પરેષાં ક્તક્તવતુવત્વામિદ્ સ્યાત્ । ક્ષુધિતઃ ૨ ।
ઉષિતઃ ૨ ।

ક્ષુધ અને વસ્ ધાતુથી કત, કતવતુ અને કત્વા ની
આદિમાં હ્રદ થાય છે.

ક્ષુધિતઃ, ઉષિત,

॥૭૭॥ લુભ્યશ્ચર્વિમોહાર્ચે ૪/૪/૪૪॥

આમ્યાં યથાસદ્ભ્યં વિમોહનપૂજાર્થામ્યાં ક્તક્તવતુવત્વામિદ્
સ્યાત્ । વિલુભિતઃ ૨ । અશ્ચિતઃ ૨ ।

લુભ્ ધાતુને વિમોહન અર્થમાં અને અશ્ચ ધાતુને અર્ચા
અર્થમાં કત, કતવતુ અને કત્વા ની આદિમાં હ્રદ થાય છે.

ઉદા, વિલુભિતઃ, આ સૂત્રથી અશ્ચ-અશ્ચિતઃ, જ હ્રદ થયે છે.

॥૭૮॥ ઋવર્ણશ્રયર્ણુગઃ કિતઃ ૪/૪/૫૭॥

ઋવર્ણાન્તાદેકસ્વરાદ્વાતોઃ શ્રેરૂણોશ્ચ કિત્ હ્રદ ન સ્યાત્ ।
વૃતઃ, શ્રિતઃ, ઊર્ણુતઃ । એકસ્વરાદિતિ કિમ્ । જાગરિતઃ ।

ઋ વર્ણાન્તા એકસ્વરવાળા ધાતુથી શ્રિ અને ઊર્ણુ ધાતુને
લાગેલા કિત્ પ્રત્યયોની પૂર્વે હ્રદ થતી નથી.

સેટ હોવા છતાં પણ્નુ ઇત્ત દાગે વૃત્તઃ, શ્રિતઃ, ચર્ણુતઃ,
એકસ્વરવાળો ન જોઈએ ? જાગરિતઃ અનેકસ્વરવાળો
છે માટે સૂત્ર ન દાગે.

॥૭૯॥ ઉવર્ણાત્ ૪।૪।૫૮॥

ઉવર્ણાન્તાદેકસ્વરાદ્ધાતોર્વિહિતસ્ય કિત્ ઇટ્ ન ભવતિ ।

યુતઃ ૨ । ભૂતઃ ૨ ।

ઉ વર્ણુ અન્તવાળા એકસ્વરા ધાતુથી કિત્ પ્રત્યયની
આદિમાં હ્રદ થતી નથી.

યુતઃ, ભૂતઃ, હ્રદ નો નિષેધ છે માટે ન થઈ

॥૮૦॥ પૂઙ્ક્લિશિભ્યો નવા ૪।૪।૪૫॥

પૂઙ્ક્લિશિભ્યાં ચ ક્તક્તવતુક્ત્વામિટ્ વા સ્યાત્ । પૂતઃ ।
પવિતઃ ૨ । કિલ્ષ્ટઃ ૨ । કિલ્શિતઃ ।

પૂઙ્, કિલ્શ ધાતુને ક્ત, ક્તવતુ અને ક્ત્વા પ્રત્યયની
આદિમાં હ્રદ વિકલ્પે થાય છે.

પૂતઃ, પવિતઃ હ્રદ વિકલ્પે થયો.

કિલ્ષ્ટઃ, કિલ્શિતઃ ૪-૪-૫૮ થી નિષેધ હતો.

આ સૂત્રએ પ્રાપ્તિ કરી.

॥૮૧॥ ડીયશ્ચ્યૈદિતઃ ક્તયોઃ ૪।૪।૬૧॥

દિવાદિકસ્ય ડીયતેઃ શ્રેરૈદિદ્મ્યશ્ચ ધાતુભ્યઃ પરયોઃ ક્ત-
વત્વોગિટ્ ન સ્યાત્ । વ્રસ્તઃ ૨ । ડીનઃ । શ્વિતઃ ૨ । લગ્નઃ ૨ ।

હી, શ્ર અને એ ઇતવાળા ધાતુને લાગેલ કત અને
કતકત પ્રત્યયની આઢિમાં હુ થતી નથી.

डीनः ४-२-७० थी त नो न, श्रितः श्रि धातुनुं, लस्ज नु लग्नः

॥८२॥ वेद्योऽपतः ४।४।६२॥

पतिवर्जनाद् क्वचिद्विकल्पेदो धातोरेकस्वरात् परयोः
क्तयोरिट् न स्यात् । नशौच् नाशे नष्टः २ । अपत इति
किम् । पतितः ।

પત્ત સિવાયનાં જે ધાતુને વિઠ્ઠલે ઈંદ ઉમેરાતો હોય તેવા એકસ્વરી ધાતુને લાગેલ જત અને કતવતુ પ્રત્યયની આદિમાં ઈંદ થતી નથી.

नष्टः, पत् सिवायने। जेधये ? पतितः ईद लाये।

પત્તુ ગું વજન હતું માટે.

॥८३॥ न डीड्शौड्पूड्धृषिक्षिदिस्विदिमिदः

५।३।२७।।

एभ्यः सप्तभ्यः परौ सेटौ क्तौ किद्वन्न स्याताम् । डयितः
२ । शयितः २ । पवितः २ । डीङ् भूवादिकः ।

હી, શી, પ્, ઘૃષ્, ક્વિદ્, સ્વિદ્ અને મિદ્ એ સાત ધાતુઓને લાગેલા ક્ત અને ક્તવતુ પ્રત્યય ક્રિતવત્ થતા નથી, હયિતઃ, પવિતઃ, ડી ધાતુ જવાદિ ગણનો સમજવો.

॥૮૪॥ ઉતિ શવર્હાદ્મ્યઃ ક્તૌ ભાવારમ્મે ૪૧૩૧૬॥

ઉત્પાન્ત્યે સતિ શવર્હેમ્યોડદાદિમ્યથ્ પરી ભાવારમ્મે
ક્તવત્ સેટૌ વા કિદ્વત્ સ્યાતામ્ । રુદિતં રોદિતમેભિઃ
પ્રઘુતિતઃ ૨ પ્રઘોતિતઃ ૨ । પ્રરુદિતઃ ૨ પ્રરોદિતઃ ૨ ।
શવર્હાદ્મ્યઃ ઇતિ કિમ્ । પ્રગુઘિતઃ ઇત્યાદિ ।

ઉપાન્ત્યમાં ૩ વાળા તેમજ શવ્ પ્રત્યયને યોગ્ય એવા
ધાતુઓ તેમજ અદાદિ ધાતુથી ભાવ અને આરમ્ભ અર્થમાં
સેદ એવા ક્ત અને ક્તવતુ પ્રત્યય વિકલ્પે ક્તિતવત્ થાય છે.
રુદિતઃ, ગુણુ થયેા ત્યારે રોદિતઃ, એજ પ્રમાણે પ્રઘુતિતઃ, પ્રઘોતિતઃ,
પ્રરુદિતઃ, પ્રરોદિતઃ, શવ ને યોગ્ય જોઈએ ?
ગૃધ્ ધાતુ છે ૯ માં ગણુનો છે શવ્ ને યોગ્ય
નથી માટે સૂત્ર ન લાગે.

॥૮૫॥ આદિતઃ ૪૧૪૧૭૨॥

આદિતો ધાતોઃ પરયોઃ ક્તયોરિટ્ ન સ્યાત્ । મિન્નઃ ૨ ।

આ ઇતવાળા ધાતુથી પર ક્ત અને ક્તવતુ ની આદિમાં
ઇદ થતી નથી.

ત્રિમિદાચ્ આ ઇત વાળો છે માટે ઇત થાય મિન્નઃ,

॥૮૬॥ નવાઽનયોઃ ૪૧૪૧૭૨॥

ભાવારમ્મયોઃ ક્તે તુ વા । મિન્નં મેદિતમ્ ૨ ।

ભાવ અને આરમ્ભ અર્થમાં ક્ત અને ક્તવતુ લાગ્યા

કુદન્તપ્રક્રિયા ।

૩૩૭

હોય ત્યારે પ્રત્યયની પૂર્વે હ્રદ વિકલ્પે થાય છે.

મિન્નં, મેદિતમ્,

॥૮૭॥ શ્વસજપવમરુષત્વરસંઘુષાસ્વનામઃ ૪૧૪૧૭૫॥

ઘામઘટાનાં કયોરિઙ્ઘાસ્યાત્ । શ્વસ્તઃ ૨ શ્વસિતઃ ૨ ।
જપ્તઃ ૨ જપિતઃ ૨ । અહન્યશ્વમસ્યેતિ દીર્ઘે, વાન્તઃ ૨ વમિતઃ
૨ । રુષ્ટઃ ૨ રુષિતઃ ૨ । તૂર્ણઃ ૨ ત્વરિતઃ ૨ । સંઘુષ્ટઃ ૨
સંઘુષિતઃ ૨ । આસ્વાન્તઃ ૨ આસ્વનિતઃ ૨ । અમ્યાન્તઃ ।
અમ્યમિતઃ ૨ ।

શ્વસ વિગેરે આઠ ધાતુઓને ક્, કવતુ પ્રત્યય લાગે
ત્યારે હ્રદ વિકલ્પે થાય છે.

શ્વસ્તઃ, શ્વસિતઃ, જપ્તઃ, જપિતઃ

વમ્ નુ વાન્તઃ ૪૧૧૧૦૭ થી દીર્ઘ,

વમિતઃ પક્ષે રુષ્ટઃ, રુષિતઃ, ઐમ આઠેય

ધાતુઓમાં હ્રદ વિકલ્પે લગાવવાની છે.

॥૮૮॥ આઃ સ્વનિસનિજનઃ ૪૨૧૬૦॥

સ્વાતઃ ૨ । સાતઃ ૨ । જાતઃ ૨ ।

સ્વન્, સન્ અને જન્ ધાતુને ધ્રુદ ઐવો કિત્ પ્રત્યય
પર છતાં અત્યનો આ થાય છે.

સ્વાતઃ, સાતઃ, જાત ન નો આ થવાથી.

॥૮૯॥ ગૌ દાન્તશાન્તપૂર્ણદસ્તસ્પષ્ટચ્છન્ન-
જ્ઞપ્તમ્ ૪૧૪૧૭૪૧।

એતે ગૌ કાન્તા વા નિપાત્યન્તે । દાન્તઃ ૨ દમિતઃ ૨ ।
શાન્તઃ ૨ શમિતઃ ૨ । પૂર્ણઃ ૨ પૂરિતઃ ૨ । દસ્તઃ ૨
દાસિતઃ ૨ । સ્પષ્ટઃ ૨ સ્પશિતઃ ૨ । છન્નઃ ૨ છાદિતઃ
૨ । જ્ઞપ્તઃ ૨ જ્ઞાપિતઃ ૨ ।

ણિ પ્રત્યય પદ્મમાં રહેતા દમ વિગેરે ધાતુઓ ક્ત અંત-
વાળા વિઠ્ઠલે નિપાતન કરાય છે.

દાન્તઃ, દમિતઃ—શાન્તઃ, શમિતઃ, પૂર્ણઃ, પૂરિતઃ, દસ્તઃ, દાસિતઃ,
અત્યાદિ રીતે સિદ્ધ થાય.

॥૯૦॥ સેદ્રક્તયોઃ ૪૧૩૮૪૧।

સેદ્રક્તયોઃ પરયોણે લુક્ સ્યાત્ । કારિતઃ ૨ । ગણિતઃ
ગણિતવાન્ । (સ્ફાયઃ સ્ફી વા) સ્ફીતઃ ૨ સ્ફાતઃ ૨ ।

સેદ એવેા ક્ત અને ક્તવતુ પ્રત્યય પદ્મમાં રહેતા ણિ ને
લુક થાય છે.

કારિ + ઇ + ક્ત ઇ ને લેાપ કારિતઃ,

૪-૧-૯૮ થી સ્ફીતઃ, સ્ફાતઃ,

॥૯૧॥ ક્તયોર્નુપસર્ગસ્ય ૪૧૧૯૨।

અનુપસર્ગસ્ય પ્યાયઃ ક્તયોઃ પીઃ સ્યાત્ । પીનમ્ ૨
પીનવન્મુખામ્ અનુપસર્ગસ્યેતિ કિમ્ । પ્રપ્યાનો મેઘઃ ।

ઉપસર્ગ સહિત એવા પચાસ ધાતુનો ક્ત અને ક્તવત્ પ્રત્યય પર છતાં પી થાય છે.

પીનમ્, પીનવદ્, મુખમ્, ઉપસર્ગસહિત હોય તેા ધ્યાનઃ ૪-૪-૧૨૧ થી યુ નો લેખ.

॥૧૨॥ પ્રાદ્યાગસૂત્ત આરમ્ભે ક્તે ૪।૪।૭॥

આરમ્ભાર્થસ્ય પ્રપૂર્વસ્ય દાગઃ ક્તે પરે ત્ત વા સ્યાત્ ।
પ્રદાતુમારબ્ધઃ । પક્ષે દત્ આદેશઃ । પ્રદત્તઃ ।

આરંભ અર્થવાળા પ્ર પૂર્વક દા ધાતુથી ક્ત પ્રત્યય લાગતા દા ને બદલે ત્ત વિકલ્પે થાય છે.

અ + દા + ત્ત=પ્રત્તઃ પક્ષે દત્ થાય ત્યારે અદત્તઃ.

॥૧૩॥ નિવિસ્વન્વવાત્ ૪।૪।૮॥

એભ્યો દાગઃ ક્તે ત્તો વા સ્યાત્ ।

નિ, વિ, સુ, અન્તુ અને અવ ઉપસર્ગથી પરમાં રહેલા દા ધાતુથી ક્ત પ્રત્યય લાગતા ત્ત વિકલ્પે થાય છે.

દાખલા નીચેના સૂત્રમાં.

॥૧૪॥ દસ્તિ ૩।૨।૮૮॥

દો યસ્તાદિરાદેશસ્તસ્મિન્ પરે નામ્યન્તસ્યોપસર્ગસ્ય દીર્ઘઃ સ્યાત્ । નીત્તં ૨ નિદત્તમ્ ૨ । વીત્તં વિદત્તમ્ । સૂત્તં સુદત્તમ્ । અનૂત્તં અનુદત્તમ્ । અવત્તં અવદત્તમ્ ।

દા ધાતુનો જે ત કારાદિ આદેશ થાય છે ત્યારે તે

પરમાં હોય ત્યારે ઉપસર્ગનાં નામી સ્વરનો દીર્ઘ થાય છે.
 ઉપરનું અને આ બંને સૂત્રો લાગતા નીત્ત',
 નિદત્તમ્, વીત્ત', વિદત્ત', સ્ત', સુદત્ત'.
 અન્ત', અનુદત્ત', અવત્તમ્, અવદત્તમ્

॥૧૫॥ સ્વરાદુપસર્ગાદ્ દસ્તિકિત્યધઃ ૪૧૪૧૧॥

સ્વરાન્તાદુપસર્ગાત્પરસ્ય ધાવર્જસ્ય દાસંજ્ઞકસ્ય તાદૌ કિતિ
 ત્તનિસ્યં સ્યાત્ । પ્રત્તઃ ।

સ્વરાન્ત ઉપસર્ગથી પછી ઘા સિવાયના દા સંજ્ઞક
 ધાતુઓને ત કારાદિ કિત પ્રત્યય લાગે ત્યારે દા નો ત્ત નિત્ય
 થાય છે.

પ્રત્તઃ,

॥૧૬॥ દત્ ૪૧૪૧૨૦॥

અધો દાસંજ્ઞસ્ય તાદૌ કિતિ દત્ સ્યાત્ । દત્તઃ ।

ઘા સિવાયના દા સંજ્ઞક ધાતુનો ત કારાદિ કિત પ્રત્યય
 પરમાં રહેલા દત્ થાય છે.

દા + ત દત્ + ત દત્તઃ.

॥૧૭॥ દોસોમાસ્થ ઇઃ ૪૧૪૧૨૧॥

ઘ્ષાં તાદૌ કિતિ ઇઃ સ્યાત્ । નિર્દિતઃ ૨ । સિતઃ ૨ ।

મિતઃ ૨ । સ્થિતઃ ૨ ।

દો, સો, મા, સ્થા ધાતુને ત કારાદિ કિત પ્રત્યય લાગ્યો

હોય ત્યારે ૩ થાય છે.

નિર્દિતઃ ૩ થઈ ગયો. સિતઃ, મિતઃ, સ્થિતઃ.

॥૧૮॥ છાશોર્વા ૪૧૪૧૨॥

છો શો હત્યેતયોસ્તાદૌ કિતિ પ્રત્યયે ર્વા સ્યાત્ ।
અવચ્છિતઃ અવચ્છાતઃ । નિશિતઃ નિશાતઃ ।

છો અને સો ધાતુને ત્ કારાદિ ક્રિત પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે અન્ત્ય સ્વરનો ૩ વિઠલ્યે થાય છે.

અવ + છા + ત ૪-૨-૧ થી આ થયો.

૧-૩-૩૦ થી છ બેવડાયો અવચ્છિતઃ, અવચ્છાતઃ,
નિશિતઃ, નિશાતઃ.

॥૧૯॥ ધાગઃ ૪૧૪૧૫॥

તાદૌ કિતિ હિઃ સ્યાત્ । વિહિતઃ ૨ । પિહિતઃ ૨ ।

ધા ધાતુનો ત કારાદિ ક્રિત પ્રત્યય પદ્મા રહેતા હિ થાય છે.

વિહિતઃ, પિહિતઃ.

॥૧૦૦॥ વાઽવાપ્યોસ્તનિક્રીધાગ્નહોર્વપી ૩૧૨૧૫૬॥

અવસ્યોપસર્ગસ્ય તનિક્રીણાત્યોઃ પરયોરપિશબ્દસ્ય ધાગ્નહોઃ
પરયોર્યયાસદ્ભયં વપી इत्यादेशौ वा स्याताम् । અવતંસઃ વતંસઃ ।
અવક્રયઃ વક્રયઃ । અપિધાનમ્ પિધાનમ્ । અપિનદ્વમ્ પિનદ્વમ્ ।

અવ્ ઉપસર્ગથી પછી તન્ કે ક્રી ધાતુ તેમજ અપિ પૂર્વક

ધા કે નદ આવે તો અનુક્રમે વ અને પિ વિકલ્પે થાય છે.
 અવતંસ વ થાય ત્યારે વતંસ, અવક્રયઃ, વક્રયઃ, એ જ પ્રમાણે
 અવિધાનમ્, વિધાનમ્, અપિનદ્વમ્, પિનદ્વમ્,

॥૧૦૧॥ યપિ ચાદો જઘ્ઃ ૪૧૪૧૬।

તાદૌ કિતિ યપિ ચાદો જઘ્ સ્યાત્ । જઘ્ઃ । યજાદિ-
 વચેરિતિ ય્વૃતિ, ઇષ્ટં ઉપ્તં ઉઠં ઉક્તં ઉષિતં આહૂતઃ ક્રતઃ
 સુપ્તઃ ।

ત કારાદિ ક્રિત પ્રત્યય અને ચ્ પ્રત્યય લાગ્યે હોય
 ત્યારે અદ્ ના જઘ્ આદેશ થાય છે.

અદ્ + ત + જઘ્ઃ, યજાદિ વચેઃ કિતિ થી યૃત્ ઇષ્ટં, ઉપ્તં,
 ઉઠં, ઉક્તં, ઉષિતઃ, આહૂતઃ, ક્રતઃ, સુપ્તઃ.

॥૧૦૨॥ તત્ર ક્સુકાનો તદ્ઘત્ ૫૧૨૧૨।

પરોક્ષાયાં વિષયે ધાતોઃ ક્સુકાનો સ્યાતાં તૌ ચ પરોક્ષા-
 વત્ । ચક્રવાન્ ચક્રાણઃ ।

પરોક્ષ ભૂતદાનનાં વિષયમાં ધાતુને ક્સુ અને કાન પ્રત્યય
 થાય છે અને તે બન્ને પરોક્ષા જેવા ગણાય છે.

પરોક્ષામાં થતા તમામ કાર્યો આ બે પ્રત્યયો થતા થશે.

કૃ કૃ આન કૃ આન ચક્ર + આન ઇવર્ણાદિ ચક્રાન

કૃ કૃ + વસૂ કૃકૃ + વમ્ ચક્રૈ + વસૂ, ૧-૪-૭૦ થી ન્ આગમ

ચક્રૈન્વસૂ, ૧-૪-૮૬ થી દીર્ઘ ચક્રૈવાન્સ ૨-૧-૭૯ થી સ્

નો લોપ તેથી ચક્રવાન્ બન્યું.

॥૧૦૩॥ ઘસેકસ્વરાતઃ ક્વસોઃ ૪૧૪૮૨૥

ઘસેરેકસ્વગદાદન્તચ્ચ ધાતોઃ પરસ્ય કસોરિટ્ સ્યાત્ ।
જક્ષિવાન્ । આદિવાન્ । યયિવાન્ । પેચિવાન્ । પેચાનઃ ।

ઘસ્ ધાતુ તેમજ એકસ્વરવાળા ધાતુથી પર ક્વસુ પ્રત્યયની આદિમાં હ્રદ થાય છે.

ઘસ્ + ક્વસુ, ધઘસ્ + ક્વસુ દ્વિતીયતુર્યયો...થી ગઘસ્ + ક્વસુ, ગઘોર્જઃ થી જઘસ્ + ક્વસુ, ૧-૨-૪૪ થી જઘસ્ વસ્ અવોર્ષપ્રથમોશિદ જક્રમ્ ઘસવસઃ ૨-૩-૩૬ થી જક્ષ + વસ્ ન્ આગમ સ્ નો લોપ જક્ષિવાન્

આદિવાન્, ૪-૧-૬૮ થી અ નો આ થાય.

યયિવાન્, યયા હ વસ્ ૪-૩-૯૮ થી યયિવાન્,

પેચિવાન્, ૪-૧-૨૪ થી અ નાં એ

॥૧૦૪॥ ગમહનવિદૂલ્લવિશટ્શો વા ૪૧૪૮૩૥

એષાં પશ્ચાનાં કસોરિઙ્વા સ્યાત્ । જગ્મિવાન્ । જગન્વાન્ ।
જગ્મિવાન્ । જઘન્વાન્ । વિવિદિવાન્ । વિવિદ્વાન્ । વિવિશિવાન્ ।
વિવિશ્વાન્ । દદૃશિવાન્ । દદૃશ્વાન્ ।

ગમ્, હન્, વિદૂલ્લ વિશ્ આને દશ્ ધાતુઓને લાગેલા ક્વસુ ની પૂર્વે વિઠ્થેપે હ્રદ થાય છે.

ગગમ્ + વસ્ જગમ્ વસ્ ૪-૨-૪૪ થી જગમ્ + વસ્

૨-૧-૬૭ થી ચક્ષે જગન્વાન્, જઘ્નિવાન્, જઘન્વાન્
 ૪૧૨૧૪૪ થી અનો લોપ ૨૧૧૧૧૨ થી ધન જઘ્નિવાન્, જઘન્વાન્,
 એજ પ્રમાણે વિવિદિવાન્, વિવિઙ્ઘાન્,
 વિવિશિવાન્, વિવિશ્વાન્, હશિવાન્, દદશ્વાન્

॥૧૦૫॥ શત્રાનશાવેષ્યતિ તુ સસ્યૌ ૫૧૨૧૨૦॥

વર્તમાને ધાતૌઃ શત્રાનશૌ સ્યાતામ્ । ભવિષ્યત્કાલે તુ તૌ
 સસ્યૌ । યાન્ । શ્યાનઃ । યાસ્યન્ ।

વર્તમાન કાળમાં ધાતુને શત્રુ અને આનઝૂ પ્રત્યય થાય
 છે અને ભવિષ્ય કાળમાં આ બંને પ્રત્યયો સ્થ થી યુક્ત
 થાય છે.

યાન્, શ્યાનઃ, યાસ્યન્,

॥૧૦૬॥ અતો મ આને ૪૧૪૧૧૪॥

ધાતોર્વિહિતે આનેઽતો મોઽન્તઃ સ્યાત્ । પચમાનઃ ।
 શયિષ્યમાણઃ । આસીનઃ । નિપાતોઽયમ્ ।

ધાતુથી ઠહેવાયેલો આન પ્રત્યય અ કારાન્ત ધાતુને લાગતા
 અ થી પર મ આગમ થાય છે.

શયિષ્યમાણઃ, આસીનઃ નિપાતન છે આસુ ધાતુનું સૂત્ર ૪૧૪૧૧૫

॥૧૦૭॥ અવર્ણાન્તાદશ્રોઽન્તો વાઽતુરીઙ્યોઃ

૨૧૧૧૧૫॥

શ્રાવર્જાદવર્ણાત્પરસ્ય અતુરીઙ્યોઃ પરયોરન્તો વા સ્યાત્ ।

તુદતી તુદન્તી । માતી માન્તી । ડ્યાચ્છવશ્ચ નિત્યમ્)
દીવ્યન્તી । પચન્તી ।

ઇના સિવાયનાં અ વર્ણુથી પર અત્ પ્રત્યય પછી હે
અથવા હી પ્રત્યય હોય તો તે અત્ નો અન્ત આદેશ વિકલ્પે
થાય છે.

વિકલ્પે છે માટે તુદતી, તુદન્તી, માતી, માન્તી, ૨ ૧-૧૧૬ થી
જ્યારે અત્ નો અન્તનિત્ય થાય છે દીવ્યન્તિ, પચન્તિ ઇત્યાદિ.

॥૧૦૮॥ તૌ માહ્યાક્રોશેષુ ૫।૨।૨૧॥

માહ્યુપપદે આક્રોશે ગમ્યે તૌ શત્રાનશૌ સ્યાતામ્ । મા
પચન્ જાલ્મો જ્ઞાસ્યતિ । મા પચમાનઃ । (વા વેત્તેઃ કસુર્વર્તમાને)
તત્ત્વં વિદ્વાન્ વિદન્ ।

માહ ના યોગમાં આક્રોશ વિષય ગમ્યમાન હોતે છતે
જાતુ અને આનન્દ પ્રત્યય થાય છે.

રાંધતો નહીં હુર્યો જાણશે એ રીતે મા પચમાનઃ,

૫-૨-૨૨ થી વિકલ્પે વક્ષસ તેથી વિદ્વાન્, વિદન્,

॥૧૦૯॥ વયઃશક્તિશીલે ૫।૨।૨૪॥

एषु गम्येषु सत्यर्थे वर्तमानाद्धातोः शानः स्यात् । वयः
कतीह शिखण्डं वहमानाः । शक्तिः-कतीह स्त्रियं गच्छमानाः ।
शीलं-कतीह परान् निन्दमानाः ।

વયસ્, શક્તિ અને શીલ અર્થ જણાતો હોય તો વર્તમાન

ઠાળમાં ધાતુને શાન પ્રત્યય થાય છે.

વયસ્ અર્થમાં-કેટલા માથા પર વાળના ગુચ્છા રાખનારા,

શક્તિ અર્થમાં- કેટલા સ્ત્રી પાસે જનારાઓ,

શીલ અર્થમાં-ખીજની નિન્દા કરનારાઓ,

॥૧૧૦॥ ધાગીહોઽકૃચ્છેઽતૃશ્ પારા૨૫॥

સુરવસાધ્યેઽર્થે વર્તમાનયોરનયોરતૃશ્ સ્યાત્ । ધારયન્ના-
ચારાગમમ્ । અધીયંસ્તત્ત્વાર્થમ્ ।

સુખેથી સાધ્ય અર્થવાળા એવા વારુ ધાતુને તથા ઈહ
ધાતુને વર્તમાન ઠાળ અર્થમાં અતૃશ્ પ્રત્યય લાગે છે.

આચારંગને સુખેથી ધારણ કરતો. તત્ત્વાર્થને લખતો.

॥૧૧૧॥ તૃન્ શીલધર્મસાધુષુ પારા૨૭॥

શીલાદિષુ સદર્થાદ્વાતોસ્તૃન્ સ્યાત્ । કર્તા કમ્મ્ ।
શીલાદિમદર્થોઽધિકારસમાપ્તિ યાવદનુવર્તતે ।

શીલ, ધર્મ અને સાધુ અર્થવાળા ધાતુથી વર્તમાન
ઠાળઅર્થમાં તૃ (તૃન્) પ્રત્યય લાગે છે.

શીલાદિ સદર્થનો અધિકાર યાવત ૧૨૬ સૂત્ર સુધી લઈ જવો.
કૃ + તૃ કૃ આ પ્રત્યય કર્તા પ્રથમા એકવચન.

॥૧૧૨॥ બ્રાજ્યલંકૃગ્નિરાકૃગ્મૂસહિરુચિવૃતિવૃધિ-

ચગ્નિજનાપત્રપ ઇષ્ણુઃ પારા૨૮॥

અભ્ય એકાદશમ્ય ઇષ્ણુઃ સ્યાત્ । બ્રાજતે इत्येवंशीलो

આજિષ્ણુઃ । અલંકરિષ્ણુઃ । નિરાકરિષ્ણુઃ । ભવિષ્ણુઃ ।
સહિષ્ણુઃ । રોચિષ્ણુઃ । વર્તિષ્ણુઃ । વર્ધિષ્ણુઃ । ચરિષ્ણુઃ ।
પ્રજનિષ્ણુઃ । અપત્રપિષ્ણુઃ ।

શીલાદિ સ્થર્થમાં વર્તમાન આજૂ વિગેરે ૧૧ ધાતુઓને
ઈષ્ણુ પ્રત્યય થાય છે.

આજતે इति एवं શીલં બધા જ વિગ્રહો તથા દાખલા સરખા છે.

॥૧૧૩॥ ઉદઃ પચિપતિપદિમદેઃ ૫૧૨૧૨૯॥

ઉત્પૂર્વેભ્ય એભ્ય ઇષ્ણુઃ સ્યાત્ । ઉત્પચિષ્ણુઃ । (ભૂજેઃ
ષ્ણુક્) ભૂષ્ણુઃ । જિષ્ણુઃ । (સ્થાગ્લામ્લાપચિપર્ગિમૃજિક્ષેઃ
સ્તુઃ) સ્થાસ્તુઃ । ગ્લાસ્તુઃ । પશ્ણુઃ । પરિમાશ્ણુઃ ।
ક્ષેષ્ણુઃ । (ત્રસિગૃધિઘૃષિક્ષિપઃ ક્રુઃ) ત્રસ્તુઃ । ગૃધ્ણુઃ ।
ઘૃષ્ણુઃ । ક્ષિપ્તુઃ ।

ઉદ્ ઉપસર્ગથી ૫૨માં રહેલા પચૂ, પત, પદ્ અને મદ્
ધાતુથી ઇષ્ણુ પ્રત્યય થાય છે.

ઉત્પચિષ્ણુ, ૫-૨-૩૦ થી ભૂષ્ણુ, જિષ્ણુઃ, ૫-૨-૩૯ થી સ્થાસ્તુ,
ગ્લાસ્તુ ઇત્યાદિ ૫-૨-૩૨ થી ત્રસ્તુ, ગૃધ્ણુઃ

॥૧૧૪॥ સન્મિક્ષાશંસેરુઃ ૫૧૨૧૩૩॥

સન્નન્તાઙ્ગિક્ષાશંસિભ્યાં ચ ઉઃ સ્યાત્ । લિપ્સુઃ । મિક્ષુઃ ।
આશંસુઃ । (શ્વન્દેગારુઃ) વિશરારુઃ । વન્દારુઃ । (શીઙ્ઘ્રદ્રા-
નિદ્રાતન્દ્રાદયિપતિગૃહિસ્પૃહેગાલુઃ) શયાલુઃ । આમન્તાલ્વાચ્યે-

ત્યયાદેશે, પતયાલુઃ । સ્પૃહયાલુઃ ।

સન્નન્ત ધાતુથી મિશ્ર તથા આશંસ ધાતુથી ૩ પ્રત્યય થાય છે.

લભ્ + શન્ + ૩ ૪-૧-૨૯ થી અ નો. ૬ લિપ્સુઃ, મિશ્રુઃ,
૫-૨-૩૫ થી વિશરાઋઃ, વન્દારુઃ, ૫-૨-૩૭ થી શયાલુ,
૪-૩-૮૫ થી અય્ પતયાલુ, સ્પૃહ્યાલુઃ,

॥૧૧૫॥ ડૌ સાસહિવાવહિચાચલિપાપતિઃ

૫।૨।૩૮॥

॥ સસિચક્રિદધિજજ્ઞિનેમિઃ ૫।૨।૩૯॥

એતે હ્યન્તા નિપાતાઃ । (શૃકમગમહનવૃષભૂસ્થ ઉકળૂ)
(લષપતપદસ્તથા) શારુકઃ કામુકઃ । અમિલાષુકઃ ।

ચક્રન્ત એવા હિ પ્રત્યાંત એવા સાસહિ, ચાચલિ અને પાપતિ શબ્દો નિપાતન કરાય છે.

અનુક્રમે ખૂબસહન કરનારો ખૂબ ચાલનારો અને વારંવાર પડનારો, ૫-૨-૨૯ થી ચારેય શબ્દો સૂત્રમાં આપ્યા પ્રમાણે નિપાતન કરાય છે. ૫-૨-૮૦ થી શારુક, કામુક, ૫-૨-૪૧ થી અમિલાષુકઃ,

॥૧૧૬॥ દ્રમક્રમો યહઃ ૫।૨।૪૬॥

ચક્રન્તાભ્યામામ્યામનઃ સ્યાત્ । દન્દ્રમણઃ ચક્રક્રમણઃ ।

ચક્રન્ત એવા દ્રમ્ અને ક્રમ્ ધાતુઓને અન પ્રત્યય થાય છે.

કુટિલં દ્રમતિ इति दन्द्रमणः, चङ्क्रमणः, थाय.

॥૧૧૭॥ यजिजपिदंशिवदादूकः ३।२।४७॥

યજન્તેમ્ય એમ્યશ્ચતુર્મ્ય ઝકઃ સ્યાત્ । યાયજૂકઃ । જજ્ઞ-
પૂકઃ । દન્દશૂકઃ । વાવદૂકઃ ।

યજન્ત એવા યજૂ, જપ્, દંશ, વદ્ આ ચાર ધાતુઓથી
ઝક પ્રત્યય થાય છે.

યયજૂ આગુણાવન્દાદેઃ થી યાયજૂ, યાયજૂક જજ્ઞપૂકઃ,
દન્દશૂકઃ, વાવદૂકઃ.

॥૧૧૮॥ जागुः ५।२।४८॥

તસ્માદુકઃ સ્યાત્ । જાગરુકઃ । (શમષ્ટકાદ્યુજાદિમ્યશ્ચ
ધિનણૂ વક્તવ્યઃ)

જાગૃ ધાતુથી ઝક પ્રત્યય થાય છે.

જાગરુકઃ, ૫-૨-૪૯ થી યોગી, ભોગી ઇત્યાદિ.

॥૧૧૯॥ क्तेऽनिटश्चजोः कगौ धिति ४।२।१११॥

ક્તેઽનિટો ધાતોશ્ચજોર્ધિતિ પ્રત્યયે પરે કગૌ સ્યાતામ્ ।
શમી । યોગી । ભોગી । ક્તે इति किम् । अर्च्यः ।

ક્ત પ્રત્યય લાગતા જે અનિટ ધાતુઓ હોય તેવા ધાતુ-
ઓને ધ્વંઈત હોય તેવા પ્રત્યય લાગતા ચ અને જૂ નો અનુક્રમે
ક્ અને ગૂ થાય છે.

શમી, યોગી, ભોગી ઇત્યાદિ, ક્ત પ્રત્યય જોઈએ ? હા

જર્વ ધાતુને ૫-૧-૧૭ થી ધ્યણ્ અર્ચ્ય,

॥૧૨૦॥ વૃદ્ભિક્ષિલુણ્ઠિજલ્પિકુટ્ટાટ્ટાકઃ ૫૧૨।૭૦॥

સ્પષ્ટમ્ । વરાકઃ । મિક્ષાકઃ ।

વૃદ્, મિક્ષ, લુણ્ઠ, જલ્પ અને કુટ્ ધાતુઓને ચક પ્રત્યય થાય છે (શિલાદિ, સદર્થોભા સમજવું)

વશકઃ, મિક્ષાકઃ ઇત્યાદિ.

॥૧૨૧॥ સૃઘસ્યદો મરક્ ૫૧૨।૭૩॥

સુમરઃ । ઘસ્મરઃ । અઙ્ગરઃ ।

સૃ ઘસ અને અદ્ ધાતુઓને મરક્ પ્રત્યય થાય છે.

સુમરઃ, ઘસ્મરઃ, અઙ્ગરઃ,

॥૧૨૨॥ મઙ્ગિમાસિમિદો ઘુરઃ ૫૧૨।૭૪॥

મઙ્ગુરમ્ । માસુરમ્ । મેદુરમ્ ।

મઙ્ગ્, માસ્, મિદ્ ધાતુઓને શિલાદિ સદર્થોભા ઘુર્ પ્રત્યય થાય છે.

મઙ્ગુરમ્, માસુરમ્, મેદુરમ્,

॥૧૨૩॥ વેત્તિચ્છિદમિદઃ કિત્(ઘુરઃ) ૫૧૨।૭૫॥

વિદુરઃ । છિદુરઃ । મિદુરઃ ।

વિદ્, છિદ્ અને મિદ્ ધાતુઓને ક્ ઇતિવાળો ઘુર્ પ્રત્યય થાય છે

વિદુરઃ, છિદુરઃ, મિદુરઃ,

॥૧૨૪॥ મિયોરુરુકલુકમ્ ૫૧૨।૭૬॥

મીરુઃ । મીરુકઃ । મીલુકઃ ।

મી ધાતુથી, રુ, રુક્ અને લુક્ પ્રત્યય થાય છે.

મીરુઃ, મીરુકઃ, મીલુકઃ,

॥૧૨૫॥ સૃજીળૂનશષ્ટ્વરપ્ ૫૧૨।૭૭॥

એચ્ઃ કિત્ દ્વરપ્ સ્યાત્ । પ્રસૃત્ત્વરઃ । જિત્ત્વરઃ ।

ઇત્ત્વરઃ । નશ્વરઃ । ગત્ત્વરઃ નિપાતોડયમ્ ।

સૃ, જિ, ઇળ્ અને નશ્ ધાતુથી ક્ ઈતિવાળા દ્વરપ્ પ્રત્યય શાસ્ય છે.

પ્રસૃત્ત્વરઃ, જિત્ત્વરઃ, ઇત્ત્વરઃ, નશ્વરઃ, ૫-૨-૭૮ થી ગત્ત્વરઃ નિપાતન ઠરેલ છે.

॥૧૨૬॥ રમ્યજસર્હિસદાપકમ્પકમનમો રઃ
૫૧૨।૭૯

એચ્ઃ સપ્તમ્યો રઃ સ્યાત્ । સ્મેરઃ । અજસ્રમ્ । હિંસઃ ।

દોષઃ । કમ્પઃ । નમ્પઃ ।

સ્મિ વિગેરે સાત ધાતુઓથી ૨ પ્રત્યય થાય છે.

સ્મેરમ્, અજસ્રમ્, હિંસઃ, દોષઃ, કમ્પઃ, નમ્પઃ,

॥૧૨૭॥ તૃષિઘૃષિસ્વપો નજિઙ્ ૫૧૨।૮૦॥

એચ્મ્યો નજિઙ્ પ્રત્યયઃ સ્યાત્ । તૃષ્ણક્ર્ । ઘૃષ્ણક્ર્ । સ્વપ્નક્ર્ ।

તૃષ્, ઘૃષ્ અને સ્વપ્ ધાતુને નજિઙ્ પ્રત્યય થાય છે.

તૃષ્ણાતિ इति एवं शीलं यस्य तृष्णक्, घृष्णक्, स्वप्नक्,

॥१२८॥ स्थेशभासपिसकसो वरः ५।२।८१॥

સ્પષ્ટમ્ । સ્થાવરઃ । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः
विकस्वरः ।

સ્થા વિગેરે ધાતુઓને વર પ્રત્યય થાય છે.

તિષ્ઠતિ દ્વતિ એવં શીલં यस્ય સ્થાવરઃ,

ईश्वरः, भास्वरः, पेश्वरः, विकस्वरः,

॥१२९॥ शंसंस्वयंविप्राद भुवो डुः ५।२।८४॥

एभ्यः पराद् भुवो डुः स्यात् । शम्भुः । सम्भुः ।
स्वयम्भुः । विभुः । प्रभुः ।

શમ્, સમ્, સ્વયં વિ અથવા પ્ર પૂર્વક મૂ ધાતુથી ડુ
પ્રત્યય થાય છે.

શમ્ ભવતિ इति शम्भुः, જેનાથી સુખ થાય, સમ્ભુઃ સારી રીતે
થનાર, સ્વયં ભવતિ स्वयं થનાર પ્રદાતા, વિભુઃ, પ્રભુઃ, વિશેષ
થનાર,

એ પ્રમાણે શીલાદિ સદર્થોને અધિકાર પુરો.

॥१३०॥ उणादयः ५।२।९३॥

सदर्थाद्धातोरुणादयो बहुलं स्युः । कारुः । वायुः ।

વર્તમાન અર્થવાળા ધાતુથી ણ વિગેરે પ્રત્યય

અહુલતાએ થાય છે.

કારુઃ, વૈ + ડ આતઃ એઃ કુઙ્ઙૌ થી દૈતોડયાય થી વાયુઃ

॥૧૩૧॥ ક્રિયાયાં ક્રિયાર્થાયાં તુમ્ળકચ્
ભવિષ્યન્તી ૫।૩।૧૩॥

યસ્માદ્વાતોસ્તુમાદિવિધિસ્તદ્વાચ્યા ક્રિયાડર્થઃ પ્રયોજનં
યસ્માસ્તસ્યાંક્રિયાયામુપપદે કર્સ્યદર્થાદ્વાતોસ્તુમાદયઃ સ્યુઃ ।
કર્તુમ્ કારકઃ કારિષ્યામીતિ યાતિ ।

જે ધાતુથી તુમ્, ણકચ્ અને ભવિષ્યન્તી થવાને યોગ્ય
છે તેનાથી વાચ્ય એવી ક્રિયા છે ઉપપદમાં જેને હોય તેના
ભવિષ્ય અર્થવાળા ધાતુથી તુમ્ વિગેરે પ્રત્યયો થાય છે.
કર્તુમ્ ૪-૩-૧ થી શુલ્ક ક્રુ + ણક પ્રત્યય વૃદ્ધિ કારકઃ,
કારિષ્યામિ ભવિષ્યન્તી નાં પ્રત્યયો.

॥૧૩૨॥ તુમ્શ્ચ મનઃ કામે ૩।૨।૧૪૦॥

તુમ્સમોર્મનસિ કામે ચ પરે મ્હુમ્ । સ્યાત્ । મોક્તુમનાઃ ।
ગન્તુકામઃ ।

તુમ્ અને સમ્ નાં મ્ નો મનસ્ અને કામ ઉત્તરપદમાં
રહેતા હોય થાય છે.

મોક્તુમનાઃ ખાવાની ઇચ્છાવાળો ગન્તુકામઃ જવાની ઇચ્છાવાળો.

॥૧૩૩॥ ક્ત્વાતુમમ્ ભાવે ૫૧૧૧૩૧

एते धात्वर्थमात्रे स्युः ।

ધાતુનાં અર્થમાં ત્વા, તુમ્. અને અમ્ પ્રત્યય થાય છે. ઉદાહરણ નીચેના સૂત્રમાં ધાતુનાં અર્થભાત્રમાં જ આ સૂત્ર લાગે.

॥૧૩૪॥ शकधृषज्ञारमलभसहार्हग्लाघटास्ति-

समर्थार्थे च तुम् ५१४१९०॥

શકયાદ્યર્થેષુ ઇચ્છાર્થેષુ ચ ધાતુષુ સમર્થાર્થેષુ ચ નામસૂપપદેષુ કર્મભૂતાદ્ધાતોસ્તુમ્ સ્યાત્ । શક્રોતિ પારયતિ વા ભોક્તુમ્ । ઇચ્છતિ પઠિતુમ્ । સમર્થો ગ્રહીતુમ્ ।

શક્, ધૃષ્, જ્ઞા, રમ, લભ, સહ, અર્હ, ગ્લા, ઘટ અને અસ્ અર્થવાળા ધાતુથી તેમજ ઇચ્છા અર્થવાળા ધાતુને તેમજ સમર્થ અર્થવાળા ધાતુ ઉપપદમાં હોતે છતે કર્મભૂત ધાતુને તુમ્ પ્રત્યય થાય છે.

શક્નોતિ પારયતિ વા ભોક્તુમ્ તે ખાવા માટે શક્તિમાન છે. તે ભણવા માટે ઇચ્છે છે. તે શ્રદ્ધા કરવા માટે સમર્થ છે.

॥૧૩૫॥ कालवेलासमये तुम् वाऽवसरे ५१४१३३॥

एषु त्रिषूपपदेष्ववरे गम्ये धातोस्तुम् वा स्यात् । कालो भोक्तुम् । वेला भोक्तुम् । समयो भोक्तुम् । पक्षे कालो भोजनस्य ।

કાલ, વેલા, અને સમય આ ત્રણમાંનો કોઈ શબ્દ

ઉપપદમાં હોય અને અવસર અર્થે જન્મેલાન હોય તે ધાતુથી
જુદા પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.
તેજુ સમાનાર્થી જ છે ચન્દો જ જુદા છે.

॥૧૩૬॥ પદરુજ્જવિશસ્પૃશો ઘજ્ઞ ૫૧૩।૧૬॥

અભ્યશ્ચતુમ્યો ઘજ્ઞ । પદ્યતેઽપાદિ પેદે ઘા પાદઃ । એવં
રોગઃ, વેશઃ, સ્પર્શઃ ।

પદ, રુજ્ઞ વિશ્, અને સ્પૃશ્ઞ ધાતુથી ઘજ્ઞ પ્રત્યય થાય છે.
પદ્યતે અપાદિ, પેદે વા પાદઃ, એવં રોગઃ, વેશઃ, સ્પર્શઃ,

॥૧૩૭॥ માવાઽકર્ત્રોઃ ૫૧૩।૧૮॥

માવે કર્તૃવર્જિતે ચ કારકે ધાતોર્ઘજ્ઞ સ્યાત્ । પાકઃ ।
ત્યાગઃ । દાયઃ । આયઃ । માવઃ ।

માવમાં અને કર્તા સિવાયના કારકમાં ધાતુથી ઘજ્ઞ થાય છે.
પાકઃ, ક્ષતેનિટ્ઞ જોઃ કગૌ ધિતિ, ત્યાગઃ, દાયઃ, આયઃ, માવઃ,

॥૧૩૮॥ મૂઝ્યદોઽલ્ ૫૧૩।૨૩॥

અભ્યઃ સોપસર્ગેભ્યો માવાઽકર્ત્રોર્લ્ સ્યાત્ । પ્રભવઃ ।
સંશ્રયઃ । વિઘસઃ ।

ઉપસર્ગસહિત એવા મૂ, શ્રિ અને અલ્ ધાતુથી માવમાં
અને કર્તા સિવાયના કારકમાં અલ્ થાય છે.
પ્રભવઃ, સંશ્રયઃ, વિઘસઃ,

॥૧૩૯॥ યુવર્ણવૃદ્ધવશરણગમૃદ્ગ્રહઃ ૫૧૩૧૨૮॥

इवर्णोवर्णान्तेभ्यो व्रादेर्ऋदन्तेभ्यो ग्रहेश्च भावाकर्त्रोरल्
स्यात् । चयः । क्रयः । रवः । लवः । वरः । आदरः ।
वर्षादयः क्लोबेऽलन्ता निपाताः । संमदप्रमदौ हर्षे निपाता-
वित्यादि । निघादयोऽप्येवम् ।

इ वर्णान्त, उ वर्णान्त धातुઓ વશ, રણ, ગમ્, ગ્રહ, તથા
દીર્ઘ ઋ ધારાન્ત ધાતુને અલ્ પ્રત્યય થાય છે.

ચયઃ, ક્રયઃ, આદરઃ, ૫-૩-૨૯ થી વર્ષમ્, મયમ્, ઇત્યાદિ
નિપાતન ૫-૩-૩૩ થી, સંમદ ઇત્યાદિ નિપાતન

૫-૩-૩૬ થી નિઘા વિગેરે શબ્દો નિપાતન.

॥૧૪૦॥ મૂર્તિનિચિતાઽમ્રે ઘનઃ ૫૧૩૧૩૭॥

मूर्तिः काठिन्यम्, निचितं निरन्तरम्, अत्रा मेघाः,
एष्वर्थेषु हन्नेरल् घनादेशश्च । दधिघनाः केशाः । घनो
मेघः ।

મૂર્તિ કઠણપણુ નિચિત-નિરંતર અમ્ર-મેઘ અર્થમાં હન
ધાતુને અલ પ્રત્યય લાગતા ઘન આદેશ થાય છે.

ઢહી જેવા કઠણ વાળ ઘન-ગાઢ એવો મેઘ.

॥૧૪૧॥ વેરશબ્દે પ્રથમે ૫૧૩૧૬૯॥

वेः परात् स्तृणातेरशब्दविषये विस्तीर्णत्वे घञ् स्यात् ।
विस्तारः षट्स्य । शब्दे तु विस्तरः ।

વિ સહિત સ્તૃ ધાતુને શબ્દ સિવાયનાં અને વિસ્તાર અર્થમાં ઘજ્ઞ પ્રત્યય થાય છે.

વિસ્તાર: પટસ્ય કપડાને। વિસ્તાર, શબ્દ વિષયમાં હોય તો વિસ્તર: બને.

॥૧૪૨॥ દ્વિવતોઽથુ: ૫।૩।૮૩॥

દ્વિવતો ધાતોર્ભાવાકર્ત્રોરથુ: સ્યાત્ । વેપથુ: । વમથુ: ।

હુ ઇત હોય તેવા ધાતુને ભાવમાં અને કર્તા સિવાયનાં કારકમાં અથુસ્ પ્રત્યય થાય છે.

વેપથુ:, વમથુ:,

॥૧૪૩॥ દ્વિવતસ્ત્રિમકૂ તત્કૃતમ્ ૫।૩।૮૪॥

દ્વિવતો ધાતોર્ભાવાકર્ત્રોસ્ત્રિમકૂ. તેન કૃતમિત્યર્થે । પાકેન કૃતં પક્ત્રિમમ્ । કૃત્રિમમ્ । દાગસ્તાદેશે. પરીત્રિમમ્ ।

હુ ઇતિવાળા ધાતુથી ભાવમાં અને કર્તા સિવાયના કારકમાં ત્રિમકૂ પ્રત્યય થાય છે. તેનાથી કરાયેલ એવો અર્થ હોય તો. હુપચિન્સ ધાતુ છે. પાકેન કૃતમ્ इति પક્ત્રિમમ્. કૃત્રિમમ્ ૪-૪-૯ થી દાનો ન થતા પરીત્રિમમ્

॥૧૪૪॥ યજિસ્વપિરક્ષિયતિપ્રચ્છો ન: ૫।૩।૮૫॥

અય્યો ભાવાકર્ત્રોર્ન: સ્યાત્ । યજ્ઞ: । સ્વપ્ન: । રક્ષ્ણ: । યત્ન: । પ્રશ્ન: ।

યજ્ઞ, સ્વપ્, રક્ષ, યત અને પ્રચ્છ ધાતુઓને ભાવમાં અને

કર્તા સિવાયના કારકમાં ન પ્રત્યય થાય છે.

યજ્ઞઃ, સ્વપ્નઃ, રક્ષણઃ, યત્નઃ, પ્રચ્છ + ત્ અતુનાસિકે ચ કુવઃ
અહ પ્રસઃ.

॥૧૪૫॥ ઉપસર્ગાદ્ કિઃ ૫૧૩૮૭॥

સોપસર્ગાદાસંજ્ઞાદ્ કિઃ સ્યાત્ । આદિઃ । નિધિઃ ।

ઉપસર્ગસંહિત એવા દા સંજ્ઞક ધાતુથી કિ પ્રત્યય
થાય છે.

આદિઃ, નિધિઃ ઇત્યાદિ

॥૧૪૬॥ વ્યાપ્યાદાધારે ૫૧૩૮૮॥

વ્યાપ્યપૂર્વાદાસંજ્ઞાદાધારે કિઃ સ્યાત્ । જલધિઃ । અન્તર્ધિઃ ।

કર્મથી પ્રમાં રહેતા દા સંજ્ઞક ધાતુથી આધારમાં કિ
પ્રત્યય થાય છે.

જલં ધિયતે યેન इति જલધિ, અન્તર્ધિ

॥૧૪૭॥ સ્ત્રિયાં ક્તિઃ ૫૧૩૯૧॥

ભાવાકર્ત્રીઃ સ્ત્રિયાં ક્તિઃ સ્યાત્ । કૃતિઃ । ઋલ્વાદેરિતિ
નત્વે લૂતિઃ । યપિ ચેતિ જગ્ધાદેશે જગ્ધિઃ ।

ભાવમાં અને કર્તા સિવાયનાં કારકમાં ધાતુને સ્ત્રીલીંગમાં
ક્તિ પ્રત્યય થાય છે.

કૃતિઃ, લૂ + તિ ૪-૨-૬૮ થી ત નો ન્ લૂતિ.

૪-૪-૧૬ થી અદ્ ધું જગ્ધિઃ,

॥૧૪૮॥ સાતિહેતિચૂનિજ્ઞતિજ્ઞપ્તિકીર્તિઃ ૫૩૧૯૪૪

યતો ભાવાકર્ત્રોઃ સ્ત્રિયાં નિપાત્યાઃ । (ગામાચાત્વેરીસ્ત્વં
ભાવે) । ગીતિઃ પીતિઃ । (સ્થો વા) । સ્થિતિઃ આસ્થા ।

સાતિ હેતિ વિગેરે શબ્દો થી ભાવમાં અને કર્તા સિવાયનાં
કારકમાં કિત પ્રત્યાન્ત નિપાદન કરાય છે.

શબ્દો સૂત્રમાં આપેલા છે તે બધા નિપાતન બનાવવાનાં છે.

૫-૩-૯૫ થી ગીતિઃ, પીતિઃ ઇત્યાદિ બને.

૫-૩-૯૬ થી સ્થિતિ આસ્થા બને

॥૧૪૯॥ આસ્યટિવ્રજ્યજઃ કયપ્ ૫૩૧૯૭૧

હમ્યો ભાવે સ્ત્રિયાં કયપ્ સ્યાત્ । આસ્યા । અટયા ।
વ્રજ્યા । ઇજ્યા ।

આસ્, અદ, વ્રજ્ અને યજ્ ધાતુઓને સ્ત્રીલીંગમાં કયપ્
પ્રત્યય થાય છે.

આસ્યા, અદ્યા, વ્રજ્યા. ઇજ્યા ઇત્યાદિ.

॥૧૫૦॥ કૃગઃ શ ચ વા ૫૩૧૯૦૦

કૃગો ભાવાકર્ત્રોઃ શઃ કવપ્ ચ વા સ્યાતામ્ । ક્રિયા
કૃત્યા કૃતિઃ ।

કૃ ધાતુથી ભાવમાં અને કર્તા સિવાયનાં કારકમાં ક્ર
અને કવપ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.

૪-૩-૧૧૦ થી ક્ર નો રિ સંયોગાત્ થી હ્ય

ક્રિયા, કૃત્યા હ્રસ્વસ્ય તઃ પિત્કૃતિ સૂત્રથી.

॥૧૫૧॥ મૃગયેચ્છાયાચ્છાતૃષ્ણાકૃપામાશ્રદ્ધાઽર્ત્તદ્ધા

૫૩૧૧૦૧॥

एते स्त्रिषां निपात्याः ।

મૃગયા વિગેરે શબ્દો સ્ત્રીલીંગમાં નિપાતના કરાય છે. મૃગયા વિગેરે બધા જ શબ્દો સૂત્રમાં આપ્યા પ્રમાણે નિપાતન કરાય છે.

॥૧૫૨॥ परेः सूचरेर्यः ५३११०२॥

आभ्यां परिपूर्वाभ्यां यः स्यात् । परिसर्या परिचर्या ।

પરિ પૂર્વઠ સ્ત્ર અને ચર્ ધાતુથી ભાવમાં અને કર્તા સિવાયનાં કારકમાં સ્ત્રીલીંગમાં ચ પ્રત્યય થાય છે પરિસર્યા ગમન કરવું પરિચર્યા સેવા,

॥૧૫૩॥ वाऽटाटयात् ५३११०३॥

अटेर्यङन्ताद् वा यः । अटाटया अटाटा । (जागुरश्च) जागर्या जागरा । (शंसिप्रत्ययात्) आशंसा । गोपाया । चिकीर्षा । (क्तेटो गुरोर्व्यञ्जनादः स्यात्) ईहा ऊहा ।

ચઙ્ પ્રત્યાન્ત એવા અટ ધાતુને ભાવમાં અને કર્તા સિવાયના કારકમાં ચ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે

અટાટયા, અટાટા, ૫-૩-૧૦૪ થી જાગરા, જાગર્યા ૫-૩-૧૦૫ થી આશંસા, ૫-૩-૧૦૬ થી રૂહા,

॥૧૫૪॥ ષિતોઽહ્ ૫।૩।૧૦૭॥

ષિદ્ભ્યો ધાતુભ્યો ભાવાકર્ત્રોઃ સ્ત્રિયામહ્ સ્યાત્ । પચા ।

ષ ધતવાળા ધાતુથી ભાવમાં અને કર્તા સિવાયનાં
કારકમાં અહ્ પ્રત્યય થાય છે.

પચા,

॥૧૫૫॥ મિદાદયઃ ૫।૩।૧૦૮॥

એતે ભાવાકર્ત્રોઃ સ્ત્રિયામહન્તા નિપાત્યાઃ । મિદા । છિદા ।

મિદા વિગેરે શબ્દો ભાવમાં અને કર્તા સિવાયનાં
કારકમાં ઓલીંગમાં અહ્ પ્રત્યાન્ત નિવાનન કરાય છે.

મિદા, છિદા, ધત્યાદિ

॥૧૫૬॥ ક્રુત્સંષદાદિભ્યઃ ક્વિપૂ ૫।૩।૧૧૪॥

ક્રુધ્ । સંપદ્ । (મ્યાદિમ્યો વા) મીઃ મીતિઃ ।

ઉપસર્ગરહિત એવા ક્રુધ્ વિગેરે ધાતુથી તેમજ સમ્
વિગેરે ઉપસર્ગપૂર્વક પદ્ વિગેરે ધાતુથી ક્વિપૂ થાય છે.

ક્રુધ્, સપદ્ ધત્યાદિ, ૫-૩-૧૧૫ થી મીઃ મીતિઃ ધત્યાદિ.

॥૧૫૭॥ નત્રોઽનિઃ શાપે ૫।૩।૧૧૭॥

નહ્પૂર્વાદ્ધાતોઃ શાપે ગમ્યે ભાવાકર્ત્રોઃ સ્ત્રિયામનિઃ
સ્યાત્ । અજનનિસ્તે ભૂયાત્ ।

નહ્ પૂર્વક ધાતુને શાપ્ અથઃ જણાવે છતે ભાવમાં અને
કર્તા સિવાયનાં કારકમાં ઓલીંગમાં અનિ પ્રત્યય થાય છે.

અજનતિઃ તે ભૂયાત્ તારે જન્મ ન થાઓ.

॥૧૫૮॥ ગ્લાહાજ્યઃ ૫૧૩૧૧૮॥

ઘ્યોડનિઃ સ્યાત્ ગ્લાનિઃ । હાનિઃ । જ્યાનિઃ ।

ગ્લા, હા અને જ્યા ધાતુને લાવમાં અને કર્તા સિવાયનાં કારકમાં અનિ પ્રત્યય થાય છે.

ગ્લાનિઃ, હાનિઃ, જ્યાનિઃ,

॥૧૫૯॥ પર્યાયોર્હણોત્પત્તૌ ચ ણકઃ ૫૧૩૧૨૦॥

સ્પષ્ટમ્ । ભવત આસિકા । ઇક્ષુભક્ષિકા ।

પર્યાય, અર્હ, ઋણ, ઉત્પત્તિ તેમજ પ્રશ્ન અને જવાબ અર્થ જણાતો હોય તો લાવમાં અને કર્તા સિવાયનાં કારકમાં સ્ત્રીલીંગમાં ણક પ્રત્યય થાય છે.

ભવત્ આસિકા. ઇક્ષુ ભક્ષિકા,

॥૧૬૦॥ માવે ૫૧૩૧૨૨॥

ધાત્વર્થનિર્દેશે માવે સ્ત્રિયાં ધાતોર્ણકઃ સ્યાત્ । શાયિકા ।

લાવઅર્થમાં સ્ત્રીલીંગમાં ણક પ્રત્યય થાય છે.

શાયિકા, ૨-૪-૧૧૧ થી ૩ થયે છે.

इति भावे स्त्रीप्रत्ययाः ।

॥૧૬૧॥ વલીવે ક્તઃ ૫૧૩૧૨૩॥

નપુંસકે માવે ક્તઃ સ્યાત્ । તવ હસિતમ્ ।

નપુંસક લાવમાં સ્ત્રીલીંગમાં ક્ત પ્રત્યય થાય છે.

તવ હસિવમ્ તારુ હસ્યુ.

॥૧૬૨॥ અનદ્ ૫૨૩૧૨૪॥

ભાવેડર્થે કલીવે ધાતોરનદ્ સ્યાત્ । ગમનમ્ ।

આપ નમર્થમાં નયુઅકલિંગમાં ધાતુને અનદ્ પ્રત્યય થાય છે.

ગમ્ + અનદ-ગમનમ્

॥૧૬૨॥ કરુણાધારે ૫૩૧૨૯॥

અનયોરર્થયોધાતોરનદ્ સ્યાત્ । ઇષણી । સન્નિધાતી ।

(રમ્યા દિમ્યઃ કલીવે અનદ્) રમણી । સ્વચિદનમ્રસ્યમ્સંવન્ધિનો
નકારસ્ય યથાયોગં ણસ્વં વક્તવ્યમ્ । પ્રેક્ષણમ્ । પ્રેક્ષમ્ ।

કરુણુ અને આધાર અર્થમાં ધાતુને અનદ્ પ્રત્યય થાય છે.

ઇષ્યતે અનયા इति ઇષણી, ૫-૩-૧૨૪ થી અનદ્ રમણી,

૨-૩-૮૬ થી ણૂ થવાથી પ્રેક્ષમ્,

॥૧૬૪॥ પુનામ્નિ ઘઃ ૫૩૧૨૩૦॥

ધાતોઃ કરુણાધારયોર્ધઃ સ્યાત્ પુંસિ । દન્તચ્છદઃ । ઇકો-

પસર્ગસ્ય ચ ઘે (૪.૨ ૩૪) इति હ્રસ્વઃ । આકારઃ । (સ્વચ્છનાદ્
ઘઙ્) ઘસ્યાપવાદઃ । લેઽઃ । રાગઃ । (અવાતૃત્સ્તૃમ્યામ્)

અવતારઃ અવસ્તારઃ । (ઉદઙ્ઘસ્તોયે) (આનાયો જાલે) ।

ધાતુથી કરુણુ અને આધાર અર્થમાં પુલ્લીંગ સંજ્ઞામાં ઘ
પ્રત્યય થાય છે.

દન્તાં છાયતે અનેન इति દન્તચ્છદઃ, ૪-૨-૩૪ થી હ્રસ્વ તેથી

આકરઃ, ૫-૩-૧૩૨ ઘ નો અપવાદ કરે છે. લેઽઃ, રાગઃ,
 ૫-૩-૧૩૩ થી અવતારઃ, અવસ્તારઃ, ૫-૩-૧૩૫ થી તૈલોદ્ઘ્કઃ,
 ૪-૪-૧૩ થી આનાયઃ,

॥૧૬૫॥ ગોચરસંચરવહ્રજવ્યજસ્વલાપણનિગમ-
 વક્રભગકષાકષનિકષમ્ ૫૩૧૩૧॥

ગોચર વિગેરે શબ્દો ધ્વજ અન્તવાળા કરણ અને આધાર
 અર્થમાં નિપાતન કરાય છે.

સંચર-એટલે શરીર નિગમ-એટલે રસ્તો

વ્યજ-એટલે પંખો આપણ-એટલે દુકાન

॥૧૬૬॥ ન્યાયાવાયાધ્યાયદ્યાવસંહારાવહારાધાર-
 દાઃજારમ્ ૫૩૧૩૪॥

एते घञान्ता निपात्याः ।

ન્યાય વિગેરે શબ્દો કરણ અને આધાર અર્થમાં ધ્વજ
 અન્તવાળા નિપાતન કરાય છે.

અતાવેદ બધા શબ્દો નિપાતન કરાય છે. સંહાર-પ્રલયકાળ

અવહાર-દરિયાઈ પ્રાણી જાર-પુરુષની જાતિ

અર્થાવ-ચરતું પાત્ર ઇત્યાદિ

॥૧૬૭॥ इकिञ्चतव् स्वरूपार्थे ५३१३८॥

ધાતોઃ સ્વરૂપેઽર્થે ચ વાચ્યે एते स्युः भञिः क्रधिः

वेत्तिः भुजिः क्रियते पचतिः पग्वृत्तः

ધાતુનો સ્વરૂપ અર્થ વારય હોતે છતે હ, કિ, અને
સ્તિવ આ પ્રભુ પ્રત્યયો થાય છે.
મજ્જિઃ, કુધિઃ, ઇત્યાદિ,

૧૬૮॥ દુઃસ્વીષતઃ કૃચ્છાકૃચ્છાર્થાત્ સ્વલ્ ૫૧૩૧૩૧૧૬

કૃચ્છાર્થાદ્ દુરોઽકૃચ્છાર્થાભ્યાં સ્વીષદ્મ્યાં ચ પરાદ્ધાતોઃ
સ્વલ્ સ્યાત્ । દુઃકરઃ કટઃ । સુશયં સુકરઃ । ઈષચ્છયમ્ ।
ઈષત્કરઃ ।

કૃચ્છ અર્થમાં રહેલા દુર્ અને અકૃચ્છ અર્થમાં રહેલા
સુ અને ઈષદ્ શબ્દથી પર રહેલા ધાતુથી સ્વલ્ પ્રત્યય થાય છે.
દુકટઃ કૃષ્ણે કરાય તેવો કટ છે ઈષદ્ શબ્દ અદ્યપતા અર્થમાં છે.

૧૬૯॥ શાસિયુધિદ્ધિધૃષિમૃષાતોઽનઃ ૫૧૩૧૪૧૧૬

કૃચ્છાકૃચ્છાર્થદુઃસ્વીષત્પૂર્વેમ્ય એમ્ય આદાન્તાચ્ચ ધાતોરનઃ
સ્યાત્ । દુઃશાસનઃ સુશાસનઃ ઈષચ્છાસનઃ ૩ । દુર્યોધનઃ ૩ ।
દુર્દર્શનઃ ૩ । દુર્ધર્ષણઃ ૩ । દુર્મર્ષણઃ ૩ । દુરુત્થાનમ્ ૩ ।

કૃચ્છ અર્થમાં રહેલા દુર્ અને અકૃચ્છ અર્થમાં રહેલા
સુ અને ઈષદ્ શબ્દ થી પર રહેલા ધાતુથી અન પ્રત્યય થાય છે.
દુઃ શાસનઃ, સુશાસન, દુર્યોધનઃ, સુયોધનઃ,

૧૭૦॥ પ્રાકાલે ૫૧૪૧૪૭૧

પરકાલેન ધાત્વર્થેન તુલ્યકર્તૃકે પ્રાક્રકાલેઽર્થે વર્તમાના-
દ્ધાતોઃ સંબન્ધે ક્ત્વા વા સ્યાત્ । આસિત્વા મુક્કે । હાકો

હિઃ ક્તિવઃ । હિત્વા ઉવર્ણાદિઢનિષેધે ભૂત્વા । ઈઢ્યઞ્જ-
નેઢપીતિ । પીત્વા ગીત્વા । યપિ તુ નિપાય ।

પરકાલઅર્થવાળા ધાતુથી તુઢ્યકૃતૃઃ એવા પ્રાઢ્કાલ
અર્થમાં વર્તાતા ધાતુથી સંબંધ હોતે છતે વત્તવા પ્રત્યય
વિકલ્પે થાય છે.

આસિત્વા, ભુઢ્કત્તે-એસીને ખાય છે. ૪-૪-૧૪ થી હિત્વા,
પા ને। પીત્વા ધત્યાદિ.

॥૧૭૧॥ જૃત્રશ્ચઃ ક્તવઃ ૪૧૪૧૪૧॥

આખ્યાં પરસ્ય ક્તવ ઇટ્ સ્યાત્ । જરિત્વા ૨ વ્રશ્ચિત્વા ।
ઊદિતો વા ઇટ્, ઢાન્ત્વા ઢમિત્વા । ક્ષુધવસ્તેષામિતીટિ
ક્ષુધિત્વા ઉષિત્વા । લુમ્પજેરિતિ, લુભિત્વા અઞ્ચિત્વા ।
પૂઢ્કિશિમ્રો નવેટિ વેટ્, પૂત્વા પવિત્વા । ક્ષિપ્તૃવા ક્ષિશિત્વા ।

જ્ અને વ્રશ્ચૂ ધાતુની ક્ત્વા પ્રત્યયની આદિથાં ઇઢ
થાય છે.

જરિત્વા, વ્રશ્ચિત્વા, ૪-૪-૪૨ થી ઢાન્ત્વા, ઢમિત્વા, ૪-૪-૪૬થી
ક્ષુધિત્વા, ઉષિત્વા. ૪-૪-૪૪થી લુભિત્વા, અઞ્ચિત્વા,
૪-૪-૪૫ થી પૂત્વા, પવિત્વા,

॥૧૭૨॥ ક્ત્વા ધાતોઃ ૪૧૩૧૨૯॥

ધાતોઃ ક્ત્વા સેટ્ કિઢન્ન મ્યાત્ ઢેવિત્વા ।

ધાતુને ઢાગેલ સેઢ એવો ક્ત્વા પ્રત્યય કિતવત્ થતો નથી,

દેવિત્વા,

॥૧૭૩॥ સ્કન્દસ્યન્દ ૪૧૩।૩૦॥

આખ્યાં ક્ત્વા કિદ્વજ સ્યાત્ । સ્કન્ત્વા સ્વન્ત્વા ।

સ્કન્દ અને સ્યન્દ આ બે ધાતુથી થયેલ ક્ત્વા પ્રત્યય કિત્તવદ્ થતો નથી,

સ્કન્દ + ત્વા અષોષેપ્રથમોઽસિટઃ થી સ્કન્ત્વા

॥૧૭૪॥ ક્ષુધક્લિશકુષ્ણગુધમૃદમૃદવદ્વસઃ ૪૧૩।૩૧॥

ઘામષ્ટાનાં સેટ્ ક્ત્વા કિત્ સ્યાત્ । ક્ષુધવસ ઇતીટિ ક્ષુધિત્વા ઉદિત્વા ઉષિત્વા । રુદવિદેતિ ક્ત્વઃ કિત્ત્વે, રુદિત્વા મુષિત્વા ગૃહીત્વા મુપ્ત્વા પૃષ્ટ્વા । વૌ વ્યજ્જનાદેરિતિ વા કિત્ત્વે, ઘૃતિત્વા ઘૃતિત્વા ।

ક્ષુધ્ વિગેરે આઠ ધાતુઓને લાગેલ સેદ ક્ત્વા પ્રત્યય કિત્તવત્ થાય છે.

ક્ષુધિત્વા, ઉદિત્વા, ઉષિત્વા, ૪-૩-૩૨ થી કિત્તવદ્ થવાથી રુદિત્વા, મુષિત્વા, ઇત્યાદિ, ૪-૩-૨૫ થી વિઠ્ઠપે કિત્તવત્ થવાથી ઘૃતિત્વા, ઘૃતિત્વા બે રૂપે થાય,

॥૧૭૫॥ જનશોન્યુપાન્ત્યે તાદિઃ ક્ત્વા ૪૧૩।૨૩॥

જન્તાન્નશેષ ન્યુપાન્ત્યે સતિ તાદિઃ ક્ત્વા કિદ્વદ્વા સ્યાત્ । રક્ત્વા રક્ત્વા । નષ્ટ્વા નષ્ટ્વા ।

જ્ અન્તવાળા ધાતુને તથા નજ્ ધાતુને ન્ ઉપાન્ત્વમાં

હોતે છતે ત કારાદિ ક્ત્વા પ્રત્યય લાગ્યે હોય તો તેને વિઠ્ઠલે
કિતવદ્ થાય છે.

તેવ્યજ્ઞનસ્યાનુદીતઃ લાગતા રક્ત્વા થાય નહીં તે
રઙ્કત્વા થાય, નષ્ટવા, નેષ્ટવા બે રૂપે થાય,

॥૧૭૬ઃ ઋતૃપમૃપકૃશવઙ્ચલુઙ્ચથફઃ સેટ્ ૪૧૩૨૪।

યથાસંભવં ન્યુપાન્ત્યે સત્યેમ્યઃ સેટ્ ક્ત્વા કિદ્વદ્વા સ્યાત્ ।
ઋતિત્વા અતિત્વા, તૃષિત્વા તર્ષિત્વા, મૃષિત્વા મર્ષિત્વા,
કૃષિત્વા કર્ષિત્વા, વચિત્વા વશ્ચિત્વા, લુચિત્વા લુશ્ચિત્વા,
શ્લથિત્વા શ્લન્થિત્વા, ગ્રથિત્વા ગ્રન્થિત્વા, ગુફિત્વા
ગૃમ્ફિત્વા ।

ઋત્ વિગેરે ધાતુઓને ન ઉપાન્ત્યવાળા ય કારાન્ત અને
ક કારાન્ત ધાતુને સેદ એવો ક્ત્વા પ્રત્યય વિઠ્ઠલે કિતવદ્
થાય છે.

ઋતિત્વા-અતિત્વા-તૃષિત્વા-તર્ષિત્વા,
મૃષિત્વા-મર્ષિત્વા-કૃષિત્વા-કર્ષિત્વા, ઇત્યાદિ રીતે થાય.

॥૧૭૭ઃ અનઙઃ ક્ત્વો યપ્ ૩૨૧૧૫૪॥

નઙવર્જાત્ પૂર્વપદાત્ પરં તદુત્તરપદં તદવયવસ્ય ક્ત્વો યપ્
સ્યાત્ । પ્રકૃત્ય પ્રદાય । અનઙા ઇતિ કિમ્ । અકૃત્વા ।

નજૂ સિવાયનાં અવ્યયવાળા પૂર્વપદથી પરમાં જે ઉત્તરપદ
ક્ત્વા પ્રત્યય વાળું હોય તે ક્ત્વા પ્રત્યયનો યપ્ થાય છે.

પ્રકૃત્ય, પ્રદાય, ઇત્યાદિ, નજ સિવાયનું બેઠાયે ? હા ?
અકૃત્વા તેા લાગે.

॥૧૭૮॥ લઘોર્યપિ ૪૧૩૮૬॥

લઘોઃ પરસ્ય ણેર્યપ્યય્ સ્યાત્ । પ્રશમય્ય ।

લઘુસ્વરની પછી આવેલા ણિ પ્રત્યય નો ચપ્ પ્રત્યય પર
છતા અયૂ થાય છે.

પ્ર + શમ્ + અયૂ + ચ = પ્રશમય્ય,

॥૧૭૯॥ વાઽઽપ્રો ૪૧૩૮૭॥

આપ્રોતેઃ પરસ્ય ણેર્યપ્યય્ વા સ્યાત્ । પ્રાપ્ય્ય પ્રાપ્ય ।
(“મેહો વા મિત્ત્ યપિ) અપમિત્ય અપમાય । (ક્ષેઃ ક્ષીઃ)
પ્રક્ષીય । યપિ ચાદો જગ્ધ્) પ્રજગ્ધ્ય ।

આપ્ ધાતુથી પર ણિ પ્રત્યયનો ચપ્ પ્રત્યય પર છતા
અયૂ થાય છે.

પ્રાપ્ય, પ્રાપ્ય, ૪-૨-૨૧ થી પ્ આગમ, ૪-૩-૮૮થી અપમિત્ય,
અપમાય ૪-૩-૮૯ થી પ્રક્ષીય ૪-૪-૧૬ થી પ્રજગ્ધ્ય,

॥૧૮૦॥ યપિ ૪૧૨૫૬॥

યમ્પાદીનાં યપિ લુક્ સ્યાત્ । પ્રહત્ય ।

યમ્ વિગેરે ધાતુઓને ચપ્ પ્રત્યય લાગતા અન્ત્ય વ્યંજનો
લુક્ થાવે છે.

પ્રહત્ય-હન્ નાં ન્ નો લુક્ થાય.

હસ્વસ્ય તઃ પિત્કૃતિ થી ત્ ઉમેરાય છે.

॥૧૮૧॥ વાઽમઃ ૪૧૨૫૭ ॥

યમ્યાદીનામમન્તાનાં યપિ વા લુક્ । પ્રયત્ય પ્રયમ્ય ।

યમ્, રમ્, નમ્, ગમ્, અને તનાદિ ના મ્-ઠારાન્ત યપ્ પ્રત્યય લાગે ત્યારે મ્ નો લુક્ વિઠ્ઠપે થાય છે.

પ્રયમ્ય, પ્રયત્ય, વિઠ્ઠપે છે માટે એ રૂપો થાય,

॥૧૮૨॥ નિમીલ્યાદિમેહસ્તુલ્યકર્તૃકે ૫૧૪૧૪૬ ॥

તુલ્યો ધાત્વર્થાન્તરેણ કર્તા યસ્ય તદ્વૃત્તિભ્યો નિમી-
લ્યાદિભ્યો મેહશ્ચ ધાતોઃ સંબન્ધે ક્ત્વા વા સ્યાત્ । અક્ષિણી
નિમીલ્ય હસતિ । મુખં વ્યાદાય સ્વપિતિ । અપમિત્ય
યાચતે । અપમાતું પ્રતિદાતું યાચતે इत्यर्थः ।

ધાતુના તુલ્યકર્તૃ અર્થવાળા એવા નિ + મીલ વગેરે ધાતુઓ
અને મહે ધાતુથી પર કર્ત્વા પ્રત્યય વિઠ્ઠપે થાય છે.

અક્ષિણી નિમીલ્ય હસતિ-આંખો મીંચીને હસે છે.

મુખં વ્યાદાય સ્વપિતિ-મુખ પહોળું કરીને સૂવે છે.

અપમિત્ય યાચતે-ખદલામાં આપીને માંગે છે.

૪-૩-૪૮ થી મિત્ થયો છે.

અપમાતુ યાચતે-ખદલામાં આપવાને માંગે છે.

અને એજ રીતે પ્રતિદાતુ યાચતે,

આમીક્ષ્ય અર્થમાં વર્તમાન પર ઠાળથી તુલ્યકર્તાવાળા એવા પ્રાક્, કાલ્માં વર્તમાન ધાતુથી ધાતુને સંબંધ છે તે રૂણમ્ અને વત્વા પ્રત્યય થાય છે.

ભોજં ભોજં યાતિ-વારં વાર જમીને જાય છે. ૭-૪-૭૩ થી દ્વિત્વ મુર્જત્વા મુર્જત્વા યાતિ ,, ,,

ઘાટમ્ ઘાટમ્, ઘટમ્ ઘટમ્,

આમીક્ષ્ય અર્થ હોવાથી ૭-૪-૭૩ થી દ્વિત્વ થયેલ છે.

॥૧૮૬॥ અન્યથૈવંકથમિત્થસઃ કૃગોઽ-
નર્થકાત્ ૫૧૪૫૦૧

અન્યથાતુર્થઃ । પરાતુલ્યકર્તૃકાત્ કૃગોઽનર્થકાદ્ ધાતોઃ સંબન્ધે રૂણમ્ વા સ્યાત્ । અન્યથાકારમ્ એવંકારં કથંકારમ્ ઇત્યંકારં મુક્તે ।

અન્યથા, એવમ્, કથમ્, ઇત્યમ્ થી પર રહેલા તુલ્યકર્તૃ અર્થવાળા અનર્થક કૃ ધાતુનો સંબંધ હોતો છે તે રૂવામ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.

અન્યથા કારં મુક્તે ઉલટું કરીને ખાય છે.

એ પ્રમાણે ખાંડીના દાખલા સરળ છે.

॥૧૮૭॥ સ્વાદ્ધર્થાદીર્ઘાત્ ૫૧૪૫૩॥
સ્વાદ્ધર્થાદીર્ઘાન્તાદ્ વ્યાપ્યાત્ પરસ્માતુલ્યકર્તૃકાત્ કૃગો

ધાતોઃ સંબન્ધે સ્થળમ્ વા સ્પત્ । સ્વાદુઙ્કારં મૃષ્ટઙ્કારં
શુદ્ધે । પક્ષે સ્વાદું કૃત્વા (વિદ્દ્યમ્ભ્યઃ કાત્સન્યે નમ્)
અતિથિવેદં ભોજયતિ । કન્યાદર્શં વરયતિ ।

સ્વાદીષ્ટ અર્થવાળા એવા અને દીર્ઘસ્વર વગરના કર્મથી
પર તુલ્યકૃતક અર્થવાળા કૃ ધાતુનો સંબંધ હોતે છતે સ્થળમ્
પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે.

સ્વાદુકારં મૃષ્ટકારંવા મુઙ્ક્તે-મીઠું કરીને ખાય છે.
પક્ષે સ્વાદું કૃત્વા ૫-૪-૪૪ થી અતિથી જાણીને જમાડે છે.
કન્યા જાણીને પરણાવે છે.

॥૧૮૮॥ વ્યાપ્યાચ્ચેવાત્ ૫૧૪૧૭૧॥

વ્યાપ્યાત્ કર્તુશ્ચોપમાનાત્ પરાદ્ધાતોસ્તસ્યૈવ સંબન્ધે નમ્
વા સ્યાત્ । સુવર્ણનિધાયં નિહિતઃ । કાકનાશં નષ્ટઃ । એવં
યાવજ્જીવમધીતે । શુષ્કપેષં પિનષ્ટિ । જીવગ્રાહં ગૃહ્ણાતિ
इत्यादयोऽपि यथायोगं नमप्रत्ययान्ता ज्ञेयाः ।

ઉપમાન વાચી કર્મ અને કર્તાથી પર ધાતુને તેજ
ધાતુનો સંબંધ હોતે છતે નમ્ પ્રત્યય વિકલ્પે લાગે છે.
સુવર્ણનિધાયં નિહિતઃ-સોનાની પેઠે સ્થાપિત થયો.

કાકનાશં નષ્ટ:-ઠાગડાની પેઠે નાસી ગયો.

૫-૪-૫૫ થી યાયજ્જીવમ્ અધોતે

૫-૪-૬૦ થી શુષ્કપેષં પિનષ્ટિ યૂષ્ઠ્ ૩પે પીતે છે.

૫-૪-૬૧ થી જીવમાહં ગૃહ્ણાતિ-જીવતો પકડે છે.

એ પ્રમાણે ક્ત્વાદિ અધિકાર પૂર્ણ હવે ભાવ અને કર્મનાં પાંચ પ્રત્યયો બતાવે છે.

અથ ભાવકર્મણોઃ પञ्च कृत्यप्रत्ययाः ।

॥૧૮૯॥ ऋवर्णव्यञ्जनाद् ध्यण् ५।૧।૧૭॥

ઋવર્ણાન્તાદ્ વ્યજ્જનાન્તાચ્ચ ધાતોર્ધ્યણ્ સ્યાત્ । કાર્યમ્ ।

ઋ વર્ણ અન્તવાળા અને વ્યંસજનાંત ધાતુથી ધ્યણ્ પ્રત્યય થાય છે.

ક + ધ્યણ્ ૫-૧-૪૭ થી કૃત્યસંજ્ઞા વૃદ્ધિ કાર્યમ્,

॥૧૯૦॥ वचोऽशब्दनाम्नि ४।૧।૧૧॥

અશબ્દસંજ્ઞાયાં વચેર્ધ્યણિ કો ન સ્યાત્ । વાચ્યમ્ । શબ્દ-
સંજ્ઞાયાં તુ વાક્યમ્ ।

શબ્દની સંજ્ઞા ન હોય તો વચ્ ધાતુથી બનેલ ધ્યણ્ પ્રત્યાન્ત નામ હોય તો ચ્ ના ક્ થાય નહીં.
વાક્યમ્, શબ્દ સંજ્ઞા હોય તો વાક્યમ્ બને.

॥૧૯૧॥ નિપ્રાદ્યુજઃ શક્યે ૪૧૧૧૧૬॥

આખ્યાં યુજઃ શક્યે ગમ્યે ધ્યણિ ગો ન સ્યાત્ । નિયોજ્યઃ
પ્રયોજ્યઃ । શક્ય इति किम् । નિયોગ્યઃ ।

નિ અને પ્ર થી પછી આવેલા યુજ્ ધાતુને શક્ય અર્થ
જણાતો હોય તો ધ્યન્ લાગતા જ્ નો ગ્ ન થાય
નિયોજ્યઃ, પ્રયોજ્યઃ, શક્ય અર્થ હોય તો નિયોગ્યઃ,

૧૯૨॥ મુજો મક્ષ્યે ૪૧૧૧૧૭॥

મક્ષ્યેઽર્થે મુજો ધ્યણિ ગો ન સ્યાત્ । મોજ્યં પયઃ ।
અમક્ષ્યે તુ મોગ્યા મૂઃ ।

મક્ષ્ય અર્થવાળા મુજ્ ધાતુથી ધ્યન્ લાગતા ગ્ થતો નથી.
મોગ્યં પયઃ, પરંતુ મક્ષ્ય અર્થ ન હોય તો મોગ્યા - મૂઃ,

॥૧૯૩॥ ત્યજ્યજ્પ્રવચઃ ૪૧૧૧૧૮॥

एषां ध्यणि कर्गौ न स्याताम् । त्याज्यं याज्यं प्रवाच्यः ।

ત્યજ્, યજ્ અને પ્રવચ્ ધાતુને ધ્યન્ લાગતા ક્ અને ગ્
થતા નથી.

ત્યાજ્યં, યાજ્યં, પ્રવાચ્યં,

॥૧૯૪॥ ઉવર્ણાદાવશ્યકે ૫૧૧૧૧૯॥

अवश्यंभावे द्योत्ये उवर्णान्ताद् धातोर्ध्यण् स्यात् ।

અવશ્યંભાવે જ્યોત્યે ઉવર્ણાન્તાદ્ ધાતોર્ધ્યન્ સ્યાત્ ।

॥૧૯૫॥ કૃત્યેઽવશ્યમો લુક્ ૩।૨।૧૩૮॥

કૃત્યાન્તે ઉત્તરપદેઽવશ્યમો લુક્ સ્યાત્ । અવશ્યલાઘ્યમ્
(ધ્યણ્યાવશ્યકે ચજોઃ કગૌ ન સ્યાતામ્) । અવશ્યયાચ્યં
અવશ્યરઙ્ગ્યમ્ ।

કૃત્ય પ્રત્યાન્ત ઉત્તર પદમાં હોય તો અવશ્યમ્ ના મ્ નો
લુક્ થાય છે.

અવશ્યમ્ + લાઘ્યમ્ મ્ નો લુક્

૪-૧-૧૧૫ થી અવશ્યયાચ્યમ્, અવશ્યરઙ્ગ્યમ્,

॥૧૯૬॥ તવ્યાનીયૌ ૫।૧।૨૭॥

ધાતોરેતૌ સ્તઃ । કત્ત્વ્યઃ કરણીયઃ કટઃ ।

ધાતુથી તવ્ય અને અનીય પ્રત્યય થાય છે.

કત્ત્વ્ય, કરણીય કટઃ,

॥૧૯૭॥ ય એચાતઃ ૫।૧।૨૮॥

સ્વરાન્તાદ્ધાતોર્યઃ સ્યાત્ આત એચ્ । ચેયમ્ દેયમ્ ।

સ્વરાન્ત ધાતુને ય પ્રત્યય લાગે છે અને આ કારાન્ત
ધાતુનાં આ નો એ થાય છે.

ચેયમ્, દેયમ્, ઈત્યાદિ,

॥૧૯૮॥ શક્તિક્રિચક્રિયતિશમિસહિયજિ-
મજિપવર્ગાત્ ૫।૧।૨૯॥

એભ્યોઽષ્ટાભ્યઃ પવર્ગાન્તાચ્ચ યઃ સ્યાત્ । શક્યં ગમ્યમ્ ।

શક્ વિગેરે ધાતુઓને પ વર્ણાન્ત ધાતુઓને ચ પ્રત્યય થાય છે.

શક્યં, ગમ્યં,

॥૧૯૯॥ યમમદગદોઽનુપસર્ગાત્ ૫૧૧૩૦॥

અભ્યોઽનુપસર્ગેભ્યો યઃ સ્યાત્ । યમ્યં મદ્યં ગદ્યમ્ ।

ઉપસર્ગરહિત એવા યમ્, મદ્, ગદ્ ધાતુને ચ પ્રત્યય થાય છે.

યમ્યં, મદ્યં, ગદ્યં

॥૨૦૦॥ ક્ષય્યજય્યૌ શક્તૌ ૪૧૩૧૦॥

શક્તો ગમ્યાયામેતૌ નિપાત્યૌ । ક્ષય્યો વ્યાધિઃ । જય્યઃ શત્રુઃ । (ક્રય્યઃ ક્રયાથે) ક્રયાય પ્રસારિતઃ ક્રય્યોઽર્થઃ ।

નિ અને પ્ર પછી આવેલા યુજ્ઞ ધાતુને શક્ય અર્થ જણાતો હોય ત્યારે ધ્વજ્ઞ લાગતા જ નો ગ્ થતો નથી.

ક્ષય્યો વ્યાધિ, જય્યો શત્રુઃ,

૪-૩-૧૧ થી ક્રયાયઃ, પ્રસારિતઃ ક્રય્યઃ,

॥૨૦૧॥ નામ્નો વદઃ ક્યપ્ ચ ૫૧૧૩૫॥

અનુપસર્ગાન્નામ્નઃ પરાઢ્વદેઃ ક્યપ્સ્યૌ સ્યાતામ્ । બ્રહ્મોદ્યમ્ બ્રહ્મવદ્યમ્ ।

ઉપસર્ગરહિત એવાનામથી પરમાં રહેલા વદ્ ધાતુથી
કેવપ્ અને ય પ્રત્યય થાય છે.

બ્રહ્મ + વદ્ + કેવપ્ યજાદિ વચે: ક્રિતિ થી યવૃત્
વ્રહ્મ + ઉદ્ + કેવપ્ અવર્ણસ્યેવર્ણાદિનેદોદરલ્ થી વ્રહ્મોદ્યમ્
કેવપ્ થયેા તેથી ક્ ઇત ઉતો, ય થાય ત્યારે વ્રહ્મવદ્યમ્,

॥૨૦૨॥ હત્યાભૂયં ભાવે ૫૧।૩૬॥

અનુપસર્ગાન્નામ્: પરાવેતૌ ભાવે ક્યવન્તૌ નિપાત્યૌ । બ્રહ્મ-
હત્યા, દેવેભૂયં ગત: ।

ઉપસર્ગરહિત એવા નામથી પરમાં રહેલા હત્યા અને
ભૂય શબ્દો ભાવ અર્થમાં કેવપ્ પ્રત્યાંત નિપાતન કરાય છે.
બ્રહ્મહત્યા, હ્રસ્વસ્ય ત: પિતૃક્રિતિ થી ત્ થાય.
દેવભૂય ગત: દેવ થઈને ગયેા.

॥૨૦૩॥ અગ્નિચિત્યાસ્વેયમૃષોદ્યં ૫૧।૩૮॥

એતે નિપાત્યા: ।

અગ્નિચિત્યા, સ્વેય. અને મૃષોદ્ય શબ્દ ઓક્તીંગ ભાવમાં
કેવપ્ અંતવાળા નિપાતન કયાય છે.
એ સૂત્રનું ભેશુ વર્ણન છે (૧) અગ્નિચિત્યા, (૨) સ્વેયમૃષોદ્ય.

॥૨૦૪॥ કુપ્યભિદ્યોદધ્યસિદધ્યતિષ્યપુષ્ય-

યુગ્યાજ્યસૂર્યં નામ્નિ ૫૧।૩૯॥

એતે ક્યવન્તા: સંજ્ઞાયાં નિપાત્યા: ।

કૃત્ય વિગેરે શબ્દો સંજ્ઞાવિષયમાં ક્યપ્ અંતવાળા નિપાતન કરાય છે.

ગોપાય્યતે તદ્ इति ગુપ્યમ્ ઘનમ્, મિદ્ય કાંઠાને તોડી નાખે તેવું સરોવર, સિદ્ધ્ય, વિષ્ય, પુણ્ય નક્ષત્ર વાચી છે.

યુગ્યમ્ હાથી ઘોડા વિગેરે વાહનો.

॥૨૦૫॥ દ્વઘ્ઘસ્તુજુષેતિ શાસઃ ૫૧૧૪૦૧

અભ્યઃ ક્યપ્ । આદૃત્યઃ આદૃત્યઃ સ્તુત્યઃ જુષ્યઃ ।
 એતીતિ ઇણિકોર્ગ્રહણમ્ । હત્યઃ અધીત્યઃ શાસઃ-શિષ્યઃ ।
 આશાસેસ્તુ આશાસ્યમ્ ।

દ, ઘ્ઘ, સ્તુ. જુષ્, ઇ અને શાષ્ આટલા ધાતુઓને ક્યપ્ પ્રત્યય થાય છે.

આદૃત્ય આદરવા યોગ્ય, હત્ય જવા યોગ્ય, સ્તુત્ય સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, અધીત્ય ભણવા યોગ્ય, જુષ્ય પ્રીતિ કરવા યોગ્ય, શિષ્ય અનુશાસન યોગ્ય.

॥૨૦૬॥ ક્રુદુપાન્ત્યાદકૃપિચૃદ્વચઃ ૫૧૧૪૧

કૃપ્યાદિવર્જાદ્દુશાન્ત્યાત્ ક્યપ્ સ્યાત્ । વૃત્યમ્ । કૃપ્યાદિ-
 વર્જનાત્ કલ્પ્યમ્ ।

કૃપ, ચૃત્ અને રુચ્ ધાતુઓને વર્જને ક્રુ ઉપાન્ત્યમાં હોય તેવા ધાતુઓને ક્યપ્ થાય છે.

વૃત્યમ્ વર્તવા યોગ્ય કૃપ વિગેરે ધાતુઓનું વર્જન છે, તેથી

કલ્પ્યમ્,

॥૨૦૭॥ કૃવૃષિમૃજિશંસિગુહિદુહિજપો વા ૫૧૧૪૨

અભ્યઃ સપ્તભ્યઃ ક્યપ્ વા સ્યાત્ । કૃત્યં કાચં વૃષ્યં વૃષ્યં
મૃજ્યં માર્ગ્યં શસ્યં શંસ્યં ગુહ્યં ગોહ્યં દુહ્યં દોહ્યં જપ્યં જાપ્યમ્ ।

કૃ અને વૃષ્ વિગેરે સાત ધાતુઓને ક્વચ પ્રત્યય વિકલ્પે
થાય છે.

કૃત્યમ્, કાર્યમ્ । વૃષ્યમ્ વૃષ્યમ્ ।

મૃજ્યમ્, માર્ગ્યમ્ । શસ્યં શંસ્યમ્ । ઇત્યાદિ ઉબલ ઉબલ થાય,

॥૨૦૮॥ શક્તાઽર્હે કૃત્યાશ્ચ ૫૧૪ ૩૫॥

શક્તેઽર્હે ચ કર્તરિ ગમ્યે ધાતોઃ કૃત્યાઃ સપ્તમી ચ સ્યુઃ ।

ભવતાં ચ્વલુ ભારો વાહ્યઃ । ભવાન્ હિ શક્તઃ । ભવતાં ચ્વલુ

કન્યા વાહ્યા । ભવાનેવ તદર્હતિ ।

શક્ત અથવા યોગ્ય કર્તા જણાતો હોય તો ધાતુને કૃત્ય
પ્રત્યયો અને સપ્તમી પણ થાય છે.

ભવતાં ચ્વલુ ભારો વાહ્યઃ, આપ વડે ભાર વહન કરવા યોગ્ય છે.

આપ વડે કન્યા પરણવી જોઈએ.

॥૨૦૯॥ વ્યાપ્યે ધુરકેલિમકૃષ્ટપચ્યમ્ ૫૧૧૪૪॥

ધુરકેલિમૌ પ્રત્યયૌ કૃષ્ટપચ્યશ્ચ વ્યાપ્યે કર્તરિ સ્યુઃ ।

સ્વયં મજ્જયતે ઇતિ મજ્જગુરં કાષ્ઠમ્ । પચેલિમા માષાઃ ।

કૃષ્ટપચ્યાઃ શાલચઃ ।

ઘુર અને કેલિમ આ બન્ને પ્રત્યયો તથા કુષ્ટપચ્ય શબ્દ
કર્મ કર્તામાં થાય છે.

મજ્યન્તે સ્વયમેવ इति મહાગુરમ્ કાષ્ઠમ્, પચેલિમા માષાઃ આપ
મેળે પાકતા ચોખા કૃત્યપચ્યાઃ શાલાઃ ખેડાયેલ ખેતરમાં આપ
મેળે પાકતા ચોખા.

એ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કિર્તિવિજયગણીનાં શિષ્ય
ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયગણી વડે રચાયેલ હેમલઘુપ્રક્રિયામાં
ત્રીજી વૃત્તિ સમાપ્ત થઈ,

પ્રશસ્તિઃ ।

સ્ફૂર્જદૂપાર્થનિઘેહૈમઞ્યાકરણરત્નકોશસ્ય ।

અર્ગ્ગલભિદ્રવનેયં કનીયસી કુશ્ચિકાઽદ્રિયતામ્ ॥૧॥

શ્રીહીરવિજયસૂરેઃ પટ્ટે શ્રીવિજયસેનસૂરીશાઃ ।

તેષાં પટ્ટે સંપ્રતિ વિજયન્તે વિજયદેવસૂરીન્દ્રાઃ ॥૨॥

શ્રીવિજયસિંહસૂરિર્જીયાઞ્જયવતિ ગુરૌ ગતે સ્વર્ગમ્ ।

શ્રીવિજયપ્રમસૂરિર્યુવરાજો રાજતેઽધુના વિજયી ॥૩॥

સેન્દુમુનીન્દુમિતેઽન્દે વિક્રમતો રાજધન્યપુરનગરે ૯

શ્રીહીરવિજયસૂરેઃ પ્રભાવતો ગુરુગુરોર્વિપુલાત્ ॥૪॥

શ્રીકીર્તિવિજયવાચક—

શિષ્યોપાધ્યાયવિનયવિજયેન ।

હૈમવ્યાકરણસ્ય

પ્રથિતેયં પ્રક્રિયા જીયાત્ ॥૫॥ યુગ્મમ્ ॥

હૈમલઘુપ્રક્રિયાવ્યાકરણે ઉત્તરાર્દ્ધમ્ સમાપ્તમ્ ॥

ધતિ શાસનસમ્રાટ આચાર્યદેવશ્રી વિજય નેમિસૂરીશ્વરભ
મહારાજના પ્રથમ શિષ્ય આચાર્યશ્રી વિજય દશનસૂરીશ્વરભ
મહારાજના શિષ્યરત્ન આચાર્યદેવશ્રી વિજય પ્રિયંકરસૂરિએ
હૈમલઘુપ્રક્રિયા વ્યાકરણ ઉત્તરાર્ધ વિભાગનું સ્વહસ્ત શુભશાલી
ભાષાન્તર સમાપ્ત થયું.

આ પ્રાર્થના રોજ અવશ્ય કરવી.

મારા અંતરની પ્રાર્થના

ૐ નમો અરિહંતાણું સર્વક્ષેત્રના, સર્વકાળના અરિહંત
ભગવંતોને નમસ્કાર કરું છું.

ૐ નમો સિદ્ધાણું સર્વક્ષેત્રના સર્વકાળના સિદ્ધ ભગવંતોને
નમસ્કાર કરું છું.

ૐ નમો આચર્યાણું સર્વક્ષેત્રના સર્વકાળના આચાર્ય
ભગવંતોને નમસ્કાર કરું છું.

ૐ નમો ઉવજ્ઞાયાણું સર્વક્ષેત્રના સર્વકાળના ઉપાધ્યાય
ભગવંતોને નમસ્કાર કરું છું.

ૐ નમો લોએસવ્વસાહૂણું સર્વ ક્ષેત્રના સર્વકાળના સાધુ
ભગવંતોને નમસ્કાર કરું છું,

એસો પંચનમુક્કારો એ પાંચને કરેલો નમસ્કાર
સવ્વપાવરપણાસણો સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર છે.

મંગલાણું ચ સવ્વેસિં સર્વ મંગલોમાં પદમં ઉવર્ધ
મંગલં પ્રથમ શ્રેષ્ઠ મંગલ છે.

ખાસ :- ઉપર મુજબનું રટણ અર્થસહિત ત્રણ વાર કરવું.
ચત્તારિ મંગલમ્, અરિહંતા મંગલમ્, સિદ્ધા મંગલમ્,
સાહુ મંગલમ્, કેવલિ પન્નત્તો ધમ્મો મંગલમ્ ॥

ચત્તારિ લોગુત્તમા, અરિહંતા લોગુત્તમા, સિદ્ધા લોગુત્તમા, ॥
સાહુ લોગુત્તમા, કેવલિપન્નત્તો, ધમ્મો લોગુત્તમા ॥ ચત્તારિ
શરણું પવજ્ઞમિ, અરિહંતે શરણમં પવજ્ઞમિ, સિદ્ધે
શરણું પવજ્ઞમિ, સાહુ શરણું પવજ્ઞમિ, કેવલિ પન્નત્તં
ધમ્મં શરણું પવજ્ઞમિ ॥

અરિહંતો મંગળ છે. સિદ્ધો મંગળ છે, સાધુઓ મંગળ છે અને કેવલિ ભગવંતોએ પ્રરૂપેલો ધર્મ મંગળ છે. (આ લોકને વિશે) એ ચાર મંગળ છે. આ લોકોને વિશે ચાર (ઉત્તમ) છે, અરિહંતો (આ લોકમાં) ઉત્તમ છે. સિદ્ધો (આ લોકમાં) ઉત્તમ છે, સાધુઓ (આ લોકમાં) ઉત્તમ છે અને કેવલિ ભગવંતોએ પ્રરૂપેલો ધર્મ (આ લોકમાં) ઉત્તમ છે.

હું અરિહંત ભગવાનનું શરણું સ્વીકારું છું, સિદ્ધ ભગવાનનું શરણું સ્વીકારું છું, હું સાધુ ભગવાનનું શરણું સ્વીકારું છું, કેવલિ ભગવંત ભાષિત ધર્મનું શરણું સ્વીકારું છું. એ ચારેનું શરણું સ્વીકારું છું.

એ ચારના શરણે ગયેલો હું હે પરમાત્મા, હે વીતરાગદેવ, હે દેવાધિદેવ !

આપની સમક્ષ અનંતાભવોમાં કરેલા પાપો (દુષ્કૃતો) તેમજ ચાલુ ભવમાં કરેલા પાપોની ક્ષમા માંગુ છું, તેની નિંદા કરું છું. તેની ગર્હા કરું છું, વોસિરાવું છું, સર્વ પાપોનો મિત્રછામિ દુઃકલ્પ આપું છું અને ભવિષ્યમાં પાપો (ભારાથી) ન થાય તેવી આપની પાસે પ્રાર્થના કરું છું. હે પરમાત્મા, હે વીતરાગદેવ, હે દેવાધિદેવ.

સુકૃત કરનાર વ્યક્તિઓમાં અગ્રગણ્ય શ્રી જિનેશ્વરદેવ (અરિહંતદેવ) સિદ્ધ ભગવંતો, આચાર્ય ભગવંતો, ઉપાધ્યાય ભગવંતો, સાધુ ભગવંતો, મહાશ્રાવક એવા દેશવિરતધર સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ, સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો તથા મનુષ્યોના ત્રણે કાળના સુકૃતની આપની સમક્ષ અનુમોદના કરું છું.

પ્રાપ્તિસ્થાન :

(૧) શ્રી પ્રિયંકર સાહિત્ય પ્રકાશન

C/o શાહ ભરતકુમાર કાન્તિલાલની કું.

રતનપોળ, પીપળાવાળા ખાંચા સામે

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

ટે.નં. ૩૫૬૧૫૫

(૨) શ્રી વિજય પ્રિયંકરસૂરી જ્ઞાનમંદિર ટ્રસ્ટ

એ-૧૦/૭/૮ દેવાસ એપાર્ટમેન્ટ,

ગુપ્તાનગર બસ સ્ટેન્ડ પાસે,

વાસજા, ટોલનાકા,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૫

મુદ્રક : એમ. બાબુલાલ પ્રિન્ટરી, રતનપોળ, અમદાવાદ ટે. ૩૫૭૫૭૭